

संरक्षक

महालेखापरीक्षक
श्री भानुप्रसाद आचार्य

सम्पादक-मण्डल

संयोजक	श्री सुकदेव खत्री
सदस्य	श्री महोदत्त तिमिल्सिना
सदस्य	श्री बाबुराम गौतम
कार्यकारी सम्पादक	श्री चन्द्र कान्त भण्डारी
सह-सम्पादक	श्री कुलचन्द्र भण्डारी

कम्प्युटर संयोजन/सेटिङ्ग

श्री मनोज कुमार श्रेष्ठ

ठेगाना :

सम्पादक मण्डल
लेखापरीक्षण पत्रिका
महालेखापरीक्षकको कार्यालय
बबरमहल, काठमाडौं, नेपाल ।

Address :

Editorial Board
Nepalese Journal of Government Auditing
Office of the Auditor General
Babarmahal, Kathmandu, Nepal

छपाई प्रति : ५००

शुल्क: १ प्रतिको रु. ५०।-

विषय सूची

सि.नं.	शीर्षक	लेखक	पृष्ठ
नेपाली खण्ड			
१	एसोसाई तेद्वौ महासभाका गतिविधि	अशोक कार्की	१
२	नागरिक केन्द्रित लेखापरीक्षणको ऐतिहासिकता	रामप्रसाद श्रेष्ठ	९
३	राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको लेखापरीक्षण	जनकराज गौतम	१३
४	स्थानीय निकाय लेखापरीक्षणमा सुधार	बाबुराम गौतम	१९
५	भ्रष्टाचार निवारणमा लेखापरीक्षणको भूमिका	रमा दुलाल	२५
६	लेखापरीक्षण: सबल र सुधारका पक्ष	जीवन सुवेदी	३०
७	सार्वजनिक खरिद अनुगमनमा नागरिक समाज	विमल प्रसाद ढकाल	३७
८	वैदेशिक लगानीको अवस्था	गम्भिरबहादुर हाडा	४८
९	वित्तीय विवरण प्रस्तुतीकरणको सैद्धान्तिक पक्ष	घनश्याम पराजुली	५६
१०	सार्वजनिक लेखापरीक्षणको प्रभावकारिता	लिलाराज ढकाल	७३
११	सरकारको आर्थिक कार्य प्रणालीका समसामयिक पक्षहरू	शंकरप्रसाद पन्थी	७९
१२	सार्वजनिक संस्थानको स्थिति	भूमिराज आचार्य	८६
१३	सार्वजनिक खरिद: सुधारका पक्षहरू	टिकानाथ अर्याल	९८
१४	खर्च वर्गिकरणको आधारमा लेखापरीक्षण	जितेन्द्र श्रेष्ठ	१०८
१५	कार्यमूलक तथा विशेष लेखापरीक्षण	महेश्वर काफ्ले	११६
English Section			
१६	Disaster Management and Audit Considerations	Ishwar Raj Shrestha	१२७
१७	Enhancing Public Participation in Audit Process	Rammaya Kunwar	१३८
१८	IT Audit Plan	Ram Chandra Poudel	१४२
१९	Role of SAIs as an Accountability Institution		१५१
२०	Strategic Plan 2016-2020		१६०
कार्यालय गतिविधिहरू			
२१	कार्यालय गतिविधि		१७९

सम्पादकीय

सार्वजनिक क्षेत्रको मूल मर्म कार्यसम्पादनका साथसाथै सो कार्यसम्पादनप्रतिको जवाफदेहीपना र पारदर्शिता पनि हो । परिस्थितिजन्य कारणले कतिपय काम पूरा गर्न नसकिएला तर किन सकिएन भन्ने जवाफदेहिता हुने वित्तिकै अर्को अवसरमा कठिन काम पनि सजिलै सम्पन्न हुन्छ । कार्यसम्पादनका सबल र निर्बल दुवै पक्ष रहन्छन् । सबल पक्षको जगेर्ना गरी निर्बल पक्षलाई सुधार गर्दा सार्वजनिक क्षेत्रले जनस्तर मा आशातित प्रतिफल दिन सक्दछ । कार्यसम्पादनको निर्बल पक्षलाई सुधार गर्नुको साटो वास्ता नगर्ने परि पाटी भयो भने चाही संस्थाको सारभूत अस्थित्व नै सकिन्छ । यसका लागि सबल र निर्बल दुवै पक्ष देखिने गरी सर्वसाधारणलाई पारदर्शिता देखाउनु अनिवार्य हुन्छ । पारदर्शिताले सबल पक्षको राप घट्न दिदैन भने आशातित प्रतिफल प्राप्त नभएसम्म निर्बल पक्षलाई सुधार गर्न अभिप्रेरित रहन्छ ।

महालेखापरीक्षकको कार्यालयले आफूले पाएको अधिकार, कार्यक्षेत्र, स्वतन्त्रता, संस्थागत अवस्था, जनशक्ति र श्रोतजस्ता क्षेत्रमा सर्वोच्च लेखापरीक्षण निकायहरूको मूल्यांकन गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय मानक बमोजिम आफ्नो कार्यालयको मूल्यांकन गराएको छ । त्यस्तो मूल्यांकन गर्ने तरीकाहरूमा सोही मानकले भने बमोजिम स्वयं मूल्यांकन, समकक्षी मूल्यांकन वा परामर्शदाताबाट मूल्यांकन गरी तीन थरी विधी रहेका छन् । स्वयं मूल्यांकन सापेक्षित रुपमा कम लागतमा सम्पन्न गर्न सकिए पनि यदाकदा त्यस्तो मूल्यांकनप्रति निरपेक्षताको प्रश्न उठ्न सक्दछ । समकक्षी मूल्यांकनमा अन्य मुलुकका महालेखापरीक्षकको सहभागिताले कानूनी वातावरणको फरकता, कार्यसम्पादन तरीका, भाषा लगायतका विषयले यदाकदा अप्ठेरो पर्दछ । यी असजिलो परेता पनि महालेखापरीक्षकले आफ्नो कार्यालयको अन्तर्राष्ट्रिय मानक अनुसार मूल्यांकन समकक्षी महालेखापरीक्षकमार्फत गराएको छ । प्रतिवेदनले कार्यालयका सबल पक्ष तथा निर्बल पक्षको विभिन्न आधार मा सहित मूल्यांकन गरेको छ ।

प्रतिवेदनले औल्याएका निर्बल पक्षको अल्पकालिन सुधार गर्न सकिने विषय तत्काल सुधारमा लैजान तथा दीर्घकालिन रुपमामात्र सुधार गर्न सकिने विषयहरू पहिचान गरी रणनीतिक योजना तयार गर्न महालेखापरीक्षकले समिति गठन गरी काम शुरु गरेको अवस्था छ । महालेखापरीक्षकको कार्यालयको हालको अवस्था कसरी मूल्यांकन भएको हो भनेर विश्वभर जानकारी होस् भनी प्रतिवेदनलाई सार्वजनिक पनि गरियो । यस्तो प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने विश्वभरका सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूमा नेपालका महालेखापरीक्षकको कार्यालय पहिलो नम्बरमा पर्न गएको छ । पारदर्शिता र जवाफदेहिताका आधारमा सार्वजनिक गरिएको सो प्रतिवेदनको तत्कालै अन्तर्राष्ट्रिय प्रभाव पर्न गई विश्वका विभिन्न कार्यक्रमहरूमा प्रतिवेदनबारे छलफल गरी सहाना गर्ने काम भयो । महालेखापरीक्षकको पारदर्शिताको यो नमूनालाई लेखापरीक्षणमा सम्बन्ध नभएका अन्य अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूले पनि सम्बोधन गर्न शुरु गरेका छन् ।

नेपालको लेखापरीक्षण पद्धतिबारे विगतमा कुनै चासो नदेखाएका वा सम्बन्ध नभएका निकाय र मुलुकले महालेखापरीक्षकको पारदर्शिताको नमूनाले अन्तराष्ट्रिय जगतमा स्पष्ट र सक्रिय पहिचान बनाउन सघाउ पुर्‍यायो । आशा गरौं आगामी केही वर्षमा नै प्रतिवेदनका निर्बल पक्षहरु सुधार गरी महालेखापरीक्षकको कार्यालय मुलुकका सार्वजनिक निकायहरु तथा विश्वका सर्वोच्च लेखापरीक्षण निकायहरुको नमूना निकायको रुपमा विकसित हुनेछ ।

धन्यवाद

नेपाली खण्ड

एसोसाई र तेह्रौं महासभा

महालेखापरीक्षकको कार्यालय, नेपाल समेत सदस्य रहेको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूको एशियाली संगठन(एसोसाई)को तेह्रौं महासभा माघ २७ देखि फाल्गुन १, २०७१ मा मलेसियाको राजधानी क्वालालम्पुरमा सम्पन्न भएको थियो। नेपालको तर्फबाट महासभामा माननिय महालेखापरीक्षक श्री भानुप्रसाद आर्चायको नेतृत्वमा उपमहालेखापरीक्षक श्री सुकदेव खत्री सहीत ३ सदस्य प्रतिनिधिमण्डलको सहभागिता भएको थियो। महालेखापरीक्षकको कार्यालय उक्त महासभाबाट २०१५ देखि २०१८ सम्मका लागी कार्यकारी समितिमा निर्वाचित भएको छ।

अशोक कार्की, निर्देशक

१. एसोसाईको पृष्ठभूमि: सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूको अन्तराष्ट्रिय संगठन इन्टोसाई (International organization of Supreme Audit Institution-INTOSAI) को क्षेत्रीय संगठनको रूपमा एशियाली सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूको संगठन एसोसाई (Asian Organisation of

Supreme Audit Institution - ASOSAI) को स्थापना सन् १९७९ को मे महिनामा भएको थियो। पेरुको राजधानी लिमामा सन् १९७७ को अक्टोबरमा बसेको इन्टोसाईको नवौं कांग्रेसमा फिलिपिन्सको कमिसन अन अडिटका (सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्था) अध्यक्ष फ्रान्सिस्को एस तान्तुइकोबाट इन्टोसाईको कार्यक्षेत्र अन्तरगत एशियन ग्रुप खडा गर्ने प्रस्ताव पेश भएको थियो।

एसोसाईको तेह्रौं महासभामा नेपाली प्रतिनिधि मण्डल भाग लिदै।

तत्पश्चात जर्मन फाउण्डेशन फर इन्टरनेशनल डेभलपमेन्ट र फिलिपिन्सको कमिशन अन अडिटको संयुक्त तत्वावधानमा सन् १९७७ को नोवेम्बर-डिसेम्बरमा मनिलामा आयोजित बैठकमा अफगानिस्तान, बंगलादेश, भारत, इन्डोनेशिया, कोरिया, मलेशिया, नेपाल, सिंगापुर, थाइलैण्ड, श्रीलङ्का र फिलिपिन्सका सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूका प्रतिनिधिहरूले ईन्टोसाईको कार्यक्षेत्र अन्तरगत एशियन ग्रुप खडा गर्ने अवधारणामा छलफल गरेका थिए। ४ अक्टोवर, १९७८ पश्चिम जर्मनको बर्लिनमा आयोजित बैठकमा भारत, आफगानिस्तान, जापान, इण्डोनेशिया, मलेशिया, थाइलैण्ड, बंगलादेश, श्रीलङ्का र फिलिपिन्सका सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूको

प्रतिनिधिहरूले एशोसाईड स्थापनाको चार्टरमा हस्ताक्षर गरेका थिए । मे १९७९ मा भारतको नयाँ दिल्लीमा आयोजित एशोसाईडको प्रथम महासभामा नेपाल लगायत ११ देशका सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूका प्रतिनिधिहरूले चार्टर र नियमावली पारीत गरी एशोसाईडको विधिवत स्थापना गरेका थिए ।

२. एशोसाईडका उद्देश्य : इन्टोसाईडको क्षेत्रिय संगठनको रूपमा रहेको यस संगठनको प्रमुख उद्देश्यहरू निम्नानुसार छन् :

- सार्वजनिक लेखापरीक्षणको क्षेत्रमा खोजपूर्ण विचार र त्यसबाट प्राप्त ज्ञान तथा अनुभव सदस्य सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरू बीच आदान प्रदान गरी आपसमा समझदारी तथा सहयोगको विस्तार गर्ने,
- तालिम तथा क्षमता विकास कार्यक्रम संचालनबाट सदस्य सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूको लेखापरीक्षकहरूको कार्यक्षमतामा सुधार गरी सरकारी लेखापरीक्षणको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने,
- सार्वजनिक लेखापरीक्षण क्षेत्रका विश्वका अन्य संगठनहरू तथा संस्थाहरू बीच क्षेत्रीय सम्पर्क कायम राख्न सूचना केन्द्रको रूपमा काम गर्ने, र
- संगठनका सदस्य संस्थाहरूका लेखापरीक्षकहरू बीच तथा क्षेत्रीय समूह बीच आपसी सहयोग तथा भातृत्वको विकास गर्ने ।

३. एशोसाईडको कार्यक्षेत्र : एशोसाईडको कार्यक्षेत्र देहाय बमोजिम रहेको छ:

- सार्वजनिक लेखापरीक्षणको क्षेत्रमा नयाँ अनुसन्धान तथा खोज गर्न प्रोत्साहन र सहयोग गर्ने । सार्वजनिक लेखापरीक्षणको सम्बन्धमा तयार पारिएका अनुसन्धानात्मक प्रतिवेदनहरू (शोधपत्रहरू) र व्यवसायिक कीर्तिहरू प्रकाशन गर्ने ।
- सार्वजनिक लेखापरीक्षणको विविध विषयहरूमा प्रशिक्षण, सम्मेलन तथा गोष्ठीहरूको आयोजना गरी विचार तथा अनुभवको आदान प्रदान गर्ने, र
- संगठनको उद्देश्य प्राप्तिका लागि आवश्यक पर्ने अन्य कार्यहरू गर्ने ।

४. एशोसाईडको संगठनात्मक ढाँचा: यस संगठनमा महासभा, गर्भनिङ्ग बोर्ड र लेखापरीक्षण समिति प्रमुख अङ्गहरूको रूपमा छन् । संगठनको कार्य व्यवस्थापनका लागि सचिवालय र गर्भनिगंग बोर्डले आवश्यकता अनुसार समितिहरू गठन गर्न सक्ने व्यवस्था छ ।

४.१ महासभा (General Assembly): संगठनको सदस्यता प्राप्त गरेका सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरू प्रत्येक ३ वर्षमा बस्ने महासभामा सदस्यको रूपमा भाग लिन पाउने व्यवस्था छ । संगठनको पहिलो महासभा १९७९ मई ७-१० मा भारतको नयाँ दिल्लीमा बसेको थियो भने सबभन्दा पछिल्लो तह्रौं महासभा २०१५ फेब्रुअरी १०-१३ मा मलेशियाको क्वालालम्पुरमा सम्पन्न भएको छ । महासभाले संगठनको उद्देश्य प्राप्तिका लागि आवश्यक पर्ने निति तथा कार्यक्रम स्विकृति गर्ने, कार्यकारिणी समिति र महा-सचिवको काम कुरामा आवश्यक सहयोग प्रदान गर्ने, महासभा लगायत संगठनको अन्य अङ्गको लागि आवश्यक पर्ने नियम विनियम निर्माण गर्ने ,आगामी महासभाको आयोजक देश तोक्ने, सदस्य

राष्ट्रबाट प्रदान गरिने वार्षिक आर्थिक सहयोगको दर निश्चित गर्ने, कार्यकारिणी समितिको लागि चाहिने बजेट स्वीकृत गर्ने रहेको छ । यस अतिरिक्त संगठनको सचिवालय, क्षमता विकास व्यवस्थापक, लेखा परीक्षण समितिको सदस्यहरु लगायत कार्यकारिणी समितिका अन्य सदस्यहरुको छनौट वा निर्वाचन गर्ने, साथै लेखापरीक्षण समितिद्वारा प्रस्तुत प्रतिवेदन , आवश्यकता अनुसार गठीत समिति द्वारा पेश गरीएको अध्ययन प्रतिवेदन र कार्यकारिणी समितिद्वारा प्रस्तुत अन्य विषयहरु माथि छलफलगरी आवश्यक निर्णय गर्ने महत्वपूर्ण कार्यहरु गर्दछ ।

४.२ कार्यकारिणी समिति (Governing Board): यो संगठनको मुख्य कार्यकारिणी समिति हो । यस समितिमा निम्नानुसार ११ सदस्यहरु रहने व्यवस्था छ :-

● महासभाको आयोजक राष्ट्रको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्था अध्यक्ष (पदेन)	अध्यक्ष
● निवर्तमान अध्यक्ष ,सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्था (पदेन)	सदस्य
● संगठनको आगामी महासभाको आयोजक राष्ट्रको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्था (पदेन)	सदस्य
● महासभाले संगठनको क्षमता विकास कार्यक्रम वा तालिम प्रशासक रुपमा छनौट गरेको राष्ट्रको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्था	सदस्य
● महासभाले संगठनको सचिवालय रहने निर्णय गरेको राष्ट्रको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्था	सदस्य
सचिव
● महासभामा उपस्थित सदस्यहरुको ५१ प्रतिशत मतबाट निर्वाचित ६ राष्ट्रको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरु	सदस्य

बोर्डको बैठक कम्तीमा वर्षको एक पटक बस्ने गर्दछ । महासभाद्वारा पारित विनियमको आधारमा संगठनको नीति तथा कार्यक्रमलाई लागू गर्ने, आवश्यक कमिटीहरु गठन गर्ने, संगठनको वार्षिक बजेट र त्रिवर्षिय बजेट तर्जुमा गरी स्वीकृतिको लागि महासभाको बैठकमा पेश गर्ने, संगठनको लेखा सम्बन्धी प्रतिवेदनमा छलफल गर्ने, महासभाको बैठकमा कार्य प्रगति सम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गरी पेश गर्ने र कार्यकारिणी समिति नरहेको बखत अध्यक्षद्वारा गरेको कार्य र निर्णयहरुको समर्थन गर्ने काम गर्दछ ।

४.३ सचिवालय : प्रशासनिक तथा वित्तीय कार्यहरुको व्यवस्थापनको लागि एक सचिवालय रहन्छ । तेह्रौँ महासभाले, बिगत ६ वर्ष देखि सचिवालयको जिम्मेवारी सफलतापूर्वक निर्वाह गर्दै आएको दक्षिण कोरियालाई आगामी ३ वर्षको लागि पुनः छनौट गरेको छ ।

४.४ अडिट कमेटी : एशोसाईको लेखाको अन्तिम लेखापरीक्षण गरी महासभामा प्रतिवेदन पेश गर्नका लागि २ सदस्य लेखापरीक्षण समितिको छनौट महासभाले गर्दछ । आगामी ३ वर्षको लागि मंगोलिया र जोर्डनलाई लेखापरीक्षण समितिमा निर्वाचित गरेको छ ।

५. इशोसाईमा नेपालको सहभागिता : नेपाल एशोसाईको ११ संस्थापक सदस्य मध्येको एक हो । भारतको नयाँदिल्लीमा १९७९ मई ७ देखि १० सम्म आयोजित पहिलो महासभामानेपालबाट तत्कालीन

महालेखापरीक्षक श्री रामप्रसाद जोशीको नेतृत्वमा दुई सदस्य टोलीले भाग लिएको थियो । नेपालले संगठनको हालसम्मका सबै महासभाहरु र क्षमता विकासका अन्य कार्यक्रमहरुमा उच्च प्राथमिकताका साथ सहभागिता जनाएको छ । मलेसियामा सम्पन्न तेह्रौं महासभामा माननिय महालेखापरीक्षक श्री भानुप्रसाद आचार्यको नेतृत्वमा तीन सदस्य प्रतिनिधिमण्डलले भाग लिएको थियो । महालेखापरीक्षकको कार्यालयसंगको सहकार्य निम्नानुसार छ :

- थाईल्याण्डको चांगमाईमा सन् २००० मा सम्पन्न एशोसाईको आठौं महासभाले महालेखापरीक्षकको कार्यालय,नेपाललाई सन् २००० देखि २००३ सम्मको लागि लेखापरीक्षण समिति मानिर्वाचित गरेको थियो ।
- सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरुको क्षमता विकासका लागि एशोसाई र आई.डी.आई (INTOSAI Development Initiative) ले संयुक्त रुपमा सन् २००७ मा भुटान, लाओस, कम्बोडिया, मङ्गोलिया, चीन, इन्डोनेसिया, फिलिपिन्स, इरान र भियतनाम सहित नेपालमा पनि आवश्यकता पहिचान सर्वेक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गरेका थिए ।
- एशोसाई र आई. डी. आई. को संयुक्त प्राविधिक सहयोगमा महालेखापरीक्षकको कार्यालय, नेपालको लागि वित्तिय र कार्यमूलक लेखापरीक्षणको लागि गुणस्तर आश्वस्तता पुनरावलोकन निर्देशिका तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याईएको छ ।
- एशोसाई द्वारा संचालित तालिम, कार्याशाला गोष्ठीहरुको कार्यपत्र तयार गर्न र श्रोत व्यक्तिको रुपमा महालेखापरीक्षकको कार्यालयले पटक पटक योगदान दिएको छ ।
- एशोसाई र आडिआईको कार्यमूलक लेखापरीक्षण, वित्तिय लेखापरीक्षण र नियमितताको लेखापरीक्षण सम्बन्धि एक एक जना ISSAI सहजकर्ताहरु तयार भएका छन ।
- एशोसाईले आयोजना गरेको विभिन्न सेमिनार र गोष्ठीहरुमा महालेखापरीक्षकको कार्यालयले आफ्नो कर्मचारीहरुलाई सहभागि गराउदै आएको छ ।

६. इसोसाइको तेह्रौं महासभाको गतिविधि : एशोसाईको १३ औं महासभा सन् २०१५ को फेब्रुअरी १० देखि १३ सम्म मलेसियाको राजधानी क्वालालम्पुरमा सम्पन्न भएको थियो । संगठनका ४६ सदस्य मध्ये ४० राष्ट्रको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाको प्रतिनिधिहरुले सदस्यको रुपमा र *International organization of Supreme Audit Institution, African Organization of Supreme Audit Institution, European Organization of Supreme Audit Institution, International Development Initiative, Confederation of Asian and Pacific Accountants, World Bank* सहित ७ संस्थाका प्रतिनिधिहरुले पर्यवेक्षकको रुपमा भाग लिएका थिए ।

महासभाले एशोसाई सचिवालयको प्रतिवेदन, वित्तिय विवरणहरु, रणनीतिक योजना २०१२ - २०१५ को प्रगती समिक्षा, विधानका दफाहरु संशोधन सम्बन्धी प्रस्ताव, एशोसाईको आगामी ३ वर्षको बजेट, तालीम सम्बन्धी प्रतिवेदन, अनुसन्धान सम्बन्धि प्रतिवेदन, व्यवसायीक मानदण्ड समितिको प्रतिवेदन, एशोसाइ

सूचना प्रविधि सम्बन्धी कार्यदलको प्रतिवेदन, एशोसाइड वातावरण सम्बन्धी कार्यदलको प्रतिवेदन, आगामी चौधौं सम्मेलन भियतनाममा गर्ने प्रस्ताव आदि उपर छलफल गरी पारित गरेको थियो । महासभाबाट पारीत प्रतिवेदनहरुमा अर्न्तनिहित मुख्य मुख्य विषयबस्तुहरु देहायमा बमोजिम छ :

६.१. **नयाँ सङ्कल्प :** एशोसाइडको सदस्यताका लागि ताजकिस्तानको अनुरोधलाई २३ -२४ सेप्टेम्बर २०१४ मा रसियाको मास्कोमा सम्पन्न गर्भनिङ्ग बोर्डको ४७ औं बैठकले स्विकृति प्रदान गरेकोमा महासभाले अनुमोदन गरी नयाँ सदस्यलाई स्वागत गरेको थियो । यस संगै एशोसाइडको कूल सदस्य संख्या ४६ पुगेको छ ।

६.२. **रणनीतिक योजना :** एशोसाइडले रणनीतिक योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्दै आएको छ । महासभाले एशोसाइडको रणनीतिक योजना २०१२ - २०१५ को प्रगति समिक्षा र आगामी रणनीतिक योजना २०१६ - २०२१ लाई पारीत गरेको थियो । नयाँ रणनीतिक योजनाको मस्यौदा चिन, भारत, जापान, कोरीया, मलेसिया र आडिआईका प्रतिनिधिहरु सम्मलित कार्यदलले तयार गरेको थियो । एशोसाइडले व्यवसायिकता, आपसी सहयोग, सामावेसी र नबिनता आदि चार मान्यताहरुलाई मुल आधार को रुपमा लिई रणनीतिक योजनाका तयार गरेको छ । एशोसाइडको नीति, कार्यविधि र अभ्यासहरुलाई दिसानिर्देश गर्ने उर्पयुक्त ४ मान्यताका सेरोफेरोमा रहेर नयाँ रणनीतिक योजनाको लक्ष्य, कार्यक्रम र क्रियाकलापहरु तयार गरीएका छन् ।

६.३ **बित्तिय श्रोत :** एशोसाइडको प्रमुख आय श्रोत वार्षिक सदस्यता शुल्क र सदस्य राष्ट्रहरुबाट प्राप्त हुने स्वच्छीक सहयोग रही आएको छ । विगत ३ वर्षको अवधीमा (सन् २०१२-२०१४) सदस्यता शुल्कबाट अमेरीकी डलर ३ लाख ५९ हजार ४६० र सदस्य राष्ट्र हरुबाट स्वच्छीक सहयोगबाट अमेरीकी डलर ३ लाख ७७ हजार ८५० र अन्य आय अमेरीकी डलर ३३ हजार १४६ समेत अमेरीकी डलर ७ लाख ७० हजार ४५६ अम्दानी तथा औसत रुपमा वार्षिक १ लाख ७७ हजार ५१ कादरले अमेरीकी डलर ५ लाख ३१ हजार १५३ खर्च गरीएको थियो । संस्थाको कुल खर्च मध्ये ९६ प्रतिशत सदस्य संस्थाहरुको क्षमता विकासका क्रियाकलापमा खर्च गरेको थियो ।

★ गर्भनिङ्ग बोर्डको निर्वाचनमा महालेखा परीक्षक को कार्यालय नेपालले प्राप्त गरेको सफलता ले कार्यालयको अन्तराष्ट्रीय पहिचान बढाउनुका साथै अन्तराष्ट्रिय गतिविधीहरुमा आफनो भुमिका बढाउने अवसर समेत प्राप्त भएको छ । कार्यालयको लागि निवार्चनमा सफलता प्राप्त गर्नु जति कठिन थियो सिमित श्रोत साधनको विधमान परिस्थितीका कारण प्राप्त जिम्मेवारी अनुरूप भुमिका निर्वाह गर्न अझ कठीन छ । महासभाले सृजना गरेको अवसरहरु को अधिकतम उपयोग तथा चुनौतिको सामना गर्न यस कार्यालयले विषेश तयारीहरु गर्नु आवश्यक छ ।

६.४ **लेखा नीति तथा आर्थिक नियत :** सन् २०१२ मा भारतको जयपुरमा सम्पन्न १२ औं महा सभामा लेखापरीक्षण समितिले दिएको सुभाब बमोजिम भारत, जापान, जोर्डन, कोरिया, मलेशिया,

पाकिस्तान, सउदीअरेबिया र टर्की सम्मिलित कार्यदलले तयार गरेको लेखा नीति तथा आर्थिक नियम लाई सन् २०१४ मा रसियाको मास्कोमा सम्पन्न गर्भनिङ्ग बोर्डको ४७ औं बैठकले स्विकृति गरेकोमा महासभाले पनि अनुमोदन गरेको छ। नयाँ लेखा नीति तथा आर्थिक नियमले एशोसासाईको लेखा तथा वित्तीय विवरणहरु IPSAS लाई पालना गरी तयार गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ।

६.५ क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम : सदस्य सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरुको क्षमता विकासका लागि एशोसाईले मुख्यतया तालिम एवं कार्याशाला गोष्ठी, ई - लर्निङ्ग कार्यक्रम र सेमिनारहरुको आयोजना गर्दै आएको छ। विगत १५ वर्ष देखि एशोसाईको तालिम प्रशासकको जिम्मेवारी सफलता पूर्वक निर्वाह गर्दै आएको बोर्ड अफ अडिट जापानलाई आगामी ३ वर्षको क्षमता विकास प्रशासकको रूपमा १३ औं महासभाले पुनःछनौट गरेको छ। तालिम प्रशासकको रूपमा बोर्ड अफ अडिट जापानले महासभामा तालिम सम्बन्धि प्रतिवेदन पेश गरेको थियो। प्रतिवेदनले विगत ३ वर्षको प्रगति समिक्षा र आगामी ३ वर्षको कार्यक्रमलाई समेटेको छ।

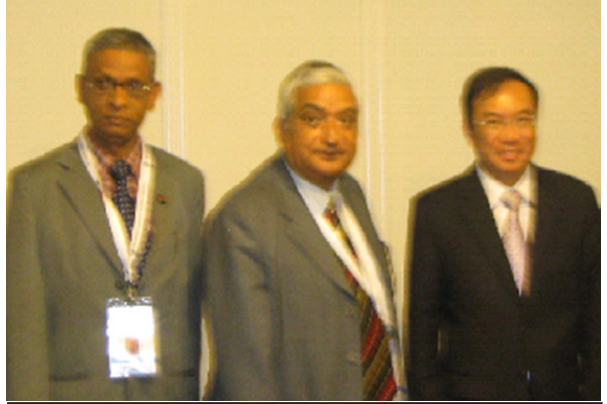
६.६ अनुसन्धान : एशोसाईले सार्वजनिक लेखापरीक्षणको विविध क्षेत्रहरुमा अनुसन्धान गरी लेखापरीक्षण मार्ग दर्शन तयार गर्ने कार्य सन् १९८५ देखि सुरुवात गरेको छ। संगठनले हालसम्म सार्वजनिक निर्माण, कार्यमुलक लेखापरीक्षण, वातावरणीय लेखापरीक्षण, सूचना प्रविधि लेखापरीक्षण लगायत गरी १० विषयहरुमा अनुसन्धान गरी लेखापरीक्षण मार्गदर्शन समेत तयार गरेको छ। एशोसाईको दशौं अनुसन्धान कार्यक्रम अर्न्तगत २२ सदस्य सम्मिलित कार्यदले तयार गरेको **Audit to Detect Fraud and Corruption : Evaluation of the Fight Against Corruption and Money Laundering** विषय सम्बन्धी अनुसन्धानात्मक प्रतिवेदनलाई महासभाले पारीत गरेको छ।

६.७ विधान तथा नियम संशोधन: एशोसाईको नयाँ रणनीतिक योजना २०१६ - २०२१ ले सदस्य संस्थाहरुको क्षमता विकासकालागि जोड दिएको छ। एशोसाईबाट तालिम कार्यक्रमहरुलाई अबै बढी विस्तृत, समय सापेक्ष एवं फराकिलो आयाममा संचालन गरी सदस्य संस्थाहरुको क्षमता बढाउने परिकल्पना गरेको छ। यसका लागि एशोसाईको विधान तथा नियमावलीमा रहेको तालिम प्रशासक शब्द लाई क्षमता विकास प्रशासक भनि शंसोधन गरेको छ।

६.८ सिठ्ठपोजियत : एशोसाईको प्रथम देखि सातौं सम्मेलन सम्म लेखापरीक्षणको विषयहरुमा छलफल गर्न सेमिनार आयोजना हुने गरेकोमा आठौं सम्मेलन देखि छनौट गरीएको लेखापरीक्षणको विषयमा छलफल आयोजना हुने गरेको छ। तेह्रौं महासभामा **Leveraging Technology to Enhance Audit Quality and Effectiveness** विषयमा एक दिने Symposium आयोजना गरेको थियो।

६.९ गभर्निङ्ग बोर्ड र अडिट कमिटीको निर्वाचन : प्रत्येक ३ वर्षमा आयोजना हुने एशोसाईको महासभामा गभर्निङ्ग बोर्डको र अडिट कमिटीको निर्वाचन हुने गर्दछ। यसवर्ष पनि गभर्निङ्ग बोर्डको

११ सदस्यहरु मध्ये ६ र अडिट कमिटीको २ सदस्यहरुको निर्वाचन भएको थियो । गभर्निङ बोर्डको ६ सदस्यको लागि टर्की, थाईल्याण्ड, सउदी अरब, पाकिस्तान, नेपाल, इन्डोनेशिया, कुवेत, जोर्डन, फिलिपिन्स, ईरान, ईराक, कजाकस्तान र मंगोलिया समेत १३ ले उम्मेदवारी प्रस्तुत गरेकोमा निर्वाचनको दिन मंगोलियाले आफ्नो उम्मेदवारी फिर्ता लिएकोले १२ राष्ट्र बिच प्रतिस्पर्धा भएको थियो। अडिट कमिटीको २ पदका लागि भएको निर्वाचनमा मंगोलिया, जोर्डन, टर्की, अजरबैजान, सउदी अरब, इन्डोनेशिया र इराक समेत ७ ले उम्मेदवारी दिएका थिए । निर्वाचनमा विजयी हुनका लागि उपस्थित सदस्य संख्याको कम्तिमा ५१ प्रतिशत मत आवश्यक रहेकोमा गभर्निङ बोर्डको निर्वाचनमा नेपाल, टर्की, थाईल्याण्ड, सउदी अरब र पाकिस्तानले पहिलो चरणमानै आवश्यक मत प्राप्त गरेका थिए भने इन्डोनेशिया तेस्रो चरणमा विजयी भएको थियो । दोश्रो चरणमा नतिजा आएको अडिट कमिटीको निर्वाचनमा मंगोलिया र जोर्डन विजयी भएका थिए । एशोसाईको ३६ वर्षको इतिहासमा नेपाल गभर्निङ बोर्डमा पहिलो पटक निर्वाचित भएको हो ।

महालेखापरीक्षक श्री भानु प्रसाद आचार्य (बिचमा) र दायाबाट तेश्रो भियतनामका उपमहालेखापरीक्षक श्री डोन भुआन (प्रति निधिमण्डल प्रमुख), दायाबाट पहिलोउप महालेखापरीक्षक श्री सुकदेव खत्री, क्वालालमपुरमा अनौपचारिक भेटवार्तामा ।

दायाबाट क्रमसःनेपालका महालेखापरीक्षक श्री भानु प्रसाद आचार्य र भारतका महालेखा नियन्त्रक तथा महालेखापरीक्षक श्री शशी कान्त शर्मा मलेसियामा अनौपचारिक भेटमा ।

७. **आगाती कार्यदिशा :** एशोसाईको गभर्निङ बोर्डको निर्वाचनमा नेपालले प्राप्त गरेको सफलताले कार्यालयले एक कोशे हुगा पार गरेको विषयमा दुई मत छैन । यसले महालेखापरीक्षकको कार्यालयको अन्तर्राष्ट्रिय पहिचान बढाउनुका साथै अन्तर्राष्ट्रिय गतिविधीहरुमा आफ्नो भूमिका बढाउने अवसर समेत प्राप्त गरेकोछ । महालेखापरीक्षकको कार्यालय,नेपालको लागि निवाचनमा सफलता प्राप्त गर्नु जति कठिन थियो सिमित श्रोत साधनको विधमान परिस्थितीका कारण प्राप्त जिम्मेवारी अनुरूप भूमिका निर्वाह गर्न अझ कठिन छ । एशोसाईको तेह्रौं महासभाले सृजना गरेको अवसरहरुको अधिकतम उपयोग

तथा चुनौतिको सामना गर्न महालेखापरीक्षकको कार्यालय ,नेपालले देहाय बमोजिम आन्तरिक तयारीहरु गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

७.१ संस्थागत सुधार : कार्यालयको सांगठनिक ढाँचामा अन्तर्राष्ट्रिय मामला हेर्न जनशक्ति विकास तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध निर्देशनालय रहेको छ । तर यस निर्देशनालयको अन्य धेरै जिम्मेवारी रहे काले अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धमा खास गरी एशोसाईड मामलामा केन्द्रित हुन थप प्रयासको आवश्यकता छ । नेपाल एशोसाईडको गर्भनिङ्ग बोर्डमा निर्वाचित भएको सन्दर्भमा गर्भनिङ्ग बोर्डको बैठकहरुमा हुने छलफलका विषयहरु (एजेन्डा)का सम्बन्धमा आवश्यक तयारी गर्न, अन्य सान्दर्भिक विषयहरुको पहिचान गरी एजेन्डाको तयारी गर्न तथा सम्बन्धित अन्य विषयहरुमा महालेखापरीक्षकलाई सहयोग पुग्ने गरी एशोसाईड डेस्कको व्यवस्था गर्न उपयुक्त देखिन्छ ।

७.२ कार्यदल तथा सिठफोजियता सहभागिता : एशोसाईडले आयोजना गर्ने सेमिनारहरु तथा सिम्पो जियमको तज्ज्ञ मा सदस्य संस्थाहरुसंग कार्यपत्र माग गर्ने गर्दछ । महालेखापरीक्षकको कार्यालयले उपलब्ध सम्भाव्य जनशक्तिबाट विज्ञको समुह तयार (Resources Pool) गरी विषेश सुविधा दिई कार्यपत्र तयार गरी पेश गर्ने । साथै संस्थाबाट संचालित अनुसन्धानत्मक कार्यहरु वा आवश्यकता अनुसार गठन हुने कार्यदलका लागि जनशक्ति उपलब्ध गराउने । यसबाट कार्यालयको भूमिका बढनुका साथै कर्मचारीहरुको क्षमता विकासमा समेत योगदान पुग्दछ ।

७.३ स्वच्छिक योगदान : एशोसाईडको कुल आयमा नियमित सदस्यता शुल्क भन्दा स्वच्छिक सहयोग को योगदान बढी रहेको छ । एशोसाईडमा मालदिभ्स, पपुवा न्युगिनि, लाओस आदिका सर्वोच्च लेखा परीक्षण संस्थाहरुले पनि स्वच्छिक योगदान गरीरहेका छन । नेपालले पनि सानो रकममा भए पनि सांकेतिक रुपमा प्रत्येक वर्ष स्वच्छिक योगदान गर्न सके यसले ठुलो अर्थ राख्दछ ।

७.४ आतिथ्यता प्रदान गर्ने : एशोसाईडले सम्भाव्य देखिएका सदस्य राष्ट्रहरुलाई अन्तर्राष्ट्रिय कार्यशाला गोष्ठी एवं सेमिनारको आतिथ्यता गर्ने इच्छाका सम्बन्धमा शोधनी गर्ने गर्दछ । कार्यालयले एशोसाईडमा योगदान पुराउन सक्ने सानो सम्भावना समेतलाई अवसरको रुपमा प्रयोग गर्नु पर्दछ । एशोसाईडको बैठक, गोष्ठी एवं सेमिनार आतिथ्यता प्रदान गर्ने अवसर प्राप्त भएको खण्डमा कार्यालयले अग्रसरता देखाउनु पर्दछ ।

नागरिक केन्द्रित लेखापरीक्षणको ऐतिहासिकता

रामप्रसाद श्रेष्ठ, पूर्व उपमहालेखापरीक्षक

सर्वप्रथम यस शीर्षकमा उल्लिखित विषयवस्तुमा प्रवेश गर्नुपूर्व राणाशासनकाल र त्यसपछिको लेखापरीक्षण गर्ने तौर तरिकाबारे संक्षिप्त रूपमा प्रकाश पार्नु वेश होला ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि :

राणाशासनकालमा कुमारीचोक नामक लेखापरीक्षण गर्ने कार्यालयले लेखापरीक्षण अर्थात् हिसाब किताब जाँचबुझ गर्दा त्यस बेला कायम भएका ऐन, सवाल (नियम) सनद (श्री ३ र निजको निकतम दोस्रो अधिकारी मिनिष्टर एण्ड कम्प्याण्डर-इन-चिफसमेतको प्रशस्ती (तकमाको विवरण रहेको २ छापे आदेश) दरबन्दी (एक प्रकारको स्थिर खर्च बजेट) खड्ग निशाना (श्री ३ महाराजको नाम अंकित निजको प्रशस्ती समेत रहेको खड्गको निशाना भएको १छाप लागेको आदेश) आदि हेरी भिडाई लेखापरीक्षण गर्ने गर्दथ्यो । सारांशमा भन्नु पर्दाआजको बोलीचालीको भाषामा त्यसबेला नियमितताको मात्र हिसाब जाँच गरी कच्चा अनुसार जम्माजम्मी अंक मिलेको छ, छैन हेर्ने भिडाउने र अंक गणितीय हिसाबले आम्दानी खर्चको जम्माजम्मी रकमको बारेमा तत्सम्बन्धी अधिकार प्राप्त अधिकारी वा व्यक्तिले लिए दिएको सबुदको रूपमा सही भएको प्रमाण ठीक दुरुस्त छ, छैन भन्नेसम्म हेरी हिसाब किताब जाँच गर्ने गर्दथ्यो ।

विक्रम संवत् २००७ साल फागुन ७ गतेको घोषणाबाट नेपालमा १०४ वर्ष पुरानो निरंकुश एकतन्त्रीय जहानिया राणाशासनको अन्त्य गरी प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाले पदार्पण गरे तापनि तदनुरूप हिसाब किताब जाँचबुझ गर्ने पद्धतिमा भने तत्काल कुनै परिवर्तन हुन सकेन र पुरानै पद्धतिले जीवन्त पाउँदै गयो । लेखा परीक्षण गरिने कार्यालयहरूको हकमा २००७ सालपूर्व राणाकालमा खडा भइरहेका अड्डाखानाहरूको आम्दानी खर्चको हिसाब स्याहा सेस्ता कुमारीचोकले जाँचबुझ गरी फरफारख गर्ने गर्दथ्यो भने २००७ साल फागुन ७ गते उप्रान्त स्थापना भएका मन्त्रालय, विभाग एवं कार्यालयहरूको नगदी जिन्सीको हिसाब किताब २००८ सालमा खडा भएको एकाउन्टेन्ट जनरल अफिस (हालको महालेखा नियन्त्रक कार्यालय) ले जाँचबुझ गरी टुंग्याउने काम गर्दथ्यो । जिन्सी किताबको सम्बन्धमा सेस्तातर्फ अड्डाजाँच, सेस्ता फाँट र अदालततर्फ अड्डा जाँच, अदालत फाँट नामक कार्यालयले जाँची जिन्सी किताबमा जाँच भएको निस्सा लगाई सो किताब सम्बन्धित कार्यालयलाई नै दिई पठाउने गर्दथ्यो ।

विक्रम संवत् २०१५ साल फागुन ४ गते जारी गरेको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ मा संसदीय प्रजातन्त्रको मूल्य र मान्यता अनुरूप कामकाज गर्न तत्काल मुख्य सचिवमा कार्यरत स्व. वृ.ज. श्री चन्द्रबहादुर थापा २०१६ साल आषाढ १५ गते नेपालको प्रजातान्त्रिक इतिहासमा प्रथम महालेखापरीक्षकको रूपमा नियुक्ति हुनुभयो ।

यसरी महालेखापरीक्षकको नियुक्ति भए तापनि निजलाई चाहिने ऐन, नियम र सहायकको रूपमा कार्य गर्ने अधिकृतलगायतका कर्मचारीहरूको दरबन्दी व्यवस्था भई नसकेकोले कुमारीचोकको शैलीको हिसाब किताब जाँच गर्ने तरिकामा पूर्णविराम लाग्न सकेन । त्यसैले एकाउन्टेन्ट जनरल अफिस (महालेखा नियन्त्रक कार्यालय) ले गरी आएको २००७ साल फागुनपछि स्थापना भएका मन्त्रालय, विभाग एवं कार्यालयहरूको साधारण विनियोजित खर्च, सिँचाइ विकासका केही आयोजना र मलेरिया निर्मूलनसम्बन्धी कार्यक्रमको लेखा परीक्षणमा मात्र समय व्यतीत गर्नु परेको थियो । यी कार्यहरू पनि मन्त्रपरिषद्को निर्णयबमोजिम महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट सरुवा गरिएका ८ जना अडिट अधिकृतहरूमध्ये २०१६ मार्ग ५ गतेदेखि हाजिर भई स्थायी रूपमा कार्यरत रहेका ४ जना अफिसरहरू र सिँचाइ विभागबाट सरुवा भई आएका एक खरिदारबाट मात्र कार्यसम्पन्न गर्नु परेको थियो ।

लेखापरीक्षण ऐन, २०१८ का साथै अधिकृतलगायत करिब १५० जना कर्मचारीहरूको दरबन्दी पनि पञ्चायती सरकारले महालेखापरीक्षकको लागि स्वीकृत गरिदियो । तदुप्राप्त चरणबद्ध रूपमा महालेखापरीक्षकले लेखा परीक्षण क्षेत्र बढाउँदै लगी २०२१ साल सम्ममा सम्पूर्ण सरकारी कार्यालयहरूको अतिरिक्त ५१ प्रतिशत वा सोभन्दा बढी स्वामित्व भएका स्वशासित संगठित संस्थासमेतको लेखापरीक्षण महालेखापरीक्षकले अगाडि बढाउँदै लग्यो । कर्मचारी दरबन्दी कमी भएको कारण स्वशासित संगठित संस्थाको लेखापरीक्षण कार्यालयका मौजुदा अधिकृत एवं कर्मचारीले कार्यालय समयभन्दा अधिपछि गर्ने र त्यसबाट प्राप्त लेखापरीक्षण शुल्क मध्ये ५० प्रतिशत सरकारी ढुकुटी अर्थात् सञ्चित कोष दाखिला गर्ने र बाँकी ५० प्रतिशत रकम प्रोत्साहन स्वरूप लेखापरीक्षणमा खटिएका अधिकृत एवं कर्मचारीहरूमा दर्जा अनुसार दामासाहीले बाँड्ने व्यवस्था भयो । कुमारी चोकले हिसाब जाँच गर्दा बेरुजू नदेखिएकोमा वा बेरुजू देखिए तापनि त्यो बेरुजू रकम बुझाई वा बुझाउनु नपर्ने सवुद प्रमाण पेश गरी बेरुजू फछ्यौट भएकोमा फरफारकपत्र दिने प्रचलन थियो भने एकाउन्टेन्ट जनरल अफिसले जाँच गरेकोमा त्यस्तो फरफारकपत्र दिने चलन थिएन । त्यसैगरी महालेखापरीक्षकले लेखा परीक्षण गरेकोमा पनि बेरुजू नभएकोमा र बेरुजू भएकोमा सो बेरुजू महालेखापरीक्षकले वार्षिक प्रतिवेदनमा समावेश गरेकोमा संसदको सार्वजनिक लेखा समितिमा छलफल गर्दा बेरुजू नठहरिएकोमा वा बेरुजू हुन नपर्ने गरी सवुद प्रमाण पेश भएको वा बेरुजू ठहरिएकोमा सो बेरुजूको रकम दाखिला गरी सम्बन्धित कार्यालयको सम्पूर्ण बेरुजू फछ्यौट भएकोमा समेत महालेखापरीक्षकको कार्यालयबाट फरफारकपत्र दिने गरी गरिएको छैन ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ मा र नेपालको संविधान, २०१९ मा समेत महालेखापरीक्षकले नियमितता र औचित्यसमेतको विचार गरी लेखापरीक्षण गर्ने अधिकार प्राप्त गरेको थियो । संवत् २०३७ सालमा नेपालको संविधान, २०१९ मा तेस्रो संशोधन हुँदा नियमितता र औचित्यको अतिरिक्त मितव्ययिता, कार्यदक्षता र प्रभावकारितासमेतको विचार गरी लेखापरीक्षण गर्ने अधिकार महालेखापरीक्षकलाई प्राप्त भयो । यो अधिकार २०७२ सालमा जारी गरिएको नेपालको संविधानमा पनि यथावत् कायम भएको छ ।

नागरिक केन्द्रित लेखापरीक्षण :

यी कुनै पनि संविधानमा नागरिक केन्द्रित लेखापरीक्षण (Citizen Focused Audit) को सम्बन्धमा भने कुनै पनि संविधान र लेखापरीक्षण ऐनमा समेत शाब्दिक वा सांकेतिक तवरले समेत कतै केही उल्लेख भएको पाइँदैन । केही वर्षयता अन्य मुलुकहरूमा खासगरी केही विकसित मुलुकहरूमा यस प्रकारको लेखापरीक्षण गरी प्राप्त नतिजाप्रति सरकारी निकायको ध्यान आकर्षण गरी जनतालाई समेत सुसूचित गर्ने गराउने परिपाटी बस्न शुरु भई सकेको छ, भन्ने जानकारीमा आएको छ । वास्तवमा प्रस्तुत विषय ध्यानमा राखी लेखापरीक्षण गर्नको लागि थप कानुनी व्यवस्था भई राख्नु पर्ला जस्तो लाग्दैन । यो लेखापरीक्षण सम्बन्धमा विद्यमान संविधान र लेखापरीक्षण ऐनमा उल्लिखित नियमितता, औचित्यता, मितव्ययिता, कार्यदक्षता तथा प्रभावकारिताको आधारमा सरलतापूर्वक नागरिक केन्द्रित लेखापरीक्षण पनि गर्न सकिन्छ, भन्ने कुरा यो पंक्तिकारलाई लागेको छ ।

नागरिक केन्द्रित लेखापरीक्षण गर्दा लेखापरीक्षकले परीक्षणार्थ प्राप्त आर्थिक विवरणबमोजिमको हिसाब किताब मा प्रविष्ट भएको प्रमाणको आधारमा मात्र लेखापरीक्षण गरेर पुग्दैन । यस उद्देश्य परिपूर्तिको लागि लेखापरीक्षणार्थ छानिएका आयोजना परियोजना स्थलमा स्थलगत भ्रमण गरी आयोजना परियोजनाले परिकल्पना गरेको उद्देश्य अनुरूप कार्यसम्पन्न भई सर्वसाधारणलाई फाइदा बेफाइदा र सुविधा असुविधा समेत के कस्तो भएको छ तत्सम्बन्धमा यथा सम्भव स्थानीय जनतासँग समेत सम्पर्कमा राखी निजहरूको सकारात्मक वा नकारात्मक रायसमेत बुझी निक्यौलमा पुग्नुपर्ने हुन्छ ।

उदाहरणका लागि काठमाण्डौ उपत्यकामा सडक विस्तार कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा भइराखेको कानुनी व्यवस्था नगर विकास ऐन, २०४५ को दफा ३ अनुसार भइरहेको नगरको पुनः निर्माण, विस्तार गर्ने तथा नयाँ नगर योजना तर्जुमा गर्न सक्ने, त्यसरी बनाएको नगर योजना नेपाल सरकारबाट स्वीकृत हुनुपर्ने र नेपाल सरकारले स्वीकृत गरेको नगर योजनाको विस्तृत विवरणसहितको सूचना सर्वसाधारणको जानकारीको लागि नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गर्नुपर्ने उल्लेख छ । दफा १६ मा नेपाल सरकारले नगर योजना कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने जग्गा प्रचलित कानूनबमोजिम प्राप्त गरी समितिलाई उपलब्ध गराइदिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था पनि छ । कतिपय अवस्थामा कानूनको यो व्यवस्था पालना नभएको महशुस गरी अदालतमा समेत पुगेका छन् ।

कतिपय स्थानमा स्वीकृत आयोजनाअनुसार पैदलमार्गसहित तोकिएको चौडाईको सडक हुनुपर्नेमा ठाउँठाउँमा तोकिएको मापदण्ड बमोजिम नबनी घटी चौडाईको सडक बनेको छ । कतै लिनुपर्नेभन्दा बढी त कतै कम जग्गा लिएको गुनासो सुनिन्छ ।

कतिपय स्थानमा पैदलमार्ग ओर्लन र उक्लन पर्ने गरी अग्लो होचो भिरालो भएको मात्र नभई खाल्डाखुल्डी परेको र सम्म पनि नभएको कारण दिनमा बुढाबुढी केटाकेटी र अपाङ्गलाई हिँड्न कठिन छ भने रातमा

सपाङ्गलाई पनि हिँड्न मुश्किल छ । कागजकोमात्र लेखापरीक्षण गर्दा यी विषयमा कुनै टिप्पणी हुन सक्दैन ।

चोक चोकमा अर्थात् बटुवाहरूको धेरै आवत जावत भई बाटो काट्ने ठाउँमा जेब्रा क्रसिङ्ग चिन्ह राख्नुपर्नेमा कमै मात्र त्यस्तो चिन्ह रहेको छ । त्यसैले बटुवाहरूलाई बाटो काट्न धेरै नै गाहारो भइरहेको देखिन्छ । जेब्रा क्रसिङ्ग चिन्ह भएको स्थानमा बटुवाहरूले बाटो काट्दा सवारीचालकहरूले सवारीको गति विस्तार (कम) गर्नुपर्ने नीति नियम बनाई तदनुसार यातायात विभाग वा कार्यालयले सही तवरले लागू गर्न निर्देशन दिनुपर्ने मा हालसम्म सो नभएबाट बटुवाहरूले बाटो काट्दा कुनै पनि समयमा जो कोही खास गरी बुढाबुढी केटाकेटी र आइमाईहरू जोखिममा पर्न सक्ने धेरै नै सम्भावना देखिन्छ ।

हरएक काम कारवाहीमा सकारात्मक र नकारात्मक समेत दुवै पक्ष विद्यमान हुन्छ भन्ने कुरा विश्वव्यापी मान्यता नै हो । यसैले केही नकारात्मक कुरा यस अघि माथि चर्चा गरिसकेको छ भने अब सकारात्मक पक्ष तर्फ सडक विस्तार भई बाटो फराकिलो भएको कारण बजार राम्रो देखिएको छ । सडक जाम विरलै मात्र हुने गरेकोले सवारी आवत जावतमा सुविधा भएको छ । सडकका दायँ बायाँको जग्गाको मूल्य बढेको छ । सस्तो मूल्यमा बाटो नभएको ठाउँमा जग्गा लिई घर बनाई बस्ने समेतलाई विस्तारित सडकबाट फाइदा पुगेको छ । अन्त्यमा सारांशमा भन्नु पर्दा सम्पूर्ण विधिविधान, ऐन, नियम, नीति, निर्णय र योजना परियोजना, लागत इष्टिमेट, स्वीकृत बजेट, खर्च गर्ने निकासा, तोकिएको काममा भएको रकमसम्बन्धी प्रमाण आदि इत्यादि सबै पक्षबाट मिल्ने गरी आयोजना परियोजना सञ्चालन भएको हुन सक्तछ । यसरी आर्थिक प्रशासनसम्बन्धी नियमबमोजिम सबै अङ्ग पुऱ्याई काम कारवाही भएको भए तापनि सम्पन्न आयोजना परियोजनाबाट सर्व साधारणमा सकारात्मक वा नकारात्मकसमेत के कस्तो प्रभाव परेको छ सो सबै हेरी बुझी स्थलगत भ्रमणमा स्थानीय जनतासँग समेत सम्पर्क राखी सत्य तथ्य कुरा पत्ता लगाई यथार्थ वस्तुस्थिति घाम भैं छर्लङ्ग हुने हिसाबले जनता जनार्दन र सरकारलाई प्रकाश पारिदिने हेतुले लेखापरीक्षण गरिनु नै नागरिक केन्द्रित लेखापरीक्षण (Citizen Focused Audit) को सुन्दर पक्ष (Beauty aspect) मान्न सकिन्छ । देश र सर्वसाधारण नागरिकको सर्वोत्तम हित हुने खालको काम कारवाही भएको हो होइन वस्तुगत रूपमा गहिरिएर केलाई विश्लेषण गरी लेखापरीक्षण प्रतिवेदनको माध्यमबाट सरकार र जनतालाई यथार्थ कुरा दर्शाई दिनु नै नागरिक केन्द्रित लेखापरीक्षणको मूलभूत उद्देश्य हो भन्नुमा अतिसयोक्ति नहोला ।

नागरिक केन्द्रित लेखापरीक्षणको शिलशिलामा विभिन्न चरणमा सहभागिता जनाउने सकृय र सार्थक सहभागिताका लागि महालेखापरीक्षकको कार्यालयले जोड दिने र फिल्ड अडिटलाई बढी समय दिने तथा सरकेकारवाला नागरिकको प्रत्यक्ष अर्न्तवार्ता मार्फत यथार्थ खर्च र कार्यको पुष्टि गरी प्रतिवेदन दिने नागरिक केन्द्रित लेखापरीक्षणलाई जोड दिनु आजको आवश्यकता हो ।

राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको लेखापरीक्षण

जनकराज गौतम, पूर्व उपमहालेखापरीक्षक

१. परिचय – नेपाल सरकारले सीमित स्रोत-साधनलाई योजनाको लक्ष्यसंग प्रत्यक्षरूपमा आवद्ध गराई विकास निर्माण कार्यलाई नतिजामुखी बनाउन आर्थिक वर्ष २०५८।५९ देखि आयोजना प्राथमिकीकरण हुन थालेको हो। आयोजनालाई P_1, P_2, P_3 मा प्राथमिकीकरण गर्दा तर्कपूर्ण, सान्दर्भिक, महत्व र व्यापक सहभागिताको आधारलिनुपर्ने हुन्छ। मध्यावधि खर्च संरचना सम्बन्धी सूचकको आधारमा राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरू छनौट गर्न नसकिएको भएतापनि लगानी तथा प्रतिफलको स्तर र राष्ट्रिय दृष्टिले निकै महत्वपूर्ण देखिएका आयोजनाहरूलाई राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाका रूपमा अगाडि बढाइएको छ। नेपाल सरकारबाट आर्थिक विकास र सम्वृद्धिको तत्कालीन कार्ययोजना, २०६८ सार्वजनिक गरी १७ वटा पूर्वाधार निर्माणका आयोजनालाई २०६८ माघमा राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको रूपमा कार्यान्वयन गर्ने निर्णय भएको थियो। सोही अनुसार राष्ट्रिय गौरवका आयोजनालाई पहिलो प्राथमिकता दिइएकाले संबन्धित सबै पक्षले सहज रूपमा स्वीकारगरी आयोजनालाई अगाडि बढाएमा फरक ढंगले काम सम्पन्न हुन जाने अपेक्षा रहेको छ। आर्थिक वर्ष २०७०।७१ मा लुम्बिनी विकास समिति, पशुपति क्षेत्र विकास समिति, राष्ट्रपति चुरे भावर संरक्षण कार्यक्रम र भेरी बवई डाइभर्सन सिंचाई आयोजनाथपगरी राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरू २१ वटा भएका छन्। २०७१-७२ सञ्चालनमा आएका ४९१ वटा आयोजना मध्येमा पहिलो प्राथमिकता (P_1) मा ३३९, दोस्रो प्राथमिकता (P_2) मा १३० र तेस्रो प्राथमिकता (P_3) मा २२ वटा योजना रहेकोमा राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरू पहिलो प्राथमिकता (P_1) मा पनि उच्च प्राथमिकतामा राखी साधन विनियोजनमा प्राथमिकता र सघन अनुगमनको व्यवस्था मार्फत कार्यान्वयनमा प्रभाव-कारिता ल्याउने प्रयास भएको छ। नेपालको विकासको पर्यायको रूपमा देखिन आएका राष्ट्रिय गौरवका ठूला र महत्वपूर्ण आयोजनाको कार्यान्वयनको अवस्थाको बारेमा लेखापरीक्षकले बुझ्नु जरुरी देखिन्छ।

आर्थिक वर्ष २०७०-७१ मा राष्ट्रिय गौरव तथा राष्ट्रिय उच्च प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाका कार्यान्वयनमा उत्पन्न हुनसक्ने समस्यालाई एकद्वार प्रणालीबाट समस्या समाधान गर्न अर्थमन्त्रीको संयोजकत्वमा मन्त्रीस्तरीय संयन्त्र निर्माण गरिएको छ। जस्तै हरेक महिनामा एक पटक बैठक बसेर कार्यान्वयनमा अन्तर-मन्त्रालय तथा निकाय बीचको समन्वयको अभाव, स्रोत परिचालनमा कठिनाई, जग्गा अधिग्रहण तथा मुआब्जा विवाद, बजेटको अभाव जस्ता समस्या उपर छलफलगरी निराकरण गर्ने व्यवस्था छ।

यी आयोजनाहरूको प्रगति र यिनीहरूले भेल्नुपरेका समस्याका सम्बन्धमा राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समिति (National Development Action Committee-NDAC) को बैठकमा

विशेष छलफल गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यी आयोजनाहरूको कार्यान्वयनलाई नतिजामुखी गराउन सम्बन्धित मन्त्रालयले सम्बद्ध आयोजना प्रमुखहरूसँग कार्य सम्पादन करार (Performance Contract) गराउने समेत व्यवस्था भएको छ । यसकार्यको निरन्तर समन्वय, प्रतिवेदन पेश गर्ने, प्रगति समीक्षा र प्रशासनिक व्यवस्थाको विषयमा जानकारी राख्नुपर्ने हुन्छ ।

२. आयोजनागत विवरण – पूर्वाधार विकासको माध्यमबाट राष्ट्रिय अर्थतन्त्र र नागरिकको जीवनयापनमा कायापलट ल्याउने उद्देश्यले अधि बढाइएका आयोजना भएकोले राष्ट्रिय गौरव (National Pride) को रूपमा स्वीकृत निम्न लिखित आयोजनालाई आवधिक योजनाले राष्ट्रिय प्राथमिकतामा राखेको क्षेत्रसंग सम्बन्धित छन् ।

यी परियोजनाका लागि २०७०/७१ मा सरकारी बजेट विनियोजन अनुसार पूँजिगत बजेट रु ७२ अर्ब (सुरुमा रु. ८५ अर्ब ९ करोड) भएतापनि यस किसिमका आयोजनाको लागि रु. २१ अर्ब ८४ करोडको बजेट विनियोजन भएको थियो । तर कतिपय आयोजनाको प्रारम्भिक लगतमा समयमा आयोजना कार्यान्वयन नहुने, स्वाभाविक मुल्यवृद्धि, मुद्रास्फिती, नयाँ प्रविधि, थप प्राविधिक पक्ष, स्थानीय माग जस्ता कारणले दोब्बर भैसकेको छ ।

त्यस्तै योजनागत रूपमा लक्षित परिणाम, कूल अनुमानित लागत र २०७१-७२ मा विनियोजित बजेट अर्थात् कूल पूँजिगत बजेटको करीव एक चौथाई बजेट राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको लागि रहेको छ ।

३. विशेषता:- राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको लेखापरीक्षण गर्ने क्रममा निम्न विशेषतालाई ध्यान दिएर सो ही अनुसारका आर्थिक कारोवारका प्रमाण, पुष्ट्याई, प्रतिवेदन र प्रगति सम्बन्धी जानकारी राख्नुपर्छ । साथै वित्तीय व्यवस्थापन, सार्वजनिक खरिद संबन्धी निर्णय, सरोकारवालाहरूको सहभागिता, सार्वजनिकीकरणमा अपनाएका प्रक्रिया सहित तुलनात्मक रूपमा सर्वसाधारणको जीवनलाई प्रभावपार्ने आयोजनाको कार्यान्वयन पक्षलाई विशेष महत्व दिएर परीक्षण गर्नुपर्छ :-

३.१ बहु-आयामिक-राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरू एक किसिमकोकार्यमा मात्र सीमित नरही बहु-दृष्टिकोण, बहु-वर्षीय, बहु-पक्षीय र बहु-उद्देश्यीय भएकोले यी आयोजनालाई बहु-आयामिक (Multiple-dimension) भनिन्छ । यस्ता बहु-आयामिक योजनालाई कार्यान्वयनमा ल्याउनका लागि त्री-वर्षीय खर्च प्रक्षेपणको सीमा भित्र बहु-वर्षीय खरिद योजना सहित अग्रीम खरिद व्यवस्थापन गर्न र बहु-वर्षीय ठेक्का (Multi- year contract) आयोजना गर्नुपर्दा सम्बन्धित मन्त्रालय, राष्ट्रिय योजना आयोग र अर्थ मन्त्रालयका साथै ती निकायले पनि आ-आफ्ना किसिमका अधिकार र जिम्मेवारीको विचार गरी आवश्यकता हेरी सहजै रूपमा सहमती प्रदान गर्नेछन् ।

३.२ कार्यसतपाढन करार-आयोजना व्यवस्थापनलाई थप कार्यमूलक बनाउन तालुक मन्त्रालय र आयो

जना प्रमुख बीच कार्य-सम्पादन करार गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । आर्थिक वर्ष २०७१-७२ को अख्तियारीमा पनि रु.२५ करोड भन्दा माथिका आयोजनाहरूमा अनिवार्य रूपमा कार्य सम्पादन करार गर्नुपर्ने उल्लेख छ ।

३.३ **निकासामा निश्चितता**—पूर्वाधार विकासलाई उच्च प्राथमिकतामा राखिएकोले यस प्रकृतिका आयोजनाहरूको स्तरोन्नती गरी सकेसम्म सरकारले आफ्नै स्रोत परिचालन गर्ने नीति लिएकोले वितीय स्रोतको अभावहुन नदिने सरकारी प्रतिबद्धताको साथै, स्रोतसाधन र बजेट निकासको सुनिश्चितता भएकोमा सो बारे नीतिगत प्रतिबद्धता जनाइएकोले रकम परिचालनमा सहजता आउने देखिन्छ ।

३.४ **स्वदेशी पूँजी**—सबै आयोजनामा नेपाल सरकारको स्रोत र अन्य किसिमबाट प्राप्त आन्तरिक स्रोत मात्र परिचालन भएको छ । तसर्थ, आयोजनाको कार्यान्वयन प्रक्रियालाई विशेष महत्व दिई पूँजिगत खर्च बढाउन कार्यान्वयन पक्षमा अनुगमन तथा नियन्त्रण गरेमा समयमा नै कमजोरी मेटिन्छ ।

३.५ **उच्चस्तरीय संयन्त्र**—नेपाल सरकारले विशेष महत्व भएका, राष्ट्रिय अर्थतन्त्र, सर्व-साधारणको जीविकामा प्रत्यक्ष प्रभावपार्ने र आयोजनाहरूको प्राथमिकीकरणमा पहिलोमा परेका आयोजनाहरूलाई राष्ट्रिय गौरवका आयोजनामा वर्गीकरणगरी कार्यान्वयन गर्ने प्रयासलाई एकद्वार प्रणालीबाट समस्या समाधान गर्न उच्चस्तरीय संयन्त्र गठन भएको छ । यी आयोजनाहरूको समग्र असर तथा प्रभावको लेखा-जोखा गर्नु निकै चाँडो हुने भएपनि यिनीहरूको समग्र कार्यान्वयन स्थितिलाई पनि सन्तोषजनक मान्न सकिने स्थिति छैन । यस वर्गीकरणमा परेका आयोजनाहरूलाई साधनको सुनिश्चितता हुने भनिए पनि धेरै आयोजना बाट बजेटको अभाव रहेको भनी समस्यामा उल्लेख गरिएको छ ।

३.६ **रकमान्तर**—निकायको लागि छुट्टाइएको रकम अपुग भएमा खर्च व्यवस्थापनको लागि रकमान्तर तथा स्रोतान्तर गरिने भएकोले विभिन्न वचत रकम मार्फत कार्यक्रममा खर्च बढाउन सकिने व्यवस्था भएको छ । त्यसैले कतिपय आयोजनालाई लगानी बोर्डबाट भिकेर मन्त्रालयगत अधिकारक्षेत्र भित्र राखेर समयमा सम्पन्न गर्नकोलागि ल्याइएको छ । राष्ट्रिय गौरवका आयोजनालाई निर्धारित समयमा सम्पन्न गर्ने २०७०-७१ को बजेटलाई आधार मानी आगामी बजेटमा १५ प्रतिशत सम्म थप गरिने भएको छ ।

३.७ **अनुगमनको व्यवस्था**—कार्यान्वयनको समयमा आउने विभिन्न बाधा अबरोध, समस्या तथा चुनौतीको गाँठो फुकाई सञ्चालनकार्यमा सहजीकरण गर्न राष्ट्रिय योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालय र मन्त्रिपरिषद सचिवालयको संयन्त्र मार्फत अनुगमन गर्ने व्यवस्था भएको छ । सो संयन्त्रले वार्षिक कार्यतालीका निर्माणगरी आयोजनाको कार्यान्वयन गर्ने, पृष्ठपोषण लिने, पूँजिगत खर्चको स्थिती र राजस्व संकलनलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि अनुगमन गर्दछ । यस अतिरिक्त, अनलाइन मोनिटरिङको लागि पोर्टल तयार गरी मन्त्रालयहरूले आ-आफ्नो आयोजनाको नियमित प्रगति विवरण पठाउने व्यवस्था गरिए

को छ । हरेक २/२ महिनामा रु. ५० करोड भन्दा बढी आयोजनाको छुट्टै अनुगमन तथा समीक्षा गर्ने व्यवस्था समेत मिलाइएको छ ।

३.८ प्रगति समीक्षा – प्रत्येक चार महिनामा प्रधानमन्त्री एवम् राष्ट्रिय योजना आयोगका अध्यक्षको संयोजकत्वमा वस्ने राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समितिको बैठकमा विशेष प्रगति समीक्षा तथा अर्ध-वार्षिक प्रगति समीक्षाको व्यवस्था गरिएको, पहिलो प्राथमिकताका गरीवमूखी परियोजनाको संख्यामा वृद्धिगरी पूँजीगत बजेटको ८० प्रतिशत जति खर्चगरी मुलुकको पूर्वाधारको निर्माण तथा जनतालाई सेवा सुविधा विस्तारगर्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

४. समस्या तथा चुनौती – साधारण प्रकृतिका खर्च भई रहने तर विकास खर्चका लागि भने बजेटको अभावले टेण्डरगर्नका लागि एक-तिहाई भन्दा बढीको प्रस्तावलाई कार्यान्वयनगर्न नसकिने भएकोले राष्ट्रिय गौरवको रूपमा घोषणा गरिएका ठूला विकास आयोजना अलपत्रमा परेका छन् । कार्य योजना तयार नभएको, स्थानीय स्तरमा नै विवाद, क्षमताको अभाव, निर्धारित समयमा नहुने, निर्माण व्यवसायी ले समयमा नै काम नगर्ने, कार्यान्वयनमा अलमल पर्ने, आयोजना प्रमुखको फेरबदल पटक-पटक तथा धेरै पटक हुने गरेकोले योजनाको कार्य सम्पादन कमजोर रहेको छ । पूँजी, ऋण तथा बैदेशिक सहायताको लागि खोजीगर्दा लगानीकर्ता, दातृ निकाय र भारत लगायतलाई नेपाल सरकारले लगानी बढाउनका लागि आह्वान, आमन्त्रण, आकर्षण र आवश्यकता देखाउनुपर्ने हुन्छ । माथि उल्लेखित विशेषता बोके का भएतापनि उर्जा, सिचाई, भौतिक पूर्वाधार, शहरी विकास, पर्यटन र वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय संग संबन्धित जनताको जीवनस्तर उकास्ने राष्ट्रिय गौरवमा सुचीकृत २९ वटा विकास आयोजनाहरूमा लेखापरीक्षण प्रतिवेदनमा सुझाव सहित प्रस्तुत भएमा सुधार गरि निराकरण गर्न सकिनेछ :-

४.१ अपर्याप्तता – भौगोलिक विकटता, राजनैतिक दबाव, प्राविधिक कारण, जनशक्तिको अभाव तथा काम गर्ने मेसिनरी औजारको अपर्याप्तताले गर्दा थप समस्या परेको छ । खर्च हुने सम्भावना भएको र क्षमता भएका आयोजनाहरू समेत पर्याप्त बजेट छुट्टयाइए पनि बजेट खर्च नहुँदा काम अधुरो छ । कतिपय आयोजनाको विस्तृत संभावना अध्ययन र कतिपय आयोजनाको समयको निर्धारण र कुल लागत अनुमान हुन बाँकी नै रहेको स्थितिलाई पनि उचित भन्न सकिदैन । पूँजिगत बजेट पनि विकास कार्यक्रम भन्दा कार्यालय सञ्चालनमा नै अधिक खर्चहुने भएकोले खास भौतिक प्रगति नदेखिएको स्थिति छ ।

४.२ लगानीकर्ता – बाह्य लगानीकर्ताबाट हुने लगानी रकमको फिर्ता नहुन सक्ने जोखिम गर्न सरकारले आफै बहन गरेको छ । जस्तै, काठमाडौँ-निजगढ द्रुतमार्गको समानान्तर रूपमा रहेको काठमाडौँ-हेटौँडा सुरुङ्गमार्ग निर्माण भएमा के गर्ने भन्नेमा सरकार र लगानीकर्ताको सुरक्षा दिइएको छ । तर आयोजनाको सम्बन्धमा परिभाषा, वर्गीकरण, मापदण्ड, लागत अनुमान समेत निर्धारण नभएकोले हालसम्म लगानीको स्रोत सुनिश्चित गर्न सकिएको छैन । कतिपय आयोजनामा बाह्य पक्षको संलग्नता

नभएको कारणले गर्दा समयमा नै सम्पन्न नभएको, आन्तरिक स्रोत अपर्याप्त जस्तो देखिएकोमा वाट्य लगाणी को सुनिश्चितता नभएको तथा आन्तरिक लगाणीकर्ताहरु प्रायः जसो प्राविधिक तथा आर्थिक रुपमा लगाणीगर्न इच्छुक नभएको देखिएको छ । त्यस्तै, राष्ट्रिय योजना आयोग र अर्थ मन्त्रालयबाट नपुग रकम विनियोजन गरेको कारण लगाणी पर्याप्त नभएको र गैर-आवासीय नेपालीमा पनि लगाणी गर्ने क्षमता नभएको तथा भएपनि उत्साह नदेखिएको अवस्था छ ।

४.३ सतय लाग्ने – सार्वजनिक खरिद ऐन नियम अनुसार खरिद तथा निर्माणप्रक्रिया अपनाउँदा समय लाग्ने गरेकोले काम हुन नसकेर ती आयोजनाहरु प्रायः सबैमा पटक-पटक पूराहुने अबधि थप हुँदै गएको छ । कार्य योजना तयार नभएको, क्षमताको अभाव भएकाले, काम अगाडि नबढेको र कामको मेलोमेसो नै नमिलेकोले यी आयोजनाहरुनिर्धारित समयमा नै पूराहुन निकै अप्ठ्यारो देखिएको छ ।

४.४ शिथिलता – विनियोजित रकम खर्चभई रकम नपुगेमा फागुनपछि अख्तियारी नपठाउने र कार्यक्रम स्वीकृत नगर्ने प्रणालीगत व्यवस्था भएकोले राष्ट्रिय गौरवका २१ मध्ये केही आयोजनाको काम ठप्प छ । राष्ट्रिय गौरवका आयोजना सञ्चालनगर्ने पूर्व तयारी, कार्यशैली, नियमनकार्य र अनुगमनमा शिथिलता, निर्माणको कार्य सुस्त गति रहेको छ ।

४.५ मोबिलाइजेशन पेशकी-मोबिलाइजेशन बापत गएको पेशकी रकमको फछ्यौटमा आयोजना र निर्माण व्यवसायीबाट क्रियाशिलता देखिएको छैन । व्यवसायीले समय-समयमा काम रोकेको कारणले काममा ढिलाई गर्नाले निर्माणको कार्यमा ठोस प्रगति नहुने गरेको छ । उदाहरणको लागि मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको निर्माण कार्यमा भएको ढिलाइले अबौं रुपैयाको लागत बढेको छ । त्यस्तै, विस्तृत अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्ने परामर्शदाता कम्पनीलाई बजेट निकास प्रक्रियाको ढिलाइले गर्दा आयोजनाले क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने अवस्था आएको छ ।

४.६ सुरुवात ढमडका-कतिपय आयोजना प्रारम्भहुन सकेका छैनन् भने कतिपयको काम थालिएको पनि कहिले टुङ्गिने भन्ने निश्चित छैन । कतिपय आयोजनाको संभाव्यता अध्ययन नै सुरु नभएको, संभाव्यता भएकाको पनि कति लागत लाग्ने भनेर निर्धारण नभएकोले कार्यान्वयन प्रक्रियामा लैजान नसकिएको र कार्यान्वयनमा रहेकाको पनि काम नै प्रभावकारी नभएकोले दीर्घकालिन रुपमा यो जनालाई राष्ट्रिय गौरवका योजनाको रुपमा सचालन गर्नुपर्दछ । सरकार परिवर्तन हुँदा आयोजनाको प्राथमिकीकरणमा परिवर्तन हुनु हुँदैन ।

४.७ प्रक्रिया-राष्ट्रका विकास क्षेत्रमा संलग्न सरकारी निकाय बीच अवधारणागत पक्ष देखि योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याकनमा समन्वय हुन नसकी प्रक्रियागत कारणले गर्दा आयोजना निर्माण कार्य पछि हुँदैगएको छ । साथै, अन्तर-सरकारी कार्यालयको बीचमा समन्वयको अभावका कारण वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन, गिटी, वालुवा, ढुंगाको अभाव, मुआब्जा तथा वन पैदावरका समस्याले

गर्दा उच्च प्राथमिकता प्राप्त आयोजना प्रभावित भएकोले सरोकार मन्त्रालय बसेर समन्वयगरी समस्या सुल्झाउनु पर्ने हुन्छ ।

४.८ अधिग्रहणमा विवाद-जग्गा अधिग्रहण, मुआब्जा निर्धारण र विस्थापितलाई व्यवस्थापनगर्न अप्ठ्यारो परेकोले आयोजनाका कार्य अगाडि बढ्न सकेको छैन । विभिन्न जिल्ला विकास समितिसंग आयोजना को स्वामित्व बारेका विवरण स्पष्ट नभएको कतिपय कार्यक्रमलाई जग्गा माफियाकरणले असफल पारेको कुरा प्रकाशमा आएको छ । साथै, कुनै स्थानमा आयोजना बन्ने भनेपछि सो स्थानमा विगत ५ वर्ष यता कुनै पनि विकास कार्यक्रम सञ्चालनहुने गरेको छैन ।

४.९ प्रमुख तथा कर्मचारीको फेरबदल-कार्य योजना तयार नभएको र क्षमताको अभावले गर्दा यी आयोजनाहरु निर्धारित समयमा नै पूराहुन निकै अप्ठ्यारो देखिएको छ । कुनै आयोजनामा कामको मे लोमेसो नै नमिलेकोले अगाडि बढेको छैन, तर जनशक्ति उपलब्ध छ भने कुनै आयोजनामा कार्यमा मिलेर अगाडि बढेकोले कामको चाप छ तापनि जनशक्ति उपलब्ध छैन । कर्मचारीलाई एउटा आयोजनाको प्रमुख बनाएर खटाउँदै त्यो भन्दा सुविधाजनक आर्थिक फाइदाहुने, विदेश भ्रमणगर्न पाइने र ठूला मानिससंग सम्बन्ध बढाउन पाइने ठाउँमा सरुवा हुन खोज्छन् । आयोजना प्रमुखको फेरबदल धेरै पटक हुने गरेकोले योजनाको कार्य सम्पादन कमजोर भएको भन्ने दातृ निकाय समेतको गुनासो रहेकोछ ।

४.१० संख्या वृद्धिको नीति-पूँजीगत खर्च बढाउने नीति भन्दा पनि राष्ट्रिय गौरवका परियोजनाको संख्या बढाउने सोचमा रहेको र आवश्यकता भन्दा बढी आयोजनालाई राष्ट्रिय गौरवका परियोजनाको रूपमा राखिएको भन्ने विज्ञहरुको भनाइ रहेको छ ।

५. लेखापरीक्षण- राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको लेखापरीक्षणगर्ने क्रममा आर्थिक कारोवारका प्रमाण, पुष्ट्याई, प्रतिवेदन र प्रगति सम्बन्धी जानकारी राख्नुपर्छ । साथै वित्तीय व्यवस्थापन, सार्वजनिक खरिद संबन्धी निर्णय, सरोकारवालाहरुको सहभागिता, आयोजनाका कार्यक्रम र आर्थिक गतिविधिबारे आवधिक रूपमा सार्वजनिकीकरणमा अपनाएका प्रक्रिया सहित तुलनात्मक रूपमा सरोकारवालाहरुको जीवनलाई प्रभावपार्ने आयोजनाको कार्यान्वयन पक्षलाई विशेष महत्व दिएर परीक्षण गर्नुपर्छ । राष्ट्रिय गौरवका आयोजना नेपाल सरकार, सर्वसाधारण र सरोकारवालाहरु चासो गाँसिएकोले लेखापरीक्षकले सबै कारो वार एक-एक गरेर हेर्ने र ठीक छ छैन भनेर चासो देखाउनु पर्छ । नेपालको आर्थिक विकास, रोजगारी, आर्थिक वृद्धि र आन्तरिक पूँजी परिचालनमा समेत योगदान पुऱ्याउन सक्ने राष्ट्रिय गौरवका ठूला र महत्वपूर्ण आयोजनाको स्थापित पक्ष, चरणगत विभाजन र सोही अनुसार कार्यान्वयन र योजनाको रूपमा बन्द भएपछि 'प्रोजेक्ट क्लोजर अडिट' गर्नु जरुरी देखिन्छ ।

स्थानीय निकाय लेखापरीक्षणमा सुधार

बाबुराम गौतम

१. **पृष्ठभूमि** : सार्वजनिक स्रोत साधनको दक्षतापूर्वक उपयोग गरी जनताको आवश्यकता अनुसार सेवा सुविधा प्रदान गर्ने उद्देश्यले सावजनिक निकायहरू स्थापना हुन्छन् । सार्वजनिक निकायहरूले गरे को आर्थिक कारोबारको लेखाको जाँच, विश्लेषण र मूल्यांकन गरी प्रस्तुत भएको वित्तीय विवरणले उक्त निकायहरूको समग्र आर्थिक अवस्थाको यथार्थ चित्रण गर्दछ वा गर्दैन भन्ने राय सहितको प्रतिवेदन दिने कार्य लेखापरीक्षणले गर्दछ । लेखापरीक्षणले वित्तीय व्यवहारमा पारदर्शीता, जवाफदेहिता र विधिको पालनालाई बढावा दिँदै आर्थिक अनुशासन कायम गर्न सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्दछ ।

जनताको नजिकमा रहेर विकास, निर्माण, सामाजिक सुरक्षा र स्थानीय स्वशासनको प्रत्याभूति दिने प्रशासनिक इकाईहरू गाउँ विकास समिति, नगरपालिका र जिल्ला विकास समितिहरूले गर्ने आम्दानी तथा खर्चको लेखापरीक्षणका लागि विविध व्यवस्थाहरू रहेका छन् । मुलुक संघीय संरचनामा गएको र लामो समयदेखि जनप्रतिनिधि विहिन रहेका यी निकायहरूको हालको वित्तीय जवाफदेहिताको अवस्था कमजोर रहेकोले सुदृढ बनाउनु पर्ने चर्चा सर्वत्र हुन थालेको लामो समय व्यतित भइसकेको छ ।

२. **स्थानीय निकायमा लेखापरीक्षण व्यवस्था** : जिल्ला विकास समिति र नगरपालिकाको आन्तरिक लेखापरीक्षण यी निकायहरूबाट नै गर्ने कानूनी व्यवस्था अनुरूप आन्तरिक लेखापरीक्षण शाखा खडा भई सिमित जनशक्तिको समेत व्यवस्था गरी आन्तरिक लेखापरीक्षण हुने गरेको छ । गाउँ विकास समितिको आन्तरिक लेखापरीक्षण चौमासिक रूपमा जिल्ला विकास समितिबाट हुने व्यवस्था रहेको छ ।

यी निकायहरूमा निर्वाचित प्रतिनिधिको संयोजकत्वमा लेखा समिति रहने र लेखापरीक्षण प्रतिवेदन उपर आवश्यक छलफल गरी गाउँ परिषद् तथा नगरपालिकामा प्रस्तुत हुने व्यवस्था छ । त्यसै गरी जिल्ला विकास समितिको आर्थिक कारोबारको अन्तिम लेखापरीक्षण महालेखापरीक्षकबाट हुने र लेखापरीक्षणको प्रतिवेदन लेखा समितिमा छलफल भई जिल्ला परिषद्मा पेश गरिने र जिल्ला परिषद्ले निर्णय गरी जिल्ला विकास समितिले बेरूजु उपर कारवाही गर्ने व्यवस्था कानूनले निर्धारण गरेको छ ।

३. **स्थानीय निकायमा लेखापरीक्षण व्यवस्थाता सुधारको आवश्यकता** : लामो समयदेखि स्थानीय निकायहरू जनप्रतिनिधि विहिन अवस्थामा रही कर्मचारीले व्यवस्थापन गर्दै आएको र स्थानीय निकायहरूमा जाने स्रोत, साधन, आम्दानी, खर्च, केन्द्रीय अनुदान तथा वैदेशिक सहायताको परिमाणमा उल्लेख्य वृद्धि भएको अवस्था छ । स्रोत साधनको उपयोगमा परिमाणात्मक वृद्धि भए तापनि स्थानीय निकायहरूले

प्रदान गर्ने सेवाको गुणस्तर, खर्च तथा कार्यक्रम सञ्चालनको गुणस्तरमा अपेक्षाकृत सुधार आउन सकेको देखिदैन । स्थानीय निकायहरूको भूमिका, जनताको अपेक्षा, सरोकारवालाहरूको चासो बढेको स्थितिमा यी निकायहरूलाई बढीभन्दा बढी स्वायत्तता प्रदान गरी सक्षम बनाउन सकिने मात्र जवाफदेहिता वृद्धि गर्न सकिने हुन्छ ।

स्थानीय निकायहरूमा वित्तीय जवाफदेहिताका लागि अपनाइएका आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, आन्तरिक लेखापरीक्षण, अन्तिम लेखापरीक्षण सबैले प्रभावकारी भूमिका निर्वाह हुन नसक्दा यी निकायहरूको आर्थिक कारोबारको यथार्थता सुनिश्चित गर्न नसकिएको कारण आर्थिक अनुशासन र वित्तीय जवाफदेहिताको स्थिति सन्तोषजनक हुन सकेको छैन ।

जिल्ला विकास समिति र गाउँ विकास समितिको आन्तरिक लेखापरीक्षण जिल्ला विकास समितिबाट र नगरपालिकाको आन्तरिक लेखापरीक्षण नगरपालिकाबाटै हुने व्यवस्था भएकोमा कतिपय जिल्ला विकास समिति तथा नगरपालिकामा आन्तरिक लेखापरीक्षण शाखा गठन हुन नसक्नु, भएकामा पर्याप्त जनशक्ति नहुनु, भएका जनशक्तिको क्षमता विकासका लागि तालिम लगायतका गतिविधिमा सिमितता रहनु, समयमा लेखापरीक्षण नहुने, आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदनमा कारवाही नहुने जस्ता कारणबाट विश्वसनीय र गुणस्तरीय आन्तरिक लेखापरीक्षण हुन सकेको छैन । जसले गर्दा यी निकायहरूको आम्दानी, खर्च व्यवस्थित नहुने, भएका कारोबार लेखामा समावेश नहुने, वित्तीय विवरणहरू समयमा तयार नहुने, सामान्य किसिमका गल्तीहरू बिल भरपाई संलग्न नगरेको, लेखा ढाँचाको प्रयोग नभएको, वित्तीय विवरणहरूको यथार्थ नभएकोमा समेत आन्तरिक लेखापरीक्षणले कमजोरी औल्याई सुधारका लागि योगदान पुःयाउन सकेको छैन ।

अन्तिम लेखापरीक्षणको सहयोगीको रूपमा रहने आन्तरिक लेखापरीक्षण भरपर्दो नहुँदा जिल्ला विकास समितिको लेखापरीक्षणमा महालेखापरीक्षकको कार्यालयले आवश्यकताभन्दा बढी समय र स्रोत, कारोबारको नियमितता परीक्षणमा खर्चिनु पर्ने अवस्था छ ।

गाउँ विकास समिति र नगरपालिकाको अन्तिम लेखापरीक्षण दर्तावाला लेखापरीक्षकबाट हुने गरेको छ । यी निकायहरूको अन्तिम लेखापरीक्षणका लागि लेखापरीक्षकको छनौट वस्तुपरक हुन नसकेको, लेखापरीक्षण प्रतिवेदनको अनुगमन तथा गुणस्तर मूल्यांकन नहुने, लेखापरीक्षकको दक्षता र क्षमताको आधारमा छनौट गर्ने परिपाटी नभई विभिन्न वैयक्तिक सम्पर्क र प्रभावका आधारमा छनौट हुने जस्ता प्रशस्त कमजोरीहरू रहेका गाउँ विकास समिति र नगरपालिकाको लेखापरीक्षणको मार्गदर्शन तथा निर्देशिका तयार गरी कार्यान्वयन हुन नसकेको, एउटै लेखापरीक्षक धेरै निकायमा एकै पटक छनौट भई

समयमा गुणस्तरीय प्रतिवेदन दिन सक्ने अवस्था नभएको स्थिति छ । यी र यस्ता समस्याका कारण अन्तिम लेखापरीक्षण समग्रमा विश्वसनीय र भरपर्दो हुन नसकेको स्थितिलाई ध्यानमा राखी गाउँ विकास समिति र नगरपालिकाको लेखापरीक्षण समेत स्वतन्त्र संवैधानिक निकायको क्षेत्राधिकारमा समावेश गर्नुपर्ने सर्वत्र चर्चा उठेको आधारमा महालेखापरीक्षकको संलग्नताका लागि आवश्यक संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ । जिल्ला विकास समितिहरूको लेखापरीक्षणमा महालेखापरीक्षकको संलग्नता रही आएको र आर्थिक प्रशासनमा देखिएका कमजोरी सुधार गर्नका लागि प्रति वेदन मार्फत सुझाउहरू दिने गरेको छ । विगतका वर्षहरूबाट हरेक जिल्ला विकास समितिको आर्थिक कारोबारको परीक्षणबाट देखिएका व्यहोराहरूमा सम्बन्धितबाट जवाफ प्रतिक्रिया लिई जिल्लागत रुपमा लेखापरीक्षण प्रतिवेदन उपलब्ध गराउने कार्यको थालनी गरिएको छ, जसले गर्दा स्थानीय स्तरमा सरोकार वालाहरूले जिल्ला विकास समितिको आर्थिक कारोबारको बारेमा जानकारी पाउने, देखाइएका कमी कमजोरी सुधार गर्न तथा प्रतिवेदनको कार्यान्वयनका लागि घचघच्याउन सहयोग पुग्न गएको छ । यसबाट समग्ररुपमा वित्तीय जवाफदेहिता बढाउन मद्दत पुग्ने देखिन्छ । जिल्ला विकास समितिको लेखापरीक्षणका लागि मार्गदर्शन तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ, भने लेखापरीक्षकहरूलाई आवश्यक ज्ञान र सीप सहित क्षमता विकासका कार्यहरू अघि बढीरहेको छ । महालेखापरीक्षकको कार्यालयबाट गरिने जिल्ला विकास समितिहरूको लेखापरीक्षणलाई अभि व्यवस्थित, गुणस्तरीय र विश्वसनीय बनाउन पर्याप्त स्रोत साधन, समय, मार्गदर्शनमा समयानुकूल परिमार्जन जस्ता कार्य गर्नु आवश्यक भएको छ ।

मुलुकमा हुने सबै किसिमका सार्वजनिक वित्तीय व्यवहारमा सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाले निगरानी गर्न सक्ने फराकिलो क्षेत्राधिकार हुनुपर्ने अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता अनुरूप सबै स्थानीय निकायहरूको लेखापरीक्षणमा महालेखापरीक्षकको संलग्नताले यी निकायहरूमा वित्तीय जवाफदेहिता बढाउन सहयोगी भूमिका खेल्न सक्दछ ।

४. वित्तीय जवाफदेहिता अभिवृद्धिका लागि हालका प्रयासहरू : स्थानीय निकायहरूमा लेखापरीक्षणका माध्यमबाट वित्तीय जवाफदेहिता अभिवृद्धिका लागि विभिन्न सकारात्मक प्रयासहरू भएका छन् । तापनि यसबाट वाञ्छित उपलब्धि हासिल हुन सकेको अवस्था छैन । गाउँ विकास समिति र नगरपालिकाहरूको लेखापरीक्षण प्रत्यक्ष रुपमा महालेखापरीक्षकको क्षेत्राधिकारमा नरहेतापनि जिल्ला विकास समितिहरूको छनौट गरी कार्यमूलक लेखापरीक्षणको क्रममा यी जिल्लामा पर्ने गाउँ विकास समिति र नगरपालिका समेत छनौट गरी योजना तर्जुमा र छनौट प्रक्रियामा समानुपातिक र समावेशी प्रतिनिधित्व हुने गरी विभिन्न आदिवासी जनजाति, दलित, महिला, लोपोन्मुख जातिको सहभागिता, सेवा प्रवाहको प्रभावकारिता, योजना कार्यान्वयन र अनुगमन, बजेट बाँडफाँड, आन्तरिक तथा अन्तिम लेखापरीक्षण, सामाजिक लेखापरीक्षण भए नभएको जस्ता विविध पक्षको मूल्यांकन गरी प्रतिवेदन गर्ने गरिएको छ । यस क्रममा विभिन्न लक्षित समूहहरूसँग अन्तरवार्ता, छलफल, कार्यक्रमको स्थलगत निरीक्षण जस्ता विधिको

अवलम्बन गर्ने परिपाटी समेत बसालिएको छ । सामाजिक सुरक्षा लगायत अन्य भत्ता वितरणको अवस्था स्थानीय जनतासँगै छलफल गरी जानकारी लिने दिने यो प्रक्रियामा त्यस क्षेत्रमा कार्यरत गैर सरकारी संस्था, सञ्चार माध्यमहरु, नागरिक समूहहरुलाई समेत सहभागी बनाउने नयाँ व्यवस्थाको थालनी समेत भएको छ ।

● लेखापरीक्षणको क्रममा सरोकारवालाको सहभागिता गराई सूचना लिने, लेखापरीक्षण योजना बनाउने, कार्यान्वयन गर्ने, स्थलगत अवलोकनका क्रममा सहभागी बनाउने, लेखापरीक्षण प्रतिवेदनमा औँल्याइएका व्यहोराहरु सर्वसाधारणसम्म पुऱ्याई कार्यान्वयन गर्न तथा बेरुजू फछ्छुट्टमा दवाव सिर्जना गर्ने आदि उद्देश्यसाथ अगाडि बढाइएको यस प्रक्रियाको सकारात्मक प्रभाव परेको र दक्षिण एशियामा नै नेपाल नमूनाको रूपमा अग्रणी बन्न सफल भएको छ ।

● यसैगरी गाउँ विकास समिति र नगरपालिकाको आन्तरिक र अन्तिम लेखापरीक्षण भए नभएको प्रतिवेदनको अभिलेख राखी कार्यान्वयन गरे नगरेको, प्रतिवेदन सार्वजनिक गरे नगरेको व्यहोराहरु परीक्षण समेत गरी प्रतिवेदनमा समावेश गरिने व्यवस्था छ ।

● जिल्ला विकास समितिको लेखापरीक्षणका लागि निर्देशिका तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। विगत वर्षहरुमा औँल्याइएका लेखापरीक्षण व्यहोराहरु कार्यान्वयन गरे नगरेको मूल्याकन गरी यस वर्षको प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्ने, आन्तरिक लेखापरीक्षण र आन्तरिक नियन्त्रणको मूल्याकन गरी सुधारका लागि सुझाउ दिने गरिएको छ । आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी कानूनहरु, मन्त्रालय तथा विभागका कार्यविधि निर्देशिका, परिपत्रहरुको पालना गरी आर्थिक कारोबार सञ्चालन भए नभएको प्रतिवेदनमा औँल्याउने गरिएको छ । जिल्ला विकास समितिहरुलाई उपलब्ध गराइएको प्रारम्भिक प्रतिवेदनमा सम्बन्धित निकायबाट लिखित जवाफ र प्रतिक्रिया लिई अन्तिम प्रतिवेदन तयार गरी लेखापरीक्षण राय सहित पठाउने तथा उक्त अन्तिम प्रतिवेदन जिल्लागत रूपमा तयार तथा छपाई गरी महालेखापरीक्षकको कार्यालयको वेभ साइटमा राख्ने, विभिन्न सञ्चार माध्यम तथा सरोकारवालाहरुलाई उपलब्ध गराउने परिपाटीको थालनी भएको छ ।

५. लेखापरीक्षणका लागि गर्न सकिने वैकल्पिक व्यवस्थाहरु : संविधान मार्फत संघीय समावेशी पुनरसंरचनाको सँघारमा रहेको र यथाशक्य चाँडो संविधान जारी गरी हालको भूकम्पबाट प्रभावित क्षेत्रको नवनिर्माण तथा पुनःनिर्माणमा लाग्ने तत्परता देखिएको छ । संविधान जारी भएपश्चात स्थानीय निकायहरुको निर्वाचन हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । प्रदेश र स्थानीय निकाय तथा विशेष क्षेत्रहरुको व्यवस्था गरी नयाँ संविधान बनेको हालको परिस्थितिमा यी निकायहरुको वित्तीय व्यवस्थापनमा जवाफदेहिता सुदृढ गरी आर्थिक अनुशासन कायम गर्न साविकमा रहेका स्थानीय निकायहरुको लेखापरीक्षण व्यवस्थामा तत्काल वैकल्पिक व्यवस्था गर्न जरुरी भएको छ ।

● हालै जारी भएको नेपालको संविधानले महालेखापरीक्षकको कार्यक्षेत्र वृद्धि गरेको छ । हालसम्म केन्द्रमा मात्र कार्यालय रहेको यस कार्यालयको प्रादेशिक कार्यालयहरु समेत रहने हुन्छ । स्थानीय

स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ मा संशोधन गरी हालका नगरपालिका र गाउँ विकास समितिहरूको अन्तिम लेखापरीक्षण महालेखापरीक्षकबाट हुने र महालेखापरीक्षकले लेखापरीक्षणको सहयोगीको रूपमा कानूनबरा स्वीकृत प्राप्त दर्तावाल लेखापरीक्षकलाई तोकिक काममा लगाउन सक्ने व्यवस्था सहितको विधेयक व्यवस्थापिका संसदमा विचाराधिन रहेको छ । स्थानीय निकायको लेखापरीक्षण सम्बन्धमा महालेखापरीक्षकको क्षेत्राधिकार फराकिलो हुने गरी संविधानमा व्यवस्था गरिएको छ ।

● महालेखापरीक्षकको कार्यक्षेत्रमा वृद्धि भएको अवस्थामा मौजुदा जनशक्ति, पूर्वाधार, कार्यविधि र कानूनी व्यवस्था समेत पर्याप्त नहुने स्थिति समेत रहने देखिन्छ । यसलाई समयमै अध्ययन गरी तयारी गर्न नसकिएमा संवैधानिक जिम्मेवारी पूरा गर्न कठिन हुने अवस्थालाई समेत ध्यान पुःयाउन आवश्यक देखिएको छ ।

● स्थानीय निकायको लेखापरीक्षण सम्बन्धमा मौजुदा व्यवस्था, प्रस्तावित कानूनी संरचना अन्तर्गत देहायका वैकल्पिक व्यवस्थामध्ये उपयुक्त विकल्प छनौट गरी अगाडि बढ्नु वाञ्छनिय देखिन्छ :

५.१. महालेखापरीक्षकको कार्यालयको पुनरसंरचना गरी आवश्यक कर्मचारी दरबन्दी र भौतिक पूर्वाधारको व्यवस्था गरी नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति तहसम्म नै आफैले लेखापरीक्षण गर्ने गरी कर्मचारी व्यवस्थापन गर्ने । यो विकल्पमा जाँदा हालको कार्यबोभलाई समयमा सम्पादन गर्न कठिनाई भएको र कर्मचारी दरबन्दी पुनरावलोकन गर्नुपर्ने स्थितिमा थप क्षेत्राधिकारमा पुग्न आवश्यक स्रोत साधनको थप व्यवस्था सहितको पुनरसंरचना गर्नु चुनौतिपूर्ण देखिन्छ । महालेखापरीक्षकको कामको गुणस्तर र विश्वसनियतामा कमी आउन नदिने गरी यसको व्यवस्थापन गर्नेमा ध्यान पुःयाउनु पर्ने हुन्छ ।

५.२ महालेखापरीक्षकको कार्यालयको पुनरसंरचना गरी प्रादेशिक कार्यालयहरूको अवधारणा अनुसार अगाडि बढ्न आवश्यक भएको अहिलेको अवस्थामा कर्मचारी दरबन्दी थप समेत गरी कम्तीमा ७ प्रादेशिक कार्यालय खडा गर्ने । संक्रमण कालिन उक्त प्रादेशिक कार्यालयले परिचालन गर्ने गरी गाउँ विकास समितिमा दर्तावाल लेखापरीक्षकहरूलाई सहयोगीको रूपमा नियुक्त गर्ने । दर्तावाल लेखापरीक्षकको छनौट प्रक्रिया केन्द्रबाटै गर्ने जसले एकरूपता कायम गर्न सहज हुन्छ भने उक्त कार्यको अनुगमन, गुणस्तर आश्वस्तता, प्रतिवेदनमा आवश्यक एकरूपता तथा दर्तावाल लेखापरीक्षकहरूको क्षमता विकासका लागि अभिमूखिकरणको कार्य क्षेत्रीय कार्यालयबाट हुने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ । दर्तावाल लेखापरीक्षकको सेवा शर्तहरू, पारिश्रमिक सुविधा, प्रतिवेदन प्रणाली र सोको गुणस्तर आदि बारेमा एकरूपता हुन आवश्यक पर्ने भएकाले कार्यविधि निश्चित गरिनुपर्दछ । दर्तावाल लेखापरीक्षकको छनौटमा वस्तुपरकता, क्षमता, योग्यताको आधारलाई स्पष्ट पारी सम्बन्धित जिल्लामा कार्यरत लेखापरीक्षकलाई काममा लगाउन सकिने अवस्था सिर्जना गर्न सकिएमा मितव्ययीता र कार्यदक्षता समेत हासिल हुन सक्ने हुन्छ । लेखापरीक्षकको पारिश्रमिकमा हाल पनि रकम खर्च भइरहेको र अबका दिनमा समेत अझ थप खर्च व्यहोर्नुपर्ने हुँदा यसका लागि सम्बन्धित स्थानीय निकायमा बजेट विनियोजन गरी प्रतिवेदनको प्राप्ती र गुणस्तरीयताको आधारमा महालेखापरीक्षकको कार्यालयबाट सिफारिस भएपछि लेखापरीक्षकले भुक्तानी

सम्बन्धित स्थानीय निकायबाट प्राप्त गर्ने व्यवस्था गरिनु उपयुक्त देखिन्छ। पूर्वाधार, जनशक्ति, कार्यविधि लगायतका व्यवस्था पछि, महालेखापरीक्षकको कार्यालयले नै पूर्णरूपमा लेखापरीक्षण गर्ने व्यवस्था गरिनु उपयुक्त देखिन्छ।

६. निष्कर्ष : स्थानीय निकायको वित्तीय व्यवहारमा पारदर्शीता, जवाफदेहिता प्रबर्द्धनको माध्यमबाट आर्थिक अनुशासन कायम गर्न लेखापरीक्षणको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ। मौजुदा कानूनी व्यवस्था अन्तर्गत नगरपालिका र गाउँ विकास समितिहरूमा ठूलो परिमाणमा आर्थिक कारोबारको लेखा रहने उक्त लेखाको जाँच परीक्षण गरी प्रतिवेदन गर्ने कार्यमा मुलुकको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्था महालेखापरीक्षकको कार्यालयको क्षेत्राधिकार नरहेको अवस्थाले मुलुकको सबै सार्वजनिक आम्दानी खर्चको लेखापरीक्षणमा सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाको निगरानी रहनुपर्ने अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता अनुरूप नेपालको संविधान २०७२ मा स्थानीय तहको लेखापरीक्षण महालेखापरीक्षकबाट हुने व्यवस्था गरिएको छ। उक्त व्यवस्था अनुरूप स्थानीय निकायहरूको लेखापरीक्षणमा आवश्यक सांगठनिक, कानूनी, प्रक्रियागत नयाँ व्यवस्था गरी जान समय लगाउनु हुँदैन।

भ्रष्टाचार निवारणमा लेखापरीक्षणको भूमिका

रमा ढुलाल, पूर्व नायव महालेखापरीक्षक

● भ्रष्टाचार के हो ?

साधारण अर्थमा 'भ्रष्टाचार', 'भ्रष्ट' र 'आचार' दुई शब्द मिलेर बनेको एक शब्द हो । नेपाली शब्दकोशमा 'पतित आचरण, दूषित मर्यादा, नियम र कानून विरुद्ध नैतिक पतन हुने काम गरी घुस खाई पक्षपातपूर्ण निर्णय र व्यवहार गर्ने कार्यलाई 'भ्रष्टाचार' भनी परिभाषित गरेको छ ।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ ले 'भ्रष्टाचार' शब्दको परिभाषा गरेको छैन । तर सो ऐनको परिच्छेद २ मा कसूरसम्बन्धी विभिन्न व्यवस्था गरेको पाइन्छ । उक्त ऐनको सो परिच्छेदमा दण्डनीय बनाइएका कसूरहरु नै कानुनी अर्थमा भ्रष्टाचारजन्य कार्य हुन् । ती कार्यमा घुस, रिसवत्, उपहार, कोसेली, चन्दा, लाभ, कमिसन, दलाली, दस्तुर, सुविधा लिनु, राजस्व चुहावट गर्न/गराउन मद्दत गर्नु, विकास आयो जनाको विभिन्न तहमा विभिन्न गैरकानुनी कार्य गर्नु, गलत अनुवाद गर्न, सरकारी सुविधा दुरुपयोग गर्नु, नपाएको पगरी पाएको देखाउनु, सार्वजनिक आदि सम्पत्ति हिनामिना गर्नु, आयको तुलनामा अस्वाभाविक सम्पत्ति राख्नु, अमिल्दो जीवनस्तर यापन गर्नु आदि पर्दछन् ।

निहित स्वार्थका लागि सार्वजनिक हैसियत, सम्पत्ति, ऐन, नियम र प्रक्रियाको अवलम्बनबाट विचलित हुनु नै भ्रष्टाचार हो । गर्न हुने काम नगरी कानूनले गर्न नहुने भनी बन्देज लगाएको काम गर्नु पनि भ्रष्टाचार हो । कमन ल प्रणालीमा भ्रष्टाचार मूलतः न्यायबाट विमुख गर्ने कार्यसँग सम्बन्धित मानिन्थ्यो । तर अहिले भ्रष्टाचारको सम्बन्ध न्यायिक अधिकारीसँग मात्र सीमित मानिदैन । अहिले त कुनै अधिकारी लाई वा कानुनी र सार्वजनिक कर्तव्यलाई प्रभावित गर्न मूल्य रहने कुनै वस्तु प्रस्ताव गर्नु, प्रदान गर्नु वा अनुनय गर्नु पनि भ्रष्टाचार हो ।

● भ्रष्टाचारका कारक तत्वहरू

भ्रष्टाचार आफूलाई प्राप्त भएको अधिकार नगर्ने तर नपाएको अधिकार आफ्नो हितको लागि प्रयोग गर्ने साधन हो । यो कानूनलाई बङ्ग्याएर फाइदा लिने अस्वीकृत औजार हो । स्वेच्छाचारिता, तजबिजिपन र अत्याचारको पराकाष्ठा हो । यसैले यो व्यक्ति, समाज र राष्ट्रकै लागि उपयुक्त मानिदैन । राष्ट्रको असफलता र अविकसितताको सङ्केत नै भ्रष्टाचार हो । यसले मुलुकको शासन, प्रशासन र अन्य क्षेत्रलाई नराम्रोसँग प्रभावित तुल्याउँदा तुल्याउँदै पनि विकासोन्मुख मुलुकहरूमा घट्टो हैन, दीर्घ रोगको रूपमा फैलिँदै गएको छ ।

भ्रष्टाचार फैलिनुका केही कारण निम्न छन्:

- महंगो जीवनशैली र न्यून वेतनमानको व्यवस्था,
- बढ्दो अधिकार र जिम्मेवारीविहीनता,
- सार्वजनिक पदमा रहनेहरूलाई राज्यले दिने बढ्दो स्वविवेकीय अधिकार,
- आर्थिक प्रशासनको अनुगमनप्रति लेखाउत्तरदायी अधिकृतहरूको बढ्दो उदासिनता र अप्राथमिकता,

- कर्मचारी तन्त्रको खस्कंदो गुणस्तर र सुशासनप्रतिको विमुखता,
- गलत गर्नेकै जय विजय हुने परिपाटी,
- नीति तर्जुमा गर्दा नै भ्रष्टाचार गरी तर्जुमा गर्ने प्रवृत्ति,
- कुनै खास औद्योगिक घराना वा कम्पनीलाई फाइदा पुग्ने गरी राजस्व, कर छुट हुने गरी सार्वजनिक नीति तर्जुमा तथा संशोधन गर्ने परिपाटी,
- भ्रष्टाचार रोक्न मद्दत पुऱ्याउने प्रचलित कानून वा नीतिलाई खारेज वा संशोधन,
- नैतिकतामा ह्रास आउनु,
- भ्रष्टाचारीले समाजमा सम्मान पाउनु ।

यसका अतिरिक्त कार्यान्वयन (*Implementation*), सेवा प्रदान गर्ने (*Service Delivery*) तहमा पनि भ्रष्टाचार हुने गर्दछ । कानून बमोजिम गर्नुपर्ने काम समयमा नगर्ने र अमूक काम उसै दिन गरिदिने बापत घुस लिने गर्दछन् ।

● भ्रष्टाचारको प्रभाव (*Effects*)

भ्रष्टाचार सार्वजनिक पद धारण गरेका पदाधिकारी वा समाजका ठालुवर्गले गर्ने, संरक्षण दिने र संस्थागत गर्ने एक भयानक रोग हो । जसरी पानी माथिबाट तल बग्छ, यो पनि माथीबाट तल बग्छ । यसले पनि आफ्नो तह आफै मिलाउँछ । माथिल्लो तहबाट गर्ने भ्रष्टाचार *Carnivorous Type* हुन्छ भने मध्यम वर्गबाट गर्ने भ्रष्टाचार *Meat Eater Type* को हुन्छ । तल्लो तहबाट गर्ने भ्रष्टाचार *Grass Eater Type* हुन्छ । माथिल्लो तहबाट गर्ने भ्रष्टाचार नीति र कानून निर्माण तहमा समेत हुने हुनाले राष्ट्रिय जीवनका विभिन्न पक्षमा यसले भित्रभित्रै विनाशकारी हुने गर्दछ । तर सतहमा भने *Grass Eater* ले गर्ने *Petty Corruption* को बढी चर्चा र हल्ला खल्ला हुन्छ । *Petty Corruption* ले जनसाधारणलाई दिनानुदिन प्रभाव पारिरहेको हुन्छ भने ठूला भ्रष्टाचारले राष्ट्रको र विकास निर्माणका समग्र पक्षमा गम्भीर, ठूलो र दूरगामी प्रभाव पार्दछ ।

माथिल्लो तह भ्रष्टाचारी भएमा तल्लो तहमा त्यसको प्रदर्शन प्रभाव (*Demonstration Effect*) पर्दछ, भ्रष्ट माथिल्लो तह तल्लो तहका लागि *Best Learning School* मात्र होइन, अभिभावक पनि हुन्छ । भ्रष्टाचारले व्यक्तिगत, सामाजिक र राष्ट्रियस्तरमा नैतिकतामा ह्रास ल्याउँछ । भ्रष्ट सम्पन्न हुँदै जान्छन् भने इमान्दारहरू कङ्गाल हुँदै जाने खतरा हुन्छ ।

भ्रष्टाचारले गरिवीको कुचक्र (*Vicious Circle of Poverty*) प्रोत्साहित गर्छ । समग्र उपभोग प्रणाली (*Consumption System*), वितरण प्रणाली (*Distribution System*) र राजस्व प्रणाली (*Revenue System*) प्रभावित हुन्छ । भ्रष्टाचारका कारण सरकार र राज्य प्रणालीप्रति नागरिकको विश्वास घटी विद्रोह जन्मिने खतरा हुन्छ ।

भ्रष्टाचारको गन्ध मुलुकको विभिन्न जीवनमा पर्ने हुनाले अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा समेत राज्यको छवि धमिलिन जान्छ । केही वर्षयता वैदेशिक ऋण/अनुदानका सम्झौताहरूमा *Anticorruption*

Clause राख्न थालिएको छ । विभिन्न दातृ संस्था, मुलुक र निकायले "Good Governance", "Transparancy", "Accountability", "Responsibility", "Fromotive Reform" एवं "Structural Reforms" जस्ता क्षेत्रमा जोड दिएको पाइन्छ । भ्रष्टाचारको बोलवाला र भ्रष्टाचारको रजगज भएको देशमा इमान्दार लगानीकर्ता आउन मान्दैनन् ।

● भ्रष्टाचार निवारणमा गरेका प्रयासहरू

भ्रष्टाचार एक डरलाग्दो रोग हो । नेपाली समाजमा गहिरो रूपमा जरा गाडेर बसेको भ्रष्टाचाररूपी रोगको समूल अन्त नहुँदासम्म समाजले अग्रगामी प्रगति हासिल गर्न सक्तैन । यसैले नेपाल सरकारले भ्रष्टाचार विरुद्धमा शून्य सहनशीलताको नीति अख्तियार गरी भ्रष्टाचार निदान र त्यसको पूर्णरूपमा अन्त गर्ने सोचका साथ भ्रष्टाचार विरुद्धमा कामकारवाही अगाडि बढाउँदै आएको छ ।

संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासभाले ४ डिसेम्बर २००० मा भ्रष्टाचार विरुद्धको अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी दस्तावेज आवश्यक भएको महसुस गरी यस्तो दस्तावेजका सम्बन्धमा वार्ता गर्न एक तदर्थ समिति गठन गरेको थियो । यसै तदर्थ समितिको २१ जनवरी २००२ देखि १ अक्टोबर २००३ बीचको अवधिमा गरेका विभिन्न सात चरणका वार्ताहरूको परिणाम स्वरूप पहिलो पटक भ्रष्टाचार विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिको मस्यौदा तयार गरियो र सोही मस्यौदालाई संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासभाले ३१ अक्टोबर २००३ मा महासन्धिको पक्ष हुनका लागि सदस्य राष्ट्रहरूलाई खुला गरियो । परिच्छेद ८ र धारा ७१ रहेको यो महासन्धिको धारा ६८(१) को प्रावधान अनुरूप महासन्धि १४ डिसेम्बर २००५ देखि लागु भएको छ ।

महासन्धिले मूलतः सदस्य राष्ट्रहरूको कानुन, संगठन र व्यवहारमा असर पार्ने गरी व्यापक र विस्तृत रूपमा भ्रष्टाचार विरुद्ध उपयुक्त विधि र कार्यान्वयन गर्न मार्ग प्रशस्त गरेको छ । यस्तो विधिले भ्रष्टाचार विरोध, अपराधीकरण र कानुन कार्यान्वयन, अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग, सम्पत्तिको पुनः प्राप्ति, प्राविधिक सहयोग र सूचना आदान प्रदान तथा कार्यान्वयन सम्बन्धी संयन्त्रलाई प्रवर्द्धन गर्ने लक्ष्य लिएको देखिन्छ।

संयुक्त राष्ट्रसंघको सक्रिय सदस्य राष्ट्रको नाताले नेपालले महासन्धिलाई २३ फेब्रुअरी २०११ मा अनुमोदन गरी पक्ष राष्ट्र बनेको छ । यसरी पक्ष राष्ट्र बनेपछि महासन्धिले सिर्जना गरेका दायित्व पुरा गर्नुपर्ने र त्यसमा नेपाल सरकार सदैव प्रतिबद्ध समेत भएको छ । यो महासन्धिको प्रावधानलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न अवलम्बन गरिनुपर्ने कानुनी नीतिगत, संरचनागत तथा प्रशासनिक उपायहरू बारेमा नीतिगत निर्णय गर्न र तत्सम्बन्धी क्रियाकलापहरूको समन्वय एवं अनुगमन गरी भावी कार्यदिशाको बारेमा मार्गदर्शन दिने लगायतका कामकारवाही गर्न नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) को मिति २०६८।५।२२ को निर्णयले नेपाल सरकारका मुख्य सचिवको संयोजकत्वमा ७ सदस्यीय एक निर्देशक समिति गठन भएको छ । नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) को सोही मितिको निर्णयानुसार निर्देशक समितिको कामकारवाहीमा सहयोग गर्न तथा महासन्धिअन्तर्गतका दायित्व वहन गर्न आवश्यक कानुनी, नीतिगत र संरचनागत लगायतका व्यवस्थाको बारेमा सिफारिस सहितको कार्ययोजना तयार

गर्न प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका सचिव (कानून) को संयोजकत्वमा ७ सदस्यीय कार्यदल गठन भई सो कार्यदलले तयार गरेको छ । मस्यौदा प्राविधिक समितिको परिमार्जन पश्चात् मन्त्रिपरिषद्मा मिति २०६९।३।२८ मा “भ्रष्टाचार विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिको कार्यान्वयन सम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति तथा कार्ययोजना-२०६९” स्वीकृत गरेको छ ।

यो राष्ट्रिय कार्ययोजनामा भ्रष्टाचार विरुद्धका कार्यक्रमलाई बुँदागत रूपमा उल्लेख गरी स्पष्टउद्देश्य सहित विभिन्न निकायहरूको कार्यक्षेत्र र जिम्मेवारी किटान गरेको छ । यो कार्ययोजनाको मुख्य उद्देश्य नेपालको संविधान, २०७२, भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ तथा अन्य प्रचलित नेपाल कानून एवं भ्रष्टाचार विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिका व्यवस्थाहरू अनुरूप आवश्यक कामकारबाही सञ्चालन, नीति निर्माण र कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गरी भ्रष्टाचार निवारण गर्नु हो । सो लक्ष्य प्राप्त गर्न यो कार्ययो जनाले विभिन्न १५ उद्देश्यहरूलाई प्राथमिकता दिएको छ ।

● भ्रष्टाचार निवारणमा लेखापरीक्षणको भूमिका

नेपालको संविधान, २०७२ को धारा २४१ ले “राष्ट्रपति र उप राष्ट्रपतिको कार्यालय, सर्वोच्च अदालत, संघिय संसद, प्रदेश सभा, प्रदेश सरकार, स्थानिय तह, संवैधानिक निकाय वा सोको कार्यालय, अदालत, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी वा सशस्त्र प्रहरी बल, नेपाल लगायतका सबै संघिय र प्रदेश सरकारी कार्यालयको लेखा कानून बमोजिम नियमितता, मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारीता र औचित्य समेतको विचार गरी महालेखा परीक्षकबाट लेखापरीक्षण हुनेछ” भनी व्यवस्था गरेको छ । लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ ले “सरकारी कार्यालय” “लेखा” तथा लेखापरीक्षणको परिभाषा गरेको छ । यो ऐनले लेखापरीक्षण सम्बन्धी तरिका र लेखापरीक्षण गर्नुपर्ने कुरा हरूको व्याख्या गरेको छ ।

भ्रष्टाचार विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिको कार्यान्वयन सम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति तथा कार्ययोजना, २०६९ को उद्देश्य ५ मा पनि सार्वजनिक खरिद तथा लेखा प्रणाली व्यवस्थित गर्ने तथा सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनमा उत्तरदायित्व र पारदर्शिता प्रवर्द्धन गर्ने कार्य अन्तर्गत सार्वजनिक खरिद सम्बन्धी कानून तथा कार्यविधिको पालना भए नभएको सम्बन्धमा अनुगमन गर्ने निकाय महालेखापरीक्षक को कार्यालय तोकिएको छ । लेखा सम्बन्धी स्रोतहरू अभिलेखहरू, वित्तीय विवरण तथा सार्वजनिक खर्च र राजस्व सम्बन्धी विवरणहरूको शुद्धता कायम राखी तिनमा मिथ्याकरण हुन नदिने कार्यमा पनि अनुगमन गर्ने निकाय महालेखापरीक्षकको कार्यालयलाई तोकेको छ ।

यसरी यो कार्ययोजनाले लेखा तथा राजस्वका सम्पूर्ण कार्यविधिको शुद्धता अनुगमन गर्ने दायित्व महालेखापरीक्षकको कार्यालयलाई दिएको छ ।

कार्यालयबाट संविधान र लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ अनुसार प्रत्येक वर्ष लेखापरीक्षण सम्पन्न गरी देशको समग्र आर्थिक कारोबारको सार्वजनिक जवाफदेहिता सम्बन्धमा राष्ट्रपति समक्ष वार्षिक प्रतिवेदन दिने कार्य हुँदै आएको छ । राजस्व चुहावट, ठेक्का व्यवस्थापन, आयोजना व्यवस्थापन, बजेट अनुशासन,

आन्तरिक नियन्त्रण तथा जिम्मेवारी बहन जस्ता गहन विषयमा महालेखापरीक्षकबाट प्रत्येक वर्ष धारणा व्यक्त भएको हुन्छ ।

लेखापरीक्षणले घटी राजस्व असुल गरेका, बढी भुक्तानी गरेका र प्रचलित कानुनअनुसार नभएका व्यहोरामा असुल उपर गर्नु औल्याए पश्चात् प्रत्येक वर्ष असुल भै राज्यकोषमा रकम प्राप्त हुने गरेको छ । लेखापरीक्षणबाट बेरुजू औल्याइएको आधारमा एकाउन्तौँ प्रतिवेदनको अवधिमा रु.२ अर्ब ५० करोड ४९ लाख असुल भएको छ ।

लेखापरीक्षक *Barking Dog* भएकोले महालेखापरीक्षकको कार्यालयले उठाइएका आर्थिक अनियमितता, कमी कमजोरी, लापरवाही, जालसाजी सम्बन्धमा जिम्मेवार निकाय तथा पदाधिकारी हरूले आत्मबोध गरी यस्ता गतिविधिहरूलाई समयमै निकारण गर्दा आर्थिक प्रशासन स्वच्छ, मर्यादित, अनुशासित बन्न जानेमा दुइमत हुँदैन ।

● निष्कर्ष

प्रचलित कानुनी व्यवस्थाको दृढतापूर्वक कार्यान्वयन गरी बेरुजू फछ्यौँट गराउने सम्बन्धमा सक्रियता बढाई सदाचारमा बस्नु आजको आवश्यकता हो । लेखापरीक्षण व्यवस्थापनको सहयोगी हो । आर्थिक कारोबार को स्वतन्त्र, निष्पक्ष र उद्देश्यमूलक परीक्षणको माध्यमबाट देखापरेका त्रुटि, कमी र कमजोरीको पहिचान गरी सुधारका कदम चाल्न अधिकार प्राप्त अधिकारीहरूलाई यसले अभिप्रेरित गर्दछ । लेखापरीक्षणले सार्वजनिक वित्तीय व्यवहारमा जवाफदेही, निर्वाहको स्थितिमा सुधार गर्न मद्दत गर्दछ, सार्वजनिक व्यवस्थापनको स्थितिलाई पारदर्शी बनाउन राय दिन्छ, वित्तीय विवरणको तयारीमा विशेष ध्यान दिई वित्तीय विवरणले नसमेटे का कारोबारलाई पनि समेट्न सुझाउ दिन्छ । सरकारी धन सम्पत्तिको हिनामिना र चुहावट रोक्न मद्दत गर्दछ ।

अन्तमा, अकबरको दरबारमा एक पटक एक जना मन्त्रीले आफूले इमान्दारपूर्वक काम गर्न चाहेको तर इमान्दार व्यक्ति नपाएको कुरा गर्दा विरबलले भनेछन् – “जो मानिस तपाईंकाहाँ तपाईंकाँ मानिस हुँ भनी आउँछ, सबै ऊ भन्दा इमान्दार हुन्छन्” भनी जवाफ दिएछन् ।

लेखापरीक्षण: सबल र सुधारका पक्ष

जीवन प्रसाद सूवेदी, नायव महालेखापरीक्षक

पृष्ठभूमि

सार्वजनिक लेखापरीक्षण बहुआयामिक कार्यपद्धति भएकोले यसमा ठूलो लगानी हुनु स्वभाविकै हो । धन, जन, श्रम, समय र बुद्धिको प्रयोगबाट लेखापरीक्षणलाई सजाइएको छ । देशको मूल कानूनदेखि अन्य प्रचलित ऐन कानूनहरूमा लेखापरीक्षणलाई महत्व दिएको छ । राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूको प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष सहयोगबाट नीति निर्माणदेखि भौतिक एवं मानवीय क्षमता अभिवृद्धिमा धन जनको ठूलो लगानी रहेको छ । सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाको अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरूले पनि लेखापरीक्षणको गुणस्तर विश्वसनीयता र योगदानको अभिवृद्धिमा संस्था प्रमुखहरूको सम्मेलन, नीति निर्माण, मानदण्ड निर्माण, तालिम एवं अनुभवको आदान-प्रदानबाट सुधारमा योगदान जस्ता कार्यमा निरन्तर सहयोग गरि रहेका छन् । लेखापरीक्षणमा जिम्मेवारी र जवाफदेहिता ठूलो छ । नागरिकको अपेक्षा पनि ठूलो छ । वित्तीय अनुशासन, पारदर्शिता र यथार्थताको लागि विश्वास गर्ने अन्तिम कार्यको रूपमा स्वीकारिएको छ । यति हुँदाहुँदै पनि हाम्रो देशमा व्यवहारमा लेखापरीक्षणबाट प्रतिपादित प्रतिवेदनको कार्यान्वयनमा स्वतस्फूर्त अभिमत बन्न सकेको छैन । कार्यान्वयनको लागि स्वतः सिर्जित जिम्मेवारीको रूपमा स्वीकारिएको छैन । लेखापरीक्षणले औल्याएका सुधारका पक्षलाई सकारात्मक रूपमा स्वीकार नगरी जबर्जस्ती लादिएको आवश्यकताको रूपमा लिइएको अवस्था छ । तसर्थ यो पक्षमा अबै सुधारका आवश्यकता रहेको छ ।

लेखापरीक्षण कार्यका सकारात्मक पक्ष

१. मुलुकभरका सबै सार्वजनिक निकायको लेखापरीक्षण स्थलगत रूपमा सम्पन्न हुने गरेको छ ।
२. आर्थिक वर्ष समाप्त भएको सात महिना (माघ मसान्त) भित्र लेखापरीक्षण सम्पन्न गर्ने गरिएको छ ।
३. आगामी वर्षको लेखापरीक्षण नीति, योजना तथा कार्यक्रम आर्थिक वर्ष शुरु हुनुभन्दा अघि (असार महिनामा) नै सम्बन्धित निकायका लेखाउत्तरदायी अधिकृतहरूलाई जानकारी गराउने गरिएको छ । हरेक निकाय, मन्त्रालय, आयोजना, कार्यालयहरूको छुट्टाछुट्टै लेखापरीक्षण योजना बनाएर लेखापरीक्षण गर्ने गरिएको छ ।
४. लेखापरीक्षण पद्धतिमा सुधार गरी सञ्चालित कार्यक्रमको जोखिम निर्धारण गरी बढी जोखिम रहेका क्षेत्रमा विस्तृत लेखापरीक्षण र कार्यक्रम प्रवाहमा निरन्तरता रहेको तर जोखिम कम रहेका क्षेत्रमा संक्षिप्त लेखापरीक्षण कार्य थालनी गरिएको छ ।
५. विस्तृत पद्धतिबाट लेखापरीक्षण गर्न कार्यालय छनौट गर्ने पद्धति विकास गरिएको छ । सो आधारमा केन्द्रले नै छनौट गरी लेखापरीक्षण टोली खटाउने गरिएको छ ।
६. स्थलगत लेखापरीक्षणलाई व्यावहारिक र नतिजामूलक बनाउन जिल्ला छनौट गरी एक, दुई वा तीन

टोलीले जिल्लाभरिको लेखापरीक्षण सम्पन्न गर्ने अथवा एक वा दुई मन्त्रालय अन्तर्गतका निकायको एक टोलीबाट लेखापरीक्षण सम्पन्न गर्ने पद्धतिको विकास गरिएको छ ।

७. लेखापरीक्षण गर्न निर्देशक वा लेखापरीक्षण अधिकारीको नेतृत्वमा टोली खटाउने गरिएको छ ।

८. कार्यमूलक लेखापरीक्षण गर्नुपर्ने आवश्यकता र महत्व रहेका विषय/निकायको छनौट गरी कार्यमूलक लेखापरीक्षण गर्ने गरिएको छ । यस्ता विषय छनौट गर्न निश्चित आधार तय गरिएका छन् । कार्यमूलक लेखापरीक्षण निर्देशनालयको छुट्टै व्यवस्था गरिएको छ ।

९. सूचना प्रविधिको लेखापरीक्षण गर्न छुट्टै निर्देशनालयको व्यवस्था गरिएको छ । विद्युतीय प्रणालीबाट कारोबार गर्ने, लेखापरीक्षण गर्ने र कागजी प्रक्रियालाई क्रमशः न्युनीकरण गर्न यो लेखापरीक्षण विधिले सहयोग पुर्याउने अपेक्षा गरिएको छ ।

१०. लेखापरीक्षण योजना चरणमा नै महालेखा नियन्त्रक कार्यालय वा सम्बन्धित जिल्लाका कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट कार्यालयगत निकासा, खर्चको विवरण, राजस्व असुलीको स्थिति, धरौटीको विवरण आदि तथ्याङ्क प्राप्त भइसकेको हुन्छ । यसको उपयोग विश्लेषणबाट लेखापरीक्षण योजनालाई तथ्यपरक बनाउन ठूलो मद्दत मिलेको छ ।

लेखापरीक्षण कार्यमा सुधार गर्नुपर्ने क्षेत्र

१. लेखापरीक्षणलाई निरन्तर सञ्चालन हुने कार्यको रूपमा विकास गर्नुपर्दछ । हाल भाद्रमा लेखापरीक्षण शुरु गरेर माघमा सम्पन्न गरि चैत्रमा प्रतिवेदन बुझाइन्छ । वैशाखदेखि श्रावणसम्म लेखापरीक्षण कार्य नभई अरु कार्य हुन्छ । लेखापरीक्षण कार्य हतारमा सम्पन्न हुने गरेको छ । लेखापरीक्षणको कार्य शुरु भएपछि लेखापरीक्षक अत्याधिक दबावमा कृयाशिल हुनु परेको छ । आर्थिक कार्यविधिमा परिवर्तन गरी लेखापरीक्षण कार्यपद्धतिमा सुधार गर्नुपर्दछ ।

२. लेखापरीक्षण गर्ने कार्य केन्द्रबाट सञ्चालित छ । महालेखापरीक्षकको कार्यालय संस्थागत विस्तार गरी क्षेत्रगत कार्यालय स्थापना गर्न नयाँ संविधानको प्रतीक्षामा छ । नयाँ संविधानले व्यवस्था गरेअनुसार का संघीय संरचनामा महालेखापरीक्षकको जिम्मेवारी पूरा गर्न आवश्यक पर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने हुँदा हाल काठमाडौं बाहिर कार्यालय स्थापना गरी सञ्चालन गर्न सकिएको छैन । पुरानै केन्द्रीय स्वरूपबाट कार्य सञ्चालन हुँदै आएको छ ।

३. कार्यबोझ र जनशक्तिको व्यवस्थामा ठूलो अन्तर छ । यस कार्यालयले गर्ने काममा वर्षेन वृद्धि भए पनि दरबन्दी व्यवस्था भने २०१० सालभन्दा अगाडिको नै छ । बजेट, नयाँ कार्यक्रम, आयोजना, वैदेशिक सहायता सबै क्षेत्रमा वृद्धि भए पनि जनशक्ति थप गर्न सकिएको छैन । हालै जारी भएको नयाँ संविधानले महालेखा परीक्षकको कार्यक्षेत्र विस्तार गरेकोले तदनुरूपको कार्यसम्पन्न गर्न जनशक्तिको विस्तार अपेक्षित रहेको छ ।

४. हाल यो कार्यालयमा कार्यरत जनशक्तिमा शैक्षिक योग्यताको कमी छैन । तर लेखापरीक्षणमा संलग्न

हुने कर्मचारीलाई कार्यक्षमता र स्तर अभिवृद्धि हुने गरी तालिमको व्यवस्था गर्न सकिएको छैन । साच्चै भन्ने हो भने यस किसिमको तालिमको लागि पाठ्यक्रमको विकास गरिएको छैन । लेखापरीक्षण सेवामा प्रवेश गरिसकेपछि लेखापरीक्षणको सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक ज्ञान दिएपछि लेखापरीक्षण कार्यमा खटाउन सके सारभूत किसिमबाट लेखापरीक्षण हुन सक्दछ । लेखापरीक्षण कार्यलाई आधार बनाएर लामो समयको तालिम दिने व्यवस्था गर्नु अति आवश्यक छ । लेखापरीक्षण सेवामा एक वर्षमा प्रवेश गर्ने संख्या कम हुने भएकोले प्रत्येक वर्ष यस किसिमको तालिम सञ्चालन गर्न सहज हुँदैन ।

५. एकै किसिमको काममा भएको खर्चको परीक्षणमा बेरुजुमा विविधता हुने गरेको अवस्था छ । यसलाई नियन्त्रण गर्न जोखिम निर्धारण गरेर योजना बनाई परीक्षण गर्ने पद्धति अपनाइएको छ । लेखापरीक्षकले प्रचलित कानुन, नीति, कार्यक्रम, योजना, लेखापरीक्षण मानदण्ड, निर्देशनहरूको राम्रोसँग अध्ययन गरेमा यसमा सुधार हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

६. लेखापरीक्षण योजनामा पहिचान गरिएका जोखिमभन्दा फरक क्षेत्र लेखापरीक्षणको क्रममा पहिचान भएमा लेखापरीक्षकले कार्यालयले दिएको निर्देशनअनुरूप त्यस्ता जोखिमलाई योजनामा थप गरी लेखा परीक्षण गर्नुपर्दछ ।

७. लेखापरीक्षणलाई गुणस्तरयुक्त बनाउन आवश्यक पर्ने अर्को महत्वपूर्ण तत्व हो इमान्दारिता र निस्वार्थता । यी दुई तत्वको पालनाले लेखापरीक्षकलाई भय मुक्त बनाउँछ । लेखापरीक्षकले आफ्नो स्वतन्त्रता कायम राख्न र मर्यादा राख्न भयमुक्त हुनु आवश्यक छ ।

८. लेखापरीक्षकहरू कम्प्युटर प्रविधिमा दक्ष हुनु अति आवश्यक छ । अरूमा भर नपरी आफ्ना तथ्याङ्क अभिलेख व्यवस्थापन गर्न, प्रतिवेदन तयारी गर्न, सारभूत रूपमा क्षतापूर्वक प्रस्तुति गर्न र आकर्षक बनाउन आफै कम्प्युटर प्रविधिमा सिपालु हुनु जरुरी छ । कार्यालयले उपलब्ध गराएको कम्प्युटर र तालिमलाई अत्यधिक उपयोग गर्नु आवश्यक छ ।

९. आन्तरिक लेखापरीक्षण अन्तिम लेखापरीक्षणको पूर्वाधार हो । यसले अन्तिम लेखापरीक्षणलाई कारोबारको विवरण उपलब्ध गराउनुका साथै जोखिम क्षेत्रको पनि सूचना गर्दछ । लेखापरीक्षकले गणितीय र नियमितताको परीक्षणमा नअल्मलिई नतिजामूलक परीक्षण वा कार्यमूलक किसिमको परीक्षणमा ध्यान र समय दिन सक्दछ । हाम्रो देशमा आन्तरिक लेखापरीक्षणलाई गुणस्तरीय र कार्यान्वयन योग्य बनाउन संस्थागत र कार्यगत व्यवस्था मिलाउन सकिएको छैन । यसमा सुधार आवश्यक छ ।

१०. गुणस्तरलाई राष्ट्रिय पद्धतिले मात्र मापन गरेर पुग्दैन । अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा गुणस्तरयुक्त हुनुपर्दछ । यसको लागि कार्यविधि पनि सोही किसिमको हुनुपर्दछ । सर्वोच्च लेखापरीक्षणका अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरूले प्रतिपादित मानदण्डको पालना गर्न त्यसको अध्ययन मनन गर्नु अति जरुरी छ । हामी ती यस्ता संगठनहरूको सदस्यता ग्रहण गर्दछौं भने त्यस्ता संस्थाबाट प्रतिपादित मान्यताको पालना गर्नु हामी सबै को कर्तव्य पनि हो । यसको पालनाबाट नै हाम्रो विश्वसनीयता अभिवृद्धि हुन्छ ।

प्रतिवेदन तयारीका सकारात्मक पक्ष

१. लेखापरीक्षण योजनाअनुसार लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको दुई महिनाभित्र लेखापरीक्षणको वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार सम्माननीय राष्ट्रपति समक्ष प्रतिवेदन बुझाउने गरिएको छ । अप्रत्यक्ष रूपमा प्रतिवेदन तयारीको कार्य लेखापरीक्षणका चरणदेखि नै हुने गर्छ । यसलाई एकत्रित गरी प्रतिवेदनको स्वरूपमा ढाल्न करिब दुई महिना अत्यन्त परिश्रम र सावधानपूर्वक कार्य गरिन्छ ।
२. प्रतिवेदनका स्वरूपमा सुधार गरिएको छ । मूल प्रतिवेदन र सारांश गरी दुई खण्डमा प्रकाशित गरिएको छ । कार्यमूलक लेखापरीक्षणको प्रतिवेदन सँगालोको रूपमा प्रकाशित गर्ने गरिएको छ ।
३. प्रतिवेदन लेखनीमा सुधार गरिएको छ । हरेक दफामा कानून, कार्यक्रम वा स्वीकृत नीतिअनुसार के हुनुपर्ने थियो ? के भएको पाइयो ? के कस्तो कारणले यो अवस्था आएको हो ? यसबाट के असर पर्थो ? अब के सुधार गर्न सकिन्छ ? भन्ने कुरा खुलाएर मात्र लेखापरीक्षण व्यहोरा लेखिएको हुन्छ ।
४. लेखापरीक्षण कार्यलाई पारदर्शी, स्वतन्त्र र निष्पक्ष बनाउन लेखापरीक्षण गरिने निकायका पदाधिकारी सँग लेखापरीक्षण प्रवेश बैठक गरिन्छ । लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेपछि देखिएका व्यहोरामा व्यवस्थापन पक्षसँग पुनः बैठक गरिन्छ । यस बैठकबाट लेखापरीक्षकले औल्याएका व्यहोरा गलत भए वा आधारहीन भए प्रमाणसहित लेखापरीक्षकलाई सुधार गर्न लगाउन सकिन्छ ।
५. लेखापरीक्षण सम्पन्न हुने बित्तिकै सोही स्थानबाट लेखापरीक्षणको प्रारम्भिक प्रतिवेदन दिने गरिएको छ । यसबाट प्रतिवेदनमा औल्याएका व्यहोरा कार्यान्वयन गर्न चाहेमा तत्काल गर्न सकिने, लेखापरीक्षकले छलफलमा ल्याएका भन्दा फरक व्यहोरा प्रतिवेदनमा प्रस्तुत गरेमा तत्काल प्रतिवाद गर्न वा केन्द्रमा जानकारी गराउन सकिने अवस्था सिर्जना हुन्छ । यसबाट मोलाहिजा वा गलत मनसायको व्यवहारमा नियन्त्रण हुन्छ ।
६. महालेखापरीक्षकले सम्माननीय राष्ट्रपति समक्ष प्रस्तुत गर्ने वार्षिक प्रतिवेदनको राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा विशेष महत्व रहेको छ । किनभने यो संवैधानिक परिकल्पना र चाहनाअनुसारको राष्ट्रिय प्रतिवेदन हो ।
७. महालेखापरीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा समग्रमा निम्न कुरा औल्याइएको हुन्छ:
 - ⊙ समग्र आर्थिक कारोबारको अवस्था (केन्द्रीय हिसाबमा राय)
 - ⊙ राजस्व परिचालनको अवस्था
 - ⊙ वैदेशिक सहायताको अवस्था
 - ⊙ आन्तरिक ऋणको अवस्था
 - ⊙ आर्थिक अनुशासन पालनाको अवस्था
 - ⊙ आर्थिक कारोबार गर्दा पालना गर्नुपर्ने कानुको पालना नभएबाट सिर्जित परिणाम र असरका व्यहोरा
 - ⊙ राज्यका नीतिगत कमी कमजोरी
 - ⊙ सुधारका लागि अवलम्बन गर्नुपर्ने उपाय

८. महालेखापरीक्षकको प्रतिवेदनमा समावेश भएका व्यहोरामा कानुनतः कार्यालय प्रमुखदेखि लेखा उत्तरदायी अधिकृतसम्मको प्रतिक्रिया लिइएको हुन्छ। सचिवबाट समेत टुङ्गे नलागेको जानकारी सम्बन्धित मन्त्रीलाई गराइएको हुन्छ।

९. महालेखापरीक्षकको समुपस्थितिमा लेखापरीक्षक एवं महालेखापरीक्षकको कार्यालयका उच्च पदस्थ कर्मचारीको सहभागितामा लेखापरीक्षण व्यहोरामा छलफल विश्लेषण गरी महालेखापरीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरिने हुँदा यसको गुणस्तर र लोकप्रियतामा वृद्धि हुँदै आएको छ।

प्रतिवेदन तयारीमा सुधार गर्नुपर्ने क्षेत्र

१. कार्यालयले तयार गरेको कार्यनीति र व्यवहारमा फरक परेका गुनासा सुन्नमा आइरहेका छन्। उदाहरणका लागि देहायका व्यहोरामा चर्चा गर्न सकिन्छ:

● प्रारम्भिक प्रतिवेदन लेखापरीक्षण सम्पन्न हुने वित्तिकै स्थलगत रूपमा सोही स्थानमा जारी गर्ने भने पनि विद्युत, कम्प्युटरको उपलब्धता आदि कारणले समयमा काम गर्न नसकिने हुँदा कुनै टोलीले कुनै कार्यालयको प्रतिवेदन नजिकको अर्को जिल्लामा पुगेपछि दिने गरेको पाइएको छ।

● एउटै प्रकृतिका बेरुजू कुनै जिल्लामा लगति हुने र कुनैमा सैद्धान्तिक हुने गरेको पाइएको छ।

● एउटै प्रकृतिका बेरुजू कतै असुल गर्नुपर्ने, कतै नियमित गर्नुपर्ने, कतै प्रमाण पेश गर्नुपर्ने प्रकृतिको पाइएको छ।

● यी पक्षको सुधारमा कार्यालय अत्यन्त ध्यान दिएर लागेको छ। जोखिम निर्धारण र योजना अनुसार लेखापरीक्षण गर्ने पद्धति अपनाइएपछि क्रमशः सुधार हुँदै आएको छ।

२. लेखापरीक्षणको समयमा कार्यालय प्रमुख, लेखा प्रमुख कार्यालयमा उपस्थित नहुने, लेखापरीक्षण प्रति जिम्मेवार नबन्ने, पछि गुनासो र सिकायत गर्ने गरेको पाइएको छ। यो अवस्थामा सुधारको लागि महा लेखापरीक्षकको कार्यालयले सम्बन्धित निकाय/मन्त्रालयका प्रमुखलाई समयमै योजना तथा कार्यक्रम पठाई कार्यालय प्रमुखलाई लेखापरीक्षणको समयमा कार्यालयमा उपस्थित रहने, लेखापरीक्षणमा प्रमाणसहित सक्रिय सहभागिता जनाउने वातावरण सिर्जना गर्न अनुरोध गर्ने गरिएको छ। यति हुँदाहुँदै पनि कतिपय मन्त्रालय/विभागले लेखापरीक्षक जिल्लामा उपस्थित भएको समयमा केन्द्रमा गोष्ठी, सेमिनार, बैठक, आयोजना गरी सबै कार्यालय प्रमुख र लेखा प्रमुखलाई केन्द्रमा बोलाएर लेखापरीक्षणलाई महत्व नदिएको, असहयोग गरेको अवस्था पनि छ। यसमा सम्बन्धितले जिम्मेवारी लिनुपर्दछ।

३. विविध कारणले केन्द्रीय कार्यालयको लेखापरीक्षण समयमा सम्पन्न नभई प्रतिवेदन जारी गर्दा प्रति वेदनको जवाफ कानुनअनुसार ३५ दिन समय दिन नसकिएको अवस्था छ। यस्तो अवस्थामा सम्बन्धित कार्यालयले बेरुजू फछ्यौटको कारवाही गर्न पर्याप्त समय नपाउने अवस्था रहेको छ। यसमा महालेखा परीक्षकको कार्यालयले आवश्यक सुधार गर्न प्रयत्न गरिरहेको छ।

४. महालेखापरीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा औल्याउन प्रयत्न गरिएका वा चाहना राखिएका कतिपय

विषयमा पर्याप्त सूचना एवं प्रमाण प्राप्त नहुने अवस्था अझै रहेको छ । सोधिएका विवरण वा जवाफ समयमा नपठाउने गरेबाट प्रतिवेदनका विश्लेषण अपुरो वा फितलो भएको अवस्था पनि छ । यसमा दुवै पक्षबाट सुधारका कार्य गर्नुपर्दछ ।

५. प्रतिवेदन सरोकार पक्षलाई कसरी बुझाउने भन्ने विषयमा सचेत हुँदै आए तापनि कतिपय अवस्थामा जटिलता उत्पन्न भएको अवस्था छ । प्रतिवेदनका उपभोक्ता वा सरोकारवाला विविध किसिमका हुने भएकाले र लेखापरीक्षण प्रतिवेदन एकखाले प्राविधिक किसिमको हुने भएकोले सबै वर्गलाई बुझाउन सकिने गरी तयार गर्न केही असजिलो अवस्था देखा पर्ने गर्दछ । यसमा सहजता ल्याउने प्रयत्न गरिँदै आएको पनि छ ।

प्रतिवेदन कार्यान्वयनका सकारात्मक पक्ष

१. जिम्मेवारी महसुस गर्ने र सुधारको चाहना राख्नेहरूले प्रतिवेदनमा औल्याएका व्यहोराअनुरूप सुधार गरी आएको पाइएको छ । कतिपय कार्यालयहरूमा बेरुजू घट्दै आएको पनि छ ।
२. मन्त्रालय/निकायहरूले आन्तरिक नियन्त्रण पद्धति विकास गरी नियन्त्रण कार्यलाई जोड दिएका छन् । कम्प्युटर सफ्टवेयर विकास गरी मानवीय त्रुटिलाई नियन्त्रण गरी कारोबारमा हुने त्रुटि, मोलाहिजाका जो खिमलाई नियन्त्रण गर्ने प्रयास गरेको पाइएको छ ।
३. कतिपय जिम्मेवार व्यक्तिहरूले कानुनको पालनालाई प्राथमिकतामा राखेर काम गरेको अवस्था छ ।
४. महालेखापरीक्षकले औल्याएका प्रतिवेदनका आधारमा सरकारले नीतिगत सुधार गरेको, राजस्व नीतिमा परिवर्तन गरेको, वैदेशिक सहायता नीतिमा परिमार्जन गरेको अवस्था पनि छ ।
५. वैदेशिक सहायताबाट सञ्चालित योजनाहरूमा महालेखापरीक्षकको प्रतिवेदनले औल्याएका व्यहोरामा सुधार गर्न दातृ निकाय/संस्थाबाट समेत अभिप्रेरित वा दबाव समेत दिई सुधार गर्न लगाएको अवस्था छ ।
६. महालेखाले औल्याएका व्यहोराबाट असुल अङ्क हरेक वर्ष वृद्धि हुँदै आएको छ ।

प्रतिवेदन कार्यान्वयनमा सुधार गर्नुपर्ने पक्ष

१. आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ अनुसार महालेखापरीक्षकको कार्यालयले औल्याएको बेरुजू सोही वर्षमा नै फछ्यौट गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । यो व्यवस्थाको पालना भएको छैन । प्रारम्भिक प्रतिवेदन प्राप्त भएको ३५ दिनभित्र कारवाही गरी बेरुजू फछ्यौट गर्नुपर्नेमा बेरुजू फछ्यौटको कारवाही नगण्य रूपमा हुने गरेको छ ।
२. सो ऐनले बेरुजूको लगत सम्बन्धित निकाय/मन्त्रालयले राख्नुपर्ने व्यवस्था गरे पनि महालेखाले आफ्नो प्रयोजनको लागि राखेको लगतमा भर परेको अवस्था छ । ऐनले तोकेको जिम्मेवारी पालना भएको छैन ।
३. विभिन्न निकाय/मन्त्रालय/योजना/कार्यालयमा हरेक वर्ष एकै खालको बेरुजू दोहोरिनुले सुधारमा ध्यान दिएको अवस्था छैन ।

४. कुल बेरुजू अङ्क हरेक वर्ष वृद्धि हुँदै गएको यसले कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा खर्च गर्दाको बखत कानुनको पालनामा ध्यान नदिएको अवस्थाको संकेत गरेको छ ।
५. राजस्व लगत व्यवस्थापन र बक्यौता असुलीका क्षेत्रमा हरेक वर्ष औल्याए पनि सुधार भएको छैन ।
६. जतिसुकै गम्भीर प्रकृतिको बेरुजू औल्याए पनि दोषीलाई कारवाही गर्न प्रभावकारी कदम चालिएको छैन ।
७. बेरुजू हुन नदिने गरी कार्य गर्न र बेरुजूले औल्याएका कुरा नदोहोरिने गरी सुधार गर्न सबै पक्ष जिम्मेवार हुन जरुरी देखिएको कुरा अनुभूति हुन सकेको छैन ।

निष्कर्ष

राज्यका संयन्त्रले निर्वाह गरेका दायित्वको स्वतन्त्र मूल्याङ्कन लेखापरीक्षणले गरिराखेको हुन्छ । लेखापरीक्षणले औल्याएको एउटा कुरालाई राज्यले स्वीकारेर नीति बनायो भने मुलुकभरि असर पर्नसक्छ । त्यसैले लेखापरीक्षकले मुलुकलाई ठूलो योगदान गर्न सक्दछ । अर्को कुरा सानासाना कुराबाट सुधारको थालनी भएमा ठूलो सुधार हुन सक्दछ । कमी कमजोरी लेखापरीक्षणका क्षेत्रमा छन्, लेखापालनका क्षेत्रमा छन् र कार्य सञ्चालन क्षेत्रमा पनि छन् । कार्यसञ्चालन तहवाटै कानुनको पालना भएन भने लेखा राख्ने ले केही गर्न सक्दैन । त्यसैले सबैले आ-आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गर्न कटिबद्ध हुनुपर्दछ ।

सार्वजनिक खरिद अनुगमनमा नागरिक समाज

विमल प्रसाद ठकाल, पूर्व सहसचिव

विषय प्रवेश

सरकार बजारको सहभागी र नियमनकर्ता दुबै हो । सरकारले आफ्नो खरिद गर्न सक्ने क्षमता र नियमकानुनको माध्यमद्वारा सार्वजनिक कार्यका लागि खरिद कार्य गरेको हुन्छ । समग्रताका दृष्टिले सरकारका विभिन्न कार्यहरू हुन्छन् र ती कार्यहरू मध्ये सार्वजनिक स्तरमा वस्तु तथा सेवाको खरिद गर्ने र निर्माणकार्य गर्ने गराउने विषय अहम् महत्वका कार्य हुन् । औसतमा, संसारभरि, कूल घरेलु उत्पादन (जीडीपी) को १० देखि १५ प्रतिशत बराबरको अंश सार्वजनिक खरिदमा खर्च हुने अनुमान गर्ने गरिन्छ । नेपालले विश्व अर्थतन्त्रको लगभग ०.०३ प्रतिशतको प्रतिनिधित्व गर्दछ । सिद्धान्ततः कुनै पनि मुलुकको जीडीपी कुनै एक निश्चित अवधि अर्थात् एक आर्थिक वर्षभित्रमा त्यस मुलुकको सबै आन्तरिक वस्तु तथा सेवा उत्पादनको कूल खर्च बराबर हुन आउँछ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को आर्थिक सर्वेक्षण पुस्तिकामा नेपालको आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को कूल ग्राहस्थ उत्पादन रु. १९४१६२.४० करोड उल्लेख छ । औसतमा त्यसको १० देखि १५ प्रतिशत बराबरको रकम सार्वजनिक निकायबाट खरिद हुने वस्तु तथा सेवा र निर्माण कार्यमा खर्च भएको अनुमान गर्न सकिन्छ । यति ठूलो धनराशि खर्च हुने क्षेत्रमा नागरिकका तर्फबाट पनि खरिदको अनुगमन गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ, भन्ने अवधारणाको विकास हुँदै आएको छ । केही वर्षदेखि सुशासन प्रवर्द्धन गर्ने एक माध्यमका रूपमा खासगरी सार्वजनिक खरिद प्रक्रियामा पारदर्शिता र जवाफदेही कायम राख्न अन्तर्राष्ट्रिय रूपमै नागरिक समूहको महत्वपूर्ण भूमिका रहँदै आएको छ ।

सार्वजनिक खरिद

सार्वजनिक खरिद सार्वजनिक निकायका लागि वस्तु तथा सेवा प्राप्त गर्ने कार्य हो । सार्वजनिक खरिद लाई सरकारी खरिद पनि भनिन्छ । नेपालमा सार्वजनिक खरिद प्रक्रियालाई व्यवस्थित गर्न सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ र सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ जारी गरी लागू गरिएको छ । सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २ (क) अनुसार “खरिद” भनेको सार्वजनिक निकायले यस ऐन बमोजिम कुनै मालसामान, परामर्श सेवा वा अन्य सेवा प्राप्त गर्ने वा कुनै निर्माण कार्य गर्ने वा गराउने कार्य हो । सार्वजनिक खरिद सार्वजनिक निकायहरूमा निजी क्षेत्रबाट वस्तु तथा सेवाको खरिद र निर्माण कार्य गराउने एक प्रक्रिया हो । खरिद प्रक्रियाले सांगठनिक आवश्यकताको पहिचान गर्ने, आवश्यकताका वस्तु तथा सेवा उपलब्ध गराउन सक्ने व्यक्ति वा निकाय निश्चित गर्नुका साथै विश्वसनीय चीजवस्तु तथा सेवाहरू उचित समयमा, उचित स्थानमा, उचित मूल्यमा खुला र स्वच्छ तरिकाबाट उपलब्ध भएको छ र हुनेछ भन्ने सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । साथै वस्तु तथा सेवाका आपूर्तिकर्ताबाट खरिदपछिका आवश्यक सेवाहरू समेत उपलब्ध हुनेछन् भन्ने सुनिश्चित हुनुपर्दछ । सार्वजनिक सेवा प्रदान गर्न चाहिने आवश्यक सामग्री तथा साधनहरू न्यूनतम लागत

पर्ने र स्वीकार-योग्य गुणस्तरको हुनुपर्दछ । यी आवश्यकता सार्वजनिक खरिद सम्बन्धी निर्धारित प्रावधान अनुसार हुनुपर्दछ । सार्वजनिक खरिदमा प्रतिस्पर्धात्मक विधिहरूको अवलम्बन गर्नुपर्दछ । तर राष्ट्रिय सुरक्षात्मक रणनीतिका दृष्टिले मुलुकको शैनिक आपूर्तिको विषयहरू यस अन्तर्गत समावेश नहुन सक्छन् । खरिद कार्यको निर्णय लिने आधार बनेको खरिद सम्बन्धी नीति र वैधानिक निकायबाट तर्जुमा भएका ऐन नियमहरू हुन् । राष्ट्रिय अर्थतन्त्रका मुख्य क्षेत्र सार्वजनिक र निजी क्षेत्रबीचको सहकार्य र अन्तर सम्बन्धबाट सरकारी निकायहरूले सार्वजनिक प्रयोजनका खरिद कार्य गर्दछन् । हुनत अर्थतन्त्रको तेस्रो क्षेत्रका रूपमा रहेका निकायहरू, गैरसरकारी संस्थाहरू, उपभोक्ता समिति आदिबाट पनि विभिन्न कार्यहरू गराउने प्रक्रियालाई पनि व्यवहारमा ल्याइएको छ । सार्वजनिक क्षेत्र अर्थात् सरकारबाट विकास निर्माणका कामहरू गराउने, सुरक्षाका उपकरणहरू खरिद गर्ने, सरकारी भवनहरू निर्माण गर्ने सम्बन्धमा विभिन्न प्रक्रिया अपनाई खरिद कार्य हुने गर्दछ ।

खरिदका सामान्य विशेषताहरू निम्नलिखित छन् :

- ⊙ सार्वजनिक खरिद बारेको सरकारी नीति, सम्बन्धित ऐन नियम तथा नियमावली र आधिकारिक निकायबाट जारी हुने निर्देशनहरूको पालना गर्नुपर्ने हुनाले सार्वजनिक खरिद कार्य व्यवस्थित र नियन्त्रित हुनुपर्दछ । खरिद सम्बन्धी ऐनमा खरिद नीतिसम्बन्धी प्रावधानहरू र सार्वजनिक खरिद प्रक्रियाका विस्तृत व्यहोरा नियमावलीमा राख्ने गरिन्छ ।
- ⊙ कुनै निश्चित प्रयोजनका लागि खरिद सम्बन्धी बजेट विनियोजन गरिएको र अधिकारप्राप्त अधिकारी बाट खरिदको स्वीकृति हुनुपर्दछ ।
- ⊙ प्रचलितकानून अनुसार आन्तरिक तथा अन्तिम लेखापरीक्षण गराउनुपर्दछ ।
- ⊙ तेस्रो पक्षप्रति कुनै किसिमको दायित्व सिर्जना भएको भए त्यस्तो दायित्व सरकारको जिम्मेवारीभित्र पर्दछ ।
- ⊙ खरिद सम्बन्धी संझौता गर्ने निकाय वा व्यक्ति प्रचलित ऐन नियम अनुसार आपूर्तिको लागि योग्य हुनुपर्दछ ।

सार्वजनिक खरिदको अनुगमन व्यवस्था

सार्वजनिक खरिद सरकारी बजेट कार्यान्वयन चरणको एक महत्वपूर्ण पक्ष हो । सार्वजनिक खरिद कार्य सुव्यवस्थित रूपमा संचालन भए नभएको अनुगमन गर्न प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय अन्तर्गत रहने गरी सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयको स्थापना भएर कार्य प्रारम्भ भएको छ । यस कार्यालयबाट खरिद सम्बन्धी नीति वा प्रचलित कानूनमा सुधार गर्न सरकारलाई सिफारिस गर्ने, ऐन कार्यान्वयनको लागि आवश्यक पर्ने प्राविधिक मार्गदर्शन र निर्देशिका जारी गर्ने लगायतका विभिन्न कार्यहरू सम्पादन हुँदै आएका छन् । तरपनि केन्द्रमा मात्र कार्यालय भएको कारण यसको क्षेत्र विस्तार हुन सकेको

छैन । अनुगमन निरीक्षणको सीमितता छ । आवश्यक जनशक्तिको कमीको कारण पनि यसको दायरा वृद्धि हुन नसकेको अवस्था छ । अनुगमनबाट प्राप्त सुझावहरूको कार्यान्वयनको कार्यान्वयन पक्ष पनि प्रभावकारी हुन सकेको छैन । खरिदमा संलग्न कर्मचारीमा पनि आवश्यक सीप, दक्षता र प्रविधिको विकास गर्न जरुरी छ । अर्कोतर्फ नागरिक समाजका संघसंस्थाहरू स्थानीय तहमा हुने खरिदसम्बन्धी क्रियाकलापको बारेमा जानकारी राख्न सक्ने अवस्थामा छन् । कुन काम कसरी भैरहेको छ, सबल र दुर्बल पक्ष के के छन् भन्नेमा पनि नजिकबाट जानकारी लिइरहेका हुन्छन् । सार्वजनिक खरिदको अनुगमनमा उनीहरूको संलग्नता रहेमा सार्वजनिक अनुगमन कार्यालय र अन्तिम लेखापरीक्षण कार्यमा समेत सघाउ पुग्न सक्ने देखिन्छ । यसबाट खरिदमा सदाचार पद्धतिको पालन गराई खरिद सुशासन कायम गर्न मद्दत पुग्छ ।

खरिद जोखिम र नागरिक सहभागिताका प्रवेश बिन्दुहरू

● विश्वव्यापी रूपमै सार्वजनिक खरिद भ्रष्टाचारका निमित्त अति आलोचनीय सरकारी क्रियाकलापका रूपमा रहेको छ । यस सम्बन्धी ऐन नियमहरूका जटिलता पनि त्यत्तिकै छन् । यसले सदाचार पद्धतिलाई प्रभावकारी रूपमा व्यवहारमा ल्याउन ठूलो चुनौती निम्त्याएको छ । सार्वजनिक खरिदलाई प्रायशः उच्च प्राविधिक प्रक्रियाका रूपमा लिइन्छ, तापनि सार्वजनिक खरिदका प्रक्रियाहरूमा नागरिक संलग्नताका लागि प्रशस्त ठाउँहरू छन् । नागरिक अनुगमन तथा संलग्नताका लागि ठेक्कापट्टा, ठेक्का संभौता, खरिदका अभिलेख, तालुक तथा सम्बन्धित निकायमा नियमितरूपमा पेश गरिने आवधिक तथा वार्षिक प्रतिवेदनहरू, सार्वजनिक जानकारीका निमित्त जारी गरिने सूचनाहरूलाई जस्ता सूचनाका स्रोतहरूको उपयोग गर्न सकिन्छ । नागरिक सहभागिताका केही प्रवेश बिन्दुहरू निम्नलिखित छन् :

● आवश्यकता पहिचान र खरिद योजना

आवश्यकता पहिचान गर्दा वा खरिद योजना तयार गर्दा वास्तविकताभन्दा फरक आवश्यकता उल्लेख गर्ने जोखिम हुन सक्छ, जस्तै- देखावटी रूपमा मागको सिर्जना गरिने सम्भावनाले गर्दा माग वास्तविक नहुने, प्रस्तावित लगानी वास्तविक नहुने वा समाजलाई कुनै फाइदा नहुने लगानीको कार्यक्रम प्रस्तुत हुने, लगानी आर्थिक दृष्टिले अनुचित र वातावरणीय हिसाबले गलत हुने, स्वार्थ बाझिने वा राजनीतिक हिसावबाट पक्ष लिने, बोलपत्रको प्रक्रियालाई छल्न वा छोट्याउन खरिदको काम जरुरी भएको भन्ने गलत प्रस्तुति हुन सक्ने, भरसक खरिद योजना नै नबनाइने वा बनाइयो भने पनि निर्धारित ढाँचा र खरिदका सबै आवश्यक विषयवस्तुहरूलाई पूर्णतः समावेश नगरिने, अस्वाभाविक वा अमिल्दो गरी बाँडफाँड गरिने भएकोले स्रोतहरूको बाँडफाँड वास्तविकतादेखि टाढा हुनजाने, चौमासिक रूपमा लागू हुने गरी बनाइएको खरिद योजना र त्यसको कार्यान्वयन पक्षबीच तालमेल नहुने, कसैलाई अनुचित लाभ हुने गरी वस्तु तथा सेवाको अधिक अनुमान गरिएको हुन सक्ने अवस्था रहन सक्छ ।

खरिद योजना तर्जुमा गर्ने काम नागरिक संलग्नताको एक प्रवेश बिन्दु बन्न सक्छ । आवश्यकताको

लेखाजोखा गर्न, जवाफदेही वहन गराउने कुरामा सघाउ पुऱ्याउन र खरिद गरिने वस्तु तथा सेवाहरूको आवश्यकता पहिचान गर्न समय समयमा आयोजना हुने सार्वजनिक सुनुवाइ कार्यक्रम तथा बैठक वा भेलामा सहभागी भएर आफ्ना विचार राख्ने प्रक्रियामा सामेल भएर सार्वजनिक निकायको खरिद योजना र सो को कार्यान्वयन पक्षमा सोधखोज गर्न र प्रतिक्रिया लिन सकिन्छ। सम्बन्धित निकायको सूचनापाटी, स्थानीय रेडियो, एफएम, टीभी, समाचारपत्र, वेब साइट आदि माध्यमद्वारा सन्दर्भ अनुसारका सार्वजनिक सूचनाको स्वःस्फूर्त प्रकाशन गर्ने र सो विषयमा नागरिकबाट पृष्ठपोषणको अपेक्षा गर्न सकिन्छ।

◎ **खरिद कार्यको तयारी** : खरिद कार्यको तयारीको क्रममा खरिदको विधि निश्चित गर्नुपर्दछ। खरिदको डिजाइन गर्ने परामर्शदाताबाट कुनै निश्चित बोलपत्रदातालाई लाभ हुने गरी डिजाइन गरिएको हुन सक्छ। बोलपत्रसम्बन्धी कागजातहरू, स्पेशिफिकेशन, कार्यशर्त/कार्यक्षेत्र (टर्मस अफ रिफरेन्स) निश्चित गर्दा कुनै पक्षलाई सुहाउने मिल्दोजुल्दो हुने गरी तयार गर्ने, जसले गर्दा प्रतिस्पर्धा हुन नसक्ने स्थिति बन्न जाने, खरिद विधि निश्चित भएपछि खरिद प्रक्रिया अगाडि बढाउनुपर्दछ। यस सम्बन्धमा केही कठिनाइ तथा समस्या भएलुपने पनि हुन सक्छ। दृष्टान्तका रूपमा प्राविधिक स्पेशिफिकेशन फितलो गरी तयार भएको हुन सक्छ। टेण्डर स्पेशिफिकेशन र डिजाइनको काम पनि भरपर्दो नहुन सक्छ। अपेक्षित प्रतिस्पर्धाको अभाव हुन सक्छ। वार्षिक खरिद योजना अपूर्ण हुन सक्छ। विज्ञापनबिना वा सीमित/अपर्याप्त सार्वजनिक सूचना तथा प्रचार प्रसारको माध्यमबाट खरिद कार्य गर्न लागिएको हुन सक्छ। परियोजनाको पूर्वतयारी, डिजाइन, लागत अनुमान र प्राथमिकीकरणमा कमजोरी भएको हुन सक्छ।

◎ **खरिदका लागि सूचना आहवाण** : यस चरणमा खरिद गर्ने निकायले इच्छुक सबैलाई बोलपत्र पेश गर्ने समान अवसर प्रदान गर्न आवश्यक जानकारी गराउन सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गर्नुपर्दछ। जुन माध्यमबाट खरिद गर्नुपर्ने हो सोहीबमोजिमको सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गर्नुपर्दछ। हामी कहाँ खरिद सुशासनका लागि सूचना प्रविधिको पूरा उपयोग हुन नसकेको हुँदा सार्वजनिक सूचना तथा प्रचार प्रसारको काम सीमित तथा अपर्याप्त हुन सक्छ। सार्वजनिक निकायहरूबाट दैनिक पत्रपत्रिका र अन्य संचार माध्यममा नियमानुसार सूचना प्रकाशन गर्न प्राथमिकता दिने काम भएको छ, छैन नागरिक समाजबाट अनुगमन गर्न सकिन्छ।

◎ **आपूर्तिकर्ताकी पूर्वद्वयोग्यता निर्धारण** : पूर्व-योग्यता निर्धारणको सन्दर्भमा बोलपत्रदाताहरू विस्तृत, भर्कोलागदो र व्यक्तिपरक पूर्व-योग्यता निर्धारण प्रक्रियाबाट गुज्नु पर्ने अवस्थाको सिर्जना भएको हुन सक्छ। कुनै खास निर्माण व्यवसायीहरूको समूहलाई मिल्ने गरी बोलपत्रका शर्तहरू निर्धारण गरिएको हुन सक्छ। त्यस्तै रिश्वतलाई अवसर दिने किसिमको योग्यता निर्धारण प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको हुन सक्छ। अनियमित रूपमा मिलेमतो गरी रकमको बाँडचुँड गर्ने फर्महरूबीच ठेक्कापट्टाको भागबण्डा गर्ने अवस्था

आउन सक्छ । त्यसकारण बोलपत्रसम्बन्धी प्रावधानहरू तथा प्रक्रियासम्बन्धी सूचनामा पहुँच बढाउने र विस्तृत रूपमा प्रचार प्रसार गर्नुपर्ने व्यवस्थाको अनुगमन गर्नुपर्दछ ।

◎ **प्राप्त बोलपत्रहरूको मूल्यांकन** : बोलपत्रहरूको मूल्याङ्कन गर्न निर्णयकर्ताहरूलाई बढी नै स्वविवेकीय अधिकार दिने गरिएको हुन सक्छ । उजुरवाजुर र मुद्दा मामिला गरेर न्यायिक हस्तक्षेप गराउने प्रवृत्ति हुन सक्छ । बोलपत्र मूल्याङ्कनमा अस्वाभाविक ढिलाइ गर्ने गरिएको हुन सक्छ । बोलपत्रमा उल्लिखित विषयहरू स्पष्ट पार्नका लागि उपलब्ध हुन सक्ने समय अवधिको दुरुपयोग भएको हुन सक्छ । मूल्यांकनका आधारहरू सार्वजनिक नहुन सक्छन् र जसको परिणस्वरूप बोलपत्रको मूल्यांकन पारदर्शी नहुन सक्छ । बोलपत्र दाखिला हुनुपूर्व संवेदनशील र सार्वजनिक गर्न नमिल्ने सूचना उपलब्ध गराउन सक्ने अवस्था हुन सक्छ । कतिपय खुलासा गर्नुपर्ने विवरणहरू सबै बोलपत्रदाताबीच उपलब्ध नगराइएको हुन सक्छ । बोलपत्र मूल्यांकनका आधारहरू पनि तोडमोड गरी आफूखुशि तयार गरिएको हुन सक्छ । त्यसकारण नागरिक समाजको तर्फबाट बोलपत्रदाताहरूबाट सार्वजनिक निकायमा पेश भएको बोलपत्र मूल्याङ्कन एवं स्वीकृती प्रक्रियाबारे पहुँच बढाउनुपर्दछ र खरिदसम्बन्धी सूचनाको व्यापक प्रचार प्रसार गर्ने प्रबन्ध मिलाउन लगाउनुपर्दछ ।

◎ **ठेक्का दिने स्वीकृति** : प्राप्त बोलपत्रहरू मध्ये रितभाँत पुगेको बोलपत्र स्वीकृतिका लागि अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष पेश भएपछि अधिकार प्राप्त अधिकारीले आफूलाई प्राप्त अधिकारको परिधिभित्र रहेर बोलपत्र स्वीकृतको प्रमाणका रूपमा दस्तखत गरी प्रमाणित गर्नुपर्दछ । तर, प्रचलित ऐन नियमहरूमा भएको व्यवस्था भन्दा बाहिर गएर ठेक्का स्वीकृत गर्ने अवस्था आउन सक्छ वा नियमको स्पष्टताको अभावमा यस्तो कार्य हुन सक्छ । अघोसित उद्देश्य राखी कहिलेकाहीं पर्न आएका सबै बोलपत्रहरूलाई खास आधारविना नै रद्द गर्ने गरिएको हुन सक्छ । त्यसकारण यस खालका क्रियाकलापहरूलाई न्यूनीकरण गर्न सरकारी निकायबाट सान्दर्भिक सूचनालाई स्वस्फूर्तरूपमा सार्वजनिकीकरण गर्ने परिपाटी बसाल्नुपर्दछ । निर्धारित प्रक्रियाको इमान्दारितापूर्वक पालना भएको छ भन्ने सुनिश्चित गर्न नागरिक समाज समूह मार्फत् बोलपत्र मूल्याङ्कन प्रक्रियामा तेस्रो पक्ष अवलोकनकर्ताको रूपमा सहभागी हुने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।

◎ **ठेक्का कार्यान्वयन** : ठेक्का कार्यान्वयन ठेक्का सम्बन्धी प्रक्रियाको अन्तिम चरण हो, जहाँ संभौता का पक्षहरूले आआफ्नो जिम्मेवारी पूरा गरी ठेक्काबमोजिमका शर्तहरूलाई कार्यान्वयनमा लिएर जान्छन् । संभौता बमोजिम कार्य भए नभएको सम्बन्धमा उपयुक्त रूपमा अनुगमन नगरिएको र कानुनको कार्यान्वयन पक्ष पनि अत्यन्त फितलो भएको हुन सक्छ । ठेक्काद्वारा काम गराउन पुनःवार्ता गर्ने जस्तो दोहोरो मापदण्ड राख्ने गरिएको पनि हुन सक्छ । ठेक्का कार्यान्वयनको क्रममा गलत कुराको मागदाबी गरिएको हुन सक्छ । निर्माण व्यवसायीका प्रतिनिधिका रूपमा रहेका सुपरिवेक्षकहरूबाट सधैं स्वतन्त्र र

निष्पक्षरूपमा कामकारवाहीको मूल्यांकन हुन्छ नै भन्न सकिने अवस्था नरहन सक्छ । बोलपत्र वा पूर्व योग्यता सम्बन्धी कागजातमा भएको द्विविधा बारेको जानकारी सबै बोलपत्रदातालाई नगराइएको हुन सक्छ । परामर्श सेवातर्फ खुला रूपमा आशयपत्र माग गरी संक्षिप्त सूची तयार गर्दा निष्पक्ष मूल्यांकन हुन नसकेको अवस्था रहन सक्छ । खरिद संभौता गर्दा पूर्वानुमान गर्न नसकिएको परिस्थिति देखाई अस्वाभाविक भेरिएसन आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था आउन सक्छ । त्यस्तै लामो अवधिको ठेक्कामा संभौताको अवधि थपेर वा मूल्य समायोजन गरेर अनुचित लाभ पुऱ्याइएको हुनसक्छ । निरीक्षण तथा अनुगमन गर्ने निकाय हरूबाट परियोजनाको भौतिक र आर्थिक प्रगतिको सही रूपमा समीक्षा नभएको स्थिति हुन सक्छ । निर्माण कार्यको प्राविधिक जाँचपास र सुपरिवेक्षणमा कमजोरी रहेको हुन सक्छ । त्यसकारण सहभागितामूलक कार्यसम्पादन अनुगमन संयन्त्रहरू बनाउने व्यवस्था गर्नुपर्दछ । खरिद संभौता संशोधनका सीमाहरू स्पष्ट र पूर्वनिर्धारित हुनुपर्दछ । सम्बन्धित उपभोक्ता समितिबाट समूह भेला गराई सार्वजनिक परीक्षण गर्नुपर्दछ । उक्त परीक्षणमा खर्च, लागत, गुणस्तर, समस्याहरू र संचालन व्यवस्थाबारे समीक्षा गर्नुपर्दछ । यस्तो परीक्षण गर्दा प्राविधिक खर्च बापतको रकमको खर्च समेत सार्वजनिक गर्नपर्ने व्यवस्था रहिआएको छ । यिनै कुरामा नागरिक समाजको चासो र चेष्टा हुनुपर्दछ ।

● **लेखापरीक्षण** :सार्वजनिक निकायबाट खरिदगरिएको वस्तु तथा सेवा खर्चको सेस्ता आन्तरिक र बाह्य रूपमा परीक्षण हुन्छ । आम्दानी खर्चको हिसाब विधिवत् राखी आन्तरिक परीक्षणको प्रतिवेदनसहित अन्तिम परीक्षणका लागि पेश गर्नुपर्दछ । कार्यान्वयन निकायको जिम्मेवारी हुँदाहुँदै पनि सेस्ताको तयारी गर्दा र परीक्षण गर्दा गलत कुराको पनि ढाकछोप तथा समर्थन हुन जाने अवस्थालाई नकार्न सकिँदैन । सार्वजनिक निकायको खर्चसम्बन्धी कागजात र लेखापरीक्षण प्रतिवेदन समेतमा नागरिक पहुँच पुऱ्याउनुपर्दछ भन्ने मान्यता स्थापित हुँदैआएको छ । महालेखा परीक्षकको कार्यालयबाट तयार गरिने वार्षिक प्रतिवेदन सार्वजनिक दस्तावेज हो र सो प्रतिवेदन उक्त कार्यालयको वेब साइटमा राख्ने गरिएको छ । स्थानीय रूपमा पनि लेखापरीक्षणका प्रतिवेदनहरूमा जनसाधारणको सहज पहुँच रहने अवस्था सृजना गर्नुपर्दछ । यसका निम्ति सम्बन्धित सार्वजनिक निकायको वेबसाइटमा आर्थिक कारोवारको अध्यावधिक विवरण र लेखापरीक्षण प्रतिवेदनहरू राख्नुपर्दछ । यस्तो विवरण राखे, नराखेको विषयमा नागरिक समूहबाट अवलोकन हुन सक्छ । हालका वर्षहरूमा स्थानीय निकायहरूको सूचना केन्द्रमा लेखापरीक्षण प्रतिवेदनहरूलगायतका अन्य विवरणहरू राख्ने गरिएको हुँदा नागरिकहरूको पहुँच पुगेको अवस्था छ । तर अन्य निकायहरूमा यो व्यवस्था स्थापित हुन सकेको छैन । यसरी सार्वजनिक खरिदका विभिन्न चरणमा सहभागी भएर सार्वजनिक खरिदमा संलग्न सार्वजनिक निकायहरू, महालेखा परीक्षक र व्यवस्थापिका-संसद (सार्वजनिक लेखा समिति) जस्ता निकायलाई नागरिकबाट सकारात्मक योगदान पुऱ्याउन सकिन्छ ।

● **खरिद आपूर्ति पद्धिका सेवाहरू** :संभौता अनुसार निर्माण कार्य सम्पन्न भएको निर्धारित समयभित्र निर्मित वस्तु विग्रे भत्केमा सुधार गर्नुपर्ने दायित्व निर्माण कम्पनीको हुन्छ । मेशिनरी तथा उपकरण

औजारहरू जडान भएपछि आवधिक रूपमा वा चाहिएको समयमा मरमत संभार गर्नुपर्ने दायित्व निर्माता वा आपूर्तिकर्ताको हुन्छ। कुनै वस्तुको वारेन्टी अवधिभित्र वा बाहिर पनि मरमत संभारको आवश्यकता पर्न सक्छ। त्यस अवस्थामा आपूर्तिकर्ता सेवा प्रदान गर्न तत्पर हुनुपर्दछ। सार्वजनिक निकायसित सम्बन्धित यस्ता विषयमा नागरिकको चासो हुनुपर्दछ। सोधखोज गर्ने चेष्टा र जमर्को गर्न सकिन्छ।

सरकारी निकायसमक्ष सुधारको माग राख्नुलाई पनि नागरिक संलग्नताको एक उपायका रूपमा लिन सकिन्छ। यसले सरकारी निकायहरूलाई सेवाग्राही तथा उपभोक्ताहरूको आवश्यकता र चाहनाप्रति जिम्मेवार बनाउन मद्दत पुऱ्याउँछ। नागरिकहरू तथा नागरिक समाज संगठनहरूका अनुभवका आधारमा सरोकारका सम्भाव्य क्षेत्रको पहिचान गर्न सकिन्छ। सार्वजनिक खरिदका विभिन्न पक्षका तथ्यहरू संकलन गर्ने, विश्लेषण गर्ने र सम्प्रेषण गर्ने गराउने कुरामा नागरिक समाज सबल र सक्षम हुनुपर्दछ। साथसाथै सार्वजनिक निकायका कर्मचारी र नागरिक समाजका सदस्यहरूलाई उपयोगी हुने क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू पनि संचालन गर्नुपर्दछ। त्यसको परिणामस्वरूप सार्वजनिक खरिदबाट उच्चतम उपलब्धि हासिल गर्न सार्वजनिक निकायहरू पूर्ण जवाफदेही बनेको अवस्था सृजना हुन सक्छ।

सार्वजनिक खरिद प्रक्रियामा नागरिक समाजको भूमिका

विकाशोन्मुख राष्ट्रहरूमा सार्वजनिक खरिद कारोबारमा वर्षेनी ठूलो धनराशि खर्च हुने गर्दछ, जुन खर्चबाट जनतालाई वस्तु तथा सेवाहरू उपलब्ध गराउन, निर्माण कार्य गर्न र सरकार स्वयंलाई सक्षम बनाउने कार्य हुन्छ। सार्वजनिक आयोजनाहरूको प्रयोजनका निम्ति वस्तु तथा सेवा खरिद र निर्माण कार्यमा वर्षेपिच्छे खर्च रुपियाँ खर्च भएको हुन्छ। जहाँ सार्वजनिक खरिद प्रक्रिया फितलो हुन्छ त्यहाँ चुहावटको सम्भावना रहन्छ। सार्वजनिक खरिदमा हुन सक्ने चुहावटले भ्रष्टाचारलाई मात्र प्रोत्साहन गर्ने मात्र नभै त्यसले कार्य र सेवाको गुणस्तरमा पनि ह्रास ल्याउँछ।

सार्वजनिक खरिदसम्बन्धी यस्तो फितलोपनको सम्बोधन गर्न खरिदको नागरिक अनुगमन एक सशक्त प्रक्रिया हुन सक्छ। नागरिक र नागरिक समूहहरूले खरिद अनुगमनका विभिन्न चरणहरूमा भाग लिन सक्छन्। यसका निम्ति सार्वजनिक खरिद प्रक्रियाहरूको निगरानी तथा निरीक्षण गर्न नागरिकहरूमा विषयबोध हुनुपर्दछ। यसका निम्ति पूर्वाभिमूखीकरण गर्नुपर्ने हुन सक्छ। यो कार्य सरकारसितको विभिन्न चरणको संवादलाई सहजीकरण गरेर वा खर्च र सेवा प्रवाहको अनुगमनमा सामाजिक जवाफदेहीसम्बन्धी विधि र संयन्त्रहरूको प्रयोगद्वारा गर्न सकिन्छ।

यदि खरिदसम्बन्धी लिखत वा दस्तावेजहरूमा पहुँच हुन्छ भने नागरिकहरूले सरकारले गर्ने सार्वजनिक खरिदको प्रभावकारी अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने कार्यमा सरकारलाई सघाउन सक्छन्। तथापि, खरिद

दस्तावेजहरूमा पहुँच दिने कुरामा सरकारी निकायहरूको विश्वास र भरोसा प्राप्त गर्न नागरिक समूहको सहयोग र वैधानिकताको कुरा पनि शोचनीय हुन्छ । त्यस्तैगरी, खरिद प्रक्रियामा अनियमितता भेटिएका सरकारी निकायहरूबाट अनुगमनका लागि सहयोगको आवश्यकता पर्दछ । नेपालमा सूचनाको हकसम्बन्धी ऐनले नागरिक र नागरिक संघसंस्थाहरूलाई सार्वजनिक लिखतहरूमा पहुँच सुनिश्चित गरेतापनि नागरिक संघसंस्थाहरूको वैधानिकतामा नागरिक संघसंस्थाहरू पनि आफै संवेदनशील तथा प्रतिबद्ध हुनु जरूरी हुन्छ ।

सार्वजनिक खरिदमा ठूलो धनराशि खर्च हुने हुनाले त्यसमा चुहावट हुन सक्ने र महत्वपूर्ण साधन स्रोत त्यसै खेर जाने अवस्था आउन सक्ने, दुरुपयोग हुन सक्ने सम्भावनालाई मध्यनजर राख्दै खरिद कार्य गर्दा सदाचार को पालना गर्दै पारदर्शिता अपनाइएको छ, छैन अनुगमन गर्नुपर्दछ । अनुगमन गर्दा निम्न कुराहरू हेर्नुपर्दछ :

- ⊙ आपूर्तिकर्ताहरू ठूलो संख्या आकर्षित हुने तथा खरिदमा प्रतिस्पर्धा बढेर जाने र परिणामस्वरूप खरिद मूल्य कमहुने गरी खरिद कार्यमा सहभागिताको पर्याप्त अवसर प्रदान गरिएको छ, छैन,
- ⊙ खरिद प्रक्रियामा कुनै किसिमको नोक्सान तथा क्षति हुन सक्ने जोखिम कमभन्दाकम गर्ने प्रावधान राखिएको छ, छैन,
- ⊙ खरिद कार्यमा संलग्न हुने पदाधिकारीबाट हुन सक्ने अनुचित कार्य रोक्ने वा न्यून गर्ने प्रावधान राखिएको छ, छैन,
- ⊙ सम्बन्धित सरकारी निकायप्रति जनविश्वास आर्जन हुन सक्ने गरी खरिद संयन्त्र, खरिद पद्धति तथा कार्यविधि तयार गरिएको छ, छैन,
- ⊙ आपूर्तिकर्ताको आपूर्ति क्षमता र आपूर्तिकर्ताले अवलम्बन गरेको व्यवस्थापन पद्धतिको मूल्याङ्कन गर्न पारदर्शिता दर्शाने गरी खरिदको सूचना प्रकाशित हुने गरेको छ, छैन,
- ⊙ खरिदसम्बन्धी सार्वजनिक सूचनामा सर्वसाधारणको पहुँच र पारदर्शिता छ, छैन आदि ।

कुनै पनि प्रजातान्त्रिक मुलुकको विधायिका र सरकारले सार्वजनिक खरिद सम्बन्धी ऐन नियमको तर्जुमा गर्दछन् र त्यसरी तर्जुमा भएका ऐन नियमहरूको कार्यान्वयन सार्वजनिक पदमा रहेका व्यक्तिहरूले गर्दछन् । ओ.ई.सी.डी.को स्थापित सिद्धान्तमा सार्वजनिक खरिदमा सूक्ष्म परीक्षण गर्न नागरिक समाज संगठनहरू, संचारमाध्यम र आम सर्वसाधारण जनतालाई सशक्त पार्नुपर्दछ, भन्ने उल्लेख छ । यसमा अव्यवस्था र भ्रष्टाचारको जोखिम रहेका उच्च मूल्य वा जटिल प्रकृतिका खरिदका मुख्य ठेक्कापट्टा, निगरानी निकायहरूको प्रतिवेदनका साथै नागरिक समाज संगठनका प्रतिनिधिहरू र आम नागरिकलाई सहभागी गराउने विषयको सूचना समावेश गरिएको हुन्छ । प्रचलित खरिद कानूनको परिपालना गर्न र खरिद सुशासन कायम राख्न नागरिक समाजबाट खेल्न सक्ने केही भूमिका निम्नबमोजिम उल्लेख गरिएको

छ :

- ⊙ सार्वजनिक खरिद अनुगमनका रणनीतिक उद्देश्यहरू तय गर्न,
- ⊙ सार्वजनिक खरिदका प्रक्रियाहरूबारे स्पष्ट जानकारी लिन,
- ⊙ सार्वजनिक खरिद अनुगमन गर्ने आवश्यक सीप हासिल गर्न,
- ⊙ सार्वजनिक खरिद कार्यमा थप सुधारको आवश्यकता देखिए सोको पैरवी गर्न,
- ⊙ भ्रष्टाचारजन्य जोखिम तथा विकृतिबाट खरिद कार्यलाई मुक्त राख्ने संयन्त्र निर्माण गर्न,
- ⊙ सार्वजनिक खरिद कार्यको सहभागितामूलक रूपमा अनुगमन गर्न,
- ⊙ कर्मचारी तथा आपूर्तिकर्ताले पालना गर्नुपर्ने सदाचार पद्धतिको कार्यान्वयनको अनुगमन गर्न,
- ⊙ सार्वजनिक खरिदलाई पारदर्शी, सहभागितामूलक र जवाफदेही बनाउन,
- ⊙ प्राकृतिक प्रकोप तथा ठूलो विपत्तिको बेला आश्रयस्थल तथा पूर्वाधार निर्माण गर्न,
- ⊙ विध्वंसात्मक गतिविधिबाट क्षति भएका कुराको पुनः निर्माण गर्न,
- ⊙ आपत्कालीन अवस्थामा सरकारसंग सहकार्य गरी खरिदमा सुशासन कायम राख्न,
- ⊙ स्थानीय स्तरमा खरिद योजना तर्जुमा र विकास निर्माणको काममा राजनीतिज्ञहरूलाई प्रतिबद्ध गराउन,
- ⊙ सम्पादित कार्यको अवलोकन, मूल्यांकन तथा फरफारक गर्न,
- ⊙ अनुगमन गरिने कार्यक्रम तथा परियोजनाको छनोट गर्न,
- ⊙ अनुगमनमा विज्ञहरूको सहयोग लिने विषय निश्चित गर्न,
- ⊙ सरकारी निकाय, वस्तु तथा सेवाका आपूर्तिकर्ता र सर्वसाधारणमा सदाचार कायम राख्न,
- ⊙ सर्वोपरि रूपमा खरिद सुशासनको मागलाई अगाडि बढाउन आदि ।

सरकारी निकायबाट खरिदसम्बन्धी सूचना प्रकाशन गर्ने, स्पष्ट पार्ने र सम्प्रेषण गर्ने काममा नागरिक समाज संगठनहरूले घच्चच्याउन सक्छन्। यसबाट स्वीकृत बजेट तथा कार्यक्रम र यथार्थ खर्चको जानकारी हुन्छ । पारदर्शिता र सूचना प्रवाहको सवालमा सरकारी निकायहरूको स्तरोन्नतिका निमित्त टेवा पुऱ्याउन सकिन्छ । सरकारी नीति तथा कार्यक्रम, सम्बन्धित कानून, बजेटका विषयमा जनतालाई बुझाउन र जागरुक पार्न मद्दत पुग्छ ।

नेपालका प्रमुख सहयोगी दातृनिकायहरू, विश्व बैंक तथा एशियाली विकास बैंक समेतको संलग्नतामा सन् २०११, अप्रिल २६ देखि २८ सम्म काठमाडौंमा संचालित दक्षिण एशिया क्षेत्रीय सार्वजनिक खरिद मञ्चको बैठकमा कार्यपत्रका प्रस्तोताहरूबाट खासगरी 'सार्वजनिक खरिद योजना, खरिद कार्य गर्न सरकारी कर्मचारीहरूको क्षमता विकास, खरिद कार्यको व्यावसायिकता विकास, नागरिक समाजको भूमिका, खरिद सम्बन्धी जानकारी तथा सूचनाको संकलन र संप्रेषण, सार्वजनिक खरिदमा निगरानी राख्ने निकायहरूको भूमिका आदि

विषयसित सम्बन्धित विभिन्न सवालहरू उठाएर यी विषयको आवश्यकता र महत्वमाथि प्रकाश पारिएको थियो । उक्त भेलामा नागरिक समाज त्यति राम्ररी संगठित भैनसकेको, क्षमता विकासमा संचारका माध्यम लगायतका सरोकारवालाको सहभागिता हुन नसकेको भन्ने विषयमा चर्चा भएको थियो । सार्वजनिक खरिद ऐनमा नीतिगत विषयहरू र नियमावलीमा खरिदका अन्य विस्तृत विवरणहरू राख्नुपर्दछ भन्ने सुझावहरू प्रस्तुत भएका थिए । त्यस अवसरमा सार्वजनिक क्षेत्र सबैभन्दा ठूलो खरिदकर्ता भएको र सार्वजनिक खरिदले मुलुकी अर्थतन्त्रको ठूलो हिस्सा ओगट्ने हुँदा यसलाई मुलुकको मुख्य सार्वजनिक नीतिगत औजार भएको उल्लेख गर्दै विश्व बैंकका प्रमुख खरिद अधिकारी, बर्नार्ड बेकले यस (सार्वजनिक नीतिगत औजार) ले आन्तरिक र वाह्य बजारसंग दक्षता र प्रभावकारितामा प्रत्यक्ष प्रभाव पर्ने गरी सार्वजनिक क्षेत्रको परस्पर सम्बन्ध तथा व्यवहारलाई नियमन गर्दछ भन्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेबाट पनि सार्वजनिक खरिदको अनुगमन कति महत्वपूर्ण रहेछ भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

सार्वजनिक खरिदमा नागरिक सहभागिताका चुनौती

सरकारी निकायहरूलगायत नागरिक समूहले ध्यानदिनुपर्ने खरिद अनुगमनका केही सवालहरू छन्, जसले नागरिक संलग्नताको प्रतिफललाई असर पुऱ्याउन सक्छन् । ती सवालहरू निम्नबमोजिम छन् :

● **पर्याप्त कानुनी व्यवस्थाको अभाव** : प्रवेश बिन्दुहरू स्थापित गरी खरिद अनुगमनको काममा सहभागी हुन र नागरिकहरूको लागि उपयुक्त व्यवस्था मिलाउन खरिद अनुगमन कानूनको ठूलो महत्व हुन्छ । सार्वजनिक खरिद ऐन २०६३ र सार्वजनिक खरिद नियमावली २०६४ तथा स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावलीको व्यवस्था भए तापनि खरिद प्रक्रियामा नागरिक संलग्नताका विषयमा यी ऐन र नियमहरूमा कुनै चर्चा गरिएको छैन । अनुगमनको सरकारी संयन्त्रका रूपमा सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयबाट अनुगमनका कार्यहरू हुँदै भएको भए पनि पर्याप्त र प्रभावकारी हुन सकेको छैन ।

● **कमजोर शासन प्रणाली** : मुलुकको शासन पद्धति कमजोर भएको अवस्थामा ऐन नियमको परिपालना समेत नहुने अवस्था आउन सक्छ । सार्वजनिक निकायको यस किसिमको कमजोर पक्षलाई कुनै नागरिकले औल्याउनु भनेको उनीहरूको रुचि प्रतिकूल हुन जान्छ । एकातिर सार्वजनिक स्रोतहरूको उपयोग कसरी गरिएको छ भन्ने कुराको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको अभाव हुन सक्छ भने अर्कातिर सर्वसाधारण जनताको पनि त्यस्ता स्रोत साधनको उपयोग भए नभएको निगरानी गर्नेतर्फ खासै ध्यान जाने गरेको नहुन सक्छ । कर्मचारी प्रशासन अतिराजनीतिकृत भएको अवस्थाको कारण कर्मचारीका कामकारवाहीमा निष्पक्षताको मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटी बसेको हुँदैन । अतः त्यस अवस्थामा सरकारी कामकारवाहीको अनुगमन कार्यमा नागरिक संलग्नता गराउने व्यवस्थाको अग्रणी महत्व हुन्छ ।

● **पारदर्शिताको अभाव** : जनताले सहज किसिमबाट जति बढी सूचना पाउन सक्छन् सहभागितामूलक खरिद अनुगमनको सफलता त्यसैमा भर पर्दछ । सरकार आफै पनि अनुगमनको काम गर्न सक्षम नहुने

र अर्कापट्टि नागरिक समूहलाई पनि विश्वास नगर्ने अवस्थामा रहन सक्छ । धेरै नागरिक समूहलाई, खासगरी गैरसरकारी संस्थाहरू र सामाजिक कार्यकर्ताहरूलाई, असहयोगीका रूपमा लिइने हुन सक्छ । खासगरी विकाशोन्मुख मुलुकहरूमा, सरकारहरू नागरिकहरूलाई खुलस्त भएर सार्वजनिक खरिदका कुरा खुलाउन/बताउन हिच्किचाउने अवस्था रहन्छ । उनीहरूलाई नागरिकहरूले परोक्षरूपमा आफूहरूलाई धोका दिन्छन् भन्ने लाग्न सक्छ । अतः यस स्थितिमा नागरिकलाई सार्वजनिक सूचना त्यस्तो हक स्थापित गर्न सार्वजनिक निकायमा रहेको सार्वजनिक महत्वको सूचना माग्ने र पाउने अधिकार हुन्छ । सार्वजनिक निकायमा रहेको कुनै लिखत, सामग्री वा सो निकायको खरिदसम्बन्धी काम कारबाहीको अध्ययन वा अवलो कन गर्ने, त्यस्तो लिखतको प्रमाणित प्रतिलिपि प्राप्त गर्ने, सार्वजनिक महत्वको निर्माण कार्य भै रहेको स्थलको भ्रमण र अवलोकन गर्ने अधिकार हुन्छ ।

⊙ **विश्वासको अभाव** : सरकार र नागरिक समूहबीचको सम्बन्ध खुला पारदर्शी र सुमधुर हुनुपर्दछ भन्ने मान्यता हुँदाहुँदै पनि कतिपय त्यस्ता सम्बन्धहरू अविश्वसनीय तथा अपारदर्शी (सरकारी मुख्य द्वार को माध्यमबाट नभए दोस्रो ढोकामा आधारित) भएको हुन सक्छ । स्थापित संयन्त्रद्वारा सम्बन्ध स्थापित नभै चिनजानको माध्यमबाट सार्वजनिक निकायबाट हुने निर्णय प्रक्रियामा नागरिक संलग्नता रहेको हुन सक्छ । त्यस अवस्थामा नागरिक र सरकार कुनै एउटा पर्खालको वारिपारि उभिएका जस्ता देखिन पुग्छन् ।

⊙ **ज्ञातुदायिक सहयोगको अभाव** : समुदायको सहयोगविना सार्वजनिक खरिद अनुगमनको कार्य सफल हुन सक्दैन । अनुगमनको दिगोपन सुनिश्चित गर्न सहयोग र समन्वय हुनु आवश्यक हुन्छ । सार्वजनिक खरिदको अनुगमन गर्ने काम नागरिकको तर्फबाट गर्नुपर्दछ भन्ने सामान्य जानकारीको अभाव भएर वा सरकारको कामकारबाहीप्रति ध्यान पुऱ्याउनुपर्दछ भन्ने सोचको विकास भैनसकेको अवस्थामा नागरिक सहयोग प्राप्त हुन सक्ने अवस्था रहँदैन । खरिद अनुगमन गराइबाट के परिणाम निस्कन्छ भन्ने कुराको हेक्का र बुझाइको अभावको कारण यस्तो स्थिति आउन सक्छ ।

उपसंहार

नागरिक समाज र नागरिक समाज संघ संगठनहरू सार्वजनिक खरिद अनुगमनका सशक्त माध्यम तथा औजार भएको हुनाले नागरिक अनुगमनले माथि उल्लेख गरिएजस्तै सरकारी निकायबाट भएका खरिद कार्यहरूको अनुगमन गरी खरिद सम्बन्धमा भएका निर्णयहरूको कार्यान्वयन र आचरणको पालन गर्न जिम्मेवार बनाउँछ । संभौता बमोजिमको सरकारी दायित्व पूरा गर्न, खरिद प्रक्रियाका सबल र कमजोर पक्षको पहिचान गर्न र सम्बन्धित तहमा सुधारका लागि प्रतिपोषण उपलब्ध हुन सक्नेमा विश्वस्त हुन सकिन्छ ।

वैदेशिक लगानीको अवस्था

गतिभरबहादुर ढाडा, सहप्राध्यापक

परिचय

वैदेशिक लगानी नेपाल जस्तो विकासोन्मुख देशको लागि अति आवश्यक रहन गएको छ । विकासोन्मुख देशमा आर्थिक सामाजिक विकासको लागि पूँजीको अभाव रहने भएको हुनाले विकासको पूर्वाधार खडा गर्नको लागि सरकारले चाहिदो मात्रामा पूँजी लगानी गर्न सकिदैन भने अर्कोतिर निजी क्षेत्रले पनि आफूसँग भएको पूँजीलाई विकासको कार्यमा लगानी गर्न चाहँदैन । त्यसकारण देशको आर्थिक तथा सामाजिक विकासको लागि विभिन्न सहूलियत तथा सुविधा दिलाएर विदेशीहरूलाई पूँजी लगानी गराउने वातावरण सिर्जना गरिनु अति आवश्यक रहन आएको छ । वैदेशिक लगानीबाट पूँजी मात्र उपलब्ध नभई व्यवस्थापकीय क्षमता, प्राविधिक जनशक्ति, प्राविधिक ज्ञान, प्रशासनिक दक्षता, नयाँ उत्पादन विधि, व्यवसायिक संस्कार आदि पनि देशमा भित्रिन्छ । वैदेशिक लगानीबाट घरेलु लगानी समेत प्रोत्साहित भई सस्तो मुल्यमा गुणस्तरयुक्त वस्तुहरू उपभोग गर्न उपभोक्ताहरू सफल हुन्छन् । वैदेशिक लगानी प्रचुर मात्रामा देशमा भित्रिएमा कर को माध्यमबाट सरकारले राजश्व पनि बढाउन सक्छ । खुल्ला र उदार अर्थव्यवस्थाको माध्यमबाट मात्र कुनै पनि देशको आर्थिक र भौतिक विकास सम्भव हुन्छ भन्ने नीतिगत मान्यताको सदर सन् १९९० तिर भएपछि विकासशील मुलुकहरूले विदेशी लगानीलाई आफ्नो देशमा भित्र्याउनको लागि विभिन्न हिसाबले ऐन-कानूनमा परिवर्तन र परिमार्जन गर्न थाले र प्रशस्त सुधारहरू भए र त्यसपछि मात्र विदेशी लगानी ले राष्ट्रिय मान्यता पायो । श्रम, सीप र कच्चा पदार्थको प्रचूरता भएको मुलुकमा वित्तीय स्रोत र प्राविधिक ज्ञानको उपयोग गर्न सके आय, रोजगारीमा वृद्धि र साधनको सदुपयोगिताको प्रत्याभूति हुन सक्दछ । दोश्रो विश्वयुद्ध पश्चात् युरोपमा अमेरिकी लगानीर जापानमा वास्तविक वचत र वाह्य लगानी दक्षिण कोरियामा वैदेशिक लगानी उक्त देशहरूको आजको आर्थिक उन्नतिको द्योतक मानिन्छ ।

वैदेशिक लगानीको वर्तमान अवस्था र स्थिति

विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण सम्बन्धी कार्यलाई प्रभावकारी एवम् समयसापेक्ष बनाउन विदेशी लगानी र प्रविधि हस्तान्तरण ऐनमा संशोधन गरी विदेशी लगानीको लागि नयाँ क्षेत्रहरू खुला गरिएको छ । ऐन अनुरूप मुलुकको द्रुततर आर्थिक विकासका लागि विदेशी लगानी आकर्षित गर्न र प्रक्रियागत सरलीकरण गर्दै लगानीलाई आवश्यक स्वीकृति, सेवा तथा सहूलियत प्रदान गर्ने कार्य एकैथलोबाट मिलाउने उद्देश्यबाट विदेशी लगानी प्रवर्द्धन समिति कार्य विधि, २०६२ तयार भई कार्यान्वयन भइरहेको छ ।

देशमा हाल ५७ मुलुकहरूका लगानीकर्ताहरूले लगानी गरेका छन् । कुल १३४५ वैदेशिक लगानी परियो जनाहरूमध्ये ३७६ परियोजनाहरू भारतीय लगानीकर्ताहरूसँग सम्बन्धित रहेका छन् । त्यस्तै, चीनले १६६, अमेरिकाले १२९, जापानले १२९, दक्षिण कोरियाले ८४, बेलायतले ६४, जर्मनीले ५८ परियोजनामा लगानी गरेका छन् । स्वीकृत वैदेशिक लगानी मध्ये भारतको सबैभन्दा बढी ४३ प्रतिशत रहेको छ भने त्यसपछि क्रमशः अमेरिका १३.० प्रतिशत, चीन १०.० प्रतिशत, दक्षिण कोरिया ८.० प्रतिशत, नर्वे ३.० प्रतिशत, जापान ३.० प्रतिशत, बेलायत २.० प्रतिशत, जर्मनी २.० प्रतिशत, हङ्कङ १.० प्रतिशत र अन्य मुलुकको १५.० प्रतिशत रहेको छ । नेपालमा लगानी गर्ने अन्य मुलुकहरू अन्तर्गत अष्ट्रेलिया, अष्ट्रिया, अजरबैजान, बंगलादेश, बर्मुडा, बेल्जियम, भुटान, ब्राजिल, क्यानाडा, कोलम्बिया, डेनमार्क, फिनल्याण्ड, फ्रान्स, घाना, ग्वाटेमाला, हल्याण्ड, इरान, आयरल्याण्ड, इजरायल, किर्जिकिस्तान, लिबिया, इटाली, मलेसिया, मेक्सिको, उत्तर कोरिया, नेदरल्याण्ड, न्यूजिलैण्ड, पाकिस्तान, पानामा, फिलिपिन्स, पोल्याण्ड, पोर्चुगल, रसिया, दक्षिण अफ्रिका, सिंगापुर, सोल्भेनिया, स्पेन, श्रीलंका, स्वित्जरल्याण्ड, ताइवान, थाइलैण्ड, टर्की, युनाइटेड अरब इमिरेट्स, युक्रेन र ब्रिटिस भर्जिन आइल्याण्ड रहेका छन् । दशौं योजना अवधिमा करिब रु. १ अर्ब ५० करोड वैदेशिक लगानी भित्रिएकोमा सो ही अवधिमा करिब रु. ५० करोड वर्हिगमन भई खुद वैदेशिक लगानी आपवाह करिब रु. १ अर्ब मात्र रहेको छ । यो सो अवधिको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ०.०४ प्रतिशत मात्र हो ।

विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण सम्बन्धी कार्यलाई प्रभावकारी एवम् समयसापेक्ष बनाउन विदेशी लगानी र प्रविधि हस्तान्तरण ऐनमा संशोधन गरी विदेशी लगानीको लागि नयाँ क्षेत्रहरू खुला गरिएको छ । ऐन अनुरूप मुलुकको द्रुततर आर्थिक विकासका लागि विदेशी लगानी आकर्षित गर्न र प्रक्रियागत सरलीकरण गर्दै लगानीलाई आवश्यक स्वीकृति, सेवा तथा सहूलियत, प्रदान गर्ने कार्य एकैथलोबाट मिलाउने उद्देश्यबाट विदेशी लगानी प्रवर्द्धन समिति कार्य विधि, २०६२ तयार भई कार्यन्वयन भईरहेको छ ।

नेपाल प्राकृतिक एवम् मानवीय संसाधनमा सम्पन्न भएर पनि त्यसको उच्चतम उपयोग हुन सकेको छैन । त्यसैले धनी देशका गरीब जनता पनि भन्ने गरेको पाइन्छ । अतः प्राकृतिक एवम् मानवीय संशोधनको उच्चतम उपयोग गरी अर्थव्यवस्थालाई सबल, सुदृढ, गतिशील एवम् प्रतिस्पर्धात्मक बनाइ आत्मनिर्भरतातर्फ उन्मुख गराउन विदेशी लगानी एवम् प्रविधि हस्तान्तरण आवश्यक छ । विदेशी लगानीबाट पूँजी, आधुनिक प्रविधि, व्यवस्थापन र प्राविधिक सीप, अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पहुँच, प्रतिस्पर्धात्मक व्यावसायिक संस्कारको विकासमा मद्दत पुग्दछ । साथै, व्यावसायिक गुणहरू राष्ट्रमा भित्रिन गई औद्योगिक विकास एवं आन्तरिक राजस्वका आधारहरूमा बढोत्तरी मार्फत् देशको आर्थिक विकासमा स्वावलम्बी एवं आत्मनिर्भरतातर्फ उन्मुख राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुग्ने हुन्छ । आर्थिक सर्वेक्षण, आर्थिक वर्ष २०६५/६६ मा उल्लेख गरिएअनुसार यस आर्थिक वर्षको प्रथम आठ महिनामा स्थिर पूँजी रु. ६ अर्ब ६२ करोड, आयोजना लागत रु. ७ अर्ब ४९ करोड तथा विदेशी लगानी रु. ५ अर्ब १४ करोड भएका १ सय ३६ वटा उद्योगहरूलाई

विदेशी तथा संयुक्त लगानीमा स्थापना गर्न अनुमति प्रदान गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०६५/६६ प्रथम आठ महिनामा स्वीकृति प्रदान गरिएका १ सय ३६ उद्योगहरूमा २५ वटा उत्पादनशील उद्योग, ३८ वटा सेवा उद्योग, ४५ वटा पर्यटन उद्योग, १ वटा निर्माण, ७ वटा ऊर्जा, ३ वटा कृषिजन्य उद्योग र १७ वटा खनिज उद्योगसँग सम्बन्धित छन् । मुलुकगत लगानी हेर्दा यि १३६ वटा उद्योगमध्ये चीनबाट ४६ वटा उद्योगमा भारतबाट २७ वटामा, बेलायतबाट ९ वटामा संयुक्त राज्य अमेरिकामा ७ वटामा, जापानबाट ५ वटामा, फ्रान्स, सिंगापुर र दक्षिण कोरियाबाट ४/४ वटामा, जर्मनी, नेदरल्याण्ड्स, स्पेन र स्वीजरल्याण्डबाट २/२ वटामा र अन्य मुलुकहरूबाट २४ वटा उद्योगहरूमा लगानी रहेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०६४/६५ को प्रथम आठ महिनामा विदेशी लगानीका लागि स्वीकृति दिइएका १ सय २७ वटा उद्योगमध्ये भारत ४६ वटामा, चिन १३ वटामा, जापान ५ वटामा, संयुक्त राज्य अमेरिका ७ वटामा, बेलायत १० वटामा, दक्षिण कोरिया १५ वटामा, जर्मनी ८ वटामा र अन्य मुलुक ४३ वटा उद्योगमा संलग्न रहेका थिए । यस आर्थिक वर्षको प्रथम आठ महिनासम्ममा विदेशी लगानीमा जम्मा १ हजार ७ सय ४३ वटा उद्योग स्थापना गर्न स्वीकृति दिइएको छ । ति उद्योगहरूमा कुल स्थिर पूँजी रु. १ सय ८ अर्ब रहेको छ भने कुल परियोजना लागत रु. १ सय ३१ अर्ब रहेको छ । यि उद्योगहरूमा कुल रु. ५२ अर्ब विदेशी लगानी भएको देखिन्छ । यि उद्योगहरूमा सञ्चालनमा आएपछि करिब १ लाख ३९ हजार ५ सय ९२ नेपाली नागरिकले थप रोजगारीको अवसर प्राप्त गर्नेछन् ।

विदेशी लगानीमा आ व २०६९/७० मा जम्मा ३ सय १७ उद्योगहरूले स्वीकृति प्राप्त गरेका छन् जुन गत आ वको तुलनामा ३९.६ प्रतिशतले बढी हो । यस अवधिमा सेवा तथा खनिजमा बाहेक अन्य क्षेत्रमा विदेशी लगानीबाट सञ्चालन हुने उद्योगको संख्या बढेको छ । आ व २०६९/७० मा खुलेका यस्ता उद्योगहरूमा रोजगारी प्राप्त गर्नेको संख्या १६ हजार ५ सय ६९ पुगेको छ । आव २०६९ २०७० को अन्त्य सम्ममा वैदेशिक लगानीका लागि ७६ वटा मुलुकबाट २ हजार ६ सय ५२ उद्योगले स्वीकृति पाएका छन् । भने १ लाख ८१ हजार जनाले रोजगारी पाएका छन् जस मध्ये ३१.२ प्रतिशत उत्पादन मूलक , ३१.९ प्रतिशत सेवा मूलक र २६.९ प्रतिशत पर्यटन उद्योग छन् । यी उद्योगहरूमा हालसम्म प्राप्त रोजगारी मध्ये ४७.१ प्रतिशत उत्पादन मूलक उद्योगमा, २२.४ प्रतिशत सेवामूलक उद्योगमा र १७.० प्रतिशत पर्यटन उद्योगमा रहेका छन् । आ व २०७०/७१ को प्रथम आठ महिनामा विदेशी लगानीका १ सय ६२ वटा उद्योगहरू सञ्चालनका लागि दर्ता भएका छन् । जसबाट ७ हजार १ सय ६० जनाले रोजगारी पाउने अपेक्षा गरिएको छ । कुल परियोजना लागतको आधारमा विदेशी लगानी हुने प्रमुख उद्योगहरूमा उर्जासंग सम्बन्धित उद्योगहरूमा ७९.७ प्रतिशत, सेवामूलक उद्योगमा १०.२ प्रतिशत, पर्यटनसंग सम्बन्धित उद्योगमा ४.५ प्रतिशत, उत्पादनमूलक उद्योगसंग सम्बन्धित उद्योगहरूमा ३.० प्रतिशत विदेशी लगानी हुने देखिएको छ । यस अवधिमा १ हजार ५ सय टेडमार्क दर्ता गरिएको छ ।

आर्थिक वर्ष २०६९/७० को अन्त्यसम्ममा वैदेशिक लगानीको लागि स्वीकृति दिइएका उद्योगहरू मध्य परि

योजना लागतका आधारमा २ हजार २८ वा ८.६ प्रतिशततूला , २ सय ९५ वा ११.१ प्रतिशत मभौला र २ हजार १ सय २९ वा ८०.३० प्रतिशतसाना उद्योग रहेका छन् । यी उद्योगहरूबाट प्राप्त रोजगारी क्रमश २६.८ प्रतिशत, १९.३ प्रतिशत र ५३.९ प्रतिशत रहेको छ । हालसम्म वैदेशिक लगानी रु ९५ अर्ब ८ करोड रहेको मा तूला उद्योगहरूमा गरिएको लगानी सबैभन्दा बढी ६५.३ प्रतिशत छ भने साना तथा मभौला उद्योगहरूमा क्रमश १८.९ र १५.९ प्रतिशत रहेको छ । यसबाट नेपालमा लगानी रकमको आधारमा हेर्दा वैदेशिक लगानी मुख्यतया ठूला आयोजनामा आर्कषित भएको देखिन्छ । वैदेशिक लगानीमा नेपालमा उद्योग खोल्ने मुलुकमा चीनको सबैभन्दा बढी संख्या ५ यी ७५ रहेको छ भने दोस्रो स्थानमा भारतको ५ सय ६६, तेस्रो स्थानमा संयुक्त राज्य अमेरिका २ सय २२, चौथोमा दक्षिण कोरिया लगानीमा १ सय ९४ र पाचौंमा जापानको लगानीमा १ सय ७९ रहेको छ । तुलनात्मक रूपमा विदेशी लगानीमा उद्योगहरू सञ्चालन गर्नको लागि स्वीकृति दिइएको संख्या क्रमिक रूपमा बढ्दो छ । यी उद्योगहरूबाट सिर्जित रोजगारीको संख्यामा पनि बृद्धि भएको छ । यसरी उद्योगहरूमा बढ्दो विदेशी लगानीले समग्र औद्योगिक विकासमा सकारात्मक भूमिका निर्वाह गर्ने स्पष्ट नै हुन्छ ।

चालु २०७१ २०७२ को ९ महिनामा साढे २ खर्ब रुपैया प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी एफडीआई को प्रतिबद्धता आएको छ । लगानी बोर्ड र उद्योग विभागबाट स्वीकृत पाएका आयोजनाहरूमा साढे २ खर्ब रुपैयाँको प्रतिबद्धता आएको हो । एफडीआई स्वीकृत केही वर्षअघि भएपनि यस वर्षबाट प्रक्रिया अघि बढेकोले आयोजनाको प्रतिबद्धता समेत जोडने हो भने ५ खर्ब रुपैया भन्दा बढी विदेशी रकम भित्रिन खोजेको हो प्राविधिक रूपमा यसै आर्थिक वर्षमा स्वीकृत भएका आयोजनाहरूमा मात्रैपनि साढे २ खर्ब रुपैया छ । यसमध्ये अहिले सममकै सबै भन्दा ठूलो एफडिआई ७ सय ५० मेगावाटको पश्चिम सेती जलविद्युतका लागि लगानी बोर्ड बैठकले भरखरै मात्रै स्वीकृती दिएको छ । चिनीयाँ प्रबद्धक थ्री गर्जेज अन्तर्गतको चाइना इन्टरनेशनलनवाटर एण्ड इलेक्ट्रिक को नाममा बोर्डले एफ डि आइको स्वीकृति दिएको हो ।

लगानी बोर्डबाट नै भारतको रिलायन्स ग्रुपले पनि चालु आर्थिक वर्षको ९ महिना भित्रमा एफ डि आई स्वीकृत गराएको हो उक्त उद्योगले ४० अर्ब रुपैया भित्राउने तयारी गरेको छ । बाँकी एफडिआईको प्रतिबद्धता उद्योग विभागबाट आएको हो । विभागका अनुसार साउनदेखिगत महिनासम्म ६४ अर्ब ७७ करोड ९१ लाख रुपैया एफडिआईको प्रतिबद्धता आएको हो उक्त रकमले २ सय ४१ वटा उद्योग दर्ता गर्ने तयारी देखिन्छ । रोजगारी भने ९ हजार ८ सय १९ जनालाई दिने प्रतिबद्धता रहेको छ । ३४ वटा मलुकले एफडिआईको स्वीकृती लिएका हन् माथिल्लो कर्णली जलविद्युत आयोजनाका लागि भारतको जिएम आर कम्पनीबाट १ सय ३९ अर्ब रुपैया लगानी गर्ने प्रतिबद्धता आएको छ । चीनको होगसी ग्रुपले २१ अर्ब रुपैयाको एफडिआई स्वीकृत गराएको छ । नेपाल सीभम संगको सहकार्यमा एफडिआई ल्याउन लागेको हो संयुक्त लगानीका लागि २ कम्पनीहरु बीच समझदारी पत्रमा हस्ताक्षर भएको छ । सम्भतैता अनुसार एफडिआईको प्रस्ताव कम्पनीले केही महिनाभित्र

वोर्डमा पेशगर्ने तयारी गरेको छ ।नेपालमा १० अर्ब रुपैया भन्दा बढीका आयोजना वा लगानीमा एफडिआईले स्वीकृत गर्दछ ।

वैदेशिकलगानीको प्रभाव तथा समस्याहरू

१. वैदेशिक लगानीले परनिर्भरता बढाउँछ । राजनैतिक अस्थिरता ल्याउछ र नेपालमा आर्थिक उपनिवेश बढाउन सक्छ ।
२. लगानी गर्ने देशका श्रमिकलाई भन्दा आफ्नै देशका श्रमिकलाई बढी रोजगारी प्रदान गर्ने र ठूलो रकम आफ्नै देशमा फिर्ता लैजाने गर्दछ । हाम्रो देशको कला संस्कृति तथा धर्मको विनास गर्ने कार्य निम्त्याउन सक्दछ ।
३. ग्रामीण प्रविधि प्रयोग गर्ने आत्मनिर्भरमा आधारित उद्योगलाई धरासायी बनाउन सक्ने । समाजमा धनी र गरिबको विभेदलाई बढाउनुका साथै परनिर्भरतको तहलाई बढाउँछ ।
४. वैदेशिक लगानीका नाममा बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूले आन्तरिक मामिलामा हस्तक्षेप गरेर आफ्नो अनुकूलको निर्णय गरेर अर्थतन्त्रमा नराम्रो वातावरण ल्याउनसक्ने । विदेशी लगानीकर्ताहरूलाई आर्थिक सुरक्षा, औद्योगिक सुरक्षा, प्रक्रियागत शहरीकरण आदिको प्रत्याभूति दिन नसकेको । राज्यद्वारा गरिएका सम्भौता कार्यन्वयनमा स्थानीय जनताका हुने अवरोध ।
५. पूर्वाधारहरूको विकास राम्रोसंग गर्न नसक्नाले वैदेशिक लगानी हामीले चाहेजस्तो भित्राउन सकेको छैन । यसको लागि सरकारले उच्च प्रथामिकता दिनु आवश्यक छ । उद्योगी तथा लगानीकर्ताहरूलाई विभिन्न सेवा र सुविधाहरू सरकारले प्रदान गरेपनि समय परिवर्तन अनुसार थप सुविधाहरू बढाउनु पर्दछ ।
६. मुलुकको आर्थिक विकासको लागि महत्वपूर्ण हुने भएकोले वैदेशिक लगानी बढाउन नियमर नीतिमा पुनरावलोकन गरी सुधार गनुपर्ने देखिन्छ । वैदेशिक लगानी बढाउनको लागि बढी सम्भवना भएको मुलुकहरूको पहिचान गरी सम्पर्क बढाउने, विदेश स्थित दुतावासहरू मार्फत प्रचार प्रसार बढाउनु आवश्यक छ । वैदेशिक लगानीलाई उपयोगको क्षेत्रमा मात्र सीमित नगरी कृषि , उद्योग पर्यटन, सडक, पुन, विद्युत, रेल्वे रोपवे केवलकारको निर्माण जस्ता क्षेत्रमा विदेशी लगानीलाई बढी आर्कषण बनाउन सकेमा अभै राम्रो हुनेछ ।
- ७ स्पष्ट नीतिको अभावमा लगानीकर्ता अलमलमा परेका हुन्छन र शान्ति सुरक्षा अत्यान्तै कमजोर अवस्थामा रहेको छ । कमजोर पूर्वाधार र लोडसेडिगको समस्या एकातिर रहेका छन् भने अर्को तिर राजनीतिक स्थायीत्व नहुँदा नीतिगत स्थायीत्व कायम हुन नसक्ने भएकोले वैदेशिक लगानीको क्षेत्रमा प्रतिकुल वातावरणको सिर्जना हुन गएको छ ।
८. विभिन्न राजनीतिक पार्टीहरू बीच राष्ट्रिय सहमति हुनु साथै शान्ति सुरक्षा र सदभावको राम्रो अवस्था सिर्जना हुनुआवश्यक छ । कर छुट र अन्यसुविधा तथा सहूलियतहरूको स्पष्ट व्यवस्था र कार्यन्वयनको सरल स्थिति हुनु आवश्यक छ । नीति नियमहरूको कार्यन्वयनमा सरलीकरण र पारदर्शीता एकातिर हुनु

आवश्यक छ भने अर्कोतिर संगठित क्षेत्र वा उद्योगहरूलाई दिइने प्रथमिकता सुविधा वा संगठित क्षेत्र वा उद्योगहरूलाई राष्ट्रियकरण नगरिने ग्यारेन्टी हनुपर्छ ।

रकम फिर्ता लैजाने व्यवस्था

परिवर्त्य मुद्रामा लगानी गर्ने अनुमति पाएका विदेशी लगानीकर्ताले निम्नबमोजिमको रकम बजार विनिमय दरमा सदही गरी परिवर्त्य मुद्रामा नेपालबाहिर लैजान पाउनेछ :- १ विदेशी लगानीको केही वा सबै भागको शेयर बिक्रीबाट प्राप्त रकम, २ विनेशी लगानी बापतको लाभ र लाभांशको रूपमा प्राप्त रकम, ३ विदेशी ऋणको साँवा र ब्याजको भुक्तानीको रूपमा प्राप्त रकम, ४ प्रविधि हस्तान्तरण सम्भौता अन्तर्गत प्राप्त रकम, ५ कुनै सम्पत्ति अधिग्रहण गरिएबापत क्षतिपूर्तिका रूपमा प्राप्त रकम, स्वीकृत प्राप्त गरी नेपाली उद्योगमा कार्यरत परिवर्त्य विदेशी मुद्रा प्रचलनमा भएको मुलुकको विशेषज्ञले तलव, भत्ता आदि बापत प्राप्त गरेको रकमको बढीमा ७५ प्रतिशतसम्म परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा फिर्ता लैजान पाउनेछ ।

सुविधा तथा सहूलियत अन्तर्गत विदेशी लगानीमा स्थापना भएका उद्योगलाई औद्योगिक व्यवसाय ऐनले प्रदान गरेको सुविधा एवं सहूलियतका अतिरिक्त देहाय बमोजिमको सुविधा प्रदान गरिनेछ । विदेशी ऋणमा आर्जित ब्याजमा १५ प्रतिशत आयकर लगाइनेछ । रोयल्टी, प्राविधिक एवं व्यवस्थापन शुल्कमा १५ प्रतिशत आयकर लगाइनेछ । निकासीबाट आर्जन गरेको आयमा आयकर लगाइने छैन । आयकर लगायत अन्य सुविधा एवं सहूलियतका हकमा विदेशी लगानीमा स्थापित उद्योगहरूलाई पनि औद्योगिक व्यवसाय ऐन अन्तर्गत विदेशी लगानीमा स्थापना गरिएका उद्योगहरूलाई प्रदान गरिए बमोजिम सहूलियत प्रदान गरिनेछ ।

अन्य सुविधा

विद्युत सुविधा वितरणमा उद्योगलाई प्राथमिकता दिइनेछ । आफ्नो उपयोगका लागि उद्योगले विद्युतशक्ति उत्पादन गरेमा कुनै शुल्क लाग्ने छैन । दोहोरो करबाट मुक्त : विदेशी लगानीलाई दोहोरो करबाट बचाउन विदेशी लगानीकर्ताको मुलुकसँग दोहोरो कर नलाग्ने गरी सम्भौता गर्न श्री ५ को सरकारले आवश्यक कारबाही चलाउनेछ । निकासीमुलक उद्योगले आफ्नो उत्पादनका लागि प्रयोगमा ल्याएको कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ आदिमा तिरेको भन्सार, बिक्रीकर तथा अन्तःशुल्क आदि निकासी गरेको परिमाण को आधारमा फिर्ता दिइनेछ । त्यसरी फिर्ता हुने राजश्व फिर्ताका लागि आवेदन गरेको ६० दिनभित्र निकासीकर्तालाई फिर्ता दिइनेछ । आफ्नो उत्पादनको ९० प्रतिशत वा सो भन्दा बढी निकासी गर्ने उद्योग लाई निर्यात प्रशोधन क्षेत्रमा स्थापित उद्योगले पाउने सुविधाहरू उपलब्ध गराइनेछ । बण्डेड वेयर हाउस सम्बन्धी सुविधालाई पनि कायमै राखिनेछ । कुनै उद्योगले आफ्नो उत्पादन देशभित्रै परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा बिक्री गरेमा त्यस्तो उत्पादनमा लागेको अन्तःशुल्क, बिक्रीकर तथा त्यस्तो उत्पादनमा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थमा लागेको भन्सार महसुल, अन्तःशुल्क र बिक्रीकर फिर्ता दिइनेछ । यसरी फिर्ता पाउनु

पर्ने राजश्व फिर्ता पाउन आवेदन गरेको ६० दिनभित्र फिर्ता दिइनेछ। निर्यात हुने औद्योगिक वस्तुमा प्रयोग गरिने माध्यमिक वस्तु (*Intermediate goods*) उत्पादन गर्ने उद्योगलाई उत्पादन सामग्रीमा लागेको भन्सार महसुल, विक्रीकर तथा अन्तःशुल्क र उत्पादनमा लागेको विक्रीकर आदि निर्यात भएको परिमाणमा निकासीकर्तालाई निजले पाउन आवेदन गरेको ६० दिनभित्र फिर्ता दिइनेछ। सरकारी एवं औद्योगिक क्षेत्र भित्रका जग्गा उद्योगलाई उद्योग सञ्चालन गर्न प्राथमिकता दिइनेछ। उद्योगको आफ्नो उत्पादनको मूल्य निर्धारणमा हस्तक्षेप गरिने छैन। निर्यात प्रवर्द्धन क्षेत्रमा स्थापना गरिएका उद्योगहरूले प्रयोग गर्ने मेसिन औजार एवं कच्चा पदार्थ तथा निकासी हुने उत्पादनमा कुनै प्रकारको कर लगाइने छैन।

विदेशी लगानीमा स्थापित उद्योगमा विदेशी लगानीकर्ताको लगानी रहेको अवधिभरका लागि विदेशी लगानीकर्ता वा अधिकृत प्रतिनिधि र निजको आश्रित परिवारलाई नेपालमा बस्न गैर पर्यटक भिसा दिइनेछ। नेपालमा लगानी गर्ने उद्देश्यले अध्ययन एवं अनुसन्धानको सिलसिलामा नेपाल आएका विदेशी लगानीकर्तालाई ६ महिना सम्मको गैरपर्यटक भिसा दिइनेछ। कुनै विदेशी लगानीकर्ताले एकै पटक यु.एस.डलर दुई लाखभन्दा बढी परिवर्त्य विदेशी मुद्रा लगानी गरी उद्योग स्थापना गरेमा विदेशी लगानीकर्ता तथा निजको आश्रित परिवारका लागि उद्योगमा लगानी रहेसम्म स्थायी आवासीय भिसा उपलब्ध गराइनेछ।

विदेशी लगानी सम्बन्धमा उठेको कुनै विवाद विदेशी लगानीकर्ता, सम्बन्धित उद्योग र उद्योग विभागले आपसमा समाधान गर्न नसकेमा मध्यस्थताद्वारा समाधान गरिनेछ। मध्यस्थताका लागि अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार कानून सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय आयोगको मध्यस्थता नियम बमोजिम मध्यस्थता गरिनेछ। मध्यस्थताको स्थल काठमाडौं हुनेछ।

विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरणका लागि उद्योग विभागमा आवेदन प्राप्त भएको ३० दिनभित्र बोर्डको निर्णयनुसार उद्योग विभागले अनुमति दिने वा नदिने जानकारी गराउनेछ। विदेशी लगानी अनुमति प्रदान गर्दा पाउने सुविधा सहूलियतहरू अनुमति पत्रमा तोकिएको छ।

नेपालको छिमेकी राष्ट्रहरू अहिले विश्वमै सर्वाधिक विदेशी लगानी भित्राउने मुलुकमा दरिएका छन् नेपाल ले २०४८ साल देखि नै आफना ऐन कानूनलाई उदारीकरण गरी विदेशी लगानीका लागि ढोका खुल्ला गरेको, सन् २००४ मा विश्व व्यापार संगठन डब्लु टि ओ को सदस्यता लिएपछि भन्सार दर र सो सम्बन्धी अन्य व्यावस्थाहरूमा सुधार गर्दै लगेको भएता पनि यहाँ पर्याप्त मात्रामा वैदेशिक लगानी भित्रन सकेको छैन। वैदेशिक लगानी भित्राउनका लागि कुन पक्षले अवरोधको भूमिका खेलेको हो भन्ने विषयमा सरकारले गहन अध्ययन समेत गर्न सकेको छैन। विदेशी मुलुकले वैदेशिक लगानीकै माध्यमबाट आफ्नो आर्थिक

विकासलाई दुर्त बनाइरहेको अवस्थामा नेपाल भने न्यून बाह्य लगानीमा आधारमा टेकेर सम्बृद्धिको सपना देखिरहेको छ । नेपाली अर्थतन्त्रको वर्तमान प्रवृत्ति हेर्दा सरकार विदेशी सहयोगमा रमाइरहेको छ । देशका आन्तरिक स्रोत कमजोर भएको अवस्थामा विदेशी लगानीको माध्यमबाट आर्थिक विकासको आधार सिर्जना गर्न सकिन्छ । विगत केही वर्षदेखि औषतमा २० प्रतिशतको राजस्व बृद्धिदरको लक्ष्य हासिल गरिरहेको छ भने अर्को तिर वैदेशिक सहायताको प्राप्तिदर पनि उल्लेख्य रहेको छ । यी दुवै स्रोत परिचालनका बावजुद, आर्थिक विकास , रोजगारी सिर्जना, उत्पादकत्व बृद्धि लगायतका क्षेत्रमा खासै उल्लेख्य बृद्धि भएको देखिदैन । सरकारले हालैमात्र नयाँ विदेशी सहायता तथा लगानी नीति ल्याएको, आर्थिक ऐन , नीति तथा नियमावलीमा संशोधनको प्रक्रिया अघि बढाएको परिपेक्षमा अहिलेको लगानी प्रवाहको प्रवृत्ति कायमै रहेमा आँउदा केही वर्षमा यहाँ पनि एफडिआईले आर्थिक विकासमा उल्लेख्य भूमिका खेल्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

वित्तीय विवरण प्रस्तुतीकरणको सैद्धान्तिक पक्ष

घनश्याम पराजुली, निर्देशक

अर्थ

सामान्य अर्थमा कुनै व्यक्ति, संस्था वा व्यवसायको आर्थिक कारोबारको अवस्था देखाउने औपचारिक अभिलेखलाई वित्तीय विवरण भन्ने प्रचलन रहेको छ। जसमा वित्तीय सूचनाहरू सबै सरोकारवालाले बुझ्ने गरि प्रस्तुत गरिएको हुन्छ। हाल देशको वित्तीय विवरणको समेत प्रस्तुतीकरण एवं यस्को मूल्यांकन हुन थालेको छ। त्यसैले कुनै संस्था, व्यक्ति, व्यवसाय वा राज्यले गरेका आर्थिक कारोबार वा घटेका आर्थिक घटनाहरूको समष्टीगत अवस्थालाई वित्तीय विवरण भन्ने गरिएको छ। यस्को तयारी एवं प्रस्तुतीकरण संस्थाको आन्तरिक प्रयोजनको साथै वाह्य सरोकारवालालाई विभिन्न प्रकारका निर्णयहरू गर्न आवश्यक सूचनाहरू दिन तयार गर्ने प्रचलन रहेको छ। वित्तीय विवरण संस्थाको उच्च व्यवस्थापनले तयार गर्दछ। यस्को तयारी एवं प्रस्तुतीकरण सामान्यतया वर्षमा कम्तीमा एक पटक गरिन्छ। यसलाई वित्तीय विवरण वा आर्थिक विवरण वा वित्तीय प्रतिवेदन वा सार्वजनिक प्रयोजनको वित्तीय विवरण आदि नाम दिने गरिएको छ। वित्तीय विवरण अन्तरगत पाँचवटा अभिन्न अंगहरू रहेका छन् जस्को समग्र रूप नै वित्तीय विवरण हो।

परिभाषा

International Financial Reporting Standards

General purpose financial statements (referred to as 'financial statements') are those intended to meet the needs of users who are not in a position to require an entity to prepare reports tailored to their particular information needs.

आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०७५ को ढुफा २ (प)

आर्थिक विवरण भन्नाले कुनै निश्चित अवधिमा भएको आर्थिक कारोबारको समष्टीगत स्थिति दर्शाउने उद्देश्यले शीर्षक समेत खुल्ने गरी तयार गरिएको विवरण सम्झनु पर्छ र सो शब्दले कारोबारको स्थिति दर्शाउने गरी शीर्षकको आधारमा बनाइएको बजेट अनुमान, निकाशा, खर्च, आम्दानी, दाखिला र बांकी रकम खुलाइएको आय व्यय विवरण समेतलाई जनाउँछ।

वित्तीय विवरणका सरोकारवाला

वित्तीय विवरणका उपयोगकर्ताहरूमा व्यवसाय र आर्थिक कृयाकलापहरू, लेखा प्रणालीको उचित ज्ञान भएका व्यक्ति एवं निकायहरू जस्ले सूचनाहरूको विश्लेषण गर्ने गरेका हुन्छन्। वित्तीय विवरणका सरोकारवाला एवं उनीहरूलाई वित्तीय विवरणले गर्ने सहयोग निम्न रहेका हुन्छन्:

सरोकारवाला	आवश्यक सूचनाहरू
हितकारी वा स्वामी	लगानीमा रहेका जोखिम एवं प्रतिफल जस्तै शेयर खरिद, विक्री, निरन्तरता, प्रतिफल (लाभांश) र निकायको तिर्न सक्ने क्षमता आदि विषयहरूमा निर्णयहरू गर्न सहयोग गर्दछ
कर्मचारी	रोजगारीको निरन्तरता, पारिश्रमिक, अवकाश भुक्तानी एवं रोगारीका अन्य अवसरहरू भुक्तानी एवं व्यवस्थापनसंग सामुहिक सौदावाजीलाई गर्ने आधार दिन्छ ।
लगानीकर्ता	लगानीको संभावना विश्लेषण गर्न, लगानी सम्बन्धि निर्णय गर्ने आधार दिन्छ ।
ऋणदाता (बैंक)	तोकिएको समयमा ऋण एवं व्याजको भुक्तानी एवं सुरक्षाको अवस्थाको जानकारी दिन्छ ।
सरकारी निकाय	प्राकृतिक साधन स्रोतको उपयोग, कर नीति निर्धारण गर्न सहयोग गर्दछ ।
आपूर्तिकर्ता वा साहु	तोकिएको समयमा रकम प्राप्तिको अवस्थाको जानकारी दिन्छ ।
सर्वसाधारण	स्थानीय अर्थतन्त्रमा प्रभाव (रोजगारी) कृयाकलापहरूको विस्तार आदिका सम्बन्धमा विभिन्न सूचनाहरू प्रवाह गर्दछ ।

किसिम

निकायको आधारमा

- क. सरकारी निकायको वित्तीय विवरण: सरकारी निकायले तयार गर्ने वित्तीय विवरण जुन नगद आधारमा तयार गरिएको हुन्छ । प्रोदभावी आधारमा तयार गर्दा वित्तीय विवरणमा समावेश हुने विवरण तथा नगद आधारमा प्रस्तुत गरेमा *Statement* या *Cash Receipts and Payment*, *Accounting Policies and Explanatory Notes, Comparison of Budget and Actual Amounts* तयार गरिन्छ ।
- ख. गैर नाफामुखी निकाय (Not-for-profit organization): यस्मा सेवामुखि संस्थाहरू पर्दछन । यस्ता निकायहरूले प्राप्ती र भुक्तानीको विवरण तयार गर्दछन । कृयाकलापहरूको विवरण तयार गर्दछन ।
- ग. नाफामूलक संस्थाको वित्तीय विवरण: यस्मा सम्पत्ति र दायित्व, आम्दानी र खर्चको विवरण तयार गरिन्छ । यो विवरण सहायता वा ऋण माग गर्नको लागि तयार गरिन्छ । यस्तो विवरण प्राइभेट फर्म वा साभेदारी फर्मले तयार गर्दछ ।

सूचना प्रवाहको आधारमा

१. सार्वजनिक प्रयोजनको वित्तीय विवरण (*General Purpose Financial Statements*): सबैलाई आवश्यक पर्ने खालका सूचनाहरू दिने
२. विशेष प्रयोजनको वित्तीय विवरण (*Special Purpose Financial Statements*): निकायको कारोबारको प्रकृति अनुसार अन्य निकायका आवश्यकता पुरा गर्ने, जस्तै : बैंक, सहकारी, विमा तथा वैदेशिक सहयोगका आयोजनाहरू ।

अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रतिवेदन तानको आधारमा

क. सार्वजनिक प्रयोजनको वित्तीय विवरण (*General purpose Financial Statement*): हरेक निकायले सरोकारवालाहरूलाई आवश्यक सूचना दिन तयार गर्ने वित्तीय विवरणहरू सार्वजनिक प्रयोजनको वित्तीय विवरण हुन । यस्मा निकायका वित्तीय कारोबार वा घटनाहरूको प्रस्तुतीकरण गरिन्छ, । निकायले गरेका लगानीलाई लागत मूल्यमा लेखांकन गरिन्छ । यस्का लागि अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रतिवेदन मान १ को अवलम्बन गरिन्छ ।

ख. एकीकृत वित्तीय विवरण (*Consolidated Financial Statement*): यस अन्तरगत मुख्य निकायले आफ्ना सहायक निकायहरूको कारोबारहरूलाई एकीकरण गरिन्छ । यस्का लागि अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रतिवेदन मान १० को अवलम्बन गरिन्छ ।

ग. छुट्टै वित्तीय विवरण (*Separate Financial Statement*): यस अन्तरगत मुख्य निकायले सहायक निकाय, संयुक्त उपक्रममा गरेको लगानीलाई लागत मूल्य वा अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रतिवेदन मान ९ अनुसार लेखांकन गरिन्छ । यस्का लागि अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रतिवेदन मान २७ को अवलम्बन गरिन्छ ।

घ. अन्तरिम वित्तीय विवरण (*Interim financial statements*): निकायले वित्तीय विवरण प्रस्तुत गर्नु पर्ने अवधिभन्दा कम अवधिका सूचनाहरू प्रस्तुत गरिन्छ । यस्ले अन्तरिम अवधिका सूचना दिन्छ । यस्मा वित्तीय विवरण पूर्ण रूपमा वा संक्षिप्त रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ । यस्का लागि यस्का लागि अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रतिवेदन मान ३४ को अवलम्बन गरिन्छ । यस्ले वार्षिक वित्तीय विवरणले भन्दा कम र अन्तरिम अवधिको सूचना दिन्छ ।

वित्तीय विवरणमा समावेश हुने र नहुने विवरण

वित्तीय प्रतिवेदन मान लागु हुने निकायहरूले प्रस्तुत गर्ने वित्तीय विवरणमा निम्न विवरणहरू समावेश हुन्छन् जस्मा कुनै एकको अभावमा वित्तीय विवरण पूर्ण भएको नमानिने प्रचलन रहेको छ ।

१. वित्तीय अवस्थाको विवरण (*Statement of Financial Position, SOFP*)
२. आय व्यय विवरण (*Statement of Comprehensive Income, SOCI*)
३. इक्वीटीमा भएको परिवर्तनको विवरण (*Statement of Changes in Equity, SOCIE*)
४. नगद प्रवाहको विवरण (*Statement of Cash Flow, SOCF*)
५. अनुसूचिहरू वा महत्वपूर्ण लेखांकन नीति र अन्य व्याख्यात्मक टिप्पणीहरू (*Notes to the Financial Statement*)

निकायले तयार गरी प्रस्तुत गर्ने सञ्चालक समितिको प्रतिवेदन, अध्यक्षको प्रतिवेदन, व्यवस्थापनले विश्लेषण गरेका विषयहरू, वातावरणीय प्रतिवेदनहरू, मूल्य अभिवृद्धि प्रतिवेदनहरू भने वित्तीय प्रतिवेदनमा पर्दैनन् ।

उद्देश्य

वित्तीय विवरणले निकायको वित्तीय अवस्था, कार्य सम्पादन र वित्तीय अवस्थामा भएको परिवर्तन सम्बन्धि सूचनाहरु प्रदान गर्दछ । यसले वित्तीय विवरणका उपयोगकर्ताहरुलाई आर्थिक विषयमा निर्णय गर्न सूचनाहरु प्रदान गर्दछ । यसका लागि वित्तीय विवरणहरु उपयोगकर्ताहरुले बुझ्न सकिने हुनु पर्दछ । निकायले तयार गर्ने वित्तीय विवरणका उद्देश्यनिम्न रहेका छन् :

- (क) निकायका वित्तीय विवरणका उपयोगकर्तालाई आवश्यकता अनुसार निर्णय गर्न निकायको वित्तीय अवस्था, कार्यसम्पादन र वित्तीय अवस्थामा भएको परिवर्तन सम्बन्धि सूचना प्रवाह गर्ने,
- (ख) वित्तीय विवरणका सरोकारवालाहरुलाई आवश्यक वित्तीय सूचनाहरु उपलब्ध गराउने,
- (ग) निकायले उपयोग गरेकासाधनस्रोतको सुरक्षाउपर व्यवस्थापनको उपलब्धि अर्थात उपलब्ध गराइएको साधन स्रोत उपरको जवाफदेहिता प्रबर्द्धनको अवस्था देखाउने ।

ताहत्व

वित्तीय विवरणले संस्थाको वित्तीय अवस्था, कार्यसम्पादन र वित्तीय अवस्थामा भएको परिवर्तनको अवस्था देखाउछ । वित्तीय विवरणका उपयोगकर्ता वा सरोकारवालामा लगानीकर्ता, कर्मचारी, ऋणदाता, आपूर्तिकर्ता वा व्यापारिक साहु, उपभोक्ता, सरकारी निकाय, सर्वसाधारण पर्दछन् । वित्तीय विवरणले उपयोगकर्ता वा सरोकारवालालाई संस्थामा शेयर लगानी गर्ने वा लगानी कायम राख्ने र लगानी घटाउने, व्यवस्थापनको जवाफदेहिता वा सम्पत्तिको सुरक्षा, कर्मचारीले पाउन सक्ने सुविधा वा संस्थाले भुक्तानी गर्न सक्ने क्षमता, संस्थामा गरेको लगानी वा दिइएको ऋणको सुरक्षा, कर नीतिको तर्जुमा, नाफा र लाभांशको वितरण गर्ने अवस्था, राष्ट्रिय आय सम्बन्धी तथ्यांक तयारी र उपयोग एवं संस्थाका कृयाकलापमा गरिने नियमन आदि विषयमा आवश्यकता अनुसार निर्णय गर्ने न्युनतम आधार प्रदान गर्दछ ।

वित्तीय विवरणको तर्जुमा व्यवस्थापनले गर्ने भएकाले व्यवस्थापनले योजना, निर्णय प्रकृया, नियन्त्रण लगायतका विभिन्न पक्षमा आवश्यक पर्ने व्यवस्थापकीय र वित्तीय सूचनाहरु समावेश गर्न सक्दछ तर पनि संस्थाको वित्तीय अवस्था, कार्य सम्पादन र वित्तीय अवस्थामा भएको परिवर्तन अनिवार्य रूपमा देखाएको हुन्छ । संस्थाले नगद वा नगद सरह आर्जन गर्न सक्ने क्षमता र अवधि, नियन्त्रणमा रहेका वित्तीय स्रोत, कार्य सम्पादन वा नाफादायकता, संस्थाको लगानी वा वित्तीय वा कार्यसंचालन कृयाकलाप देखाउछ ।

वित्तीय विवरणतयार गर्ने दायित्व लेखापरीक्षण

वित्तीय विवरण तयार गर्ने दायित्व निकायको व्यवस्थापन वा अधिकार प्राप्त अधिकारीको हुन्छ भने लेखापरीक्षकको दायित्व वित्तीय प्रतिवेदनले सही र यथार्थ अवस्थाको चित्रण गरे सम्बन्धमा राय दिने रहेको हुन्छ । वित्तीय विवरणको लेखापरीक्षण सम्बन्धमा देश अनुसार फरक फरक व्यवस्था रहेको हुन्छ । लेखापरीक्षण अनिवार्य वा स्वेच्छिक हुन सक्छ । कम्पनीहरुको लेखापरीक्षण लगानी वा वित्तीय साधन खोजी गर्न वा कर प्रयोजनका लागि गर्नु पर्ने हुन्छ । लेखापरीक्षण स्वतन्त्र पेशागत व्यवसायीबाट हुन्छ । लेखापरीक्षकले वित्तीय

विवरणको लेखापरीक्षण गरेपछि, वित्तीय विवरण प्रमाणित गरी राय सहितको प्रतिवेदन दिन्छ। लेखापरीक्षकको प्रतिवेदन समेत निकायको वार्षिक प्रतिवेदनमा समावेश गर्नु पर्दछ।

तयारीका आधार

वित्तीय विवरण तयार गर्दा लेखाका सर्वमान्य सिद्धान्त वा अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रतिवेदन मान वा सम्बन्धित देशको लेखा मान वा निकायका सम्बन्धमा लागु रहेका कानूनी व्यवस्थाहरु समेत विचार गरी तयार गर्नु पर्दछ। निकायले वित्तीय विवरण तयार गर्दा सामान्यतया निम्न आधारहरुको अवलम्बन गर्नु पर्दछ।

१. **अवधिगत निकाय वा निरन्तरता:** निकायले वित्तीय विवरण तयार गर्दानिकाय निकट भविष्यमा बन्द गर्ने अवस्थामा नरहेको मान्यताका आधारमा तयार गरिन्छ। यस्मा निकाय निरन्तर रूपमा सञ्चालनमा रहन्छ र अनुमान गर्न सकिने भविष्यको अवधिसम्म संचालनमा रहन्छ भन्ने आधार लिइन्छ। निकट भविष्यमा बन्द गर्ने वा खारेज गर्ने मनसाय वा अवस्थाभएमा वित्तीय विवरणमा सो को कारण खुलासा गरी सम्पत्ति र दायित्वलाई प्रचलित मूल्यमा लेखांकन गर्नु पर्दछ।

२. **प्रोद्भावी आधार:** निकायले वित्तीय विवरण तयार गर्दा नगद प्रवाह विवरण बाहेक अन्य विवरणहरु प्रोद्भावी आधारमा तयार गर्नु पर्छ। निकायले कारोबार वा घटना घट्ने वित्तिकै त्यसको पहिचान गरी सम्पत्ति, दायित्व, आय, व्यय र इक्वीटीमा अभिलेख राखी कारोबार वा घटना घटेको अवधिको वित्तीय विवरणमा देखाउनु पर्दछ। कारोबार वा घटना पहिचान गर्दा परिभाषा तथा पहिचानका आधार पुरा गरे को हुने पर्छ तथा निकायमा नगद वा नगद सरह प्राप्त भएको वा भुक्तानी हुनु पर्छ भन्ने छैन। यस्ले विगतमा भएका प्राप्ती वा भुक्तानीका कारोबार र भविष्यमा भुक्तानी गर्नुपर्ने वा प्राप्त हुने नगदलाई समेत देखाउंछ।

३. **सारभुतता र एकीकरण:** वित्तीय विवरण तयार गर्दा महत्वपूर्ण तथा फरक प्रकृति वा कार्यका कारो वारहरु अलग गरी देखाउनु पर्छ। कम महत्वपूर्ण तथा फरक प्रकृति वा कार्य नभएका कारोबारहरु एक आपसमा एकीकरण गरी देखाउनु पर्दछ।

४. **समायोजन वा खुद आधार (Offsetting):** वित्तीय विवरण तयार गर्दा वित्तीय प्रतिवेदन मानमा उल्लेख भए बाहेक सम्पत्ति र दायित्वलाई एक आपसमा समायोजन गरी देखाउनु हुन्न। सम्पत्ति र दायित्व एवं आमदानी र खर्च अलग अलग देखाउनु पर्दछ। आयमा व्यय तथा सम्पत्तिमा दायित्व घटाई खुद अंक देखाउन मिल्दैन। वित्तीय प्रतिवेदन मानले सरकारी अनुदान तथा वित्तीय उपकरणहरु समायोजन गरी देखाउन सकिन्छ।

५. **प्रस्तुतीकरणमा एकरूपता:** निकायले वित्तीय विवरण तयार गर्दा विगत वर्षमा अवलम्बन गरेका लेखा नीतिलाई निरन्तरता दिनु पर्दछ। यस्मा परिवर्तन गर्दा वित्तीय प्रतिवेदन मान अनुसार परिवर्तन गर्न सकिन्छ। लेखा नीतिमा परिवर्तन गरेमा त्यस्ले विगतका कारोबारमा परेका असर समेत देखाउनु पर्छ। यस्तो एकरूपता प्रतिवेदन अवधि अनुसार तथा समान प्रकृतिका निकाय अनुसार तुलनायोग्य हुनु पर्दछ।

६. तुलनात्मक सूचना: वित्तीय विवरण तयार गर्दा चालु वर्षका अंकहरूका साथै गत वर्षका अंक समेत देखाउनु पर्दछ। आइटमहरूको प्रस्तुतीकरण वा वर्गीकरणमा चालु वर्षमा परिवर्तन भएमा विगतका अंक पनि सो अनुसार उल्लेख गर्नु पर्छ। चालु वर्षका अंकहरू विगत वर्षका अंकहरूसंग तुलना गर्न नसकिने भएमा सो समेत उल्लेख गर्नु पर्छ। निकायले अवलम्बन गरेको लेखा नीतिमा परिवर्तन भएमा, गल्ती सच्याउनु परेमा सो व्यहोरा उल्लेख गरी गत वर्षका अंकहरू पुनर्वर्गीकरण गर्न सकिन्छ।

७. उचित प्रस्तुतीकरण र वित्तीय प्रतिवेदन ठान्नको पालना: वित्तीय विवरण तयार गर्दा वित्तीय प्रतिवेदन मानको अवलम्बन गर्नु पर्दछ। मानको अवलम्बन गरी उचित प्रस्तुतीकरण गर्नको लागि सम्बन्धित मान प्रयोग गर्ने, सम्बन्धित मान नभएमा मिल्दो मान प्रयोग गर्ने, मिल्दो मान नभएमा मानको सैद्धान्तिक संरचनाको पालना गर्ने, सैद्धान्तिक संरचना नभएमा अन्य समान प्रकृतिका निकायले अवलम्बन गरेका मान प्रयोग गर्ने र सो पनि नभएमा निकायका प्रचलित नर्म्श प्रयोग गरी प्रस्तुतीकरण गर्नु पर्दछ। वित्तीय प्रतिवेदन तयार गर्दा निकायका सम्बन्धमा लागु हुने सबै वित्तीय प्रतिवेदन मान पालना भएमा मात्र वित्तीय प्रतिवेदन मान पालना भएको उल्लेख गर्नु पर्छ। वित्तीय प्रतिवेदन मान लागु हुनु भन्दा पहिले पालना गरेमा सो कुरा उल्लेख गर्नु पर्छ। वित्तीय प्रतिवेदन मान पालना नभएमा त्यसबाट परेको प्रभाव समेत उल्लेख गर्नु पर्दछ।

८. प्रतिवेदनको अवधि (frequency): निकायले वित्तीय विवरणका सबै सेटहरू कम्तीमा वार्षिक रूपमा पेश गर्नु पर्छ। वार्षिक अवधिभन्दा कम वा बढि अवधिको लागि प्रस्तुतीकरण गरिएको भएमा सो को कारण र प्रस्तुतीकरण तुलनात्मक भए नभएको उल्लेख गर्नु पर्दछ।

९. लेखानीतिमा परिवर्तन: निकायले प्रतिवेदन अवधिमा लेखा नीतिमा पहिलेदेखि लागु हुने गरी (retrospective) परिवर्तन गर्नु पर्ने भएमा त्यसको पुनर्प्रस्तुतीकरण वा पुनर्वर्गीकरण गर्नु पर्दछ। यस्तो अवस्थामा प्रतिवेदन अवधिको शुरु अंकहरू समेत समायोजन गर्नु पर्छ। कुनै आइटमहरूको प्रस्तुतीकरण वा वर्गीकरणमा परिवर्तन गरेमा त्यसको तुलनात्मक विवरण पनि पुनर्वर्गीकरण गर्नु पर्दछ।

वित्तीय विवरणहरू परम्परागत रूपमा एम्बा ज्सी रूपमा तयार गर्ने गरिएकोमा हाल XBRL (Extensible Business Reporting Language)मा तयार गर्ने गरिएको छ।

विशेषता

कुनै पनि निकायले तयार गर्ने वित्तीय विवरणमा देहायका मुख्य र सहायक विशेषताहरू रहेको हुनु पर्दछ:

मुख्य विशेषता

(क) सान्दर्भिकता: वित्तीय विवरणमा प्रस्तुत गरिएका सूचनाहरू त्यसका उपयोगकर्तालाई निर्णय गर्न सान्दर्भिक हुनु पर्छ। यसमा समावेश सूचनाहरू संस्थाको विगत वर्तमान एवं भविष्यको मूल्यांकन गर्न सहयोगी हुनु पर्छ। वित्तीय विवरणका सूचनाको सान्दर्भिकता सूचनाको प्रकृति र तात्विक महत्वले प्रभाव पारेको हुन्छ। सूचना तात्विक महत्वको हुनलाई कुनै सूचनाको छुट वा गलत प्रस्तुतीबाट वित्तीय

विवरणमा र वित्तीय विवरणको आधारमा गरिने निर्णयलाई प्रभाव पार्ने खालको हुनु पर्दछ ।

(ख) सत्य तथ्य प्रतिनिधित्वः कारोबार वा घटनाहरूलाई सत्य रूपमा वा उचित रूपमा प्रतिनिधित्व गर्ने गरी सूचना दिएमा सो सूचना विश्वसनीय हुन जान्छ । कतिपय अवस्थामा सूचनाहरूमा अन्तरनिहित जोखिम रहेका हुन सक्दछन ।

सहायक विशेषता

(क) बुझ्न सकिनेः वित्तीय विवरणमा उल्लेख भएका सूचनाहरू त्यसका उपयोगकर्ताले सजिलोसंग बुझ्न सकिने हुनु पर्छ । वित्तीय विवरण तयार गर्दा उपयोगकर्तामा लेखा प्रणाली, आर्थिक कृयाकलाप, व्यवसायको उचित मात्रामा ज्ञान भएको एवं सूचनाहरू अध्ययन गर्ने इच्छा भएको अनुमान गरी तयार गरिएको हुन्छ । सबै उपयोगकर्ताले बुझ्न नसक्ने भनेर मात्र महत्वपूर्ण सूचनाहरू वित्तीय विवरणमा समावेश नगर्ने भन्न पाइन्न । सम्बद्ध सरोकारवालालाई निर्णय गर्न सहयोग हुने खालका सबै सूचनाहरू सबैले बुझ्न सकिने गरी प्रस्तुत गर्नु पर्दछ ।

(ख) विश्वसनीयताः वित्तीय विवरणमा प्रस्तुत गरिएका सूचनाहरू विश्वसनीय हुनु पर्छ । यस्ता स्वतन्त्र, आवश्यक ज्ञान भएको सरोकारवालाले विश्वास गर्न सकिने हुनु पर्छ । यस्को विश्वसनीयतालाई भौतिक रूपमा निरीक्षण गरी वा सुत्र, ढाँचा वा प्रविधि प्रयोग गरी मापन गर्न सकिने हुनु पर्छ । यस्ता सूचनाहरू गलत रूपमा प्रस्तुत नभएका, निष्पक्ष रहेका, खास अवस्थाको उचित प्रतिनिधित्व गर्ने खालका हुनु पर्छ । विश्वसनीय हुन नसक्ने खालका सूचनाहरू प्रस्तुत गर्नु पर्दा सान्दर्भिक खालका हुनु पर्छ । वित्तीय विवरणमा रहेका सूचनाहरू विश्वसनीय हुनको लागि वास्तविक रूप, तटस्थता, विवेक र पूर्णता प्रभाव पारेको हुन्छ ।

(ग) तुलनात्मकताः वित्तीय विवरण तयारगर्दा विगतका सूचनासंग तुलना गर्न सकिने गरी सूचनाहरू प्रस्तुत गर्नु पर्दछ । वित्तीय विवरणका सूचनाहरू त्यस्तै प्रकृतिका अन्य संस्थासंग तुलना गर्न सकिने किसिमले प्रस्तुत गर्नु पर्दछ । त्यस्तै कारोबार र घटनाहरू प्रस्तुत गर्दा समान किसिमले प्रस्तुत गर्नु पर्दछ । वित्तीय विवरणलाई तुलनात्मक बनाउन वित्तीय विवरण तयार गर्दा प्रयोग गरिएका लेखा नीति समेत उल्लेख गरी लेखा नीतिमा गरिएका परिवर्तन समेत उल्लेख गर्नु पर्छ । उस्तै प्रकारका संस्था विचका लेखा नीति पनि तुलना योग्य हुनु पर्दछ । लेखा नीतिमा परिवर्तन गरिएको भए गरिएको परिवर्तन र यस्को प्रभाव समेत उल्लेख गर्नु पर्दछ । वित्तीय अवस्था, कार्य सम्पादन र वित्तीय अवस्थामा भएको परिवर्तनलाई समय वा अवधिसंग तुलना गर्न गत अवधिका सूचनाहरू समेत समावेश गर्नु पर्दछ ।

(घ) सतम्य सापेक्षताः वित्तीय विवरण यस्का सरोकारवालालाई उपयुक्त निर्णय गर्नको लागि उचित समयमा दिइएको हुनु पर्छ ।

वित्तीय विवरणका सूचनाहरू सान्दर्भिक र विश्वसनीय हुनलाई सूचनाहरू प्रस्तुत गर्ने समय, सूचना प्रवाहबाट हुने फाइदा र सो तयार गर्न लाग्ने लागत विचको सन्तुलन र सूचनाका परिमाणात्मक विशेषता विचको सन्तुलनले प्रभाव पारेको हुन्छ ।

वित्तीय विवरणका तत्व

निकायले तयार गर्ने वित्तीय विवरणमा देहायका तत्वहरू रहेका हुन्छन्:

क. **वित्तीय अवस्था (Financial Position):** निकायको वित्तीय अवस्थाको मापन वित्तीय अवस्थाको विवरणमा रहने सम्पत्ति, दायित्व र पूंजीले गर्दछन । सम्पत्ति अन्तरगत निकायले नियन्त्रण गरेका स्रोतहरू जुन विगतको घटनाका नतिजा स्वरूप प्राप्त भएको र भविष्यमा निकायमा आर्थिक फाइदाको प्रवाह हुने अनुमान हुनु पर्छ । सम्पत्तिबाट भविष्यमा आर्थिक फाइदा हुँदा नगद र नगद सरह प्राप्त हुने, नगदको बाह्य प्रवाह घटाउने, नगद र नगद सरह बढाउने, सम्पत्तिले संस्थाबाट विक्री हुने वस्तु वा सेवाको सृजना गर्ने, अरु सम्पत्तिको विनिमय गर्ने, दायित्व घटाउने, निकायका धनिलाई वितरण गर्दछ । कतिपय सम्पत्तिको भौतिक रूप हुने र कतिपयको नहुने, कतिपय सम्पत्तिको कानूनी वा स्वामित्वको अधिकार हुने, विगतका कारोबार वा घटनाले सृजना हुन्छ । दायित्व अन्तरगत विगतका घटनाको कारणले निकायले वर्तमानमा व्यहोर्नु पर्ने बन्धन वा दायित्व हुन जसको हिसाब मिलान गर्दा निकायबाट रकमको बाह्य प्रवाह हुन्छ । दायित्व निकायको वर्तमान बन्धन हुन जुन विगतका घटना स्वरूप आएको हुन्छ, र यसको फरफारक गर्न साधन स्रोतको बाह्य प्रवाह हुन्छ । दायित्व कसैसंग सम्झौता गरेर वा आफ्नो वस्तु वा सेवा उत्पादनबाट सृजना हुने, दायित्व भुक्तानी गर्दा निकायको आर्थिक फाइदा घटाउनु पर्दछ । दायित्व नगद भुक्तानी, अन्य सम्पत्ति हस्तान्तरण, सेवाको अवस्था, अर्को दायित्वबाट प्रतिस्थापन, दायित्वलाई पूंजीमा परिणत गरी व्यहोर्नु पर्दछ । इक्वीटी अन्तरगत निकायको सम्पत्तिबाट सबै दायित्वहरू घटाएपछि बाँकी रहने शेष भाग हो । निकायको वित्तीय अवस्थालाई निकायले नियन्त्रण गरेका आर्थिक साधन स्रोतहरू, वित्तीय संरचना, तरलता एवं दामासाही, परिवर्तनलाई आत्मसात गर्ने क्षमताले असर गरेको हुन्छ ।

ख. **कार्य सत्पादन (Financial Performane):** निकायको कार्य सम्पादनको अवस्था आय व्यय विवरणमा रहने आय र व्ययले देखाउँछ । कार्य सम्पादनको मापन नाफाबाट हुने जसलाई निकायको आय र व्ययले प्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पार्दछ । यसले निकायको नाफा आर्जन क्षमता देखाउँछ, जसको आधारमा विद्यमान साधन स्रोतबाट नगद प्रवाह सृजना गर्न सक्ने क्षमता अनुमान गर्न तथा थप पूंजी परिचालन गर्नु पर्ने अवस्था भए नभएको सम्बन्धमा विवेक प्रयोग गर्न सहयोग गर्दछ । आय अन्तरगत सम्बन्धित आर्थिक वर्षमा सम्पत्तिको भित्री प्रवाह वा दायित्वको कमीका स्वरूप आर्थिक फाइदा बढेको हुन्छ, र यो इक्वीटीमा भएको वृद्धि र शेयर धनीद्वारा गरिएको योगदानबाट भएको हुन्छ । यस अन्तरगत आमदानी र लाभ पर्दछन । आमदानी निकायको सामान्य कृयाकलापबाट प्राप्त हुन्छ । लाभ निकायका गैर चालु सम्पत्तिको विक्रीबाट प्राप्त हुन्छ । व्यय अन्तरगत शेयरधनीलाई गरिएको वितरण बाहेक सम्पत्तिको बाह्य प्रवाह वा दायित्वमा भएको वृद्धिबाट सम्बन्धित आर्थिक वर्षमा आर्थिक फाइदा घटेको तथा इक्वीटीमा घटेको हुनु पर्छ । व्यय वा खर्च निकायको सामान्य कृयाकलाप सञ्चालन गर्न हुने, नगद वा नगद सरहको बाह्य प्रवाह हुने वा सम्पत्ति घट्ने, हानीहरू सामान्य कृयाकलापभन्दा बाहेक हुने हुन्छन ।

ग. **वित्तीय अवस्थामा परिवर्तन (Changes in financial position):** निकायको वित्तीय अवस्थामा

भएको परिवर्तन नगद प्रवाह विवरणले देखाउँछ । यस्को आधारमा निकायले लगानी, वित्तीय एवं कार्यसञ्चालन कृयाकलापको मूल्यांकन गर्ने, नगद प्रवाहको सृजना गर्ने क्षमता निर्धारण गर्ने तथा नगदको प्राप्ती एवं भुक्तानी र यस्को वित्तीय व्यवस्था गर्न लागेको लागतको जानकारी दिन्छ ।

वित्तीय विवरणका तत्व पहिचान र मापन

वित्तीय विवरणका तत्व पहिचान गर्दा कुनै पनि कारोबार वा घटनाले वित्तीय विवरणका तत्वको परिभाषालाई पुरा गरेको हुनु पर्छ । त्यस्तै पहिचान गर्ने आधारहरु पुरा गर्नु पर्छ । यस्ता आधारहरुमा कुनै कारोबार वा घटनाले भविष्यको आर्थिक फाइदा निकायभित्र वा निकायबाट बाहिर प्रवाह हुने संभावना हुनु पर्छ तथा यस्तो कारोबार वा घटनाको लागत वा मूल्य विश्वसनीय रुपमा मापन गर्न सकिनु पर्दछ ।

वित्तीय विवरणका तत्व पहिचान गरेपछि त्यसलाई मापन गर्दा निम्न आधारमा गर्ने प्रचलन रहेको छ:

क. ऐतिहासिक लागत (*Historical Cost*): यस अन्तरगत सम्पत्तिको अभिलेख गर्दा सम्पत्ति प्राप्त गर्न भुक्तानी गरिएको नगद वा नगद सरह, सम्पत्ति प्राप्त गर्दा भुक्तानी दिइएको प्रचलित मूल्यमा गरिन्छ, भने दायित्वको अभिलेख गर्दा बन्धन प्राप्त हुँदाको मूल्य, निकायको व्यवसायको कृयाकलाप सञ्चालन गर्दा भुक्तानी गर्नु पर्ने नगद वा नगद सरहको मूल्यमा गरिन्छ ।

ख. चालु लागत (*Current Cost*): यस अन्तरगत सम्पत्तिको अभिलेख गर्दा त्यस्तै वा त्यस्तै किसिमको सम्पत्ति प्राप्त गर्न लाग्ने नगद वा नगद सरहको मूल्यमा गरिन्छ, भने दायित्वको अभिलेख वर्तमान समयमा दायित्व भुक्तान गर्न लाग्ने नगद वा नगद सरहको मूल्यमा गरिन्छ ।

ग. विक्री (फरफारक) मूल्य (*Realisable, Settlement Value*): यस अन्तरगत सम्पत्तिको अभिलेख गर्दा सामान्य प्रकृयाबाट विक्री गर्दा प्राप्त हुने रकममा गरिन्छ, भने दायित्व व्यवसायको सामान्य प्रकृयाको क्रममा सन्तुष्ट गरी भुक्तानी गरिने नगद वा नगद सरहमा गरिन्छ ।

घ. वर्तमान मूल्य (*Present Value*): यस अन्तरगत सम्पत्तिको अभिलेख सामान्य व्यवसायको कारोबार गर्दा भविष्यमा प्राप्त हुने मूल्यलाई वर्तमान मूल्यमा परिणत गरी तथा दायित्वलाई सामान्य व्यवसायको कारोबार गर्दा भविष्यमा भुक्तानी गर्नु पर्ने मूल्यलाई वर्तमान मूल्यमा परिणत गरी गरिन्छ ।

निकायहरुले धेरै जसो ऐतिहासिक लागतलाई अवलम्बन गरेको पाइन्छ । कतिपय अवस्थामा विभिन्न विभिन्नहरुलाई मिश्रण गरिन्छ, जस्तै मौज्जातको मूल्यांकन गर्दा लागत वा विक्री मूल्य जुन कम छ, त्यस्मा, लगानीलाई विक्री मूल्यमा, कर्मचारी दायित्व वर्तमान मूल्यमा गर्ने प्रचलन रहेको छ ।

वित्तीय विवरणको संरचना र विषयवस्तु

वित्तीय विवरणको संरचना र विषयवस्तु अन्तरगत वित्तीय विवरणका अंगहरुमा प्रस्तुत गरिने आइटमहरु पर्दछन । यस्मा कुन आइटम कहाँ समावेश गर्ने भनी विश्लेषण गरिन्छ । वित्तीय विवरणको प्रस्तुती गर्दा निकायको नाम, वित्तीय विवरणको किसिम (एकीकृत, छुट्टै), प्रतिवेदन अवधि, प्रस्तुतीकरणको मुद्रा र रकम उल्लेख गर्नु पर्छ ।

१. वित्तीय अवस्थाको विवरण

निकायले वित्तीय अवस्थाको विवरण वा वासलातमा सम्पत्ति र दायित्वलाई चालु र गैर चालुमा वर्गीकरण गरी देखाउनु पर्छ। कुनै पनि आइटमलाई चालुमा वर्गीकरण गर्दा तरलताको अवस्था वा कार्य सञ्चालन चक्र अनुसार गर्ने प्रचलन रहेको छ। अर्थात् चालुबाट गैर चालु आइटम वा गैर चालुबाट चालु आइटम प्रस्तुत गरिन्छ। बैंक तथा विमा कम्पनीहरूले तरलता अनुसार प्रस्तुत गर्ने प्रचलन रहेको छ।

सम्पत्तिलाई निकायको कार्य सञ्चालन चक्रमा उपयोग हुने वा विक्री हुने, व्यापारिक प्रयोजनमा प्रयोग हुने, प्रतिवेदन मितिको १२ महिनाभित्र प्राप्त हुने तथा प्रयोग गर्न बन्देज नलगाइएका नगद एवं नगद सरहलाई चालु सम्पत्तिमा देखाई अरु सम्पत्तिलाई गैर चालुमा प्रस्तुत गरिन्छ। त्यस्तै दायित्वलाई निकायको कार्य सञ्चालन चक्रभित्र फरफारक गरिने, व्यापारिक प्रयोजनका लागि रहेका, प्रतिवेदन मितिपछिको कम्तीमा १२ महिना भन्दा बढि स्थगन गर्न नपाउने आइटमहरू चालु दायित्वमा प्रस्तुत गरी अरु दायित्वलाई गैर चालु दायित्वमा देखाउनु पर्दछ। गैर चालुमा रहेका आइटमहरूका प्रतिवेदन मितिदेखि १२ महिनाभित्र प्राप्त हुने वा फरफारक हुने अंशलाई चालुमा प्रस्तुत गर्नु पर्छ तर स्थगन कर सम्पत्ति वा दायित्व तथा रोजगारी पछिको कर्मचारी सुविधा सधै गैर चालुमा प्रस्तुत गर्नु पर्छ।

वित्तीय अवस्थाको मुखपृष्ठमा सम्पत्ति, संयन्त्र र उपकरण, लगानी सम्पत्ति, अदृश्य सम्पत्ति, वित्तीय सम्पत्ति, इक्विटी विधि प्रयोग गरी गणना भएको लगानी, जैविक सम्पत्ति, मौज्जात, व्यापारिक र अन्य प्राप्त रकम, विक्रीको लागि राखिएको गैर चालु सम्पत्ति, नगद र नगद सरह, व्यापारिक र अन्य भुक्तानी गर्नु पर्ने रकम, व्यवस्थाहरू, वित्तीय दायित्व, चालु कर दायित्व वा सम्पत्ति, स्थगन कर दायित्व वा सम्पत्ति, विक्रीका लागि राखिएका सम्पत्तिको दायित्व, अल्पसंख्यकको योगदान वा हित, पूंजी र जगेडाहरू प्रस्तुत गरिन्छ। यस्ता आइटमहरूलाई थप वर्गीकरण गर्न पनि सकिन्छ। पूंजी प्रस्तुत गर्दा अधिकृत पूंजी, जारी पूंजी, चुक्ता पूंजी, चुक्ता हुन बाँकी पूंजी, प्रति शेयर मूल्य, प्रतिवेदन अवधिको शुरु र अन्तिमका शेयर संख्या, अधिकारपत्र, प्रिफरेन्स शेयर एवं प्रतिबन्ध गरिएका शेयर, सहायक निकायमा गरिएको लगानी, शेयर जारी गर्ने प्रतिज्ञापत्र आदि खुलाउनु पर्दछ।

२. आय व्यय विवरण

निकायले प्रतिवेदन अवधिका आम्दानी र खर्च सम्बन्धि सबै सूचनाहरू आय व्यय विवरणमा प्रस्तुत गर्नु पर्छ। आय व्यय विवरण तयार गर्दा नाफा र नोक्सान तथा अन्य विस्तृत आयको विवरण (*Statement of Profit or Loss and Other Comprehensive Income*) को एउटै विवरण वा नाफा र नोक्सान विवरण (*Profit or loss*) र अन्य विस्तृत आय विवरण (*Other Comprehensive Income*) देखाउने दुईवटा विवरणको रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ। एउटै विवरण तयार गरेमा नाफा वा नोक्सान, कुल अन्य विस्तृत आय र कुल विस्तृत आय देखिनु पर्दछ। आय व्यय विवरण तयार गरेपनि

अल्पसंख्यकको हित (*non-controlling interest*) र मुख्य निकायको हिस्सा अलग रूपमा देखाउनु पर्छ । यस्ता विवरण तयार गर्दा आर्जन भई सकेको आय वा व्यय (*Realised profit or loss*) लाई नाफा नोक्सान विवरणमा तथा आर्जन भई नसकेको लाभ वा हानी (*Unrealised gain or loss*) लाई अन्य विस्तृत आय विवरणमा देखाइन्छ ।

नाफा वा नोक्सान विवरणको मुखपृष्ठमा आय, वित्तीय लागत, क्षयीकरणबाट भएको नोक्सानी, सहायक निकायबाट इक्वीटी विधिमा लेखांकन गरिएको नाफा वा नोक्सानको अंश, कर खर्च, निरन्तरता नदिइएका कृयाकलापबाट प्राप्त रकम देखाइन्छ । यस्तो विवरणमा असाधारण आइटम भनी देखाउन पाइन्छ ।

अन्य विस्तृत आय विवरणमा नाफा वा नोक्सान हिसाबमा समावेश नभएका आइटमहरू देखाइन्छ । यस्मा देखाइने आइटमहरूमा पुर्नमूल्यांकन बचतमा भएको परिवर्तन, डिफाइन्ड विनिफिट यो जनाको पुर्नमूल्यांकन, विदेशी कारोबारलाई निकायको प्रतिवेदन मुद्रामा रुपान्तरण गर्दा भएको लाभ वा हानी, इक्वीटीमा भएको लगानीलाई प्रचलित मूल्यमा लेखांकन गर्दाको लाभ वा हानी, हेजिङ्ग उपकरणको लाभ वा हानी आदि देखाइन्छ । यस्ता आइटमहरूलाई कर समेत वा कर बाहेक देखाउन सकिन्छ ।

आय व्यय विवरणमा खर्च प्रस्तुत गर्दा खर्चको प्रकृति वा खर्चको कार्य अनुसार देखाउन सकिन्छ । खर्चलाई कार्य अनुसार वर्गीकरण गरिएको भएमा ह्रास खर्च, एमोरटाइजेशन खर्च र कर्मचारी खर्चलाई प्रकृति अनुसार थप खुलाशा गर्नु पर्छ ।

३. इक्वीटीमा भएको परिवर्तनको विवरण

यस अन्तरगत अल्पसंख्यकको योगदान वा हित तथा मुल निकायको अंश समेत खुल्ने गरी कुल आमदानी, इक्वीटीका हरेक अवयवहरू, शेयरभनि वा हितकारीसंग भएका कारोबार, प्रतिवेदन अवधिको शुरु र अन्तिम मितिमा इक्वीटीका अवयवहरूको सन्तुलन अवस्था र लाभांश समेत प्रस्तुत गरिन्छ । यस्मा खुद नाफा वा नोक्सान, पूंजीमा समावेश हुने आय र व्यय, लेखा नीतिमा परिवर्तन हुंदा एवं गल्ती सच्याउदा परेको असर, हितकारीसंग भएका पूंजीगत कारोबार, हितकारीलाई भएका वितरण, अद्यावधिक नाफा वा नोक्सान, पूंजी वा शेयर प्रिमियम वा जगेडामा गरिएका समायोजनहरू देखाइन्छ ।

४. नगद प्रवाह विवरण

यो निकायले सो अवधिमा गरेका नगद वा नगद सरहका कारोबारहरूको विवरण हो । यस्को तयारी गर्दा सो अवधिमा सञ्चालन, लगानी र वित्तीय कृयाकलापको विवरण उल्लेख गरिन्छ । नगद प्रवाह हुने माध्यमहरू निम्न रहेका छन्:

क) सञ्चालन कृयाकलापबाट नगद प्रवाह: यो निकायको आय आर्जन गर्ने कृयाकलापसंग सम्बन्धित रहेको छ । यसैका आधारमा निकायको कार्य सम्पादन मापन गरिन्छ । निकायको बारेमा सरोकार

राख्नेहरूले यसैको आधारमा मूल्यांकन गर्दछन । यस अन्तरगत वस्तुको विक्री वा सेवा प्रदानबाट प्राप्त रकम, रोयल्टी, शुल्क, कमीशन र अन्य आम्दानी, आपूर्तिकर्ता वा सेवा प्रदायकलाई गरिएको भुक्तानी, विमा वापत भुक्तानी, आयकार भुक्तानी आदि समावेश हुन्छन । यसको गणना गर्दा प्रत्यक्ष विधि वा अप्रत्यक्ष विधि अवलम्बन गर्न सकिन्छ ।

ख) लगानी कृयाकलापबाट नगद प्रवाह: यस अन्तरगत निकायले भविष्यमा नगद प्रवाह गराउने साधनको प्राप्ती वा दिर्घकालीन सम्पत्तिको विक्री तथा नगद सरहमा समावेश नभएका लगानीबाट भएको नगद प्रवाह देखाइन्छ । यस अन्तरगत सम्पत्ति, संयन्त्र एवं उपकरण, अदृश्य सम्पत्ति तथा अन्य दिर्घकालीन सम्पत्ति प्राप्त गर्न भएको भुक्तानी वा यिनीहरूको विक्रीबाट प्राप्त रकम, अन्य निकाय वा संयुक्त उपक्रममा गरिएको ऋण लगानी वा लगानी विक्रीबाट प्राप्त रकम, अन्य पक्षमा गरिएका ऋण लगानी एवं लगानीको असुली, करारमा गरिएका भुक्तानी एवं प्राप्ती आदि समावेश गरिन्छ ।

ग) वित्तीय कृयाकलापबाट नगद प्रवाह: यो निकायले वित्तीय स्रोत वा पूंजी संकलन गर्ने जस्तै शेयर पूंजी वा ऋण लिने कृयाकलापसंग सम्बन्धित रहेको छ । यस अन्तरगत सामान्यतया शेयर वा अन्य इक्वीटी उपकरणबाट प्राप्त रकम, हितकारीलाई फिर्ता गरिएको रकम, ऋण पत्र वा अन्य दिर्घकालीन ऋण स्वरूप प्राप्त रकम, ऋण रकमको भुक्तानी, वित्तीय पट्टा अन्तरगत भुक्तानी गरिएको दायित्वको रकम समावेश गर्ने प्रचलन रहेको छ ।

केही कृयाकलापबाट भएको नगद प्रवाह खुद आधारमा देखाउन सकिन्छ । वैदेशिक मुद्राबाट भएको कारोबारलाई आफ्नो मुद्रामा परिवर्तन गरी देखाएने, व्याज र लाभांशबाट प्राप्त रकम वा गरिएको भुक्तानीलाई अलग देखाउनु पर्छ । करबाट भएको आय देखाउदा अलग उल्लेख गर्नु पर्छ । सहायक वा आबद्ध इकाईबाट भएको प्राप्ती वा विक्रीबाट प्राप्त रकम अलग देखाउनु पर्दछ । लगानी र वित्तीय कृयाकलापमा भएका गैर नगद कारोबारहरूलाई नगद प्रवाहमा देखाउनु पर्दैन ।

५. वित्तीय विवरणका अनुसूचि

अनुसूचिलाई अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रतिवेदन मानले *Notes contain information in addition to that presented in the statement of financial position, statement(s) या profit or loss and other comprehensive income, statement of changes in equity and statement of cash flows. Notes provide narrative descriptions or disaggregations of items presented in those statements and information about items that do not qualify for recognition in those statements* भनी परिभाषित गरेको छ । यस्मा वित्तीय अवस्थाको विवरण, आय व्यय विवरण, नगद प्रवाहको विवरण, इक्वीटीमा भएको परिवर्तनको विवरणमा उल्लेख भएका बाहेकका सूचनाहरू प्रस्तुत गरिन्छ । यस्मा उपरोक्त विवरणहरूमा पहिचान गरिएका विषयहरू, यिनीहरूको व्याख्यात्मक एवं विस्तृत विवरण उल्लेख गरिन्छ । यसमा खास गरी वित्तीय विवरण तयारीका आधार, खास कारोबार वा घटनाहरूका सम्बन्धमा अवलम्बन गरिएको लेखा नीति, वित्तीय प्रतिवेदन मान अनुसार उल्लेख गर्नु

पर्ने विवरण, प्रस्तुतीकरणलाई स्पष्ट पार्न आवश्यक सूचनाहरु प्रस्तुत गरिन्छ। यस्मा प्रस्तुतीकरण गर्दा वित्तीय विवरणका आइटमसंग आवद्धता समेत गर्नु पर्दछ।

यस्मा प्रस्तुतीकरण गर्दा सर्वप्रथम वित्तीय प्रतिवेदन मानको परिपालनाको विवरण, लेखा नीति र मापनका आधारको विवरण, वित्तीय विवरणमा प्रस्तुत गरिएका आइटमका लागि सहयोगी सूचना उल्लेख गरिन्छ। व्यवस्थापनले अवलम्बन गरेका अनुमान, प्रयोग भएका विवेकको विवरण समेत प्रस्तुत गरिन्छ। यस अन्तरगत निकायको जानकारी तथा कारोबारहरुको जानकारी उल्लेख गरिन्छ। निकायको जानकारी अन्तरगत निकायको कार्यालय रहेको स्थान, कानूनी रूप, दर्ता भएको देश, दर्ता रहेको कार्यालय, निकायका कार्य सञ्चालन एवं प्रमुख कृयाकलाप, निकायलाई नियन्त्रण गर्ने निकाय एवं निकायले नियन्त्रण गरेका निकाय आदि उल्लेख गरिन्छ। निकायका आर्थिक कारोबारका जानकारहरु अन्तरगत आयको पहिचान, वित्तीय विवरणको एकीकरण, निकायको एकीकरण, संयुक्त उपक्रम, दृश्य एवं अदृश्य सम्पत्तिको पहिचान, ह्रास कट्टि, सापटी लागत र अन्य खर्चहरुको पूजीकरण, निर्माण ठेक्का, लगानी सम्पत्ति, वित्तीय उपकरण (*putable financial instruments classified as equity*) र लगानी, लिज, अनुसन्धान र विकास खर्च, मौज्दात, कर व्यवस्था, कर्मचारी लागत, वैदेशिक मुद्राको रुपान्तरण, नगद र नगद सरह, सरकारी अनुदान आदि उल्लेख गरिन्छ।

वित्तीय विवरणका सिमा

निकायले प्रस्तुत गर्ने वित्तीय विवरणमा निम्न सीमाहरु रहेका हुन्छन्:

- ⊙ वित्तीय विवरणले सबै सरोकारवालाहरुको आवश्यकता पुरा गर्न सक्दैन।
- ⊙ वित्तीय विवरणलाई निकायको परिवेशसंग तुलना गरी मूल्यांकन गर्नु पर्ने हुन्छ।
- ⊙ निकायका मूल्य एवं मान्यतालाई अभिवृद्धि (*purport*) गर्दैन।
- ⊙ वित्तीय सूचनाहरु अनुमान, विवेक र ढाँचाहरुमा निर्भर रहेका हुन्छन्।

ढाँचा वा नमूना

- ⊙ अन्तर्राष्ट्रिय लेखामान बोर्डले जारी गरेका अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रतिवेदन मानले सिफारिश गरेका ढाँचा
- ⊙ लेखा व्यवसायीहरुको अन्तर्राष्ट्रिय महासंघ अन्तरगतको सार्वजनिक क्षेत्र लेखामान बोर्डले जारी गरेका प्रोदभावी लेखा प्रणाली अवलम्बन गर्ने निकायहरुका लागि जारी गरेका सार्वजनिक क्षेत्रका लेखामान एवं नगदमा आधारित लेखा प्रणाली अवलम्बन गर्ने निकायका लागि जारी गरेको लेखामान (*Financial Reporting under Cash basis of Accounting*) मा सिफारिश गरेका ढाँचा वा
- ⊙ अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले जारी गरेको सरकारी वित्तीय तथ्यांक मार्गदर्शन (*Government Finance Statistic Manual, GFSM*) मा सिफारिश गरिएका ढाँचा

नेपालमा वित्तीय विवरण

नेपालको संविधान, २०७२ को धारा २४१(४) मा महालेखा परीक्षकद्वारा लेखापरीक्षण गरिने ले

खा सम्बन्धित कानूनका अधिनमा रही महालेखापरीक्षकद्वारा तोकिएको ढाँचामा राख्ने व्यवस्था गरिएको छ । आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ मा कारोबारको लेखा प्रणाली नेपाल सरकारले तोकिए बमोजिम हुने र नतोकिए सम्म हाल प्रचलित लेखा प्रणाली अनुसार राख्ने तथा कारोबारको लेखा महालेखापरीक्षकको कार्यालयबाट स्वीकृत भए बमोजिम राख्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ । कम्पनी ऐन, २०६३ मा कम्पनीको लेखा दोहोरो लेखा प्रणालीमा आधारित र कम्पनीको कारोबारको यथार्थ स्थिति स्पष्ट रूपमा प्रतिविम्बित हुने गरी प्रचलित कानून बमोजिम अधिकार प्राप्त निकायले लागु गरेको लेखामान (एकाउन्टीङ्ग स्ट्याण्डर्ड) र कम्पनी ऐन बमोजिम पालना गर्नु पर्ने शर्त तथा व्यवस्था अनुरूप राख्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ भने बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धि ऐन, २०६३ मा दोहोरो लेखा प्रणालीमा आधारित सर्वमान्य सिद्धान्त अनुरूप संस्थाको कारोबार को यथार्थ स्थिति स्पष्ट रूपमा प्रतिविम्बित हुने गरी राख्नु पर्ने, आफ्नो वासलात र नाफा नोक्सान हिसाब तथा नगद प्रवाह विवरण लगायतका अन्य वित्तीय विवरण राष्ट्र बैंकले तोकिएका ढाँचा र तरिका अनुसार राख्नु पर्ने व्यवस्था छ । नेपाल सरकारले मिति २०६६।५।३० मा नेपाल सार्वजनिक क्षेत्र लेखामान (*Nepal Public Sector Accounting Standards, NPSAS*) स्वीकृत गरेको छ भने नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्थाले नेपाल वित्तीय प्रतिवेदन मान स्वीकृत गरेको छ । त्यस्तै संस्थान ऐन, विमा ऐन, सहकारी ऐन, शिक्षा नियमावली लगायत निकायहरु स्थापना एवं गठन गर्ने कानूनहरुमा लेखा प्रचलित कानून बमोजिम राखिने, लेखा तोकिए बमोजिम राखिने, नेपाल सरकारले अपनाएको तरिका बमोजिम राखिने जस्ता व्यवस्थाहरु गरिएका छन् । नेपालमा हाल प्रचलित वित्तीय विवरण तयार गर्ने सम्बन्धि व्यवस्थाहरु निम्न रहेका छन्:

- कम्पनीको लागि: तत्कालीन उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले मिति २०५८।२।१९ मा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकेको ढाँचा,
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाको लागि: नेपाल राष्ट्र बैंकबाट “क”, “ख” र “ग” वर्गको इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाहरुलाई जारी गरिएको एकीकृत निर्देशन - २०७१ मा उल्लेख भएको लेखा नीति तथा वित्तीय विवरणहरुको ढाँचा सम्बन्धी व्यवस्था
- सहकारी संस्थाको लागि: सहकारी नियमावली, २०४९ का अनुसूचीमा तोकिएका ढाँचा,
- विमाको व्यवसाय गर्ने संस्थाको लागि: विमा नियमावली, २०४९ का अनुसूचीमा तोकिएका ढाँचा,
- व्यवसायिक संस्थाको लागि: लेखामान बोर्डको मिति २०७०।३।१४ मा बसेको बैठकबाट स्वीकृत भएको वित्तीय विवरणको ढाँचा । यी ढाँचाहरु आर्थिक वर्ष २०७०।७१ देखि सूचिकृत कम्पनीहरु (वित्तीय संस्थाहरु बाहेक) मा कार्यान्वयन भई रहेका छन् ।
- सरकारी निकायको लागि : महालेखा परीक्षकबाट स्वीकृत म.ले.प.फा.नं. १७,२०८,१९३ र १९४ ।
- स्थानीय निकायको लागि : स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावली, २०६४ को अनुसूची २५, २७, ३० र ४३ मा तोकिएका ढाँचा,
- सरकारी शिक्षण संस्थाको लागि : शिक्षा नियमावली, २०५९ को अनुसूचीमा तोकिएका ढाँचा,
- नेपाल सरकारबाट २०६६।५।३० मा स्वीकृत गरेको नेपाल सार्वजनिक क्षेत्र लेखामान (NPSAS) मा

सिफारिश गरिएका ढाँचा,

- दातृ निकायको सहयोगका आयोजनाका लागि : महालेखा परीक्षकको कार्यालयले जारी गरेको आयोजना हिसाबको लेखापरीक्षण मार्गदर्शनमा उल्लेखित ढाँचा
- राजनीतिक दलको लागि: निर्वाचन आयोगले तोकेको ढाँचा
- दुर सञ्चार सेवा प्रदायकका लागि: नेपाल दुर सञ्चार प्राधिकरणले तोकेको ढाँचा ।

नेपालमा विद्यमान समस्या

नेपालमा वित्तीय विवरण प्रस्तुतीकरणका सम्बन्धमा गरेका कानूनी एवं नीतिगत व्यवस्थामा रहेका कमी कमजोरीहरु निम्न रहेका छन्:

- नेपाल सार्वजनिक क्षेत्र लेखामान अनुसार सञ्चित कोषको आय व्ययको विवरण, निकायगत आय व्यय हिसाब, नगद प्रवाह विवरण, शुरु अनुमान तथा यथार्थ बजेटको विवरण, लेखा नीति एवं व्याख्यात्मक टिप्पणीको ढाँचा तोकिएको छैन । सरकारको एकमुष्ट आय व्यय विवरण नबन्ने, विनियोजन/राजश्व/धरौटी, ऋण तथा शेयर लगानी, कार्य सञ्चालन कोष, आकस्मिक कोषको अलग अलग आर्थिक विवरण बनाउने गरिएको छ भने कार्यालयहरुको समेत एकमुष्ट वित्तीय विवरण तयार नगरी अलग अलग तयार हुने गरेका छन् ।
- धेरै संख्यामा म.ले.प.फा.नं. हरु स्वीकृत भएपनि ति फारामहरु वित्तीय विवरणको अनुसूचिको रूपमा रहेका छैनन् भने समय सापेक्ष रूपमा परिमार्जन गरिएका छैनन् । आयोजना हिसाबका ढाँचा म.ले.प.फा.नं. का रूपमा स्वीकृत भएका छैनन् ।
- वित्तीय विवरणका सरोकारवालाहरुलाई न्यूनतम सूचना प्रवाह नगर्ने अवस्था छ ।
- सरकारको सम्पत्ति र दायित्वको अवस्था, सरोकारवालाले गरेको योगदान देखाउने गरेका छैनन् ।
- विभिन्न कोषहरु एवं कानून अनुसार स्थापना भएका निकायहरुको वित्तीय विवरणको ढाँचा तोकिएको छैन ।
- बैंक जमानत वापतको धरौटी तथा पानी, विद्युत र टेलीफोन वापतको धरौटीको वित्तीय विवरणमा प्रस्तुतीकरण हुने गरेको छैन ।
- विभिन्न निकायहरु स्थापना गर्ने कानूनमा त्यस्ता निकायहरुको लेखा प्रचलित कानून बमोजिम राख्ने भनीएको तर प्रचलित कानून कस्लाई मान्ने स्पष्ट गरिएको छैन । त्यस्तै लेखा तोकिए बमोजिम राखिने उल्लेख तर तोकिएका छैनन ।
- समान प्रकृतिका निकायहरुले राख्ने तरिका फरक छ । जस्तै विकास समितिहरु, विश्व विद्यालयहरु, बोर्डहरु ।
- निकाय स्थापना गर्ने कानूनमा निकायहरुले लेखा राख्नु पर्ने व्यवस्था नै गरिएको छैन । जस्तै प्राइभेट फर्म, साभेदारी फर्म, सामाजिक संस्था ।
- निकायहरु गठन गर्ने कानूनमा नेपाल सरकारले अपनाएको तरिका बमोजिम लेखा राख्ने उल्लेख

भएपनि वासलात एवं नाफा नोक्सान तयार गर्ने गरेका छन् तर नेपाल सरकारको ढाँचामा वासलात एवं नाफा नोक्सान हिसाबको ढाँचा तोकिएको छैन ।

⊙ वित्तीय विवरणको ढाँचामा पाचवटा विवरणहरू अनिवार्य भएपनि सबै विवरण तयार हुने नगरेको तथा नियामक निकायहरूले नै सबै विवरणको ढाँचा तोकेका छैनन् ।

⊙ नेपालमा सञ्चालनमा रहेका अधिकांश निकायहरूको आर्थिक कारोबार सानो रहेको छ । धेरै जसो निकायहरू प्राइभेट फर्म रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१४, साभेदारी ऐन, २०२० र संघ संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अन्तरगत दर्ता भएका छन् । आन्तरिक राजश्व विभागमा आर्थिक वर्ष २०६९।७० सम्ममा स्थायी लेखा नम्बर लिएका कुल करदाताहरू ६,२३, ४३९ मध्ये प्राइभेट फर्म ५,४२,६०४, साभेदारी फर्म १६,६३५, गैर सरकारी संस्था २७,८७८ रहेका छन् । यस्ता निकायहरूले लेखा राख्नु पर्ने र लेखापरीक्षण गराउनु पर्ने कानूनी व्यवस्था नभए पनि वार्षिक रूपमा रु. २० ला भन्दा बढि कारोबार भएमा लेखापरीक्षण प्रतिवेदन सहित आय विवरण पेश गर्नु पर्ने आन्तरिक राजश्व विभागको सूचना भएकाले लेखा राख्ने र लेखापरीक्षण गराउने गरेका छन् । यस्ता निकायहरूले राख्नु पर्ने लेखा एवं प्रस्तुत गर्नु पर्ने वित्तीय विवरणको ढाँचा तोकिएको छैन ।

⊙ स्वायत्त निकायहरूले राख्ने लेखा एवं प्रस्तुत गर्ने वित्तीय विवरणको नियमन गरी आवश्यकता अनुसार मार्गदर्शन गर्ने अलग निकाय तोकिएको छैन । नियामक निकायहरू विच समन्वय गर्ने संयन्त्र रहेको छैन भने नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्थाको भूमिका पनि प्रभावकारी रहेको छैन ।

समस्या समाधानका उपाय

नेपालमा वित्तीय विवरणको प्रस्तुतीकरणमा रहेका समस्याहरूलाई निम्न उपाय अवलम्बन गरी समाधान गर्न सकिने देखिन्छः

⊙ नेपाल सार्वजनिक क्षेत्र लेखामान अनुसार सञ्चित कोष, केन्द्रियस्तर एवं निकायस्तरको वित्तीय विवरणको ढाँचा तयार गरी लागु गर्नु पर्दछ ।

⊙ विद्यमान म.ले.प.फा.नं.हरूलाई समय सापेक्ष रूपमा परिमार्जन गरी वित्तीय विवरणका अनुसूचि बनाउनु पर्दछ ।

⊙ नेपाल सार्वजनिक क्षेत्र लेखामानको पूर्ण कार्यान्वयन गर्दै प्रोदभावी आधारको लेखामान कार्यान्वयन गर्ने कार्य योजना तयारी गर्नु पर्दछ ।

⊙ नेपाल सरकारले दातृ निकायहरूलाई उपलब्ध गराउने आयोजना हिसाबको ढाँचा स्वीकृत गरी लागु गर्नु पर्दछ ।

⊙ सूचना प्रविधिमा आधारित सरकारी लेखा प्रणाली (CGAS)को पूर्ण कार्यान्वयन गरी नेपाल सार्वजनिक लेखामान अनुसारका वित्तीय विवरण स्वचालित रूपमा सृजना हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।

⊙ वित्तीय विवरणले सरोकारवालाहरूको योगदान देखाउने, सरकारी सम्पत्ति र दायित्वको लेखांकन, धरौटीको प्रस्तुतीकरण गर्दा जमानतपत्रको अभिलेख, सरकारी निकायले राखेका टेलीफोन, धारा, विजुलीको

धरौटी समेत प्रस्तुत गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।

⊙ विभिन्न सरकारी कोषहरु, कानून अनुसार स्थापना वा दर्ता भएका निकायहरुले प्रस्तुत गर्नु पर्ने वित्तीय विवरणको ढाँचा तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्दछ ।

⊙ साना निकायहरुले राख्नु पर्ने लेखा एवं प्रस्तुत गर्नु पर्ने वित्तीय विवरणको लागि स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।

⊙ नेपालमा दर्ता भएका वा स्थापना भएका निकायहरुले राख्नु पर्ने लेखा एवं प्रस्तुत गर्नु पर्ने वित्तीय विवरणको नियमन हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । नेपालका नियामक निकायहरु महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, कम्पनी रजिष्टार, नेपाल राष्ट्र बैंक, विमा समिति, धितोपत्र बोर्ड, सहकारी विभाग, नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्था, लेखामान बोर्ड आदि विच समन्वय गर्ने संयन्त्रको व्यवस्था हुनु पर्दछ । सरकारी निकायमा सार्वजनिक क्षेत्र लेखामान, स्वायत्त निकायमा नेपाल वित्तीय प्रतिवेदन मान र साना निकायहरुका लागि साना तथा मझौला निकायका लागि नेपाल वित्तीय प्रतिवेदन मानको पालना हुनु पर्दछ ।

वित्तीय विवरणले निकायको खास अवधिको आर्थिक कारोबार वा घटनाहरुलाई प्रस्तुत गर्दछ । यस्को तयारी वार्षिक रुपमा तयार गर्नु पर्दछ । वित्तीय विवरणले सरोकारवालाहरुलाई न्युनतम सूचनाहरु प्रदान गर्दछ । यस्को तयारी निकायको व्यवस्थापनले गर्ने र लेखापरीक्षकले सही र यथार्थ चित्रण गरे नगरेको सम्बन्धमा राय प्रदान गर्दछ । यस्लाई निकाय अनुसार वा सूचना अनुसार वा वित्तीय प्रतिवेदन मान अनुसार विभिन्न रुपमा वर्गीकरण गर्ने गरिएको छ । यस्मा विभिन्न पाँचवटा अंगहरु रहेका छन् जसमध्ये कुनै एक अंगको अभावमा वित्तीय विवरण पूर्ण भएको नमानिने प्रचलन रहेको छ । निकायले तयार गरेका केही प्रतिवेदनहरु भने वित्तीय विवरणका अंग मानिदैनन । निरन्तरता, प्रोदभावी, एक रुपता लगायतका गुणहरु एवं सान्दर्भिकता, सत्य तथ्य प्रतिनिधित्व, बुझ्न सकिने, विश्वसनीय, तुलनात्मक एवं समय सापेक्षता जस्ता विशेषताहरु रहनु पर्दछ । वित्तीय विवरणमा सम्पत्ति, दायित्व, इक्वीटी, आय तथा व्ययको पहिचान गर्न खास आधार पुरा गरेको हुनु पर्दछ ।

नेपालमा वित्तीय विवरण तयार गर्ने सम्बन्धमा विभिन्न कानूनी व्यवस्था गरिएको छ । नेपाल सर कारले नगदमा आधारित सार्वजनिक क्षेत्र लेखामान स्वीकृत गरेको छ भने नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्थाले नेपाल वित्तीय प्रतिवेदन मानहरु स्वीकृत गरी चरणबद्ध रुपमा लागु गरेको छ । निकाय अनुसार वित्तीय विवरणका ढाँचाहरु तोकिएका छन् । नेपाल सरकारले स्वीकृत गरेको लेखामान अनुसार वित्तीय विवरणका ढाँचाहरु परिमार्जन हुन बाँकी रहेको छ भने सबै निकायहरुका लागि ढाँचा स्वीकृत हुन बाँकी रहेको तथा स्वीकृत ढाँचामा पनि एकरुपता कायम हुन नसकेको अवस्था रहेको छ । यस्का लागि विद्यमान ढाँचाहरुमा आवश्यकता अनुसार परिमार्जन गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्दछ ।

सार्वजनिक लेखापरीक्षणको प्रभावकारिता

खिलाराज ढकाल, निर्देशक

पृष्ठभूमि

लेखापरीक्षण कार्य आफैमा एक संवेदनशिल सेवा हो । राज्यको कोषमा रहेको रकम वा कोषमा जम्मा भएको रकम व्यक्तिको *Purse* बाट पूनः राज्यको कोषमा फर्काउन गरिने कार्यका साथै व्यवस्थापकमा रहेको व्यक्ति आफै सम्पूर्ण कार्यको ज्ञाता भएको महशुश गरेको अवस्थामा लेखापरीक्षणको माध्यमबाट आवश्यक तर नचाहिइएको सल्लाह दिइने कार्य त्यति सहज छैन । महालेखा परीक्षकको कार्यालयले प्रत्येक वर्ष राज्यका सबै निकायले गरेका कृयाकलापहरुमा वित्तीय कुशासन, कानुनको परिपालना नभएका जस्ता विषयहरु औल्याउदै आइरहेको छ । तर हरेक वर्ष समान प्रकृतिका विषयहरु दोहोरिदै आइरहेका छन् । यसरी दोहोरिदै आएका विषयहरु पनि सम्बन्धित निकायले छलफलमा स्विकार गर्ने तर सुधार नगरी पूनः सोही किसिमका गल्तीहरु दोहोर्याउने गरेको अवस्था देखिदां आर्थिक प्रशासनमा यथास्थितिबादले जरा गाडेको छ ।

प्रतिवेदन र बेरुजुको कार्यान्वयन

वि.स. २०१६ साल देखिनै महालेखा परीक्षकको कार्यालयलाई सरकारी कार्यालय तथा नेपाल सरकार को पूर्ण स्वामित्व भएका सार्वजनिक संस्थाहरुको अन्तिम लेखापरीक्षणको लागि संविधानमा नै व्यवस्था हुदै आएको र उक्त जिम्मेवारी यस कार्यालयले बहन गर्दै आएको विदितै छ । महालेखा परीक्षकको कार्यालयले नियमितता, मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारीता र औचित्यका आधारमा अन्तराष्ट्रिय अभ्यास र प्रचलनको अनुसरण गर्दै वित्तीय तथा कार्यमूलक लेखापरीक्षण गर्दै आएको छ । वित्तीय लेखापरीक्षणमा आर्थिक ऐन नियम लगायत विशेष ऐन, नियमहरुको पालनाका विषयहरु समेतलाई लेखापरीक्षणको क्षेत्रमा समेटेी लेखापरीक्षणबाट देखिएका कमी कमजोरीहरु र सुझाव समेत प्रारम्भिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदनबाट सम्बन्धित निकायलाई जानकारी दिने गरिन्छ । कार्यमूलक लेखापरीक्षणको हकमा सरकारले संचालन गरेका विभिन्न कार्यक्रम, योजना, नीतिहरुको मितव्ययीता कार्यदक्षता र प्रभावकारीताको विश्लेषण गरी लेखापरीक्षण प्रतिवेदन दिने गरिएको छ ।

व्यवस्थापनले छलफल गर्दा लेखापरीक्षकले औल्याएका विषयमा निम्न अवस्थामा स्वीकार नगर्ने स्थिति रहन्छः

- (क) *Management fraud/Employee fraud* जस्ता विषयहरुमा लेखापरीक्षकले प्रमाण कागजातले पुष्टि गर्न नसकेको तर कोट्याउने प्रयास गरेको,
- (ख) व्यवस्थापनले गलित भएको थाहा पाएतापनि उक्त गलितले कार्यसम्पादन तथा अन्य कुराहरुमा व्यक्तिगत असर पर्ने,
- (ग) कानुनले स्पष्ट नगरकोमा सोको व्याख्यामा मतभेद,
- (घ) नीतिगत असहमति इत्यादी ।

महालेखा परीक्षकको कार्यालयले लेखापरीक्षण गर्दा अन्तराष्ट्रिय अभ्यास र प्रचलन अनुसार लेखा परीक्षण गरि व्यवस्थापकहरूले वर्षेनी स्विकार गर्दै आएका विषयहरूका साथै उपरोक्त बमोजिम सहज स्विकार नगरेका विषयहरू समेतको वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरि कार्यालयले राष्ट्रपति समक्ष पेश गर्ने र सो प्रतिवेदन उपर सार्वजनिक लेखासमितिमा छलफल हुने गरेको छ। केही हदसम्म आर्थिक अनुशासन कायम गर्नको लागि कार्यालयले औल्याएका र वर्गीकरण गरेका विषयहरू तदनुरूप कार्यान्वयन भएका छन् छैनन् सो को विश्लेषण र समग्रमा लेखापरीक्षणको प्रभावकारीताको लेखापरीक्षण आवश्यक देखिन्छ भने सार्वजनिक लेखा समितिले निर्देशन दिएका विषयहरूको कार्यान्वयनको अनुगमन आवश्यक छ।

प्रत्येक वर्ष सोही प्रकृतिका व्यहोराहरू दोहोरिने, प्रमाण कागजात तथा छलफलबाट फछ्यौट गरी सम्परीक्षण हुने र सार्वजनिक लेखासमितिको निर्देशनको कार्यान्वयनको स्तर न्यून रहने तर नेपाल भ्रष्टाचार को मापनमा अग्रणीस्थानमा देखिने अवस्था भएबाट लेखापरीक्षणको प्रभावकारीताको लागि विद्यमान लेखा परीक्षण प्रकृत्यामा परिवर्तन र क्षेत्रमा विस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ।

कर्मचारी व्यवस्थापन

लेखापरीक्षण एक विशिष्टकृत पेशा हो र लेखापरीक्षणमा सम्लग्न कर्मचारीले तथ्यगत र वस्तुनिष्ठ आधारमा लेखापरीक्षण सम्पन्न गर्नको लागि लेखापरीक्षणको प्राविधिक ज्ञान आवश्यक पर्दछ। लेखापरीक्षकले लेखापरीक्षण सम्पन्न गर्दा अन्य क्षेत्रका विशेषज्ञको सहयोग आवश्यक पर्ने क्षेत्रमा सो सहयोग लिएर गरे मा लेखापरीक्षण तथ्यगत र वस्तुनिष्ठ आधारमा हुने अवस्था रहन्छ। महालेखा परीक्षकको कार्यालयमा हाल विभिन्न तहका कर्मचारीहरूको दरबन्दी ४४८ रहेको छ, जुन २१ वर्ष पहिले नै कायम भएको दरबन्दी हो। जसमा निर्देशक तहमा ८६ जना अन्तरगत लेखापरीक्षण अधिकारीको दरबन्दी १६७ रहेको छ। यसबाट समग्र मानव श्रोत संरचना असल अभ्यासका आधारमा रहेको भन्ने अवस्था छैन। उक्त दरबन्दीबाट लगभग ४७०० इकाईको ६ महिनाको अवधिमा गुणस्तरीय लेखापरीक्षण गर्नु पर्ने आवश्यकता रहेको छ जुन संभव देखिदैन। लेखापरीक्षणका सामान्य सिद्धान्त बमोजिम लेखापरीक्षण गराउनुपर्ने पक्षबाट लेखापरीक्षणमा समयको पावन्दी लगाएमा लेखापरीक्षणको क्षेत्रमा सिमा निर्धारण गरेको आधारमा मन्तव्य सहित (*Qualified opinion*) को लेखापरीक्षण प्रतिवेदन जारी गर्नुपर्ने अवस्था रहन्छ। महालेखा परीक्षकले समयमा नै सबै इकाईको उपलब्ध कर्मचारीहरूबाट लेखापरीक्षण सम्पन्न गर्नुपर्ने विद्यमान वाध्यता रहेको छ। त्यस्तै लेखापरीक्षण सेवाका कर्मचारी हरूको सेवा संचालन अर्थ मन्त्रालयले गर्ने तर यस सेवाका कर्मचारीहरू अर्थ मन्त्रालय लगायत अन्यत्र कुनै पनि सेवामा सरुवा, बढुवा तथा आन्तरिक प्रतियोगितामा भाग लिन नपाउने व्यवस्था रहेको छ। जसले गर्दा यसै कार्यालयका तालुक पदाधिकारीले मातहतका कर्मचारीहरूको कार्य संपादन मुल्यांकन गर्ने बाहेक कानूनतः कर्मचारी व्यवस्थापनमा अन्य अधिकार भएको अवस्था छैन। अन्य सरकारी कार्यालयहरूमा भने २ वर्षको अन्तरालमा सरुवा हुने व्यवस्था भएको र हरेक कर्मचारीले २ वर्षको लागि आफ्नो कार्यसंपादनमा आँच आउन नदिने प्रयास गर्छ भने यस कार्यालयका कर्मचारीका हकमा सधैं एकै थलोमा कार्यरत रहने भएबाट विभिन्न मानविय स्वभावले प्रत्यक्ष असर पार्ने हुदा हालको विद्यमान मुल्यांकन प्रणालीमा यथार्थ

कार्यसंपादन मुल्यांकन गर्ने अवस्था समेत रहदैन ।

उल्लेखित अवस्थामा निम्न सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- निर्देशक तहका कर्मचारीहरूलाई लेखापरीक्षण व्यवस्थापक (*Audit Manager*) ले गर्ने कार्य स्पष्ट रूपमा तोकी हालको आवश्यकता परेमा भन्ने जस्ता *Conditional* विषय नराख्ने, थ्रेसहोल्ड निर्धारण गरी नायव महालेखा परीक्षकलाई पनि लेखापरीक्षण व्यवस्थापकको कार्यमा सम्मिलन गराउन सकिने,
- निर्देशक तहका कर्मचारीलाई लेखापरीक्षण व्यवस्थापकको कार्यमा स्थलगत लेखापरीक्षणमा संलग्न नहुने गरी प्रारम्भिक लेखापरीक्षण तयारीको जिम्मेवारी दिने,
- कर्मचारीहरूलाई निर्धारित कार्य बमोजिम कार्यविवरण दिई कार्यसंपादन मुल्यांकन र प्रोत्साहनसँग आबद्ध गर्ने, हालको *Team* का आधारबाट दिइने प्रोत्साहन व्यक्तिगत कार्यसंपादनमा आधारित बनाउने,
- विद्यमान कर्मचारी दरबन्दीको पूनसंरचना गर्ने,
- प्रत्येक कर्मचारीको लेखापरीक्षण गर्न सक्ने क्षमताको विश्लेषण गरी वार्षिक गुणस्तरीय लेखा परीक्षण गर्न सक्ने कार्यमात्र लगाउने, बांकी कार्यालयको हकमा जनशक्तिको अभावमा लेखापरीक्षण गर्न नसकिएको मन्तव्य दिने वा बक्यौता राख्ने,
- कर्मचारीहरूले पाउने सवारी साधनसुविधा सम्बन्धमा लेखापरीक्षणमा सम्मिलन कर्मचारीहरूलाई पनि उपलब्ध गराउन सुनिश्चितता प्रदान गर्ने
- एक निर्देशनालयबाट अर्को निर्देशनालयमा गरिने सुरुवा कार्यसम्पादनका आधारमा अनुमानयोग्य बनाउने र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय तालिम दिई सोलाई समेत आधार लिनुपर्छ ।

वित्तीय तथा परिपालनाको लेखापरीक्षण

महालेखा परीक्षकको कार्यालयले वित्तीय तथा परिपालनको लेखापरीक्षण माहाल आवश्यकतानुसार निर्देशक वा लेखापरीक्षण अधिकारीको नेतृत्वमा स्थलगत लेखापरीक्षण गरी जिल्ला र क्षेत्रिय स्तरका कार्यालयहरूको स्थलगत रूपमा नै प्रारम्भिक प्रतिवेदन दिने गरिएको छ । केन्द्रिय स्तरका कार्यालयको हकमा तालुक पदाधिकारीले पनि लेखापरीक्षणका व्यहोरामा छलफल गर्ने गरिएको छ भने क्षेत्रिय स्तरका कार्यालयहरूको सुपरीवेक्षण गर्ने गरिएको छ । विद्यमान व्यवस्थामा स्थलगत लेखापरीक्षणमा संलग्न कर्मचारी हरु बाहेक अन्यको लेखापरीक्षणमा योगदान मापन गर्न सकिने स्पष्ट आधार देखिदैन । त्यस्तै नेपालको आन्तरिक लेखापरीक्षण पनि प्रभावकारी देखिएको अवस्था छैन । हाल महालेखा परीक्षकको कार्यालयले वित्तीय लेखा परीक्षण गर्दा विभिन्न मापनका आधारमा जोखिममा आधारित लेखापरीक्षण र संक्षिप्त कार्यविधि अपनाई लेखा परीक्षण गर्दै आएको छ । कुनै पनि संगठनको जोखिमको सम्बन्धमा आन्तरिक तथा बाह्य वातावरणबाट श्रृजित, सुचना प्रविधिहरूबाट आउने परिवर्तनबाट उक्त संस्थाको उद्देश्य प्राप्तमा देखिएका व्यवधानहरू र निराकरणका उपायहरूको विश्लेषण र उक्त व्यवधानहरूबाट वित्तीय विवरणमा परेको असरको समेत विश्लेषण गर्नुपर्ने आवश्यकता रहन्छ । जोखिममा आधारित लेखापरीक्षणले वित्तीय लेखापरीक्षणका साथै संस्थाको उद्देश्य प्राप्तमा रहेका जोखिमहरूको सम्बन्धमा सुझावहरू दिई परामर्शको भूमिकापनि निर्वाह गर्दछ।

सबै कारोबारको लेखापरीक्षण नगरी छनौटका आधारमा जोखिममा आधारित लेखापरीक्षण गर्दा उच्च जोखिम लाई प्राथमिकता दिइने हुदा लेखापरीक्षण Trust भन्दा doubt लाई बढी जोड दिएको अवस्था रहन्छ ।

यस अवस्थामा अन्तराष्ट्रिय अभ्यास र प्रचलनको अनुसरण गर्दै आफ्नो धरातलिय स्वरूपलाई ध्यान दिई निम्न सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- ⊙ विद्यमान जनशक्तिबाट वित्तीय र परिपालनाको जोखिमको आधारमा मात्र लेखापरीक्षण गर्ने व्यवस्था गर्ने, निकायका सबै पक्षमा जोखिमको आधारमा लेखापरीक्षण गर्न विषय विशेषज्ञता भएका जनशक्तिको व्यवस्था गर्नु पर्ने,
- ⊙ एकल खाता कोषबाट खर्चको विवरण निर्देशनालयगत लिई लेखापरीक्षणको छनौट तथा योजना सम्बन्धित निर्देशनालयबाटै गर्ने, छनौट गर्दा लेखा तथा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको मुल्यांकन समेत गर्नुपर्ने
- ⊙ योजनाको ढाँचामा विस्तृत छलफल गर्ने व्यवस्था गर्ने
- ⊙ जोखिम बमोजिम लेखापरीक्षण गरिने भुक्तानी वा विषयको योजना बमोजिम सो लेखापरीक्षणको लागि आवश्यक सुचना संकलनको लागि सम्बन्धित निर्देशनालयले फारामहरु तयार गर्ने
- ⊙ उक्त फारामहरु बमोजिम प्रत्येक कर्मचारीले गर्ने कार्य स्पष्ट तोकिदिने,
- ⊙ उक्त फारामहरु बमोजिम स्थलगत लेखापरीक्षणमा जाने कर्मचारीहरुले सुचना संकलन गरी आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरी लेखापरीक्षण व्यवस्थापकलाई पठाउने,
- ⊙ पूर्वाधार निर्माण जस्ता प्राविधिक कार्यमा नापर्जाँच गरी सूचना संकलन गर्नुपर्ने अवस्थामा कर्मचारी हरुलाई सामान्य प्राविधिक ज्ञान सहितको तालिम प्रदान गर्ने,
- ⊙ लेखापरीक्षण व्यवस्थापकले योजनामा पहिचान भएका जोखिम बमोजिमका सुचनाहरु स्थलगत रुपबाट प्राप्त भए नभएको अभिलेख राख्ने र सो बमोजिम प्रारम्भिक प्रतिवेदन तयार गर्ने, प्रारम्भिक प्रतिवेदनमा निकायसंग छलफलको व्यवस्थापन पनि गर्ने,
- ⊙ लेखापरीक्षण व्यवस्थापक र तालुक पदाधिकारीले योजना बमोजिम लेखापरीक्षण भएको जिम्मेवारी लिने व्यवस्था गर्ने र सो को अभिलेख रहनुपर्ने,
- ⊙ लेखापरीक्षण व्यवस्थापकले प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठाउनुपूर्व तालुक पदाधिकारीबाट लिखित स्वीकृती लिने,
- ⊙ बार्षिक प्रतिवेदनमा समावेश गर्नुपर्ने विषयहरु लेखापरीक्षण व्यवस्थापकले मासिक रुपमा तयार गरी तालुक पदाधिकारी कहाँ पेश गर्ने,
- ⊙ कर्मचारीहरुलाई आफ्नो निष्ठा, लेखापरीक्षणको गुणस्तर र कार्यालयको प्रतिष्ठा कायम राख्न दैनिक भ्रमण भत्ता लगायत उचित सुविधाको सुनिश्चितता गर्नु पर्ने, सुविधाका सम्बन्धमा कार्य संचालन निर्देशिकामा नै उल्लेख गर्ने र
- ⊙ निर्धारित कार्य बमोजिम कर्मचारीको कार्यसंपादन मुल्यांकनको व्यवस्था गर्ने ।

कार्यमूलक लेखापरीक्षण

कार्यालयले विभिन्न कार्यक्रम तथा विषयहरूमा श्रोत साधनको व्यवस्थापनबाट उत्पादन, नतिजा तथा प्रभावको मूल्यांकन गरी व्यवस्थापनलाई उचित सुझावहरू उपलब्ध गराउन कार्यमूलक लेखापरीक्षण गर्दै आएको छ। संवैधानिक व्यवस्था बमोजिम कार्यमूलक लेखापरीक्षणमा मितव्ययिता, कार्यदक्षता र प्रभावकारीता जस्ता पक्षहरूको मूल्यांकन तथा विश्लेषण गरिन्छ। कार्यालयले कार्यमूलक लेखापरीक्षण गरिने निकाय, विषय, कार्यक्रम तथा योजनाहरूको वार्षिक छनौट गरी कार्यमूलक निर्देशनालयबाट लेखापरीक्षण गर्दै आएको छ। कार्यमूलक लेखापरीक्षण सँगै वित्तीय लेखापरीक्षण समेत हुने गरेको छ। कार्यमूलक लेखापरीक्षणको लागि लेखापरीक्षण गर्ने विषयको छनौट, लेखापरीक्षणको उद्देश्य निर्धारण र उक्त उद्देश्यको लागि योजना तयारी आफैमा चुनौतिपूर्ण कार्य हो भने योजना बमोजिम लेखापरीक्षण गरी मितव्ययिता, कार्यदक्षता र प्रभावकारीता का विषयहरूमा प्राप्त सुचनाको विश्लेषणबाट उक्त विषयमा देखिएका व्यहोराहरू स्थापित गर्नु त्यति सहज कार्य होइन। कार्यमूलक लेखापरीक्षणबाट दिइएका सुझावहरूको कार्यान्वयनको अवस्था त अज्ञात नै देखिन्छ। कार्यमूलक लेखापरीक्षणको प्रभावकारीताको पुष्टि महालेखा परीक्षकको कार्यालयले गर्नुपर्ने चुनौती रहेको छ। यस सम्बन्धमा देहाय बमोजिम सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ:

- कार्यमूलक लेखापरीक्षणका लागि सुचना संकलन लगायतका विषयको प्रस्ताव अघिल्लो वर्षमा नै सम्बन्धित महानिर्देशनालयले गर्ने व्यवस्था गर्ने,
- कार्यमूलक लेखापरीक्षण गरिने विषयको मूल्यांकन म्याट्रिक्सका आधारमा नै आगामी वर्षको लागि छनौट गर्ने,
- कार्यमूलक निर्देशनालय हटाई सम्बन्धित निर्देशनालयबाट नै लेखापरीक्षणको व्यवस्था गर्ने वा लेखापरीक्षण गरिने विषयसंग सम्बन्धित निर्देशनालयको एक कर्मचारीलाई पनि लेखापरीक्षण *team* मा समावेश गर्ने,
- प्रत्येक कार्यमूलक लेखापरीक्षणको योजनामा विस्तृत छलफल गर्ने र सबै योजना आषाढ महिना भित्रै स्वीकृत गर्ने,
- योजनामा उल्लेखित उद्देश्यहरू बमोजिम लेखापरीक्षण सम्पन्न गर्न आवश्यक सुचना, सुचना प्राप्त गरिने माध्यम, विश्लेषणको तरिका इत्यादीको वस्तुगत आधारमा किटान गर्ने र सो प्रकृयाबाट उल्लेखित उद्देश्यहरू प्राप्त गर्न सकिने अवस्थाको योजनाबाट नै सुनिश्चितता गर्ने,
- लेखापरीक्षणमा प्रभावकारीताको विश्लेषण गरिनेछ भन्ने जस्ता विषयलाई प्रभावकारीता मापनको स्पष्ट आधार निर्धारण नगरी छनौट वा लेखापरीक्षण शुरु नगर्ने, यस्ता विषयहरूको छनौट गर्दा कार्यक्रम, नीति इत्यादी शुरु भएको वर्षबाट अध्ययन शुरु गरि उक्त कार्यक्रम, नीतिले प्रभाव पार्ने समयको आंकलन गरी सो समयमा लेखापरीक्षण गर्ने रणनीति लिने र
- लेखापरीक्षण भएका विषय, कार्यक्रम, नीतिका सम्बन्धमा दिइएका सुझावहरूको *Data bank* बनाउनु पर्छ, उक्त सुझावहरूको कार्यान्वयनको अवस्थाको जानकारी सार्वजनिक गर्ने, कार्यान्वयन नगर्ने

निकायको हकमा नगर्नुका कारण माग गरी अद्यावधिक गर्ने, विगतमा कार्यमूलक लेखापरीक्षण गरी दिइएका सुभावहरूको कार्यान्वयन नभएको अवस्थामा सोही प्रकृतिको पूनः लेखापरीक्षण नगर्ने नीति लिने ।

विशेष लेखापरीक्षण

वित्तीय स्वच्छता कायम गर्न महालेखा परीक्षकको कार्यालयको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । महालेखा परीक्षकलाई सार्वजनिक आय तथा खर्चका सबै क्षेत्रमा पहुँचको सुनिश्चतता संविधानले नै दिएको छ । यस कार्यालयको सरकारको कार्य विभाजन बमोजिम लेखापरीक्षण गर्ने गरी संगठनात्मक संरचना रहेको देखिन्छ । सरकारी कार्यालयहरूको आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रभावकारी नभएको अवस्थाबाट कार्यालयले नियमितताको लेखापरीक्षणमा बढी समय लगाउनु परेको अवस्था छ । वित्तीय अनुशासन कायम गरी भ्रष्टाचार न्यूनीकरण गर्नअग्रणी भूमिका खेल्न सक्नुपर्दछ । नेपालको वर्तमान परिवेशमा वित्तीय लेखापरीक्षण तथा कार्यमूलक लेखापरीक्षण बाहेक पनि विशेष लेखापरीक्षणको लागि निम्नानुसारको व्यवस्था गरेमा कार्यालयले लेखापरीक्षणको प्रभावकारीता प्रस्तुत गर्न सक्ने देखिन्छ ।

- ⊙ सार्वजनिक आय तथा खर्चका सम्बन्धमा हिनामिना तथा भ्रष्टाचार भएको अवस्थामा कार्यालयमा उजुरी दिन सकिने व्यवस्था गर्ने र सोको अनुसन्धानमूलक वित्तीय लेखापरीक्षणको व्यवस्था गर्ने,
- ⊙ कार्यालयले वार्षिक योजना बनाउदा अधिकतम वित्तीय जोखिम रहेका इकाईहरूको अनुसन्धानमूलक वित्तीय लेखापरीक्षणको व्यवस्था गर्ने,
- ⊙ सार्वजनिक आय तथा खर्चमा अधिकतम वित्तीय जोखिम रहनसक्ने र अन्तरसम्बन्धित रहने कारोबारका सम्बन्धमा *Crosscutting* अनुसन्धानमूलक वित्तीय लेखापरीक्षणको व्यवस्था गर्ने ।
- ⊙ विशेष लेखापरीक्षणमा नागरिक समाजलाई अधिकतम परिचालन गर्ने

निष्कर्ष

निष्पक्ष र स्वतन्त्र रूपमा सरकारको कारोबारको मूल्यांकन गरी सार्वजनिक जवाफदेहिता प्रवर्द्धनमा महालेखा परीक्षकको कार्यालयले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आएको छ र थप चुनौती पनि देखिदै आएका छन् । वि.स. २०१६ सालको परिस्थिति विद्यमान छैन । सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाले वित्तीय अनुशासन कायम गर्नको लागि अन्तराष्ट्रिय संस्थाहरूले विकास गरेका प्रविधिहरूको ग्रहण गर्न पर्ने आवश्यकता पनि छ । तर दिगो व्यवस्थापनको लागि विदेशी प्रविधिका असल अभ्यासलाई स्थानीयकरण गर्दै स्वदेशी चुनौतिलाई सामना गर्न सक्ने स्थानिय प्रविधि तथा प्रकृतिको विकास गरी महालेखा परीक्षकको कार्यालयले पेशागत दक्षता कायम गर्न निरन्तर लाग्नु पर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

सरकारको आर्थिक कार्य प्रणालीका समसामयिक पक्षहरू

शंकर प्रसाद पन्थी, निर्देशक

महालेखापरीक्षकको कार्यालय बबरमहल

पृष्ठभूमि: मानव सभ्यताको शुरुवात संगै आर्थिक विषय प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा संग संगै आएको देखिन्छ । प्रारम्भमा शासक वर्ग र शासित वर्ग विचको दुरी निकै फराकिलो रहेको देखिन्छ । शासकहरू साशित वर्ग संग राज्य सञ्चालनको नाममा मनपरी ढंगले रकम असूल गर्ने तर उक्त रकम शासक वर्गले निहित स्वार्थमा उपयोग गर्ने परिपाटी रहि आएको देखिन्छ । विश्वको इतिहासमा म्यागनाकार्टा जस्ता सन्धीले शासक र शासित वर्ग विच सम्बन्ध सुमधुर हुनुपर्ने कुरामा जोड दिएको देखिन्छ । जनतावाट उठाइने रकम उनिहरूकै सहमतीमा उठाई जनताकै हितमा खर्चनुपर्ने आवाजले अग्रता पाएको देखिन्छ । नेपालमा पनि राणा शासन कालमा जम्मा नजोडनु कच्चा नछोडनु भन्ने गरिन्थ्यो । राज्यले जनतावाट उठाउनुपर्ने राजस्व सबै उठाउने तर जम्मा जोडेर नदेखाउने खर्च गर्दै जाने खर्च भै बाँकी रहेको रकम प्रधानमन्त्रीको निजिखातामा दाखिला हुने प्रवधान थियो ।

वास्तवमा राज्य व्यवस्थापनको सुसंचालनको लागि साधन श्रोतको आवश्यकता पर्दछ । यस्ता साधन श्रोतमा मुलत आर्थिक, मानवीय, भौतिक , र सुचना जस्ता श्रोतहरू पर्दछन् । जसरी एउटा परिवारको आवश्यकता पुरा गर्नका लागि आर्थिक साधनको महत्वपूर्ण स्थान रहन्छ त्यसै गरी राज्य व्यवस्था सुव्यवस्थित ढंगवाट सञ्चालन गरी देशमा शान्ति सुरक्षा,अमन चयन,जनआकाक्षालाई पुरा गर्नका लागि विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न,अन्ततोगत्वा देश निर्माणका हरेक प्रयासलाई योजनावद्ध ढंगले अगाडी बढाउनका लागि आर्थिक साधनको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।

आर्थिक श्रोत साधनले सम्पन्न कुनैपनि देशले देशका जनतालाई अमन चयन दिन पछि हटनु पर्दैन भने जनताको सहयोग विना कुनै पनि देश आर्थिक श्रोत साधन सम्पन्न हुन सक्दैन । देशमा व्याप्त गरीबी, रोग, भोक , अशिक्षा,उत्पीडन तथा सामाजिक आर्थिक अपराधको उन्मूलनको लागि राज्य र जनता मिलि देशलाई आवश्यक पर्ने आर्थिक श्रोत व्यवस्थापनमा जुटनु अनिवार्य मानिन्छ ।

देशमा उपलब्ध सिमित श्रोत साधनलाई जनतामा रहेका असिमित माग विच तारतम्य मिलाई मितव्ययी, दक्ष एवं प्रभावकारी तरिकाले उपयोग गरी लक्षित उद्देश्य प्राप्तिका लागि प्रयोग गर्ने कार्यलाई नै आर्थिक व्यवस्थापन भनिन्छ । देशमा उपलब्ध आर्थिक स्रोत र साधनलाई सीमित व्यक्तिहरूमा केन्द्रीत हुन नदिई सामाजिक न्यायको आधारमा आर्थिक उपलब्धिको न्यायोचित वितरणको व्यवस्था मिलाई कुनैपनि जाति, लिङ्ग, वर्ग, उत्पत्ति वा व्यक्ति उपर आर्थिक शोषण हुन नपाउने व्यवस्था गरी आर्थिक असमानता हटाउँदै स्वदेशी निजी एवं सार्वजनिक उद्यमलाई प्राथमिकता र प्रश्रय दिई राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई स्वतन्त्र, आत्मनिर्भर एवं उन्नतिशील गराई देश निर्माणका हरेक पाइलामा सबै जनताको समान सहभागिता सहयोग समर्थन र पहुँच स्थापित होस भन्ने मूल उद्देश्य लिई आर्थिक व्यवस्थापनलाई पारदर्शिक, उत्तरदायी,

नियन्त्रीत र व्यवस्थित बनाई कानुनी आधार प्रदान गर्न देशको मूल कानून संविधानमै आर्थिक साधनको प्राप्ति र प्रयोग सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था गरिएको हुन्छ, जसलाई आर्थिक कार्य प्रणाली भन्ने गरिन्छ ।

परिचय

राज्यले जनताका लागि संचालन गर्ने सम्पूर्ण क्रियाकलाप संचालनका लागि आवश्यक पर्ने स्रोत साधन कानून बमोजिम संकलन गर्ने तथा कानून बमोजिम नै खर्च गर्ने आधारभुत तथा प्रक्रियागत व्यवस्थालाई आर्थिक कार्य प्रणाली भनिन्छ । आर्थिक कार्य प्रणाली सम्बन्धी व्यवस्था हरेक मुलुकको संविधान तथा कानूनहरूमा गरिएको हुन्छ । सरकारको आर्थिक कार्य प्रणालीमा कर, महशुल वा शुल्क लगाउने, सार्वजनिक ऋण उठाउने, ऋण प्रदान गर्ने, जमानत बसी सरकारले कुनै संस्थालाई ऋण दिलाउनु, सरकारलाई प्राप्त रकमको संरक्षणको लागि कोष व्यवस्था, कोषबाट खर्च गर्ने प्रक्रियाका सम्बन्धी र यी कार्यको लागि आवश्यक कानूनको विषयमा मार्गनिर्देश गरेको देखिन्छ । आर्थिक कार्य प्रणालीमा राज्यले कसरी आम्दानी प्राप्त गर्ने, प्राप्त आम्दानी कसरी खर्च गर्ने एवं आम्दानी र खर्चका सम्बन्धमा उत्तरदायित्व बहन गर्ने प्रणाली नै समग्रमा सरकारको आर्थिक कार्य प्रणाली हो ।

नेपालको संविधान, को भाग १० मा धारा ११५ देखि धारा १२५ सम्म संघीय आर्थिक कार्य प्रणाली सम्बन्धी व्यवस्था, भाग १६ को धारा २०३ देखि २१३ सम्म प्रदेश आर्थिक कार्यप्रणाली र भाग १९ को धारा २२८ देखि २३० सम्म स्थानीय आर्थिक कार्यप्रणालीको व्यवस्था गरिएको छ । राज्यकोषका लागि आर्थिक स्रोतको संकलन तथा खर्चगर्दा जनप्रतिनिधिहरू रहेको संसदको अनुमति लिएर मात्र गर्नु पर्दछ भन्ने मान्यता अनुसार मुलुकको संविधान तथा कानूनहरूमा आर्थिक कार्यप्रणाली सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको हो ।

आर्थिक कार्य प्रणालीको महत्त्व

- ▶▶ सरकारलाई राजस्व संकलन गर्ने अख्तियारी प्रदान गर्दछ,
- ▶▶ कानूनी राज्य स्थापना गर्न सहयोग गर्दछ,
- ▶▶ सरकारले गर्ने खर्चलाई वैधानिकता प्रदान गर्दछ,
- ▶▶ सरकारले आम्दानी तथा खर्च गर्ने प्रक्रिया तथा विधि स्पष्ट पार्दछ,
- ▶▶ राज्यले संकलन गर्ने सम्पूर्ण स्रोत साधनलाई एउटै कोषमा एकिकृत गर्दछ,
- ▶▶ सरकारलाई पारदर्शी तथा जवाफदेहि बनाउछ,
- ▶▶ सरकारले खर्च गर्ने तरिका स्पष्ट पार्दछ,
- ▶▶ मुलुकको आर्थिक, सामाजिक, तथा भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्ने आधार सिर्जना गर्दछ,
- ▶▶ प्रतिनिधित्व विना कर नउठाउने (*No tax without representation*) भन्ने मान्यता अवलम्बन गर्न सरकारलाई बाध्य गर्दछ ।

नेपालमा आर्थिक कार्य प्रणाली सम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था

भाग १० संघिय आर्थिक कार्य प्रणाली

धारा ११५ कानून बमोजिम बाहेक कर लगाउन वा ऋण लिन नपाइने : संविधानतः कानून बमोजिम बाहेक कुनै कर लगाइने र नउठाइने उल्लेख गरिएको छ । जसले गर्दा कर लगाउन जनप्रतिनिधि संलग्न संसदले निर्माण गरेको कानूनले मात्र सक्ने त्यसै गरि संसदले निर्माण गरेको कानून बमोजिम बाहेक नेपाल सरकारद्वारा कुनै ऋण लिने र जमानत नदिइने व्यवस्था विद्यमान छ ।

धारा ११६ संघिय सञ्चित कोषः गुठी रकम बाहेक नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने सबै प्रकारका राजस्व, राजस्वको धितोमा लिइएका सबै कर्जाहरू र ऐनको अधिकार अन्तर्गत दिइएको जुनसुकै ऋण असुल हुँदा प्राप्त भएको सबै धन तथा नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने अन्य जुनसुकै रकम एक सरकारी कोषमा आम्दानी बाँधिन्छ, जसलाई संघिय सञ्चित कोष भनिन्छ । यो कोष सरकारको मूल हुकुटीको रूपमा रहेको हुन्छ भने यसको लेखा महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट राखिने गरिन्छ । शाथै गुठी रकममा पनि निजी गुठी बाहेकको अन्य गुठीको रकमको लागि कानून बनाई नियमित गरिने व्यहोरा उल्लेख गरिएको छ ।

धारा ११७ संघिय सञ्चित कोष वा सरकारी कोषबाट व्ययः संघिय सञ्चित कोषबाट निम्न रकम बाहेक संघिय सञ्चितकोष वा अन्य कुनै सरकारी कोषबाट कुनै रकम भिक्न नसकिने व्यवस्था छ ।

- (क) संघिय सञ्चित कोषमाथि व्ययभार भएको रकम,
 - (ख) संघिय विनियोजन गर्ने ऐनद्वारा खर्च हुने रकम,
 - (ग) विनियोजन विधेयक विचाराधीन रहेका अवस्थामा पेस्कीको रूपमा संघिय ऐनद्वारा खर्च हुने रकम, वा
 - (घ) विशेष अवस्थामा व्ययको विवरण मात्र भएको संघिय उधारो खर्च ऐनद्वारा व्यय हुने रकम ।
- तर आकस्मिक कोषका हकमा धारा १२४ बमोजिम हुनेछ ।

धारा ११८ संघिय सञ्चित कोषमाथि व्ययभार : यस धारा अनुसार व्ययभार हुने रकममा संसदको स्वीकृत आवश्यक नपर्ने र देहायका विषयसँग सम्बन्धित खर्चहरू संघिय सञ्चित कोषमाथि व्ययभार हुने व्यवस्था छ ।

- (क) राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपतिको पारिश्रमिक तथा सुविधाको रकम,
- (ख) नेपालको प्रधान न्यायाधीश, सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश र न्यायपरिषदका सदस्यलाई दिइने पारिश्रमिक तथा सुविधाको रकम,
- (ग) प्रतिनिधि सभाका सभामुख र उपसभामुख, राष्ट्रिय सभाका अध्यक्ष र उपाध्यक्षलाई दिइने पारिश्रमिक तथा सुविधाको रकम,
- (घ) संवैधानिक निकायका प्रमुख र पदाधिकारीलाई दिइने पारिश्रमिक तथा सुविधाको रकम,
- (ङ) प्रदेश प्रमुखको पारिश्रमिक तथा सुविधाको रकम,
- (च) राष्ट्रपति वा उपराष्ट्रपतिको कार्यालय, सर्वोच्च अदालत, न्यायपरिषद, संवैधानिक निकाय र प्रदेश प्रमुखको कार्यालयको प्रशासनिक व्यय,

- (छ) नेपाल सरकारको दायित्वको ऋण सम्बन्धी व्ययभार,
(ज) नेपाल सरकारको विरुद्ध अदालतबाट भएको फैसला वा आदेश अनुसार तिर्नु पर्ने रकम, र
(झ) संघीय कानून बमोजिम संघीय सञ्चित कोषमाथि व्ययभार हुने रकम ।

धारा ११९. राजस्व र व्ययको अनुमान : नेपाल सरकारको बजेट तर्जुमा गरि अर्थ मन्त्रीले प्रत्येक आर्थिक वर्षको सम्बन्धमा संघीय संसदका दुवै सदनको संयुक्त बैठकमा निम्न कुराहरू समेत खुलाई वार्षिक अनुमान पेश गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ। हालको व्यवस्था अनुसार जेठ महीनाको पन्ध्र गते संघीय संसदमा पेश गर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

(१) नेपाल सरकारको अर्थमन्त्रीले प्रत्येक आर्थिक वर्षको सम्बन्धमा देहायका विषयहरू समेत खुलाई वार्षिक अनुमान पेश गर्नु पर्नेछ :-

- (क) राजस्वको अनुमान,
(ख) संघीय सञ्चित कोषमाथि व्ययभार हुने आवश्यक रकमहरू, र
(ग) संघीय विनियोजन ऐन बमोजिम व्यय हुने आवश्यक रकमहरू ।

(२) उपधारा (१) बमोजिम वार्षिक अनुमान पेश गर्दा अधिल्लो आर्थिक वर्षमा प्रत्येक मन्त्रालयलाई छुट्याइएको खर्चको रकम र त्यस्तो खर्च अनुसारको लक्ष्य हासिल भयो वा भएन त्यसको विवरण पनि साथै पेश गर्नु पर्नेछ।

(३) नेपाल सरकारको अर्थमन्त्रीले उपधारा (१) बमोजिमको राजस्व र व्ययको अनुमान प्रत्येक वर्ष जेठ महीनाको पन्ध्र गते संघीय संसदमा पेश गर्नेछ ।

धारा १२०. विनियोजन ऐन: विनियोजन ऐन अनुसार व्यय हुने आवश्यक रकम शीर्षकहरूमा निर्दिष्ट गरी विनियोजन विधेयकमा राखिने छन् । यसरी विनियोजन ऐनमा शीर्षक मात्र उल्लेख गरिने गरिए तापनि यस्तो शीर्षकको व्यवस्था उत्तरदायित्व मापनको लागि सरल हुने गरी कार्यक्रम र खर्चको प्रकृति (चालू, पुँजीगत, एवं वित्तीय व्यवस्थापन समेत देखिने गरी) उपशीर्षकमा खर्च शीर्षक समेतमा वर्गीकरण गरी अनुसूचीको रूपमा पेश गर्ने गरेको देखिन्छ ।

धारा १२१. पूरक अनुमान: सार्वभौमसत्ता सम्पन्न संसदले पुर्व निर्धारित गरे अनुसार खर्च नभएकोमा पूरक अनुमान पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था अर्न्तगत निम्न विषयमा पूरक अनुमान पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

(१) कुनै आर्थिक वर्षमा देहायको अवस्था पर्न आएमा नेपाल सरकारको अर्थमन्त्रीले प्रतिनिधि सभामा पूरक अनुमान पेश गर्न सक्नेछ :-

- (क) चालू आर्थिक वर्षका लागि विनियोजन ऐनले कुनै सेवाका लागि खर्च गर्न अख्तियारी दिएको र कम अपर्याप्त भएमा वा त्यस वर्षका लागि विनियोजन ऐनले अख्तियारी नदिएको नयाँ सेवामा खर्च गर्न आवश्यक भएमा, वा
(ख) चालू आर्थिक वर्षमा विनियोजन ऐनले अख्तियारी दिएको रकमभन्दा बढी खर्च हुन गएमा ।

(२) पूरक अनुमानमा राखिएको रकम सम्बन्धित शीर्षकमा उल्लेख गरी पूरक विनियोजन विधेयकमा राखिनेछ ।

धारा १२२. पेस्की खर्च : सरकारले संसदमा आय व्ययको विवरण पेश गरिसकेपछि त्यो तत्काल स्वीकृत नभई छलफलको क्रममा रहेको हुन्छ सो अवस्थामा विनियोजन विधेयक विचाराधीन रहेकोमा आर्थिक वर्षका

लागि अनुमान गरिएको व्ययको कुनै अंश अगावै पेस्कीका रूपमा संघीय ऐनद्वारा खर्च गर्न सकिने ।

(२) धारा ११९ बमोजिम राजस्व र व्ययको अनुमान पेश नगरिएसम्म पेशकी खर्च विधेयक प्रस्तुत गरिने छैन र पेशकीको रकम आर्थिक वर्षको व्यय अनुमानको एक तिहाइ भन्दा बढी हुने छैन ।

(३) संघीय पेशकी खर्च ऐन बमोजिम खर्च भएको रकम विनियोजन विधेयकमा समावेश गरिनेछ ।

धारा १२३. उधारो खर्च : यस भागमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्राकृतिक कारण वा बाह्य आक्रमणको आशंका वा आन्तरिक विघ्न वा अन्य कारणले संकटको अवस्था परी धारा ११९ को उपधारा (१) अन्तर्गत चाहिने विवरण खुलाउन अव्यावहारिक वा राज्यको सुरक्षा वा हितका दृष्टिले अवाञ्छनीय देखिएमा नेपाल सरकारको अर्थमन्त्रीले व्ययको विवरण मात्र भएको उधारो खर्च विधेयक प्रतिनिधि सभामा पेश गर्न सक्नेछ ।

धारा १२४. आकस्मिक कोष:

(१) संघीय ऐन बमोजिम आकस्मिक कोषका नामले एउटा कोष स्थापना गर्न सकिनेछ, र त्यस्तो कोषमा समय समयमा संघीय ऐन बमोजिम निर्धारण भएको रकम जम्मा गरिनेछ ।

(२) उपधारा (१) बमोजिमको कोष नेपाल सरकारको नियन्त्रणमा रहनेछ, र नेपाल सरकारले त्यस्तो कोषबाट आकस्मिक कार्यका लागि खर्च गर्न सक्नेछ ।

(३) उपधारा (२) बमोजिमको खर्चको रकम संघीय ऐन बमोजिम यथाशीघ्र सोधभर्ना गरिनेछ ।

आकस्मिक कार्यको व्यवस्थापन अन्तर्गत यो कोषको व्यवस्था गरिएको हो । आकस्मिक कोष ऐन, २०१६ अन्तर्गत व्यवस्था भएको आकस्मिक कोषमा रु २५ लाख रकम आम्दानी भए तापनि यो कोषको परिचालन हालसम्म भएको छैन ।

धारा १२५. आर्थिक कार्यविधि सम्बन्धी ऐन: संघीय ऐन बमोजिम विनियोजित रकम एक शीर्षकबाट अर्को शीर्षकमा रकमान्तर गर्ने र आर्थिक कार्यविधि सम्बन्धी अन्य व्यवस्था संघीय ऐन बमोजिम हुनेछ ।

यो व्यवस्था विगतका संविधानमा पनि रहेको थियो तर आर्थिक कार्यविधिका सम्बन्धमा प्रशासकीय कार्य फछ्यौट ऐन, २०१३ को अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले बनाएका नियमको आधारमा यी कुरा व्यवस्थित हुँदै गएकोमा मिति २०५५।१।२।८ मा आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ जारी भए पछि सो ऐन र प्रत्येक वर्ष जारी हुने विनियोजन ऐनले गरेको प्रावधान अनुसार आर्थिक कार्यविधि व्यवस्थित हुँदै आएको छ ।

सरकारी आर्थिक कार्य प्रणालीमा सुधारका श्रेयहरू

● नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने पर्ने वैदेशिक सहायताको रकम करिब २९ प्रतिशत सरकारको मुख्य कोष संचित कोषमा जम्मा नै नभई खर्च हुने गरेको र त्यसको लेखापरिक्षण समेत देशको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्था महालेखापरीक्षकबाट हुने गरेको छैन । यसले वैदेशिक सहायता प्राप्त हुने रकम खर्चमा नियमितता, मितव्ययीता, कार्यदक्षता, प्रभावकारिता जस्ता विविध पक्षको विश्लेषण हुन नसकेको स्थिति विद्यमान छ । नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने सम्पूर्ण वैदेशिक सहायता सञ्चीत कोषमा दाखिला गरि खर्च गरिनु पर्दछ भने

आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ अनुसार त्यसको लेखापरीक्षण महालेखापरीक्षकको कार्यालयबाट गरिनु पर्दछ।

⊙ संविधानमा नेपाल सरकारलाई प्राप्त सबै रकम संचित कोषमा दाखिला गर्ने एवं धारा ११९ अनुसार अर्थ मन्त्रीले संसदमा आयव्ययको अनुमान पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। नेपालका स्थानीय निकाय गाउँ विकास समिति ३१५७, नगरपालिका २१७ एवं जिल्ला विकास समितिले गर्ने आम्दानी सरकारको आय विवरणमा समावेश गर्ने गरिएको छैन यसले गर्दा अर्थ मन्त्रीले पेश गरेको बजेटमा सरकारको सम्पूर्ण आय तथा खर्च समावेश हुन नसक्ने अवस्था छ। स्थानीय निकायले जनताबाट उठाएको कर र खर्चको विवरणलाई समेत आर्थिक कार्य प्रणालिले समावेश गर्नु पर्दछ।

⊙ सरकारसंग भएको धरौटी, कार्य सञ्चालन कोषमा भएको अरबौ रकम सञ्चितकोष नसमेटेको देखिन्छ। यसले गर्दा सरकारी ढुकुटीमा भएको रकमको यथार्थ विवरण आउन सकेको छैन। अतः सरकारको नाममा रहेका सबै कोषको रकम समेटिने गरि सञ्चितकोषको व्यवस्थापन गरिनु पर्दछ।

⊙ संविधानको धारा ११९ अनुसार संचित कोषमाथि व्ययभार हुने रकम का सम्बन्धमा संसदमा छलफल गर्नु नपर्ने व्यवस्था भएकोमा समेत कतिपय अवस्थामा उक्त प्रकृतिका खर्चहरू कटौती गर्ने गरिएको छ। संवैधानिक प्रावधान अनुसार नै संचितकोषमाथि व्ययभार भएका रकम कटौती गर्ने प्रचलनको व्यवहारिक रूपमै अन्त्य गरिनु पर्दछ।

⊙ प्रत्येक आर्थिक वर्षको सम्बन्धमा व्यवस्थापिका-संसद समक्ष वार्षिक अनुमान पेश गर्दा प्रत्येक मन्त्रालयलाई छुट्याइएको खर्चको रकम र सो खर्च अनुसारको लक्ष्य हासिल भयो वा भएन भन्ने सम्बन्धमा ध्यान पुरयाएको देखिदैन। अतः बजेट पेश गर्दाकै बखत लक्ष्य प्रगति वास्तविकतामा आधारित बनाई सोहि अनुसार बजेट व्यवस्थापन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

⊙ संसदमा स्वीकृतिको लागि पेश हुने बजेट माथिको छलफल वास्तविकतामा आधारित नभइ औपचारिकतामा सिमीत हुने गरेको देखिन्छ संवैधानिक व्यवस्थामा नै एकै दिनमा छलफल टुग्याई बजेट पारित गर्न सकिने व्यवस्थाले गर्दा पनि कतिपय त्रुटीहरू पनि नसकिने अवस्था रहेकोले संसदमा हहुने बजेट माथिको छलफल लाई गहन रूपमा अगाडी बढाउनु पर्ने देखिन्छ।

⊙ सरकारको आर्थिक कार्य प्रणालि व्यवस्थापन गर्ने आर्थिक ऐन नियमहरू बढी प्रक्रियामुखि तथा भ्रन्कटिला रहेका छन्। नतिजालाई भन्दा पनि कागजी प्रक्रियालाई जोड दिएको देखिन्छ। बोलपत्रको प्रकासन, ठेक्का व्यवस्थान जस्ता विषयमा निर्णय गर्न निर्णय कर्तालाई सहज छैन। अतः आर्थिक ऐन नियम प्रक्रियामुखी भन्दा पनि नतिजामुखी हुनुपर्ने जरुरी देखिन्छ।

⊙ नेपाल सरकारले वि. स. २०१८ चैत्र २ मा स्वीकृत गरे अनुसार २०१९ बैशाख १ देखि लागु गरिएको सरकारको लेखा प्रणालीलाई हाल पनि नयाँ श्रेस्ता प्रणालिका नामले चिनिन्छ तर उक्त लेखा प्रणालिमा समसामयिक सुधार हुन नसकेको कारणले सबै खालका सूचना प्राप्त हुने स्थिति विद्यमान छ। लेखा प्रणालीमा सामयिक सुधार गरि लेखामानको विकास गर्दै जानुपर्ने अवस्था रहहेको छ। सूचना प्रविधिको बढदो प्रयोगले पनि सरकारी लेखा प्रणालिमा पुर्णतया सुचना प्रविधि मैत्रि बनाइनु पर्दछ।

- संविधानको धारा ११९ मा अर्थ मन्त्रीले संसद समक्ष आयव्यव विवरण (बजेट) पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेकोमा कतिपय अवस्थामा आर्थिक वर्ष समाप्त भै सकदा समेत बजेट आउन नसकेको स्थिति विद्यमान छ । यसले गर्दा सरकारको बजेट कार्यान्वयन प्रक्रियामा असर परेको देखिन्छ । समयमा अख्तियारी नजाने , कार्यक्रम स्विकृति नहुने जस्ता समस्या देखिन्छ । अतः संविधामा नै बजेट पेश गर्ने समयवाधि तोकिएको परिप्रेक्ष्यमा निर्धारित समयमा नै संसदमा बजेट पेश गरिने व्यवस्था कार्यान्वयन हुनुपर्दछ ।
- आर्थिक कार्यप्रणालीमा आकस्मिक कोषको व्यवस्था भएकोमा आकस्मिक कोष ऐन, २०१६ बमोजिम २५ लाख उक्त कोषमा व्यवस्थापन गरिएकोमा हालसम्म पनि उक्त कोष कार्यान्वयन नभएको अवस्था छ । अतः आकस्मिक कार्यको व्यवस्थापनको लागि आकस्मिक कोषलाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गरिनु पर्दछ ।
- वास्तवमा सरकारी आर्थिक कार्यप्रणालीले सञ्चित कोष वा सरकारी कोषको संचालन, बजेट तर्जुमा, निकास तथा खर्च गर्ने, लेखा राख्ने, आन्तरिक नियन्त्रणको व्यवस्था मिलाउने, लेखापरीक्षण, बेरजु फछ्यौट तथा असुल तहसिल गर्ने गराउने जस्ता आर्थिक कार्यविधि नियमित तथा व्यवस्थित रूपबाट सञ्चालन गर्न गराउन सहयोग पुर्याई देशमा आर्थिक सुशासन कायम गरि वित्तिय व्यवस्थापनमा सहयोग गर्दछ। देशका जनतालाई आफुले तिरेको कर आफ्नै लागि खर्च भएको अनुभूति दिलाउने कार्य गर्ने गर्दछ ।

सन्दर्भ साताग्री

- “आर्थिक कार्यविधि ऐन,२०५५ ”,काठमाण्डौ, कानुन किताब व्यवस्था समिति,बबरमहल ।
- “आर्थिक कार्यविधि नियमावली,२०६४”,काठमाण्डौ, कानुन किताब व्यवस्था समिति,बबरमहल ।
- कार्की, बट्टी बहादुर(२०६३), “सरकारी लेखापरीक्षण प्रणाली”, काठमाण्डौ, सुरज कार्की,
- “नेपालको संविधान, ”,काठमाण्डौ, कानुन किताब व्यवस्था समिति,बबरमहल ।
- लेखापरीक्षण पत्रिकाका विभिन्न अङ्क, महालेखा परीक्षकको कार्यालय ।
- “पराग” राजस्व विशेषांक १, नेपाल राष्ट्रिय कर्मचारी संगठन, निजामती विभागिय कार्य समिति, अर्थ मन्त्रालय काठमाण्डौ ।

सार्वजनिक संस्थानको स्थिति

भूमिराज आचार्य, लेखापरीक्षण अधिकारी

१. अवधारणा र उद्देश्य

सार्वजनिक संस्थान भन्नाले सरकारी स्वामित्व भएको व्यवसायिक संस्थाको गुण भएको, वस्तु तथा सेवाको विक्री एवं उत्पादन लागत खर्चसँग सम्बन्धित रहेको, व्यवस्थापनमा स्वायत्तता भएको र कानुनी स्वतन्त्र तथा सरकारद्वारा नियन्त्रित र जनताप्रति उत्तरदायी संस्थालाई जनाउँदछ। अर्को शब्दमा सरकारको पूर्ण वा अधिकांश नियन्त्रणमा रहेर व्यवसाय गर्ने संगठन हो। विश्वमा यो अवधारणा राष्ट्रिय हितको प्रवर्द्धन गर्न, भविष्यको योजनाको लागि रकम परिचालन गर्न, नमूना उद्यमीको रूपमा कार्य गर्न, तीव्र आर्थिक विकास गर्न, क्षेत्रीय तथा सन्तुलित विकास गर्न, अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाहरु कम मूल्यमा एवं पर्याप्त रूपमा उपलब्ध गराउन, रोजगारीको अवसर श्रृजना गर्न, अर्थतन्त्रमाथि नियन्त्रण राख्न, सामाजिक न्याय तथा कल्याण गर्न, धन तथा उत्पादनको साधन केही व्यक्तिमा केन्द्रित हुनबाट बचाउन, आम्दानीको विषमता घटाउन, समाजको पिछडिएको वर्गको विकास र उत्थान गर्न, पिछडिएको क्षेत्रको विकास गर्न एवं कामदारहरुको स्वार्थको रक्षा गर्ने उद्देश्य रहेको पाइन्छ।

२. नेपालको सन्दर्भमा संस्थानको अवधारणा

सर्वसाधारण नेपाली जनतालाई आधारभूत वस्तु तथा सेवा सर्वसुलभ रूपमा उपलब्ध गराउने, विकासको आधारभूत संरचना निर्माण गर्ने, वस्तु र सेवा उत्पादन तथा विक्रीमा व्यवसायिकसिद्धान्त अवलम्बन गरी ती कार्यमा दक्षता एवं प्रभावकारीता बढाई नाफा समेत आर्जन गरी आर्थिक रूपले आत्मनिर्भर हुने, पूर्वाधार निर्माण एवं आर्थिक वृद्धिमा योगदान पुऱ्याउने आदि उद्देश्यले सार्वजनिक संस्थानहरु स्थापना गरिएको हो। निजी क्षेत्रको उपेक्षित स्तरमा उद्यमशीलता विकास भईनसकेको, प्राविधिक ज्ञान, व्यवसायिक र पूँजी लगानी गर्ने क्षमता र ठूला पूर्वाधार विकासमा अनुभव समेत नभएको अवस्थामा सरकारद्वारा देश विकासका लागि आधारभूत संरचना निर्माण गर्नुपर्ने तथ्यलाई मध्यनजर राख्दै सार्वजनिक संस्थानहरुको स्थापना भएको देखिन्छ। वि.सं.१९९३ सालमा सार्वजनिक संस्थानका रूपमा नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापना पश्चात् सार्वजनिक संस्थानको औपचारिक सुरुवात भई वि.सं.२०४९ सम्ममा पुग्दा मुलुकमा ६६ वटा सार्वजनिक संस्थानहरु अस्तित्वमा रहेको थिए। वि.सं.२०४६ सालको राजनीतिक परिवर्तन पछि सरकारले अवलम्बन गरेको खुलाबजारमुखी अर्थव्यवस्थाको कारण संस्थानहरुमा सरकारको लगानी घटाई निजीकरण नीति लिई ३० वटा संस्थानहरु निजीकरण भयो। संस्थानहरुको समग्र कार्यकुशलतामा सुधार ल्याउने तथा तीनको व्यवसायिकतामा अभिवृद्धि गर्नका लागि संस्थानका कार्यकारी प्रमुखहरु योग्यता, दक्षता र क्षमताका आधारमा नियुक्ति गर्ने र कामको अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्ने उद्देश्यले २०६८ सालमा गठन गरिएको सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्डले यस क्षेत्रमा कार्य अगाडि बढाईएको पाईन्छ।

३. संचालन आम्दानीको स्थिति

नेपाल सरकारको पूर्ण वा अधिकांश स्वामित्वमा संचालित ३७ वटा सार्वजनिक संस्थानहरूको कुल संचालन आय २०६९।७० मा रु.२ खर्च २३ अर्ब २६ करोड ३९ लाख पुगेको छ। सो आय अधिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा २०.१७ प्रतिशतले बढी छ। २०६८।६९ मा यी संस्थानहरूको कुल संचालन आय रु.१ खर्ब ८५ अर्ब ७९ करोड २७ लाख रहेको थियो।

४. नाफा नोक्सानको अवस्था :

नेपाल सरकारको पूर्ण वा अधिकांश स्वामित्वमा संचालित ३७ वटा सार्वजनिक संस्थानहरू मध्ये २०६९।७० मा १९ वटा संस्थानहरू खुद नाफामा र १७ वटा संस्थानहरू खुद नोक्सानीमा संचालित छन्। नेपाल इन्जिनियरिङ्ग कन्सल्टेन्सी सेवा केन्द्र लिमिटेडको कारोवार नै नभएको र जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेडका कर्मचारीहरूलाई अवकाश दिएपश्चात तथ्याङ्क प्राप्त नभएको स्थिति छ। संस्थानहरूको २०६८।६९ मा खुद नोक्सान रु.३ अर्ब ४९ करोड ६० लाख रहेकोमा २०६९।७० मा रु. ११ अर्ब ४० करोड ५ लाख खुद नाफा भएको छ। नेपाल विद्युत प्राधिकरण र नेपाल आयल निगमको खुद नोक्सान उल्लेख्य मात्रामा घटेको तथा नेपाल वायुसेवा निगम, कृषि विकास बैंक, कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेड, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम लिमिटेड लगायतका संस्थानहरूको खुद नाफा बढेकोले केही सकारात्मक स्थिति देखा परेको छ। नेपाल दुरसंचार कम्पनी लिमिटेडको खुद नाफा रु.११ अर्ब ३० करोड, कृषि विकास बैंक लिमिटेडको खुद नाफा रु.२ अर्ब २ करोड, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको खुद नाफा रु.१ अर्ब ३१ करोड, नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणको खुद नाफा रु.१ अर्ब ९ करोड र दि टिम्बर कर्पोरेशन अफ नेपाल लिमिटेडको खुद नाफा रु.३७ करोड रहेको पाईन्छ। २०६८।६९ मा नेपाल विद्युत प्राधिकरणको खुद नोक्सान रु.९ अर्ब ९५ करोड रहेकोमा २०६९।७० मा यस्तो नोक्सान घटेर ४ अर्ब ६३ करोड रहेको छ। २०६९।७० मा विद्युत महशुल २० प्रतिशतले वृद्धि हुनु, विनीयम दर परिवर्तनका कारणले भएको नोक्सान घट्नु र कर्मचारी खर्च व्यवस्थामा गत भन्दा रु.७४ करोड कम व्यवस्था गर्नु परेकोले नेपाल विद्युत प्राधिकरणले खुद नोक्सानमा ठूलो अङ्गले कमी आएको देखिन्छ। त्यस्तै, नेपाल आयल निगमको २०६८।६९ मा रु.९ अर्ब ५३ करोड खुद नोक्सान रहेकोमा २०६९।७० मा रु.२ अर्ब ५ करोड मात्र खुद नोक्सान रहेको छ। २०६९।७० मा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा कच्चा तेलको मूल्य घट्न गएकोले खुद नोक्सान ठूलो अङ्गले घटेको पाईन्छ।

५. ऋण एवं सेयर लगानी र लाभांश प्राप्ती स्थिति :

आ.व.२०६९।७० सम्ममा ३७ वटा सार्वजनिक संस्थानहरूमा नेपाल सरकारको कुल सेयर लगानी रु.१ खर्ब ७ अर्ब ६६ करोड ३८ लाख र कुल ऋण लगानी रु.१ खर्ब ६ अर्ब ५० करोड १७ लाख पुगेको छ। २०६८।६९ मा भने सेयर लगानी रु.१ खर्ब २ अर्ब ४१ करोड ३७ लाख र ऋण लगानी रु.१ खर्ब २३ करोड ६७ लाख रहेको थियो। यसरी संस्थानहरूमा सरकारको सेयर तथा ऋण लगानी अधिल्लो वर्षको तुलनामा क्रमशः ५.१३ र ५.२० प्रतिशतले बढेको पाईन्छ। ३७ वटा सार्वजनिक संस्थानहरूको कुल

सेयरधनी कोष २०६९।७० सम्ममा कुल रु. ९७ अर्ब ८४ करोड १५ लाख रहेको छ। अघिल्लो वर्षमा उक्त सेयरधनी कोष रु. ९७ अर्ब ५९ करोड ८७ लाख रहेको थियो। २०६८।६९ को तुलनामा पछिल्लो वर्षमा संस्थानहरूको सेयरधनी कोष ०.२५ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ। त्यसैगरी २०६८।६९ सम्ममा संस्थानहरूको खुद स्थिर सम्पत्ति रु. १ खर्ब २० अर्ब ४१ करोड ६१ लाख रहेकोमा २०६९।७० मा रु. १ खर्ब १८ अर्ब ५६ करोड ८६ लाख पुगेको पाईन्छ। नेपाल सरकारलाई सार्वजनिक संस्थानहरूबाट २०६८।६९ मा रु. ६ अर्ब ९९ करोड २ लाख प्राप्त भएको छ। यो रकम सरकारी सेयर लगानीको ६.४९ प्रतिशत हो। नेपाल सरकारलाई यस अवधिमा नेपाल दूरसंचार कम्पनी लिमिटेड, नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लिमिटेड, औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लिमिटेड र जलविद्युत लगानी तथा विकास कम्पनी लिमिटेडबाट मात्र लाभांश प्राप्त भएको देखिन्छ।

६. राजस्व र कुल गार्हस्थ उत्पादनमा सार्वजनिक संस्थानको योगदानको अवस्था :

नेपाल सरकारले २०६९।७० मा संकलन गरेको कुल राजस्व रु. २ खर्ब ९६ अर्ब १ करोडमा सार्वजनिक संस्थानहरूबाट प्राप्त लाभांशको अंश २.३६ प्रतिशत अर्थात रु ६ अर्ब ९९ करोड २ लाख रहेको छ। नेपाल सरकारले संस्थानमा गरेको सेयर लगानीको अनुपातमा सरकारलाई प्राप्त प्रतिफल अर्थात लाभांश ६.४९ प्रतिशत मात्र भएकोले यो प्रतिशत दर प्रचलित व्याजदर भन्दा न्यून देखिन्छ। २०६९।७० को कुल गार्हस्थ उत्पादन रु. १६ खर्ब ९३ अर्ब मा सार्वजनिक संस्थानहरूको कुल संचालन आयको योगदान १३.१७ प्रतिशत अर्थात रु. २ खर्ब २३ अर्ब रहेको छ। सरकारले सार्वजनिक संस्थानहरूमा २०६९।७० मा प्रवाह गरेको ऋण (१२ अर्ब ५५ करोड २१ लाख) को हिस्सा सोही वर्षको कुल सरकारी खर्च रु. ३ खर्ब २ अर्ब ५ करोड ३९ लाखमा ४.१६ प्रतिशत रहेको छ भने पूँजीगत खर्च रु. ५४ अर्ब ५९ करोड ८४ लाखमा सार्वजनिक संस्थानहरूमा प्रवाह भएको ऋणको हिस्सा २२.९९ प्रतिशत रहेको छ।

७. सार्वजनिक संस्थानमा व्यवस्था नगरिएको दायित्व र सतग्र संचालन अवस्था :

सार्वजनिक संस्थानमा कार्यतर कर्मचारीहरू सेवा निवृत्त भएपछि उपदान, निवृत्तभरण, औषधी उपचार, विमा, विदाको रकम जस्ता विभिन्न शीर्षकहरूबाट दिईने सुविधाको कारण हरेक संस्थानहरूको कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्वमा वर्षेनी वृद्धि भैरहेको छ। सार्वजनिक संस्थानहरूको २०६८।६९ मा कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्व रु. २१ अर्ब २० करोड २१ लाख रहेकोमा २०६९।७० मा उक्त रकममा २५.०३ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. २६ अर्ब ५० करोड ९९ लाख पुगेको छ। संस्थानहरूको कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्वमा वर्षेनी वृद्धि भैरहेको स्थितिले अन्तिममा नेपाल सरकार उपर नै भार पर्ने हुँदा यसलाई समय मै नियन्त्रण गर्नेतर्फ अर्थ मन्त्रालय संवेदनशील एवं सर्तक रहनु पर्दछ। २०६९।७० सम्ममा ३७ वटा सार्वजनिक संस्थानहरूको खुद संचित नोक्सान रु. २१ अर्ब १७ करोड १५ लाख पुगेको छ। संचित नोक्सान रु. १ अर्ब भन्दा बढी भएका संस्थानहरूमा नेपाल आयल निगम (रु २४ अर्ब ५४ करोड), नेपाल विद्युत प्राधिकरण (रु १४ अर्ब ४३ करोड), राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक (रु ११ अर्ब ५३ करोड) नेपाल खाद्य संस्थान (रु १ अर्ब १८ करोड) र नेपाल वायु सेवा निगम (रु १ अर्ब १० करोड) रहेका छन्।

संचित नाफा रु. १ अर्ब भन्दा बढी भएका संस्थानहरू अन्तर्गत नेपाल दूरसंचार कम्पनी लि (रु ३८ अर्ब ६४ करोड) नेपाल नागरिक उडड्यन प्राधिकरण (रु १ अर्ब ८० करोड) नागरिक लगानी कोष (रु. १ अर्ब २५ करोड) कृषि विकास बैंक लिमिटेड (रु १ अर्ब १९ करोड) रहेका छन्। संचित नोक्सानीको ठूलो अंक हेर्दा सार्वजनिक संस्थानहरूबाट सरकारलाई उपलब्धी भन्दा दायित्व सिर्जना भईरहेको स्थिति छ।

८. नेपालको सार्वजनिक संस्थानहरूको क्षेत्रगत विश्लेषण :

८.१. औद्योगिक क्षेत्र :

औद्योगिक क्षेत्रमा विगतमा ७ वटा संस्थानहरू संचालनमा रहेकोमा जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेडका कर्मचारीहरूलाई सुविधा सहित अवकाश गरेपश्चात उक्त संस्थानबाट कुनै कारोवार नभएको स्थिति छ। २०६९।७० मा औद्योगिक क्षेत्र अन्तर्गत संचालित सार्वजनिक संस्थानहरूले रु ५ अर्ब ७४ करोड ३९ लाख वरावारको आय आर्जन गरेका छन् जुन २०६८।६९ को तुलनामा १७.८३ प्रतिशत बढि छ। जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेडका साथै नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि.को संचालन आय शून्य नै रहेको छ भने नेपाल औषधी लिमिटेडको संचालन आय अधिल्लो वर्षको तुलनामा ह्रास भएको छ। उदयपुर सिमेन्ट उद्योग लिमिटेडको हेटौडा सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड, दुग्ध विकास संस्थान र जडिबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन कम्पनी लिमिटेडको क्रमश ५१.१४ प्रतिशत, १७.७७ प्रतिशत, १२.०८ प्रतिशत र ६.५१ प्रतिशत र ६.५१ प्रतिशतले संचालन आय वृद्धि गर्न सफल भएका देखिन्छ। २०६९।७० मा खुद नोक्सान गत वर्षको तुलनामा ५४.९० प्रतिशतले घट्न भई रु.५६ करोड ९८ लाख पुगेको छ। यो क्षेत्रको कुल संचित नोक्सान रु.९ अर्ब ६९ करोड ५० लाख पुगेको छ। यसरी ठूलो रकम अझै पनि संचित नोक्सानी रहेको आधारमा औद्योगिक क्षेत्रका संस्थानहरू समस्याग्रस्त रहेको स्पष्ट हुन आउँदछ। औद्योगिक क्षेत्र का संस्थानहरूको खुद स्थिर सम्पत्ति गत वर्षको रु.३ अर्ब ९७ करोड ८३ लाखबाट रु.१८ करोड २७ लाख न्यूनिकरण भै रु.३ अर्ब ६१ करोड ५६ लाख पुगेको छ। औद्योगिक क्षेत्रमा संचालित संस्थानहरूले तिर्न बाँकी ऋण २०६८।६९ को तुलनामा रु.३ करोड ३१ लाखले वृद्धि भई २०६९।७० मा रु.४ अर्ब २४ करोड ३९ लाख पुगेको छ। ठूलो रकम ऋण लिनेमा उदयपुर सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड (रु.१ अर्ब ७२ करोड) र नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाईट प्रा.लि (रु.१ अर्ब २९ करोड) रहेका छन्। त्यस्तै, सेयरधनी कोष रु.३ अर्ब ७९ करोड ६३ लाख ऋणात्मक रहेको छ जुन गत वर्षको तुलनामा रु.६७ करोड ४ लाखले बढी हो। औद्योगिक क्षेत्रका संस्थानहरूमा सरकारले २०६९।७० सम्ममा सेयर लगानी रु.५ अर्ब ३६ करोड ५६ लाख गरेको भएतापनि लाभांश भने प्राप्त गर्न सकेको छैन। औद्योगिक क्षेत्रका संस्थानहरूमा जम्मा २ हजार ६ सय ९ जना कर्मचारीहरू कार्यरत रहेकोमा कुल प्रशासनिक खर्च वार्षिक रु.४१ करोड ९९ लाख तथा कर्मचारी अवकाशको निमित्त कोषमा व्यवस्था नगरेको दायित्व रु.५ अर्ब ८४ करोड ४१ लाख रहेको छ। ७ वटा संस्थानहरूमध्ये ५ वटा संस्थानले २०६९।७० सम्मको लेखापरीक्षण गराएका छन्। जनकपुर चुरोट कारखाना

लिमिटेड र नेपाल अरियण्ट म्याग्नेसाइट प्रा.लि.ले लामो समयदेखि लेखापरीक्षण गराएको छैनन् ।

८.२. व्यापारिक क्षेत्र :

यस क्षेत्रमा ६ वटा संस्थानहरूले २०६९।७० मा रु.१ खर्ब २० अर्ब ३६ करोड ४७ लाख संचालन आय आर्जन गरी खुद नोक्सान रु.१ अर्ब ५५ करोड ३४ लाख रहेका छन् । यस क्षेत्रका संस्थानहरूको संचालन आय २०६८।६९ मा रु.९५ अर्ब ३१ करोड ४१ लाख र खुद नोक्सान रु.९ अर्ब ७६ करोड ५० लाख रहेको थियो । नेपाल आयल निगमको २०६८।६९ मा रु.९ अर्ब ५३ करोड खुद नोक्सान भएकोमा निगमको २०६९।७० मा रु.२ अर्ब ५ करोड मात्र खुद नोक्सान भएको छ । २०६९।७० मा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा कच्चा तेलको मूल्य घट्नु तथा आन्तरिक बजारमा पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य बढ्नु जस्ता कारणले खुद नोक्सान ठूलो अङ्कले घटेको पाईन्छ । २०६८।६९ मा कुल ऋण रु.२५ अर्ब ७५ करोड ६८ लाख रहेकोमा २०६९।७० मा २६ अर्ब ५० करोड ६१ लाख पुगेको छ । यस क्षेत्रका संस्थानहरूमध्ये नेपाल आयल निगमले सबै भन्दा बढी रु.२५ अर्ब ७७ करोड ९ लाख ऋण लिएको छ । नेपाल आयल निगम लिमिटेडलाई २०६९।७० सम्ममा नेपाल सरकारको जमानतमा कर्मचारी संचयकोष र नागरिक लगानी कोषबाट रु.१३ अर्ब १३ करोड ऋण प्राप्त गरेको देखिन्छ । साथै खुद स्थिर सम्पत्ति रु.२ अर्ब २ करोड २७ लाख रहेको छ । खुद सम्पत्ति सबै भन्दा बढी कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेडको रु.७७ करोड २५ लाख रहेको छ भने सबैभन्दा न्यून नेशनल ट्रेडिङ लिमिटेडको रु.२ करोड ९२ लाख रहेको छ । यस क्षेत्रमा संचालित संस्थानहरूको समग्र सेयरधनी कोष रु.२३ अर्ब १२ करोड ४५ लाख ऋणात्मक रहेको अवस्था छ । नेपाल आयल निगम लिमिटेडको पूँजीकोष रु.२४ अर्ब २४ करोड ७४ लाख ऋणात्मक रहेको कारण यस क्षेत्रको समग्र पुजी कोष ऋणात्मक रहको पाइन्छ । यस क्षेत्रका ६ वटा संस्थानहरूमध्ये ४ वटाले २०६९।७० सम्मको लेखापरीक्षण गराएका छन् भने नेपाल खाद्य संस्थानले २०६६।६७ र नेशनल ट्रेडिङ लिमिटेडको आर्थिकवर्ष २०६८।६९ सम्मको मात्र लेखापरीक्षण गराएका छन् । त्यसैगरी १ हजार ९ सय ३९ जना कर्मचारी कार्यरत रहेको र कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्व रु.८२ करोड ५१ लाख रहेको पाईन्छ । यस क्षेत्रका संस्थानहरूमा सरकारले २०६९।७० सम्ममा ऋण लगानी रु. २२ अर्ब ७९ करोड ५२ लाख तथा सेयर लगानी रु. १ अर्ब ९९ करोड ९३ लाख गरेको भएतापनि लाभांश प्राप्तीको अवस्था शून्य रहेको छ ।

८.३. सेवा क्षेत्र :

यस क्षेत्रमा विगतमा ७ संस्थानहरू संचालनमा रहेकोमा नेपाल इन्जिनियरिङ कन्सल्टेन्सी सेवा केन्द्रका कर्मचारीहरूलाई सुविधा सहित अवकाश गरेपश्चात सो संस्थानबाट कुनै कारोवार भएको छैन । यस क्षेत्रका संस्थानहरूको संचालन आय २०६८।६९ मा रु. ९ अर्ब ७५ करोड ३१ लाख रहेकोमा २०६९।७० मा उक्त आयमा ९.५९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १० अर्ब ६८ करोड ८९ लाख पुगेको छ । सबैभन्दा बढी नेपाल वायुसेवा निगम र नेपाल नागरिक उडड्यान प्राधिकरणले

क्रमशः रु.६ अर्ब ८३ करोड ६८ लाख र रु.३ अर्ब २३ करोड ८२ लाख संचालन आय प्राप्त गरेको छ, भने । खुद नाफा २०६८।६९ मा रु. १ अर्ब ७ करोड ५८ लाख गरेकोमा २०६९।७० मा मुनाफा रकम वृद्धि भई रु. १ अर्ब ४४ करोड ३० लाख पुगेको छ । नेपाल नागरिक उडड्यन प्राधिकरण, नेपाल वायुसेवा निगम, औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लिमिटेड, नेपाल पारवहन तथा गोदाम व्यवस्था कम्पनी लिमिटेडको खुद मुनाफा आर्जन गरेका छन् भने नेशनल कन्स्ट्रक्सन कम्पनी नेपाल लिमिटेड र राष्ट्रिय उत्पादकत्व तथा आर्थिक विकास केन्द्र लिमिटेड घाटामा संचालित छन् । अधिल्लो वर्ष नोक्सानमा रहेको नेपाल वायुसेवा निगमले २०६९।७० मा रु.३१ करोड नाफा गरेको छ । नेपाल सरकारले २०६९।७० सम्ममा सेवा क्षेत्रका संस्थानहरूमा रु.१४ अर्ब ९ करोड ७२ लाख सेयर लगानी तथा रु.२ अर्ब ४६ करोड ९३ लाख ऋण लगानी भएको छ । २०६९।७० मा औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लिमिटेड बाहेक यस क्षेत्रका अन्य संस्थानहरूबाट नेपाल सरकारलाई लाभांश प्राप्त भएको स्थिति छैन । साथै खुद स्थिर सम्पत्ति २०६९।७० सम्ममा कुल रु.१० अर्ब ११ करोड ३४ लाख र सेयरधनी कोष रु.१४ अर्ब २ करोड २० लाख रहेको छ । नेपाल वायुसेवा निगमको मात्रै सेयरधनी कोष रु.७२ करोड ५२ लाखले ऋणात्मक रहेको छ । सेवा क्षेत्रको ऋण दायित्व २०६९।७० सम्ममा रु.३ अर्ब ७५ लाख पुगको छ । उक्त ऋणमध्ये नेपाल वायुसेवा निगमको रु.२ अर्ब १८ करोड १२ लाख, नेपाल नागरिक उडड्यन प्राधिकरणको रु.७९ करोड १५ लाख र नेपाल पारवहन तथा गोदाम व्यवस्था कम्पनी लिमिटेडको रु.३ करोड ४८ लाख रहेको देखिन्छ । कोषमा व्यवस्था नभएको दायित्व २०६९।७० सम्ममा रु.५० करोड १६ लाख पुगेको छ । यसमध्ये सबै भन्दा बढी नेपाल वायुसेवा निगमको रु.४४ करोड ६७ लाख रहेको छ । नेपाल वायुसेवा निगमलाई २०६९।७० मा दुईवटा न्यारोबढी एयरबस जहाज खरिद गर्नका लागि नेपाल सरकारको जमानतमा कर्मचारी संचयकोषबाट रु.१० अर्ब ऋण उपलब्ध गराउने गरी कोष र निगमबीच सम्झौता भई जहाज खरिद प्रकृया शुरु भएको छ । भने औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापनलिमिटेड, नेपाल वायुसेवा निगम र नेपाल नागरिक उडड्यन प्राधिकरणले मात्र २०६९।७० सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेको छन् । नेशनल कन्स्ट्रक्सन कम्पनी नेपाल लिमिटेड र नेपाल पारवहन तथा गोदाम व्यवस्था कम्पनी लिमिटेडले २०६८।६९ सम्मको तथा राष्ट्रिय उत्पादकत्व तथा आर्थिक विकास केन्द्र लिमिटेडले २०६३।६४ सम्मको मात्र लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेका छन् । सेवा क्षेत्र अन्तर्गतका संस्थानहरूमा कार्यरत कर्मचारीहरूको संख्या २०६९।७० सम्ममा कुल २ हजार ७०८ को कुल प्रशासनिक खर्च वार्षिक रु.२ अर्ब ४७ करोड ३३ लाख रहेको पाईन्छ ।

८.४. सामाजिक क्षेत्र :

यस क्षेत्रमा ५ संस्थानहरू (साँस्कृतिक संस्थान, गोरखापत्र संस्थान, जनक शिक्षा सामाग्री केन्द्र लिमिटेड, नेपाल टेलिभिजन र राष्ट्रिय आवास कम्पनी लिमिटेड मध्ये २०६९।७० मा राष्ट्रिय आवास कम्पनी लिमिटेड बाहेक अरु चारवटै संस्थानहरू खुद घाटामा संचालित छन् । २०६८।६९

मा यस क्षेत्रका संस्थानहरूको रु.२८ करोड ६८ लाख खुद नोक्सान रहेकोमा २०६९।७० मा उक्त संस्थानहरूको खुद नोक्सान रु.१८ करोड ५६ लाख रहेको छ। यस क्षेत्रका संस्थानहरूको २०६९।७० मा कुल संचालन आय रु.१ अर्ब २१ करोड ६ लाख रहेको देखिन्छ। खुद स्थिर सम्पत्ति अधिल्लो २०६८।६९ मा रु.८७ करोड ७८ लाख रहेकोमा २०६९।७० मा सम्पत्ति घटेर रु.८० करोड ९ लाख पुगेको छ। नेपाल सरकारले २०६९।७० सम्ममा यस क्षेत्रका संस्थानहरूमा कुल रु.२ अर्ब ३६ करोड २० लाख सेयर लगानी तथा रु.४४ करोड ९३ लाख ऋण लगानी गरेको भएतापनि लाभांश प्राप्त भएको पाईएको छैन। सामाजिक क्षेत्रका संस्थानहरूको कुल सेयरधनी कोष अधिल्लो २०६८।६९ मा रु.९१ करोड ९९ लाख रहेकोमा २०६९।७० मा यस्तो कोष घटेर रु.७६ करोड ७ लाख पुगेको छ। कर्मचारीहरूको संख्या २०६८।६९ को अन्त्यसम्ममा कुल १ हजार ८ सय ६९ रहेकोमा २०६९।७० मा ३३ जना कर्मचारी संख्या बढ्न गई कुल १ हजार ९ सय २ जना पुगेको छ। साथै संस्थानहरूको कोषमा व्यवस्था नगरेको दायित्व २०६९।७० को अन्त्यसम्ममा रु.६७ करोड २७ लाख पुगेको छ। यसमध्ये सबैभन्दा बढी गोरखापत्र संस्थानको रु.५१ करोड रहेको छ। नेपाल टेलिभिजन, राष्ट्रिय आवास कम्पनी लिमिटेड, गोरखापत्र संस्थान र साँस्कृतिक संस्थानले २०६९।७० सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिसकेका छन् भने जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र लिमिटेडले २०६८।६९ सम्मको मात्र लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेको देखिन्छ।

८.५. जनीपयोगी क्षेत्र :

यस क्षेत्रमा संचालित ३ संस्थानहरू (नेपाल दूर संचार कम्पनी लिमिटेड, नेपाल विद्युत प्राधिकरण र नेपाल खानेपानी संस्थान) को कुल संचालन आय २०६८।६९ को रु.५३ अर्ब २४ करोड २६ लाखमा रु.८ अर्ब ५ करोड ५९ लाखले वृद्धि भई २०६९।७० मा रु.६१ अर्ब २९ करोड ८५ लाख पुगेको छ। सबैभन्दा बढी नेपाल दूर संचार कम्पनी लिमिटेडले रु.३५ अर्ब ६१ करोड २१ लाख संचालन आय प्राप्त गरेको र खुद स्थिर सम्पत्ति २०६८।६९ को अन्त्य सम्ममा रु.९९ अर्ब ४ करोड ९१ लाख रहेको छ भने कुल सेयरधनी कोष रु.७८ अर्ब २ करोड ३२ लाखले धनात्मक रहेको छ। २०६९।७० मा सबैभन्दा बढी नेपाल दूर संचार कम्पनी लिमिटेडले रु.११ अर्ब २९ करोड ९१ लाख खुद नाफा आर्जन गर्न सफल भएको छ। नेपाल विद्युत प्राधिकरणको खुद नोक्सान रु.४ अर्ब ६३ करोड ३६ लाख (जुन गत वर्ष रु. ९ अर्ब ९५ करोड रहेको) र नेपाल खानेपानी संस्थानको खुद नोक्सान रु. ९५ करोड ५० लाख (जुन गत वर्षमा रु. २४ करोड ३३ लाख रहेको) कायम भई यस क्षेत्रका संस्थानहरूको समग्रमा खुद नाफा रु. ३६ अर्ब ५१ करोड ५ लाख रहन गएको छ। नेपाल विद्युत प्राधिकरणले २०६९।७० मा विद्युत महशुल २० प्रतिशतले वृद्धि गरेको कारण प्राधिकरणले खुद नोक्सान घट्न गएको छ। नेपाल विद्युत प्राधिकरणको २०६९।७० मासंचित नोक्सानी रु.२७ अर्ब ५३ करोड भएको पछिल्लो दुई वर्षमा संचित नोक्सान रु.१४ अर्ब ३१ करोड ३६ लाख पुगनुले प्राधिकरणको समस्या जटिल रहेको देखिन्छ। ठूलो रकम संचित नोक्सानमा संचालित नेपाल

विद्युत प्राधिकरणको बक्यौता मात्र करिव रु. ८ अर्ब पुग्न गएकोले व्यवस्थापनमा व्यापक सुधारको आवश्यकता देखिन्छ। कुल ऋण दायित्व २०६९।७० मा रु. ७६ अर्ब १६ करोड ७५ लाख पुगेको छ। सबैभन्दा बढी नेपाल विद्युत प्राधिकरणको रु. ७४ अर्ब ६८ करोड ५ लाख ऋण दायित्व रहेको छ भने नेपाल दूर संचार कम्पनी लिमिटेडले कुनै ऋण लिएको छैन। कार्यरत कुल कर्मचारी संख्या २०६९।७० को अन्त्य सम्ममा जम्मा १५ हजार २ सय ३८ जना रहेका छन्। सबैभन्दा बढी नेपाल विद्युत प्राधिकरणमा ९ हजार १५ जना कर्मचारीहरु कार्यरत रहेका छन्। यस क्षेत्रका संस्थानहरुको कुल प्रशासकीय खर्च वार्षिक रु. १७ अर्ब ११ करोड १९ लाख रहेको छ। जनोपयोगी क्षेत्रका तीन वटा संस्थानहरुको मात्रै कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्व २०६९।७० मा रु. २० अर्ब ७५ करोड १३ लाख पुगेको छ जसमा नेपाल विद्युत प्राधिकरणको रु. १४ अर्ब ८ करोड ४३ लाख, नेपाल दूर संचार कम्पनी लिमिटेडको रु. ६ अर्ब २२ करोड ९० लाख र नेपाल खानेपानी संस्थानको रु. ४३ करोड ८० लाख रहेको छ। जनोपयोगी क्षेत्रका संस्थानहरुमा नेपाल सरकारले २०६९।७० सम्ममा कुल रु. ६३ अर्ब ४२ करोड ९५ लाख सेयर लगानी रु. ८२ अर्ब ७१ करोड ५६ लाख ऋण लगानी गरेको छ। यस क्षेत्रका संस्थानहरु मध्ये नेपाल दूर संचार कम्पनी लिमिटेडबाट २०६९।७० मा रु. ६ अर्ब ९८ करोड ७५ लाख लाभांश नेपाल सरकारलाई प्राप्त भएको छ।

८.६. वित्तीय क्षेत्र :

यस क्षेत्रमा ९ संस्थानहरु संचालनमा रहेका छन्। यस क्षेत्रको कुल संचालन आय २०६९।७० मा रु. २३ अर्ब ९५ करोड ७४ लाख पुगेको छ। वित्तीय क्षेत्रका ९ वटै संस्थानहरुले २०६९।७० मा खुद नाफा आर्जन गरेका छन्। २०६८।६९ मा यी क्षेत्रका संस्थानहरुको खुद नाफा रु. ५ अर्ब ३२ करोड ९३ लाख रहेकोमा २०६९।७० मा केही वृद्धि भई रु. ५ अर्ब ७५ करोड ५८ लाख पुगेको छ। यस क्षेत्रका बढी नाफा आर्जन गर्ने संस्थानहरुमा कृषि विकास बैंक लिमिटेड (रु. १ अर्ब ३१ करोड १ लाख) र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको (१ अर्ब ३१ करोड १ लाख) रहेका छन्। २०६९।७० मा खुद स्थिर सम्पत्ति २०६८।६९ को तुलनामा ३.०९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. २ अर्ब ९६ करोड ६९ लाख पुगेको छ जुन अघिल्लो वर्षमा रु. २ अर्ब ८७ करोड ८० लाख रहेको थियो। यस क्षेत्रको सेयरधनी कोष २०६९।७० मा रु. ३१ अर्ब ९५ करोड ६४ लाख धनात्मक रहेको छ। त्यस्तै गरी कर्जा/लगानी रकम वृद्धिभई २०६९।७० सम्ममा रु. १ खर्ब ९३ अर्ब ९९ करोड ८९ लाख पुगेको छ। अघिल्लो आर्थिक वर्षमा उक्त कर्जा/लगानी रकम रु. १ अर्ब ६१ अर्ब २२ करोड ६३ लाख रहेको थियो। २०६९।७० मा कृषि विकास बैंक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, एन.आई.डि.सि डेभलपमेन्ट बैंक, नागरिक लगानी कोष र निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम लिमिटेडको कर्जा/लगानी अघिल्लो वर्षको तुलनामा अत्याधिक वृद्धि भएको पाईन्छ। नेपाल सरकारले २०६९।७० सम्ममा रु. २० अर्ब ४९ करोड २ लाख सेयर लगानी र रु. ३ अर्ब ९ करोड ७१ लाख ऋण लगानी गरेको छ। सेयर लगानी वापत २०६९।७० मा वित्तीय क्षेत्रका संस्थानहरुमध्ये नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिमिटेडबाट

रु. १९ लाख र जलविद्युत लगानी तथा विकास कम्पनीबाट रु. ३ लाख गरी जम्मा रु. २२ लाख लाभांश प्राप्त भएको छ। निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम लिमिटेडको पूँजी वृद्धि गर्न रु. १ अर्ब थप सेयर लगानी गरेको छ। यसबाट साना निक्षेपकर्ताको निश्चित रकमसम्मको निक्षेप सुरक्षित र हने भएकोले वित्तीय क्षेत्रमा सर्वसाधारणको विश्वास बढ्न जानेछ, भने वित्तीय क्षेत्रका संस्थानहरूमा कुल ६ हजार २ सय ९६ जना कर्मचारीहरू कार्यरत रहेका छन्। जसमध्ये सबै भन्दा बढी कृषि विकास बैंक लिमिटेड र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडमा क्रमशः ३ हजार २६ जना र २ हजार ७ सय ४१ जना कर्मचारीहरू कार्यरत छन्। यस क्षेत्रका संस्थानहरूको कुल प्रशासनिक खर्च वार्षिक रु. ६ अर्ब १० करोड ६ लाख रहेको छ। यी संस्थानहरू मध्ये राष्ट्रिय बीमा संस्थानको २०६३।६४ सम्मको मात्र लेखापरीक्षण भएको छ। त्यस्तै नागरिक लगानी कोषले २०६८।६९ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेका छ, भने अन्य सबै संस्थानको २०६९।७० सम्मकै लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेका छन् र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेडको कोषमा व्यवस्था नभएको दायित्व रु १९ करोड ४७ लाख र संभावित दायित्व रु. ९ अर्ब १३ करोड १८ लाख गरी जम्मा रु. १० अर्ब ४ करोड ६५ लाख तथा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगमको कोषमा व्यवस्था नभएको दायित्व रु. ४ लाख रहेका छ, भने अन्य संस्थानहरूको कोषमा व्यवस्था नगरिएको दायित्व रहेको छैन।

९. नेपालमा सार्वजनिक संस्थानहरूको समस्याहरू

९.१. सेवा सुविधाका विविधता :

नेपाल सरकारको पूर्ण वा अधिकांश स्वामित्वमा सन्चालित ३७ वटा सार्वजनिक संस्थानहरूको गठन विभिन्न प्रकारका ऐनहरूद्वारा भएको छ। कम्पनी ऐन अनुसार २३ वटा, संस्थान ऐन अनुसार २ वटा, सम्बन्धित संस्थान सम्बन्धी विशेष ऐन अनुसार ७ वटा, सन्चार संस्थान ऐन अनुसार २ वटा र बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन अनुसार ३ वटा संस्थान संचालित छन्। यी संस्थानहरूका संस्थापना ऐन र संचालनका आधार पनि छुट्टाछुट्टै रहेका छन्। फरक फरक ऐनद्वारा संस्थापित यी संस्थानहरूको कार्यसंचालन र व्यवस्थापनका लागि निर्माण गरिएका नियमावली/विनियमावलीहरूमा पनि एकरूपता छैन। सार्वजनिक संस्थानहरूमा हुने नियुक्ति प्रकृया देखि संस्थानका जनशक्तिलाई उपलब्ध गराउने सेवा सुविधाको विषयहरूमा समेत विविधता छ।

९.२. कार्यान्वयन चरणमा सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्डको सुस्तता:

नेपाल सरकारले योग्य, दक्ष, व्यवसायिक एवं पेशाविदहरूलाई मात्र संस्थानको संचालक समितिमा प्रतिनिधित्व गराउने र संस्थानका कार्यकारी प्रमुखहरूको नियुक्ति व्यवस्थापकीय क्षमता भएका योग्य व्यक्तिहरूबीच प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट सिफारिस भएका व्यक्तिहरू मध्ये नेपाल सरकारले नियुक्त गरेको व्यक्तिसँग कार्यसम्पादन करार गर्ने नीति अनुरूप २०६८ सालमा सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्डको गठन भएको छ। उक्त बोर्डले विभिन्न संस्थानहरूमा खुल्ला प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट छनौट गरी सिफारिस गरेका व्यक्तिहरू मध्ये

बाट नेपाल सरकारले कार्यकारी प्रमुख नियुक्ति गरी निजको कार्यसम्पादन मूल्यांकनको आधारमा तलब सुविधा एवं पुरस्कार दिने प्रणालीलाई सुरुवात गरेको सक्षम व्यवस्थापकीय नेतृत्व चयन गरी संस्थानलाई नतिजामुखी, प्रतिस्पर्धा र व्यवसायिक बनाउन सुरु गरिएको छ ।

१.३. अधिक कर्मचारी :

कुल ३७ वटा सार्वजनिक संस्थानहरूमा कार्यसंचालन स्तरमा कार्यरत कर्मचारीहरूको संख्या २०६९।७० मा कुल ३० हजार ६ सय ९२ जना रहेको छ । २०६८।६९ मा यस्तो संख्या ३१ हजार ७ सय ५५ थियो । त्यस्तै प्रकृतिको निजी क्षेत्रको व्यवसायिक संस्थासँग तुलना गर्ने हो भने सार्वजनिक संस्थानमा अत्याधिक बढी कर्मचारी रहेको अवस्था छ । गुणात्मक तथा दक्षतायुक्त जनशक्तिको कमीको कारण विद्यमान जनशक्तिलाई नतिजामूलक रूपमा परिचालन गर्न सकिएको छैन ।

१.४. ट्रेड युनियनको रचनात्मक सहयोगको अभाव :

कर्मचारीको हकहितका लागि ट्रेड युनियनको अहं भूमिका रहेको हुन्छ । सार्वजनिक संस्थानहरूमा देशका प्रमुख राजनीतिक दलहरूको संख्याको हाराहारीमा ट्रेड युनियन र पेशागत संघ संगठनहरू खुलेका छन् । तर अधिकारीक ट्रेड युनियन निर्वाचन नहुने र हरेक संघ संगठनहरूबाट समानान्तर रूपमा कर्मचारीहरूको सेवा सुविधा वृद्धिसँग सम्बन्धित मागहरूलाई लिएर दबाव दिने गरेको स्थिति छ । संस्थानहरूमा यस प्रकारका क्रियाकलापले अन्तोगत्वा सरकारको राज्यकोषमा ठूलो दबाव सृजना गराउने निश्चित छ । संस्थान सम्बद्ध तालुक मन्त्रालय र संचालक समिति ट्रेड युनियनको मागमा वार्ता र सहमतीबाट टुङ्गोमा नपुगी त्यसलाई सिधै अनुमोदन गरी स्वीकृतीका लागि अर्थ मन्त्रालयमा पठाउने प्रवृत्तिले गर्दा अर्थ मन्त्रालयमा अनावश्यक कार्यचाप र दबाव बढिरहेको छ ।

१.५. लेखापरीक्षण गराउने पद्धतिको अभाव :

सार्वजनिक संस्थानहरूले प्रत्येक आर्थिक वर्षको समाप्तिपछि निश्चित समयवधि भित्र लेखापरीक्षण गराउनु पर्ने व्यवस्था कानूनले तोकेको छ । जसअनुसार संस्थानहरूको लेखापरीक्षणको अवस्था हेर्दा कुल ३७ मध्ये २४ वटा संस्थानहरूले २०६९।७० सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेका छन् । ७ वटा संस्थानहरूले २०६८।६९ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेका छन् भने राष्ट्रिय बीमा संस्थानले २०६३।६४ पछिको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेका छैन । साथै, नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा. लि. ले २०६९।६२ सम्मको राष्ट्रिय उत्पादकत्व तथा आर्थिक विकास केन्द्र लि. ले २०६३।६४ सम्मको मात्र लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेका छन् भने जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेडले २०६५।६६ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेको छ । समयमा लेखापरीक्षण नहुँदा संस्थानहरूको आर्थिक अनुशासन पारदर्शी नहुने अवस्था छ ।

१.६. दीर्घकालीन एवं वार्षिक सुधार योजनाको अभाव:

सार्वजनिक संस्थानहरूले आफ्नो संस्थानको उद्देश्य, दृष्टिकोण, रणनीति र कार्यनीति अनुरूप

स्पष्टरूपले व्यवसायिक कार्ययोजना तर्जुमा गरी लागु गर्नुपर्नेमा अधिकांशले सो अनुरूप नगरेका स्थिति छ । जनशक्ति व्यवस्थापन, पूँजीको परिचालन, माग र आपूर्तिको अनुमान, मूल्यनिर्धारण, बजार व्यवस्थापन, खरिद व्यवस्था, विवाद व्यवस्थापन लगायत संस्थाको जीवनसँग जोडिएका महत्वपूर्ण आयामहरूको दैनिक, साप्ताहिक, मासिक, त्रैमासिक, अर्धवार्षिक र वार्षिक सञ्चालन कार्ययोजना बनाउनु आवश्यक भएको छ । साथै, आफ्नो संस्थानलाई प्रतिस्पर्धी तथा व्यवसायीक बनाउन दीर्घकालिन सुधार योजनाको तर्जुमा गरी त्यसलाई कार्यान्वयनमा लैजान सकेको छैन ।

९.७ कार्य संस्कृति र कार्य पद्धति नभएको :

सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्डमार्फत प्रमुख कार्यकारी अधिकृतहरू नियुक्त गर्दा कार्यसम्पादन सूचक र सम्बन्धित संस्थानको व्यवसायिक योजनाको आधारमा कार्यसम्पादन करार को सुरुवात गरिएतापनि व्यवसायिक योजना तर्जुमा गर्ने र सो अनुसार रणनीतिहरू बनाई संस्थानहरूको निर्धारित उद्देश्य हासिल गर्ने कार्य हुन सकेको छैन ।

९.८ निकायगत एकताको अभाव :

सार्वजनिक संस्थानहरूको समन्वय र अनुगमन गर्ने कार्यमा अर्थ मन्त्रालय, सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड र तालुक मन्त्रालय समेत गरी तीनवटा निकायको उपस्थिति रहेको छ । सार्वजनिक संस्थान सञ्चालन सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था र सेवा सुविधाको समन्वय र अनुगमन गर्ने मुख्य भूमिकामा अर्थ मन्त्रालय रहेको छ । त्यस्तै संस्थानहरूको दैनिक कार्य सञ्चालन, प्रवाह हुन वस्तु तथा सेवाको वितरण , समन्वय र अनुगमन गर्ने कार्य तालुक मन्त्रालयहरूबाट हुँदै आएको छ भने सार्वजनिक संस्थान रहेका समग्र कार्यसम्पादनको समन्वय र अनुगमन गर्न सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड मार्फत हुने गरेको छ ।

९.१० कार्यान्वयन प्रतिवद्धता र सतन्त्र्यको कमी रहेको :

सार्वजनिक संस्थानहरूबाट गैर बजेटरी रकम मागको चापले गर्दा अर्थ मन्त्रालयको संस्थान समन्वय महाशाखा, बजेट तथा कार्यक्रम महाशाखामा आर्थिक वर्षभरि नै सम्बन्धित मन्त्रालयहरूसँग ऋण लगानी र कर्मचारीको सुविधासँग सम्बन्धित विषयको पत्राचार लगायतका कार्यमा रुमलिइ र हनु पर्ने स्थिती सृजना भएको छ । सिद्धान्ततः समस्याको पहिचान गरी समस्याकोखाका कोर्न सम्बद्ध निकायहरू सक्षम रहेतापनि कार्यान्वयनको तहमा अपेक्षाकृत प्रतिवद्ध र सक्रिय हुन नसकेको अवस्था छ ।

१०. निष्कर्ष

उच्च व्यवस्थापन लागत कम गर्दै, राजनैतिक र प्रशासनिक हस्तक्षेप बाट मुक्त गरी ट्रेड यूनियनको भूमिकालाई पुनः परिभाषित गर्दै एकल ट्रेडयूनियनको चुनाव गराउनु पर्ने, सम्पूर्ण संस्थाहरू अर्थ मन्त्रालय मातहत नभए अलग्गै मन्त्रालय स्थापना गर्नुपर्ने, संस्थागत शुसासन अभिवृद्धिमा सरकारले जोड दिनुपर्ने, क्षमताको पूर्ण उपयोग गर्नुपर्ने, अनावश्यक कर्मचारीहरू भर्ना गर्न बन्द गर्नुपर्ने, संस्थानको क्षमता

अनुसार सुविधामा वितरण गर्ने पद्धति बसाल्नु पर्ने, समयमा लेखाविवरण तयार गरी लेखापरीक्षण गराउन नसक्ने अर्थ प्रमुख र महाप्रबन्धक/प्रबन्ध निर्देशक एवं संचालक समितिलाई अवकाश दिने व्यवस्था गरी सार्वजनिक संस्थानको वर्तमान स्थितिमा सुधार गर्न सकिन्छ ।

सार्वजनिक खरिद: सुधारका पक्षहरू

टिकानाथ अर्याल, लेखापरीक्षण अधिकारी

१. विषय प्रवेश

सार्वजनिक खरिद एवं निर्माण कार्यको लागतलाई यथार्थपरक र पारदर्शी बनाउन सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ तथा नियमावली, २०६४ ले लागत अनुमान तयार गर्ने, खरिद विधि छनौट गरी प्रतिस्पर्धात्मक तवरबाट खरिद गर्ने विधि र प्रक्रियाहरू निर्धारण गरेको देखिन्छ। सार्वजनिक खरिद कार्यलाई मितव्ययी, प्रभावकारी एवं दक्षतापूर्ण किसिमले परिचालन गर्नु पर्ने अपेक्षा सर्वत्र गरिएको छ। कम लागतमा गुणस्तरीय खरिद राष्ट्रको आवश्यकता हो। सार्वजनिक खरिद एवं निर्माणमा भएको खर्चको तुलनामा उपलब्धिहरू न्यून रहेको जनगुनासो आउने गरेको देखिन्छ भने सार्वजनिक पूर्वाधार निर्माण सम्बन्धी आयोजनाहरू निर्धारित समयमा सम्पन्न नहुँदा लक्षित वर्ग सेवा प्राप्त गर्नबाट वञ्चित रहने गरेको अवस्था छ। हरेक वर्ष वृद्धि भैरहेको पूँजीगत खर्चको प्रतिफल आशातीत नभएको गुनासोलाई सम्बोधन गर्न सम्बद्ध निकायहरूलाई क्रियाशील बनाई खर्च नियन्त्रणलाई प्रभावकारी बनाउने र लागत वृद्धिलाई कम गर्ने क्षेत्र र उपायको खोजी जरुरी देखिएको छ।

सार्वजनिक खरिद एवं निर्माण कार्य सञ्चालन गर्ने विभिन्न सार्वजनिक निकाय एवं आयोजनाहरूको लेखापरीक्षणमा संलग्न रहँदाको अनुभव एवं महालेखा परीक्षकका वार्षिक प्रतिवेदनहरू समेतका आधारमा सार्वजनिक खरिद ऐन, नियम एवं निर्माण कार्य अन्तर्गतका विविध आयामहरूमा महसुश गरिएका कमी कमजोरी एवं सुधारका व्यावहारिक पक्षहरू बारे यस लेख मार्फत् केही दृष्टान्त सहित संक्षेपमा चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ।

२. पूँजीगत खर्चको स्थिति

मुलुकको आवश्यकतालाई समय सापेक्ष सम्बोधन गर्ने क्रममा विकास, निर्माणमा हुने पूँजीगत खर्चमा वर्षेनी बढोत्तरी हुँदै गएको छ। आ.व. २०७०/७१ मा पूँजीगत बजेट तर्फ रु. ८५ अर्ब १० करोड विनियोजन भएकोमा रु. ६६ अर्ब ६९ करोड (७८.३७ प्रतिशत) खर्च भएको देखिएको छ। आ.व. २०६९/७० वर्षको तुलनामा यस वर्षको खर्च २२.१५ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ। उक्त रकममा चालू बजेटबाट पूँजीगत अनुदानमा प्रदान भएको रु. ४९ अर्ब ६६ करोड २२ लाख समावेश छैन। सो रकम समेत समावेश गरिने हो भने यो वर्ष पूँजीगत खर्च रु. १ खर्ब १६ अर्ब ३५ करोड २२ लाख हुन आउँछ। सार्वजनिक खरिद र निर्माण कार्यप्रतिस्पर्धी, मितव्ययी, पारदर्शी, दक्ष र प्रभावकारी ढंगबाट सार्वजनिक हितको लागि हुनु पर्नेमा सो अनुरूप भएको देखिँदैन। यसबाट लागतमा अनावश्यक वृद्धि भई सार्वजनिक खरिद कारवाहीबाट प्रभावकारी एवं गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा प्राप्त हुन सकिरहको छैन।

३. सार्वजनिक खरिदका सुधारका क्षेत्र

३.१ सार्वजनिक खरिद ऐन तथा नियमावलीमा रहेका कमजोरीमा सुधार

⊙ सार्वजनिक खरिद नियमावलीको नियम ९को उपनियम १(घ) मा काम सम्पन्न गर्न लाग्न सक्ने अधिकतम रकम र समय विचार गर्नु पर्ने प्रावधान रहेको छ । उक्त प्रावधानलाई छिद्र (Loop Hole)को रूपमा प्रयोग गरी निर्माण कार्य तथा मालसामान खरिदको लागत अनुमान तयार गर्दा उपलब्ध दरहरूमध्ये अधिकतम दर लिई यथार्थ भन्दा सारभूत रूपले बढी रकमको लागत अनुमान तयार हुने गरेको जसबाट बोलपत्रको सारभूत अंकमा प्रत्यक्ष असर पर्ने अवस्था रहेको छ ।

▶▶ महालेखा परीक्षकको ५१ औं तथा ५२ औं वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको सब-प्रोजेक्ट-२ अन्तर्गत आयोजना कार्यान्वयन निर्देशनालयबाट २०७०।७१ मा ठेक्का बन्दोबस्त भएका काठमाडौं उपत्यकामा खानेपानी वितरण प्रणाली सम्बन्धी २ प्याकेजको लागि आवश्यक डि.आई. (Ductile Iron) पाइपको लागत अनुमान तयार गर्दा उपलब्ध दरहरूमध्ये अधिकतम दर लिई लागत अनुमान तयार गर्नाले यथार्थभन्दा रु. ७ करोड ३७ लाख बढीको तथा आ.व. २०६९।७० मा रु. १३ करोड ७३ लाख बढीको लागत अनुमान तयार भई लागत अनुमान हाराहारीमै ठेक्का सम्झौता भएको पाइएको छ ।

▶▶ तसर्थ अधिकतम दरको सट्टा न्यूनतम वा औसत दरबाट लागत अनुमान तयार गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने देखिन्छ ।

⊙ सोभै खरिद सम्बन्धी व्यवस्था (नियम ८५) अन्तर्गत उपनियम (१क) मा नेपालमा उत्पादित रु. १५ लाखसम्मको मालसामान उत्पादकबाट सोभै खरिद गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ । सार्वजनिक निकायबाट खरिद गरिने त्यस्तो मालसामानको उत्पादक एकभन्दा बढी संख्यामा रहेको अवस्थामा उक्त प्रावधानले ऐनको प्रस्तावनामा रहेको प्रतिस्पर्धा, स्वच्छता, समान अवसर जस्ता भावनामा प्रतिकूल असर पार्ने देखिएको छ । स्वदेशमै एकभन्दा बढी उत्पादक वा आपूर्तिकर्ता रहेको अवस्थामा समेत प्रतिस्पर्धा बेगुरै सीमाभन्दा बढी रकमको सोभै खरिद गर्न पाउने उक्त व्यवस्थाका कारण यसलाई लूप होलको रूपमा प्रयोग गर्ने र लागत अनुमानकै दरमा खरिद गरी उक्त प्रावधानको दुरुपयोग हुने गरेको पाइएको छ ।

▶▶ उदाहरणका लागि स्वदेशमै एच्.डी.पी पाइप उत्पादक कम्पनी करिब एक दर्जन रहेको अवस्थामा केही कार्यालयले एकै उत्पादकबाट रु. १५ लाखको पाइप सोभै खरिद गरेको पाइएको छ । तसर्थ एकभन्दा बढी उत्पादक वा आपूर्तिकर्ता रहेको अवस्थामा प्रतिस्पर्धात्मक विधिबाट खरिद गर्नु पर्ने गरी सार्वजनिक खरिद नियमावलीमा सुधार हुनु पर्ने देखिन्छ ।

▶▶ सार्वजनिक खरिद ऐनको दफा ३ (१) मा सार्वजनिक निकायले खरिद कार्य गर्दा यस ऐन बमोजिमको विधि पूरा गरी खरिद गर्नु पर्ने र यस उपदफाको प्रतिकूल हुने गरी गरिएको खरिद बदर तथा अमान्य हुने व्यवस्था उपदफा २ मा रहेकोमा ऐन विपरीतको खरिद अमान्य तथा बदर हुने तरिका तथा उल्लंघन गर्नेलाई हुने दण्ड, जरिवाना सम्बन्धमा ऐन तथा नियमावली मौन रहेको छ ।

►► तसर्थ यस सम्बन्धमा सार्वजनिक खरिद, ऐन, नियममा स्पष्ट व्यवस्था हुनु पर्ने देखिन्छ ।

◎ ऐनको दफा ७ (१) मा खरिद सम्बन्धी सबै कार्य गर्ने, गराउने जिम्मेवारी सम्बन्धित निकाय प्रमुखको हुने व्यवस्था रहेकोमा लागत अनुमान स्वीकृति (नियमावलीको नियम १४) बोलपत्र स्वीकृति (नियम ६७) सम्बन्धी कार्य निकाय प्रमुखभन्दा अर्कै निकाय तथा माथिल्लो निकायबाट हुने व्यवस्थाले ऐन र नियमावली बीच एउटै विषयमा समेत सामञ्जस्यता नरहेको अवस्था छ । तसर्थ ऐन र नियमावलीका प्रावधानहरूमा सामञ्जस्यता हुनु पर्दछ ।

३.२ निर्माण कार्यको लागत अनुमानमा रहेका कमजोरी सतबन्धता

◎ पर्याप्त अध्ययन, विश्लेषण तथा सर्वेक्षण बेगर लागत अनुमान तयार हुने गरेको—पर्याप्त अध्ययन, विश्लेषण तथा सर्वेक्षण बेगर पूर्वाधार निर्माण सम्बन्धी आयोजनाहरूको लागत अनुमान तयारी तथा स्वीकृति गर्ने परिपाटीमा कमी आउन नसकेको जसका कारण ठेक्का सम्झौता पश्चात् एउटै आयोजनामा पटक पटक क्वाण्टिटी तथा कष्ट भेरिएशन, म्याद थप, मूल्य समायोजन (वृद्धि), अनावश्यक दाबीहरू व्यहोर्नु पर्ने अवस्था रहेको छ ।

महालेखा परीक्षकको ५२ औं वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको अन्तर्गत २०७०/७१ मा सञ्चालित काठमाडौं उपत्यकामा खानेपानी वितरण प्रणाली सम्बन्धी ८ वटा प्याकेजमा ३ देखि ८ पटकसम्म गरी शुरु सम्झौता अवधिको ३ गुणासम्म (१४ महिना शुरु अवधि भएको प्याकेजमा ४२.५ महिनासम्म) को म्याद थप तथा ३ पटकसम्मको भेरिएशनबाट ३४ प्रतिशतसम्म थप लागत व्यहोरेको अवस्था रहेको पाइएको छ । तसर्थ पर्याप्त अध्ययन, विश्लेषण तथा सर्वेक्षण पश्चात् मात्र निर्माण कार्यहरूको लागत अनुमान तयार हुनु पर्ने देखिन्छ ।

◎ नर्म्सको प्रयोग सम्बन्धमा—कतिपय निर्माण कार्यमा दर विश्लेषण नर्म्सको प्रयोग गर्दा भौगोलिक तथा भौगर्भिक अवस्था अनुसार मितव्ययी नर्म्सको प्रयोग गर्न सकिने अवस्थामा पनि श्रमको परिमाण बढिरहेको नर्म्स प्रयोग गर्दा निर्माण कार्यको लागत अनावश्यक रूपमा बढ्न गएको अवस्था रहेको छ । अझ उपभोक्ता समूहबाट गराइने कार्यमा त लागत अनुमानकै दरबाट सम्झौता हुने हुँदा निर्माण कार्यको खर्चमा यस्तो लागत अनुमानले प्रत्यक्ष रूपले प्रभाव पारेको अवस्था छ । विभिन्न खानेपानी कार्यालयहरूबाट सञ्चालन हुने खानेपानी आयोजनाहरू अन्तर्गत पाइप लाइन ट्रेञ्च खन्ने कार्यको लागत अनुमान तयार गर्दा अधिकांश डिभिजन कार्यालयले ग्राभेल एण्ड बोल्डर मिक्स्ड स्वायल खन्ने कार्यको नर्म्स (प्रति घन मी. १.५९ म्यान डेज) प्रयोग गरी लागत अनुमान तयार गर्ने गरेको पाइएको छ । उक्त कार्यमा जमिनको प्रकृति अनुसार नरम माटो तथा कडा माटो खन्ने नर्म्स (१ र १.२५ म्यान डेज) को प्रयोग गरी लागत अनुमान तयार गरेको अवस्थामा निर्माण कार्यको लागतमा उल्लेख्य रूपमा कमी आउने अवस्था छ ।

जिल्लाका सबै क्षेत्र तथा एकै आयोजना अन्तर्गत पनि जमिनको प्रकृति एकै किसिमको नहुने अवस्थामा हिमाल, पहाड तथा तराईमा एउटै नर्म्स लगाई लागत अनुमान तयार गर्ने प्रवृत्तिमा सुधार

हुनु पर्ने देखिन्छ ।

⊙ निर्माण सामग्रीको बजार छनौट सम्बन्धमा-विभिन्न स्थानमा सञ्चालन हुने आयोजनाहरूको लागि प्रयोग हुने सिमेन्ट, फलामे डण्डी लगायतका निर्माण सामग्रीको बजार छनौट गर्दा सामग्री उपलब्ध हुन सक्ने नजिकको बजार केन्द्र छनौट नगरी टाढाको बजारबाट आपूर्ति गर्नु पर्ने देखाई लागत अनुमान तयार गर्ने प्रवृत्ति रहेको पाइएको छ जसले गर्दा हुवानीको लागत यथार्थभन्दा बढी समावेश हुन गई निर्माण कार्यको लागत प्रभावित भइरहेको अवस्था छ ।

लागत अनुमान तयार गर्दा अर्को सुगम जिल्लासँग सिमाना जोडिएका क्षेत्रमा सञ्चालन गरिने आयोजनाहरूको लागि उल्लेखित निर्माण सामग्रीहरू जिल्ला सदरमुकामसम्म ल्याई पुनः उक्त आयोजनास्थलसम्म हुवानी गर्नुपर्ने देखाई लागत अनुमान तयार गर्ने गरेको र यसरी तयार गरेको लागत अनुमान अनुसारकै दरमा उपभोक्ता समितिहरूसँग सम्झौता गरी भुक्तानी हुन सक्ने अवस्था छ । निर्माण कार्य उपभोक्ता समितिहरू मार्फत् गराउँदा लागत अनुमानकै दरमासम्झौता समेत हुने हुँदा आयोजनाहरूमा हुने वास्तविक खर्चभन्दा बढी लागत व्यहोरिरहनु परेको अवस्था छ । निर्माण सामग्रीको लागि बजार छनौटमा नजिकको जिल्ला तथा बजार नलिँदा आयोजनाहरूमा थप लागत पर्न गएको अवस्था छ ।

तसर्थ सार्वजनिक खरिद ऐन, नियमको प्रावधान अनुरूप मितव्ययी हुने गरी लागत अनुमान तयारी तथा ठेक्का व्यवस्थाको कार्य हुनु पर्दछ ।

⊙ स्थानीय निर्माण सामग्रीको क्वारी साइट छनौट सम्बन्धमा- निर्माण कार्यमा प्रयोग हुने ढुंगा, गिट्टी, ग्राभेल, बालुवा लगायतका स्थानीय रूपमा उपलब्ध हुन सक्ने निर्माण सामग्रीको क्वारी साइट (संकलन केन्द्र) छनौट गर्दा बढी लागत पर्ने गरी गर्ने गरेको पाइएको छ । निर्माण स्थल सदरमुकामबाट धेरै टाढा रहेको अवस्थामा स्वीकृत जिल्ला दर लिई निर्माण स्थलसम्मको हुवानी लागत समावेश गर्ने तथा सदरमुकामबाट नजिक रहेको अवस्था (हुवानी लागत कम गणना हुने अवस्था)मा निर्माण स्थलभन्दा टाढा पर्ने क्वारी साइटबाट संकलन गरी ल्याउने उल्लेख गरी थप लागत समावेश गर्ने गरेको पाइएको छ ।

▶ तसर्थ सार्वजनिक खरिद ऐन, नियमको प्रावधान अनुरूप मितव्ययी हुने गरी लागत अनुमान तयारी तथा खरिद सम्झौताको कार्य हुनु पर्दछ ।

⊙ फरक दरको प्रयोग हुने गरेको - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को १०(४) मा निर्माण सामग्रीको दरभाउ, मेशिनरउपकरणको भाडा तथा कामदारको ज्याला निर्धारण गर्दा नियम १४८ अनुसार गठित जिल्ला दररेट निर्धारण समितिले तोकेको दररेटको आधारमा निर्माण कार्यको लागत अनुमान दर तय गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । कतिपय कार्यालयले नियमावलीको उक्त प्रावधान विपरित हुने गरी बढी दर राखी लागत अनुमान तयार गर्ने गरेको पाइएको छ ।

महालेखा परीक्षकको ५२ औं वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार जिल्ला दररेट निर्धारण समिति, काठमाडौंको मिति २०७०।४।२७ को निर्णय अनुसार निर्माण सामग्रीको लागत दर राख्दा चक्रपथ

भिन्न र चक्रपथ बाहिरको ३ कि.मी. सम्मको दूरीमा ढुवानी लगायत अन्य कुनै प्रकारका थप लागत समावेश गर्न नमिल्नेमा मेलम्ची उप आयोजना-२, आयोजना कार्यान्वयन निर्देशनालय, काठमाडौंले खानेपानी वितरण प्रणाली सुधार सम्बन्धी २ वटा प्याकेजको लागत अनुमान तयार गर्दा सिमेन्ट, बालुवा, ग्राभेल, गिट्टी लगायतका निर्माण सामग्रीको दर स्वीकृत जिल्ला दरमा ४१ प्रतिशतसम्म थप लागत समावेश गरी लागत अनुमान तयार गर्नाले उक्त २ ठेक्का कार्यमा रु. ५ करोड ९ लाख १२ हजार थप लागत समावेश हुन गएको छ। त्यस्तै केही कार्यालयले निर्माण कार्यको लागत अनुमान तयार गर्दा निर्माण सामग्रीको स्वीकृत जिल्ला दर नलिई अर्को जिल्लाबाट ढुवानी गराउने गरी लागत अनुमान तयार गर्ने गरेको समेत पाइएको छ।

► तसर्थ सार्वजनिक खरिद ऐन, नियमको प्रावधान अनुरूप वस्तुपरक ढंगबाट यथार्थपरक लागत अनुमान तयार गरिनु पर्दछ।

◎ फर्म वर्कमा थप लागत सम्बन्धमा - शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागबाट स्वीकृत दर विश्लेषण नर्म्स अनुसार फर्म वर्कमा प्रयोग हुने प्लाइ बोर्ड, लोकल काठ तथा फलामे प्रप (फर्मा, एम्.एस्.पाइप) ६ पटकसम्म प्रयोग गर्न मिल्ने र ६ पटकको प्रयोग पछि पनि २५ प्रतिशत *Scrap Value* कायम रहने उल्लेख छ। कतिपय आयोजना तथा परियोजनाहरूले विभिन्न संरचना निर्माण गर्दा फर्म वर्क सम्बन्धी त्यस्ता सामग्रीहरूको प्रयोग एक पटक मात्र गर्ने गरी लागत अनुमान तयार गर्ने गरेको पाइएको छ। तसर्थ लागत अनुमान तयार गर्दा स्वीकृत नर्म्स अनुसार गर्ने तर्फ आवश्यक ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ।

◎ साइट डेभलोपमेण्ट कष्ट - भवन डिभिजन कार्यालय अन्तर्गत निर्माण हुने भवनहरूको लागत अनुमान तयार गर्दा साइट डेभलोपमेण्ट कष्ट उल्लेख गरी कूल लागत अनुमानको १५ प्रतिशतसम्म थप लागत समावेश गर्ने गरेको पाइयो। पहाडी क्षेत्रका भवनको लागि मात्र नभएर तराई क्षेत्रमा निर्माण हुने भवनहरूको लागि समेत १४ प्रतिशतसम्म साइट डेभलोपमेण्ट खर्च समावेश गर्ने गरेको पाइयो। तसर्थ निर्माण कार्यहरूमा यस किसिमका लागत समावेश गर्ने परिपाटीमा सुधार हुनु पर्ने देखिन्छ।

३.३ संरचनाको ड्रइङ्ग डिजाइन सतबन्धता

◎ संरचनाको डिजाइन, क्षमता तथा संख्या परिवर्तन गर्ने गरेको - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ४(१)बमोजिम सार्वजनिक निकायले निर्माण कार्य गर्नु अघि त्यस सम्बन्धी स्पेसिफिकेशन, नक्शा, डिजाइन तयार गरी स्वीकृत गर्नुपर्ने तथा सोही अनुसार निर्माण कार्य गर्नु पर्नेमा कतिपय कार्यालयहरूले ड्रइङ्ग डिजाइन स्वीकृत भइसकेको अवस्थामा संरचनाहरूको डिजाइन, संख्या तथा क्षमता परिवर्तन गर्ने गरेको पाइएको छ। महालेखा परीक्षकको ५२ औं वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार २०७०/७१ मा विभिन्न ८ खानेपानी तथा सरसफाइ डिभिजन कार्यालयहरूले खानेपानी रिजर्भ टंकी, सार्वजनिक धारा लगायतका संरचनाको डिजाइन तथा संख्या परिवर्तन गरी निर्माण कार्य गर्नाले रु. ३२ लाख २२ हजार थप व्ययभार पर्न गएको छ।

► तसर्थ सार्वजनिक खरिद ऐन, नियमको प्रावधान अनुरूप वस्तुपरक ढंगबाट यथार्थपरक लागत अनुमान तयार गरिनु पर्दछ ।

४. खरिद सतम्भौता तथा भुक्तानी चरणका कमजोरीहरू

४.१ मूल्य सतम्भौता- मूल्य समायोजन भुक्तानी सम्बन्धमा देहाय अनुसारका कमजोरी देखिएका छन् :-

⊙ आधिकारिक मूल्य सूचक बेगर मूल्य समायोजन भुक्तानी हुने गरेको-राष्ट्रको केन्द्रीय बैंक (नेपाल राष्ट्र बैंक वा यस्तै अन्य आधिकारिक निकायको मूल्य सूचकको आधारमा मात्र मूल्य समायोजन रकम गणना गर्ने गरी सम्भौता गर्नु पर्नेमा सिमेण्ट, फलामे डण्डी जस्ता निर्माण सामग्रीको मूल्य सूचक लिँदा निजी क्षेत्रका कम्पनी (जगदम्बा सिमेण्ट, मारुती सिमेण्ट उद्योग, जगदम्बा स्टील आदि)को मूल्यलाई आधार मूल्य राखी सम्भौता गरी सोही कम्पनीले उपलब्ध गराएको वर्तमान मूल्यलाई आधार लिई मूल्य समायोजन भुक्तानी हुने गरेको समेत पाइएको छ ।

► तसर्थ आधिकारिक निकायको मूल्य सूचकको आधारमा मात्र मूल्य समायोजन रकम गणना गर्ने गरी सम्भौता गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

⊙ समयमा कार्य प्रारम्भ नगर्दा थपमूल्य समायोजन व्यहोर्ने परेको - कपिपय निर्माण कार्यका निर्माण व्यवसायीले सम्भौतामा निर्धारित तालिका अनुसार कार्य नगरेको अवस्थामा समेत नेपाल सरकारलाई थप व्यभार पर्ने गरी मूल्य समायोजन भुक्तानी हुने गरेको पाइएको छ ।

► महालेखा परीक्षकको ५२ औं वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार मेलम्ची उप आयोजना-२, आयोजना कार्यान्वयन निर्देशनालय, काठमाडौं) अन्तर्गत सञ्चालित वितरण प्रणाली सुधार, प्याकेज १ का निर्माण व्यवसायीसँग भएको सम्भौताको जि. सी. सी. को दफा ८.१ मा सम्भौता भएको २८ दिनभित्र निर्माण व्यवसायी साइटमा परिचालित भई कार्य प्रारम्भ गर्नु पर्ने उल्लेख भएको र सम्भौताको कार्य तालिका अनुसार आवश्यक पर्ने पाइप, फिटिङ्सहरू १० डिसेम्बर २०१३ देखि ९ मार्च २०१४ सम्ममा आपूर्ति गरिसक्नु पर्ने तथा मार्च, २०१४ देखि पाइप लाइन एक्साभेशन तथा लेइङ्ग, ज्वाइण्टिङ्ग को कार्य प्रारम्भ गर्नु पर्नेमा उल्लेखित कार्यहरू निर्धारित समय तालिका अनुसार नगरी ५ महिना पछिमात्र प्रारम्भ गरेको देखियो । पाइप, फिटिङ्स आपूर्ति नभएको तथा सिभिल वर्क्स प्रारम्भ नै नभएको अवस्थामा समेत उक्त कार्यहरूको लागि भनी तेस्रो रनिङ्ग बिलसम्मबाट मूल्य समायोजन वापत रु. ९८ लाख ५० हजार भुक्तानी गरेको पाइयो । सम्भौता अनुसारका कार्य निर्धारित समयमा प्रारम्भ गरेको भए यसरी शुरुका रनिङ्ग बिलहरूमा मूल्य वृद्धि वापतको रकम व्यहोर्नु नै नपर्ने वा न्यून मात्र व्यहोरे पुग्ने अवस्था रहेको देखिन्छ । उक्त ठेक्का कार्यमा तेस्रो रनिङ्गसम्म भुक्तानी भएको मूल्य समायोजन रु.९८ लाख ५० हजारमध्ये सम्भौतामा उल्लेखित समयमानिर्माण व्यवसायीले कार्य प्रारम्भ नगरेको कारणबाट थप रु. ३६ लाख ५३ हजार मूल्य समायोजन रकम व्यहोर्नु परेको देखिएको छ ।

⊙ साइटमा परिचालित नभएको अवधिको मूल्य समायोजन - कपिपय निर्माण कार्यका निर्माण

व्यवसायी निर्माणस्थलमा परिचालित नै नभएको अवधिको समेत मूल्य समायोजन भुक्तानी हुने गरेको पाइएको छ। महालेखा परीक्षकको ५२ औं वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार खानेपानी वितरण प्रणाली सुधार सम्बन्धी एक प्याकेजको म्याद थप गर्दा स्थानीय अवरोधका कारण साइट उपलब्ध गराउन नसकेको कारण निर्माण व्यवसायी अक्टोबर, २०१२ सम्म साइटमा परिचालित हुन नसकेको उल्लेख भएकोमा निर्देशनालयले उक्त मितिभन्दा अघि नै पेश भएका २ वटा रनिङ्ग विलबाट निर्माण सामग्री, ज्याला र उपकरण परिचालन समेतको मूल्य समायोजन (वृद्धि) वापत रु. ३ लाख १९ हजार भुक्तानी दिएको पाइएको छ।

►► उपर्युक्त कमजोरीका अतिरिक्त मूल्य समायोजन सम्बन्धमा देखिएका कमजोरीहरू निम्नानुसार छन् :-

- फरक मूल्य सूचकको प्रयोग गरी मूल्य समायोजन भुक्तानी हुने गरेको।
- बिलिङ्ग अवधिभन्दा असम्बन्धित अवधिको मूल्य सूचक लिई मूल्य समायोजन भुक्तानी हुने गरेको।
- निर्माण कार्यमा प्रयोग भएका सामग्रीहरूको परिमाण तथा मूल्य गणना नगरी समग्र बीजक मूल्यमा पछिल्लो मूल्य सूचकांकको आधारमा मूल्य समायोजन वापत भुक्तानी दिने गरेको।
- मूल्य सूची लिँदा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रकाशित थोक मूल्य सूचकांक लिनुपर्नेमा उपभोक्ता मूल्य सूचकांकको आधारमा मूल्य समायोजन रकम गणना गर्नेगरेको जसले गर्दा यथार्थ मूल्य वृद्धि रकमभन्दा बढी व्यहोर्नु पर्ने अवस्था रहेको।
- प्रोभिजनल मूल्य सूचकांकको आधारमा गणना गरिएको रकमलाई पछि अन्तिम मूल्य सूचकांक प्राप्त गरी समायोजन गर्नु पर्नेमा सो अनुसार गर्ने गरेको नपाइएको।

४.२ भेरिफिकेशन- भेरिफिकेशन सम्बन्धमा देखिएका कमजोरी देहाय अनुसार छन् :-

● पर्याप्त अध्ययन, विश्लेषण तथा सर्वेक्षण बेगर पूर्वाधार निर्माण सम्बन्धी आयोजनाहरूको लागत अनुमान स्वीकृत गरी ठेक्का व्यवस्था गर्ने परिपाटीले अधिकांश आयोजनाहरूमा भेरिफिकेशन नियमित आकस्मिकता बनेको छ।

►► महालेखा परीक्षकको ५२ औं वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको सब-प्रोजेक्ट-२ अन्तर्गत २०७०/७१ मा सञ्चालित काठमाडौं उपत्यकामा खानेपानी वितरण प्रणाली सम्बन्धी १४ ठेक्का प्याकेजमध्ये ८ वटा प्याकेजमा ३ पटकसम्मको भेरिफिकेशनबाट ३४ प्रतिशतसम्म थप लागत व्यहोरेको अवस्था रहेको पाइएको छ।

►► तसर्थ पर्याप्त अध्ययन, विश्लेषण तथा सर्वेक्षण पश्चात् मात्र निर्माण कार्यहरूको लागत अनुमान तयार हुनु पर्ने देखिन्छ।

● कतिपय आयोजनाहरू खास गरी सडक आयोजनाहरूमा निर्माण व्यवसायीहरूले लागत अनुमान भन्दा केही न्यून दरमा ठेक्का सम्झौता गर्ने अनि सो को सोधभर्ना स्वरूप भेरिफिकेशन आदेश जारी गर्ने प्रवृत्ति रहेको पाइएको छ।

- ⊙ पर्याप्त प्राविधिक पुष्ट्याइँ बेगर भेरिएशन आदेश जारी हुने गरेको छ ।
- ⊙ वी. ओ. क्यू. मा बढी दर रहेका आइटमको परिमाण बढी राखी भेरिएशन हुने गरेको छ ।
- ▶ तसर्थ पर्याप्त अध्ययन, विश्लेषण तथा सर्वेक्षण बेगर पूर्वाधार निर्माण सम्बन्धी आयोजनाहरूको लागत अनुमान स्वीकृत गरी ठेक्का सम्झौता गर्ने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

४.३ ठ्याढ थप – म्याद थप सम्बन्धमा देखिएका कमजोरी देहाय अनुसार छन् :-

- ⊙ निर्माण व्यवसायीले प्रस्तुत गरेका कारण तथा आधार उपर पर्याप्त विश्लेषण बेगर म्याद थप हुने गरेको ।
- ⊙ म्याद थपको निवेदनमा उल्लेखित कारण तथा आधारहरूलाई पुष्ट्याइँ गर्ने सपोर्टिङ डकुमेण्ट्स संलग्न नभएको अवस्थामा पनि म्याद थप हुने गरेको ।
- ⊙ एउटै कारण जनाई पटकपटक म्याद थप हुने गरेको ।
- ⊙ उल्लेखित अवस्थाहरू विद्यमान रहे तापनि सार्वजनिक खरिद तथा सम्झौता अनुसार पूर्व निर्धारित क्षतिपूर्ति असूली बेगर म्याद थप हुने गरेको ।
- ▶ तसर्थ पर्याप्त विश्लेषण तथा पुष्ट्याइँको आधारमा मात्र म्याद थप गर्ने तथा निर्माण व्यवसायीले नियमानुसार काम नगरेको अवस्थामा पूर्व निर्धारित क्षतिपूर्ति असूल गरेर मात्र म्याद थप गर्ने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

५. बीमाको लागि अस्वाभाविक लागत –

बीमा, गुणस्तर परीक्षण लगायतका कार्यलाई प्रोभिजनल वर्क्स अन्तर्गत राखी त्यस्ता कार्यलाई नन कम्पिटिभि आइटम अर्थात् लागत अनुमान दरमै भुक्तानी हुने गरी सम्झौता गर्न सकिने मात्यस्ता कार्यलाई पनि कम्पिटिभि आइटम अन्तर्गत नै समावेश गरी ठेक्का पट्टा बन्दोबस्त गरिनाले त्यस्ता कार्यमा निर्माण व्यवसायीले अस्वाभाविक रकम बिड गर्ने र सोही अनुसार भुक्तानी हुने गरेको पाइएको छ ।

६. परामर्शदाता छनौट सम्बन्धमा-

दातृ निकायहरूको सहयोगमा सञ्चालन हुने विकास/निर्माण परियोजनाहरूको डिजाइन तथा सुपर भिजनका लागि वैदेशिक परामर्शदाता राख्नु पर्ने शर्त अनिवार्य प्रायः बन्ने गरेको छ । परामर्शदाता छनौट सम्बन्धमा देखिएका कमजोरी देहाय अनुसार छन् :-

- ⊙ अन्तर्राष्ट्रिय तथा स्थानीय विज्ञहरूको मासिक परामर्श शुल्क (तलब, अन्य सुविधा), दैनिक तथा भ्रमण भत्ता एवं आउट अफ पकेट एक्सपेन्सेस को लागत अनुमान तयार गर्नको लागि वस्तुपरक एवं उपयुक्त आधार नलिई आयोजना पिच्छे फरक फरक खालको लागत अनुमान तयार हुने गरेको पाइएको छ ।
- ⊙ परामर्श दातृ फर्मका विज्ञहरूबाट सम्झौता अनुसार फिल्ड अफिस एवं होम अफिसबाट प्रदान गरिने सेवाहरूको परिमाण तथा गुणस्तर सम्बन्धमा सम्बन्धित आयोजना व्यवस्थापनबाट उचित

अनुगमन, मूल्यांकन तथा नियन्त्रण हुन नसकेको साथै निजहरूको उपस्थिति यकिन हुने नगरेको अवस्था छ ।

⊙ प्राविधिक प्रस्ताव पेश गर्ने वेलामा निर्धारित स्पेसिफिकेशन, योग्यता तथा अनुभव प्राप्त विज्ञहरूको नाम उल्लेख गर्ने तर सम्झौता पश्चात् कार्यस्थलमा खटाउने वेलामा त्यस्तै विज्ञता रहेको भनी अर्कै व्यक्ति खटाउने प्रवृत्ति रहेको देखिन्छ ।

⊙ परामर्श दातृ फर्महरूबाट सम्झौता अनुसारका विशेषज्ञहरू उपलब्ध गराउने गरेको नपाइएको ।

⊙ आयोजनाको निर्माण कार्य शुरु नभएको वा स्थगन भएको अवधिको समेत निर्माण सुपरभिजन भनी पारिश्रमिक तथा अन्य खर्च दावी गरेको आधारमा भुक्तानी हुने गरेकोले अनावश्यक परामर्श खर्च व्यहोर्नु परेको अवस्था छ ।

⊙ आउट अफ पकेट एक्पेन्सेस तथा प्रोभिजनल समवाट गरिने ननकम्पिटिभ प्रकृतिका खर्चको लागि सपोर्टिङ्ग डकुमेण्ट्स (बिल, भरपाई) आवश्यक पर्नेमा यस्ता आइटमलाई सम्झौता अवधिभर भुक्तानी गर्ने गरी मासिक रुपमा लमसम राखी विना बिल, भरपाई भुक्तानी हुने गरेको जसले गर्दा परामर्शदाताको खर्च नभएको अवस्थामा पनि त्यस्ता आइटममा नियमित भुक्तानी गर्नु पर्ने अवस्था रहेको छ ।

७. सतग्र व्यहोरा-

सार्वजनिक खर्चमा मितव्ययिता ल्याउन निम्नानुसारका समग्र पक्षहरूमा ध्यान दिनु वाञ्छनीय देखिन्छ :-

⊙ मध्यमकालीन खर्च संरचना अनुसार स्रोतमा आधारित रहेर बजेट तर्जुमा गर्नुभन्दा क्रमशः लक्ष्यमा आधारित रहेर बजेट तर्जुमा गर्ने दिशातर्फ बढ्नु पर्दछ जसले गर्दा बढी भन्दा बढी कार्यक्रमका लागि स्रोत जुटाउने तर्फ उन्मुख हुनाले बढी भौतिक उपलब्धि हासिल हुन सकोस् ।

⊙ अनुत्पादक चालु खर्चलाई नियन्त्रण गर्दै पूँजीगत खर्चमा वृद्धि ल्याउनु पहिलो आवश्यकता हो भने पूँजीगत खर्चको उत्पादकत्व बढाउन आयोजना प्राथमिकीकरण, खर्च अनुगमन र प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्नु दोस्रो महत्वपूर्ण आवश्यकता हो ।

⊙ निर्माण आयोजनाहरूको लागत अनुमान तयार गर्दा कूल रकमको दश प्रतिशतसम्म भैपरी तथा शिरोभार भनी बजेट छुट्याउने हालको परिपाटीलाई निरुत्साहित गरी खर्चको प्रकृति अनुसार सम्बन्धित शीर्षकमा बजेट विनियोजन गर्ने र कारणवश आयोजनाको लागत वृद्धि हुन गएमा सम्बन्धित बजेट शीर्षकमा नै थप बजेट विनियोजन गराएर मात्र खर्च लेख्न पाउने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

⊙ त्यस्तै निर्माण आयोजनाहरूको बिल अफ क्वाण्टिटीमा महँगा विलासी सवारी साधनहरू राखी आयोजनामा थप व्ययभार पार्ने प्रवृत्ति निरुत्साहित गरिनु पर्दछ ।

⊙ तोकिएको अधिकारीको लिखित स्वीकृति विना सम्बन्धित वर्षको बजेटमा व्यवस्था गरिएको रकम भन्दा बढीको कार्यादेश दिने प्रचलनको अन्त्य गरिनु पर्दछ ।

⊙ हरेक निकायका लागि चालु तथा पूँजीगत प्रकृतिका जिन्सी मालसामानको आवश्यकता निर्धारण

गरी सोही आधारमा बजेट विनियोजन हुनु पर्दछ ।

८. उपसंहार

सार्वजनिक खरिद तथा निर्माण कार्यमा लागत बढ्ने विविध कारण विद्यमान छन् । जसमध्ये विकास आयोजनाहरू संभाव्यता अध्ययन बेगर छनौट हुने, आयोजना छनौटका आधार पालना नहुने, पर्याप्त अध्ययन, विश्लेषण तथा सर्वेक्षण बेगर लागत अनुमान तयार हुने, समयमा पर्याप्त बजेटको व्यवस्था नहुने, कार्यक्रम तथा अख्तियारी समयमै प्रदान नगर्ने, आयोजना/कार्यक्रमहरू दक्षतापूर्वक कार्यान्वयन नहुने, जटिल कानूनी सीमा आदि प्रमुख रहेका छन् । उक्त विविध कारणले आयोजना समयमा सम्पन्न नभई लागत बढ्न गई वाञ्छित प्रतिफल प्राप्त हुन सकेको छैन । सार्वजनिक खरिद प्रक्रियालाई व्यवस्थित गर्न बनेका ऐन कानून समयानुकूल परिमार्जन नहुँदा कानूनले तोकेका प्रक्रिया अवलम्बन नगरी खर्च गर्ने परिपाटी बढ्दै गएको छ ।

लागत अनुमान वस्तुपरक नबनाउने, सम्भाव्यता अध्ययन, सर्वेक्षण, ड्रइङ्ग डिजाइनमा पर्याप्त ध्यान नदिने, निर्माण कार्यसँग असम्बन्धित खर्च ठेक्का सम्झौताभित्र समावेश गर्ने, अन्तरनिकाय समन्वय बेगर योजना कार्यान्वयन गर्ने, समयमा ठेक्का व्यवस्था नहुने, विभागीय जनशक्तिबाट गराउन सकिने काममा समेत वाह्य परामर्शदाता राखी खर्च गर्ने, प्रतिस्पर्धात्मक एवं पारदर्शी तवरले खरिद नगर्ने, कार्यविधि पालना नगरी कार्यगर्ने, गराउने, ठेक्का कार्य म्यादभित्र सम्पन्न नगर्ने, अधिकार प्राप्त अधिकारीबाट समयमा निर्णय नगराउने, पूर्वानुमान गर्न सकिने अवस्थामा पनि भेरिएशनबाट कार्य थप गर्नेजस्ता परिपाटीले खरिद व्यवस्थापन मितव्ययी र दक्षतापूर्ण ढंगबाट हुन सकेको छैन ।

कानूनको परिधिभित्र रहेर आर्थिक कारोबार सञ्चालन गर्ने, ऐन नियममा समयसापेक्ष संशोधन गर्ने, लेखापरीक्षणबाट औल्याइएका बेरुजू उपर समयमा नै आवश्यक कारवाही चलाउने, कानूनको उल्लंघन भए, गरेमा दृढतापूर्वक कारवाही गर्ने, खरिद व्यवस्थापन प्रतिस्पर्धी र प्रभावकारी बनाउने, तालुक निकायबाट अनुगमनलाई सुदृढ तुल्याउने लगायतका कार्यमा सुधार गरिएमा सार्वजनिक खरिद लागतमा न्यूनता ल्याउन सकिने अवस्था छ ।

खर्च वर्गिकरणको आधारमा लेखापरीक्षण

जितेन्द्र श्रेष्ठ, लेखापरीक्षण अधिकारी

लेखापरीक्षण:

कार्यालयले राखेको लेखा तथा सो सँग सम्बन्धित विवरणहरु, प्रलेखहरु तथा लेखाको सहयोगबाट तयार भएका वित्तिय विवरणहरु शुद्ध, सत्य, छान्/छैनन् र तीनहरुले व्यवसायको वास्तविक स्थितिलाई प्रतिबिम्बित गरेको छ/छैन भनी स्वतन्त्र व्यक्ति तथा संस्थाबाट जाँच वा परीक्षण गरी प्रतिवेदन तयार पार्ने सम्मको कार्यलाई लेखापरीक्षण भनिन्छ। यस अर्न्तगत लेखाको सर्वस्वीकार्य सिद्धान्तहरु, प्रचलित नियम/कानूनहरु पालना गरीएको वा नगरीएको, गलति तथा छलकपट भएको वा नभएको जस्ता कुराहरु जाँच गरिन्छ। समग्रमा लेखापरीक्षण लेखाको स्वतन्त्र, वैज्ञानिक तथा बौद्धिक परिक्षण हो। गल्ती तथा छलकपट पत्ता लगाउनु र त्यसमा सुधारात्मक कदम चाल्न लगाउनु यसको मुख्य उद्देश्य हो।

आर्थिक संकेत तथा वर्गिकरण :

सरकारी कार्यालयहरुमा विभिन्न प्रकृतिका आम्दानी तथा खर्चहरु हुन्छन्। जसलाई निश्चित आधारमा वर्गिकरण गरिएमा लेखा राख्न, विवरण तथा प्रतिवेदन तयार गर्न र विश्लेषण गर्न सहज हुन्छ। यस बाट सरकारी तथ्यांकलाई सरल, व्यवस्थित, विश्वसनिय, तुलनायोग्य र पारदर्शी बनाई आर्थिक अनुशासन कायम गर्न मद्दत पुग्दछ। अतः नेपालमा पनि सरकारी आम्दानी, खर्च तथा लगानीलाई अन्तराष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूप बनाउने उद्देश्यले अन्तराष्ट्रिय मुद्राकोषको सरकारी वित्तिय तथ्यांक (*Government Finance Statistics 2001*) सँग मेल खानेगरी आर्थिक संकेत तथा वर्गिकरण तयार गरी लागु गरीएको छ।

खर्च संकेतको आधारमा लेखापरीक्षण :

खर्च संकेत तथा वर्गिकरण अनुसार खर्च गर्ने विधि तथा प्रकृत्या पनि फरक फरक छ। जसलाई विभिन्न ऐन तथा नियममा किटान गरीएको छ। सरकारी कार्यालयहरुले विभिन्न खर्च संकेत अनुसारको खर्च लेख्दा सो खर्च सँग सम्बन्धित ऐन तथा नियममा निर्दिष्ट गरीएको विधि तथा प्रकृत्या पालन गर्नु पर्दछ। अर्को तर्फ लेखापरीक्षकले सो अनुरूपको विधि तथा प्रकृत्या पालना गरे वा नगरेको जाँच गर्नु पर्दछ। साधारणतया सम्पूर्ण कार्यालयहरुमा हुने चालु खर्चको प्रकृति तथा सोको लेखापरीक्षण गर्दा ध्यान दिनुपर्ने विषयहरु निम्नानुसार छ।

१. तलब : तलब खर्च कार्यालयमा हुने विभिन्न खर्चहरु मध्ये एक महत्वपूर्ण खर्च हो। निजामती सेवा ऐन २०४९ को दफा ७ (ख) (२) मा केन्द्र स्थित कार्यालयको निजामती कित्तावखाना र जिल्ला स्थित कार्यालयको को.ले.नि.का.बाट प्रत्येक वर्ष तलबी प्रतिवेदन पास गर्नु पर्ने व्यवस्था छ। तलब खर्चको लेखापरीक्षण गर्दा तलब प्रतिवेदन पारित भए नभएको, पारित तलबी प्रतिवेदन बमोजिम तलबी भरपाई तयार गरे नगरेको, सम्बन्धित कार्यालयको दरबन्दी स्वीकृत भए नभएको परीक्षण गर्नुपर्दछ।

साथै हाजिरी रेकर्ड हेरी गयल भएका दिनको तलब कट्टी गरेको वा नगरेको, सरुवा, बहुवा वा नयाँ नियुक्ति भई आउने कर्मचारीहरुको पहिलो पटक तलब भुक्तानी दिदाँ शुरू महिनामा रमानापत्र र नियुक्ति पत्रको प्रतिलिपी संलग्न गरि सोको आधारमा तलब भुक्तानी गरे नगरेको परीक्षण गर्नुपर्दछ ।

त्यस्तै तलब खर्चको परीक्षण गर्दा महिनाको बीचमा अनिवार्य अवकाश, सरुवा, बहुवा भई गएपछि बाँकी अवधि तथा पछि सम्म तलब भत्ता खर्च लेखेको हुन सक्ने जोखीमलाई ध्यान दिनुपर्दछ । कार्यालय प्रमुखमा कायम मुकायम मुकरर गर्दा निमित्त पदको एक तह माथिको तलब स्केल भुक्तानी दिनुपर्ने व्यवस्था भएकोमा सो भन्दा बढी भुक्तानी भए नभएको र का.मु. मुकरर गरिएको पत्र र बहाल गरेको मिति अनुसार नै खर्च लेखे नलेखिएको परीक्षण गर्नुपर्दछ । त्यस्तै करारमा नियुक्ति भएको कर्मचारीको पारिश्रमिक तलब शिर्षकबाट भुक्तानी दिन नमिल्नेमा दिएको वा नदिएको, करयोग्य आम्दानी हुने कर्मचारीलाई पारिश्रमिक/तलब वा भत्ता भुक्तानी गर्दा पारिश्रमिक कर कट्टी गरे नगरेको, त्यस्तो कट्टी रकम बैंक दाखिला गरी सोको विवरण आन्तरिक र राजस्व कार्यालयमा पठाए नपठाएको, तलबी भरपाईको तेर्सो र ठाडो जोड जम्मा मिले नमिलेको, तलब भत्ता भुक्तानी गरिएकोमा बुझिलिनेको दस्तखत भए नभएको तथा बैंकमा जम्मा गर्ने प्रचलन भएकोमा सो रकम बैंक जम्मा गरिएको प्रमाण संलग्न गरे नगरेको परीक्षण गर्नुपर्दछ ।

साथै कर्मचारी संचयकोष, कर्मचारी सञ्चयकोष सापटी, पारिश्रमिक कर, नागरिक लगानी कोष, सावधिक जीवन बीमा आदि कट्टी गर्नुपर्ने रकम कट्टी गरी सम्बन्धित कोष वा खातामा तुरुन्त जम्मा गरे नगरेको, असाधारण विदा, तलबभत्ता नपाउने गरीको अध्ययन विदाको अवधिमा तलब भत्ता नपाउनेमा तलब भत्ता भुक्तानी गरे नगरेको जस्ता कुराहरु परीक्षण गर्नुपर्दछ ।

२. **स्थानीय भत्ता** : कर्मचारीहरुलाई स्थानिय भत्ता भुक्तानी गर्दा नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयको निर्देशन/परिपत्र बमोजिमको दरमा भुक्तानी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । स्थानीय भत्ता शिर्षकको लेखापरीक्षण गर्दा सो बमोजिमको दर भन्दा घटी वा बढी हुनेगरी स्थानीय भत्ता भुक्तानी भए नभएको परीक्षण गर्नुपर्दछ । त्यस्तै सरुवा वा बहुवा भई आउने कर्मचारीलाई हालको कार्यालयमा हाजिर भएको मिति देखि मात्र स्थानीय भत्ता दिनुपर्नेमा कुन मिति देखि दिएको छ, रमाना पत्र र हाजिरी हेरी परीक्षण गर्नुपर्दछ । साथै भत्ता बुझेको भरपाई संलग्न भए नभएको सो समेत जाँच गर्नुपर्दछ ।

३. **महङ्गी भत्ता** : कर्मचारीलाई महङ्गी भत्ता भुक्तानी गर्दा नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयको निर्देशन/परिपत्रको बमोजिमको दरमा भुक्तानी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । महङ्गी भत्ता शिर्षकको खर्चको लेखापरीक्षण गर्दा सो बमोजिमको दर भन्दा घटी वा बढी हुनेगरी महङ्गी भत्ता भुक्तानी भए नभएको परीक्षण गर्नुपर्दछ । त्यस्तै महिनाको बीचमा अनिवार्य अवकाश, सरुवा, बहुवा भई गएपछि बाँकी अवधि तथा पछि सम्म महङ्गी भत्ता खर्च लेखेको हुन सक्ने जोखीमलाई ध्यान दिनुपर्दछ । साथै महङ्गी भत्ता बुझेको भरपाई संलग्न राखे नराखेको जाँच गर्नुपर्दछ ।

४. पोशाक : पोशाक शिर्षकको लेखापरीक्षण गर्दा, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरीहरूलाई पोशाक (कपडा, जुता, टोपी आदि) दिने सम्बन्ध भएको व्यवस्था बमोजिम पोशाक दिए नदिएको तथा पोशाक खरीद गर्दा सार्वजनिक खरीद सम्बन्धी ऐन तथा नियमावलीको अधिनमा रही खरीद गरे नगरेको र खरीद गरिएका पोशाकहरू जिन्सी खातामा आम्दानी बाँधे नबाँधेको परीक्षण गर्नुपर्दछ।

त्यस्तै निजामती कर्मचारी तथा शिक्षकहरूलाई पोशाक उपलब्ध गराउने सम्बन्धमा नेपाल सरकार (मं.प.) बाट मिति २०६७/१०/१८ मा निम्नानुसार निर्णय भएको मा सोको प्रतिकुल हुनेगरी पोशाक भत्ता भुक्तानी भएको वा नभएको परिक्षण गर्नुपर्दछ।

● आ.व.०६७/६८ देखि सबै स्थायी निजामती कर्मचारी, सामुदायिक तथा सरकारी विद्यालयका स्थायी शिक्षकहरूलाई पोशाक सुविधा बापत वार्षिक एकमुष्ट रु. ७,५००/- उपलब्ध गराउने। यो रकम प्रत्येक वर्ष चैत्र महिनाको तलब भुक्तानी गर्दा सँगै दिने।

● यो व्यवस्था लागू भएपछि श्रेणी विहिन सवारी चालक, कार्यालय सहयोगी र हिमाली भेगमा काम गर्ने कर्मचारीलाई यसअघि दिइदैं आएको लुगा भत्ता खारेज गर्ने।

● कार्य विशिष्टता तथा कामको प्रकृतिको आधारमा नेपाल सरकार (म.प.)को निर्णयानुसार प्रदान गरिदैं आएको राष्ट्रपतिको कार्यालय, उपराष्ट्रपतिको कार्यालय, व्यवस्थापिका संसद, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय, अध्यागमन, राजस्व अनुसन्धान, स्वास्थ्य संस्था तथा कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली लागू भएका कार्यालयहरूमा कार्यरत निजामती कर्मचारीहरूलाई साविक बमोजिमको पोशाक सुविधा यथावत कायम राख्ने। अहिलेको थप सुविधा उपलब्ध नगराउने। तर साविकको सुविधा वार्षिक रु. ७,५००/- भन्दा घटि हुन्छ भने फरक रकम मात्र दिन सकिने।

● अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन, सेमिनार, बैठक, निमन्त्रणा, प्रतिनिधिमण्डल, तालिम, अध्ययन, उत्सव, मेला आदिमा भाग लिन नेपाल सरकारबाट खटिई जाने कर्मचारीलाई दिइदैं आएको लुगा भत्ता सम्बन्धी भ्रमण खर्च नियमावली, २०६४ को नियम १७ को प्रावधान खारेज गर्ने।

साथै एउटै कर्मचारीलाई एक वर्षमा एक पटक भन्दा बढी पोशाक भत्ता उपलब्ध गराए नगराएको, लुगा भत्ता लिने महिना अगावै अवकास भएमा त्यस्ता कर्मचारीलाई लुगा भत्ता दिन नमिल्ने हुँदा, भुक्तान गरे नगरेको, सरुवा भई आएका कर्मचारीलाई हालको कार्यालयबाट भुक्तानी दिईएको मा साविक कार्यालयबाट नलिएको प्रमाण राखेर मात्र भुक्तानी दिए नदिएको, सरुवा भई अन्यत्र जाने कर्मचारीको रमाना पत्रमा लुगा भत्ता भुक्तानी सम्बन्धी व्यहोरा उल्लेख गर्ने गरे नगरेको परीक्षण गर्नुपर्दछ।

५. घर भाडा : सार्वजनिक खरिद नियमावली २०६४ अनुसार घर तथा जग्गा भाडामा लिन सार्वजनिक निकायले काठमाण्डौ उपत्यकाको हकमा कम्तीमा पन्ध्र दिनको अवधिको सुचना राष्ट्रिय स्तरको समाचारपत्रमा प्रकाशन गरी तथा क्षेत्रीय तथा जिल्ला स्तरको सार्वजनिक निकायको हकमा सम्बन्धित निकाय, जिल्ला प्रशासन कार्यालय, जिल्ला विकास समितिको कार्यालय र कोष तथा लेखा

नियन्त्रक कार्यालयको सुचना पाटीमा कम्तीमा सात दिनको अवधिको सुचना प्रकाशन गरी भाडाको प्रस्ताव माग गरेर प्रतिस्पर्धाको आधारमा सम्बन्धित कार्यालयको लागी उपयुक्त हुने गरी घर तथा जग्गा छनौट तथा भाडा निर्धारण गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। घरभाडाको लेखापरीक्षण गर्दा तोकिए बमोजिम सुचना प्रकाशन गरे नगरेको, प्राप्त प्रस्तावहरु मध्ये आर्थिक तथा अन्य कुराहरुको आधारमा उपयुक्त प्रस्ताव छनौट गरे नगरेको, घरभाडा निर्धारण समितिको निर्णय भए नभएको, सम्बन्धित घर तथा जग्गा धनी सँग सम्झौता गरे नगरेको परीक्षण गर्नुपर्दछ।

साथै घरभाडा निर्धारण समिति वा अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट भाडामा लिने निर्णय भई भाडाको सम्झौता गर्दा नेपाल सरकारलाई तत्काल वा भविष्यमा कुनै थप आर्थिक दायित्वपर्ने वा हानि-नोक्सानी वा सरकारी सम्पत्ति हिनामिना हुन सक्ने कुनै शर्त राखी सम्झौता गरिएको वा नगरीएको, वहालमा लिइएको घर जग्गाको भाडा वृद्धि गर्दा सार्वजनिक खरीद नियमावलीको नियम ९४ (१०) बमोजिम अर्थ मन्त्रालयको पूर्व स्वीकृती लिएको वा नलीएको, कार्यालय प्रयोजनको लागि बाहेक व्यक्तिगत प्रयोजनको लागि लिएको घरको भाडा भुक्तानी गर्ने गरेको वा नगरेको, भाडा भुक्तानी गर्दा कानूनले तोके बमोजिम कट्टी गर्नुपर्ने कर कट्टी गरी सम्बन्धित कोषमा दाखिला गरिएको वा नगरेको जस्ता कुराहरु परीक्षण गर्नुपर्दछ।

६. ईन्धन : ईन्धन शिर्षकको खर्चको लेखापरीक्षण गर्दा, सवारीसाधनको निमित्त चाहिने ईन्धनको भुक्तानी दिँदा बिल साथ खरीद आदेश (कुपन वा आदेश) र सवारी प्रयोग गरिएको लगबुक संलग्न गरे नगरेको, सवारी साधन कार्यालयको काममा प्रयोग भए नभएको, ईन्धन सम्बन्धमा सम्बन्धित कार्यालय/आयोजनाबाट कुनै मापदण्ड तोकिएको भए सोही अनुसार खर्च गरे नगरेको, जेनेटरको लागि ईन्धन प्रयोग गरिएकोमा सोको लगबुक संलग्न गरे नगरेको परीक्षण गर्नुपर्दछ। त्यस्तै सवारी साधन, मेसिनरी आदि सर्भिसिङ्ग गर्दा प्रयोग गरिएको इन्धन खर्चको लगबुक संलग्न गरे नगरेको, प्रचलित कानूनले ईन्धन सुविधा पाउने पदाधिकारीहरुलाई इन्धन उपलब्ध गराउँदा तोकिएको कोटा भन्दा बढी उपलब्ध गराए नगराएको, सवारीसाधनलाई मासिक रूपमा ईन्धन दिने सम्बन्धमा निर्णय गरेको भए तोकिएको भन्दा बढी ईन्धन उपलब्ध गराएको भए कारण सहितको आदेश संलग्न भए नभएको परीक्षण गर्नुपर्दछ।

७. सञ्चालन तथा मर्मत सम्भार : सञ्चालन तथा मर्मत सम्भार शिर्षकको खर्चको लेखापरीक्षण गर्दा, सामान्यतया नियमित रूपमा कार्यालय प्रयोजनका लागि प्रयोग हुने सवारी साधनको मर्मत संभार गर्न चाहिने ब्याट्री लगायतका सामानहरु र ज्याला खर्च गरी भुक्तानी दिइएकोमा सोको मर्मत आदेश लिए नलीएको, सोको लागत अनुमान तयार गरी स्वीकृत गराए नगराएको परीक्षण गर्नुपर्दछ। साथै कार्यालयको दैनिक प्रयोगमा आउने पूँजीगत सामानहरु जस्तो हिटर/पंखा/कूलर/कम्प्यूटर/फ्याक्स मेसिन तथा यस्तै अन्य सामानहरु मर्मत सम्भार गराउनु पर्दा त्यस्ता सामानको मर्मत सम्भार गर्नु

अधि सम्बन्धित कर्मचारीबाट मर्मत सम्भार गर्नुपर्ने सामानको विवरण लिई लागत अनुमान स्वीकृत गराई अधिकार प्राप्त अधिकारीको मर्मत आदेश लिए नलीएको, मर्मत सम्भार गरिएको सामान मर्मत भएको कुरा सम्बन्धित कर्मचारी वा प्राविधिकबाट मर्मत सम्पन्न भएको प्रमाणित गराए नगराएको परीक्षण गर्नुपर्दछ ।

साथै मर्मतको लागि सामान खरीद गरेको भए त्यस्तो सामान सार्वजनिक खरीद सम्बन्धी ऐन तथा नियमावलीको अधिनमा रही खरीद गरे नगरेको, त्यस्तो सामान जिन्सी खातामा आम्दानी बाँधे नबाँधेको, सम्बन्धित सामानको नयाँ खरिद गर्न लाग्ने मुल्यको तुलनामा मर्मत खर्चको अनुपात सन्तोषजनक भए नभएको, मर्मत गरिएको सामानको पुरानो सामान भण्डार फिर्ता गरे नगरेको तथा मर्मत गरिएको सामान जिन्सी निरीक्षण प्रतिवेदनमा मर्मत गराउनुपर्ने भनी उल्लेख गरिएको सामान हो वा होईन सो समेत परीक्षण गर्नुपर्दछ ।

८. कार्यालय सतबन्धी खर्च : कार्यालय सम्बन्धी खर्च शिर्षकको लेखापरीक्षण गर्दा, सामान खरीद गर्दा सार्वजनिक खरीद ऐन तथा नियमावलीका अधिनमा रही खरीद गरे नगरेको, सामान खरीद गर्नुपूर्व सामानको स्पेशिफिकेसन तथा लागत अनुमान तयार गरी स्वीकृत गराए नगराएको, कार्यालय सामान खरीद गर्दा एकै पटक खरीद गर्न सकिनेमा टुक्राटुक्रा गरी बोलपत्र छल्ने उद्देश्यले खरीद गरे नगरेको, खरीद गरिएको सामानको गुणस्तर स्पेशिफिकेसन बमोजिम भएको प्राविधिकको सिफारिस भए नभएको, सामान खरीद गरी भुक्तानी दिँदा विलसाथ माग फाराम, खरीद आदेश र दाखिला रिपोर्ट संलग्न राखे नराखेको परीक्षण गर्नुपर्दछ । त्यस्तै लागत अनुमानको सीमा भित्र रही खरीद गरे नगरेको, पाँच हजार भन्दा बढी मूल्यको सामान मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएको फर्म सँग खरीद गरे नगरेको जस्ता कुरा ध्यान दिनुपर्दछ ।

त्यस्तै विल भरपाईहरूको जोड जम्मा ठीक भए नभएको, सरकारी विज्ञापन, सूचना पत्रपत्रिकामा प्रकाशित गराई भुक्तानी खर्च लेखिएकोमा सो विज्ञापन, सूचना प्रकाशित गर्ने आदेशपत्र तथा प्रकाशित सूचनाको एक प्रति संलग्न राखे नराखेको, बढी क्षेत्रफल ओगट्ने गरी अनावश्यक रुपमा ठुलो साईजमा सूचना प्रकाशन गरे नगरेको, सरकारी सामान ढुवानी गर्दा सामानको विवरण (तौल, संख्या, आकार) सामान ढुवानीको दूरी, प्रचलित दररेट आदि संलग्न गरी वा स्पष्ट खुलाई मात्र भुक्तानी दिए नदिएको, बैंक दस्तुर तथा क्षतिपूर्ती एवं यस्तै अन्य खर्च लेखेकोमा सोको रसिद/प्रमाण संलग्न गरे नगरेको, कार्यालयको बजेटबाट शुभकामना सन्देशहरू प्रकाशित गरी भुक्तानी दिन नपाउने हुँदा, यसरी दिए नदिएको परीक्षण गर्नुपर्दछ । साथै क्षतिपूर्ती भुक्तानी गरेकोमा अधिकार प्राप्त अधिकारीले स्वीकृत गरे नगरेको र यस्तो क्षतिपूर्ती दिनुपर्ने अवस्था के कारणले सिर्जना भएको हो सो समेत जाँच गर्नुपर्दछ । त्यस्तै मूल्य अभिवृद्धि कर समेत समावेश भएको विल भुक्तानी गरेकोमा सोको जानकारी आन्तरिक राजश्व कार्यालयलाई दिए नदिएको, कुनै स्थानमा स्थायी लेखा नम्बर दर्ता प्रमाणपत्र भएको व्यक्ति वा फर्म नपाइएमा मालसामान खरीद गरी सोको सूचना नजिकको आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा

दिनुपर्नेमा सो दिए नदिएको, नियमानुसार लाग्ने कर कट्टा गरे नगरेको, कार्यालयमा पर्याप्त मौज्जात छँदाछँदै अनावश्यक परिमाणमा समान खरिद गरी राखे नराखेको परीक्षण गर्नुपर्दछ ।

९. **सेवा र परामर्श खर्च** : सेवा परामर्श खर्च शिर्षक अन्तर्गत भएका खर्चको लेखापरीक्षण गर्दा पूँजीगत निर्माण अन्तर्गत नपरेका वा त्यस्तो निर्माणसँग सम्बन्धित नभएको अध्ययन अनुसन्धान गराए बापतको खर्च मात्र भुक्तानी भएको हो/होईन स्वीकृत कार्यक्रम हेरी जाँच गर्नुपर्दछ । त्यस्तै नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएको विशेषज्ञ तथा सल्लाहकारको सेवा प्राप्त भएकोमा सोको पारिश्रमिक तथा सुविधा निर्णय, करारनामा एवं संभौता अनुसार भुक्तानी भए नभएको, बजेट संकेत नं. २९२२१ र २९२३१ मा नपरेका अध्ययन तथा अनुसन्धान गराए बापतको भुक्तानी दिइएकोमा यस्तो अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्न के कस्तो सम्भौता गरिएको छ र सो सम्भौता अनुसार काम भए नभएको, अध्ययन प्रतिवेदन प्राप्त भए नभएको, बिल भुक्तानी गर्दा अग्रिम कर कट्टा गरे नगरेको परीक्षण गर्नुपर्दछ ।

१०. **अन्य सेवा शुल्क** : कार्यालय भवन सुरक्षा गर्ने, सरसफाई गर्ने, बगैँचा संभार गर्ने, कार्यालयका चिठ्ठी ओसारपसार गर्ने, कृषि प्रसार, प्राथमिक स्वास्थ्य सेवाका सुविधा, सवारी चलाउने, टेलिफोन, फ्याक्स, कम्प्यूटर, फोटोकपी मेसिन जस्ता सामानहरूको सम्भार आदी कार्यको सेवा वा पटके रुपमा प्राप्त गरे बापत दिइने सेवा शुल्क बापतको खर्च यस अन्तर्गत पर्दछ । यस शिर्षक अन्तर्गतको खर्चको लेखापरीक्षण गर्दा, सेवा शुल्क दिने गरी भएको करारनामा अनुसार भुक्तानी गर्दा स्वीकृत बजेट भित्र रही सेवा शुल्क दिने गरी करार गरे नगरेको, करारमा नियुक्ती गर्दा कार्य विवरण प्रष्ट खोली लागत अनुमान समेत तयार गरी नियमले तोकेको प्रकृत्या पुरा गरी नियुक्ती गरे नगरेको, भुक्तानी दिँदा कार्य विवरण अनुरूप काम भए नभएको प्रमाण समेत राख्ने गरेको छ/छैन परीक्षण गर्नुपर्दछ

११. **कर्तव्य तालिम** : कर्मचारी तालिम शिर्षकमा भएको खर्चको लेखापरीक्षण गर्दा तालिम, गोष्ठी, कार्याशालामा भएको खर्च (प्रशिक्षक भत्ता, श्रोत व्यक्ति भत्ता, सहभागी भत्ता, मसलन्द, खाजा खर्च, हलभाडा आदि) स्वीकृत दररेट/मापदण्ड/नर्म्स अनुसार भए नभएको, सहभागी हुने प्रशिक्षक/प्रशतोता/प्रशिक्षार्थी/सहभागी/सहयोगीहरूको दैनिक तथा भ्रमण खर्च यसै खर्च संकेतबाट भुक्तानी गर्नुपर्नेमा सो अनुसार गरे नगरेको, आवासिय तालिम भए बास खर्च लिए नलिएको जाँच गर्नुपर्दछ । साथै उक्त कार्यक्रम स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रममा समावेश भए नभएको, कार्यक्रम संचालनको लागी लागत अनुमान तयार गरी अधिकार प्राप्त अधिकारीबाट स्वीकृत गराए नगराएको, भुक्तानी भएको सबै प्रकारको भत्ता तथा भाडामा नियमानुसार अग्रिम कर कट्टा गरी राजस्व खातामा जम्मा गरे नगरेको, तालिममा सहभागी प्रशिक्षक तथा सहयोगीको उपस्थिती अभिलेख र खर्च भुक्तानी भिडे नभिडेको र उक्त कार्यको कार्यसम्पादन प्रतिवेदन तयार गरे नगरेको परीक्षण गर्नुपर्दछ ।

१२. **सीप विकास र जनचेतना तालिम तथा गोष्ठी सतबन्धी खर्च** : सार्वजनिक रुपमा दिइने

आयआर्जन, सिप विकास, सशक्तिकरण, सार्वजनिक चेतना जागरण सम्बन्धी तालिम, गोष्ठी, कार्याशालामा भएको खर्च यस शिर्षक बाट भुक्तानी गरीन्छ। यस शिर्षकको खर्चको लेखापरीक्षण गर्दा प्रशिक्षक भत्ता, श्रोतव्यक्ति भत्ता, सहभागी भत्ता, मसलन्द, खाजा खर्च, हलभाडा आदि खर्च तथा सहभागीहरूको लागि दिइने दैनिक तथा भ्रमण भत्ता स्वीकृत दररेट/मापदण्ड/नर्म्स अनुसार भए नभएको परीक्षण गर्नुपर्दछ। साथै उक्त कार्यक्रम स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रममा समावेश भए नभएको, कार्यक्रम संचालनको लागि लागत अनुमान तयार गरी अधिकार प्राप्त अधिकारीबाट स्वीकृत गराए नगराएको, भुक्तानी भएको सबै प्रकारको भत्ता तथा भाडामा नियमानुसार अग्रिम आयकर कट्टि गरी राजस्व खातामा जम्मा गरे नगरेको, सहभागी प्रशिक्षक तथा सहयोगीको उपस्थिती अभिलेख र खर्च भुक्तानी भिडे नभिडेको र कार्यक्रमको कार्यसम्पादन प्रतिवेदन तयार गरे नगरेको सम्बन्धमा ध्यान दिनुपर्दछ।

१३. अनुगतान तूल्यांकन खर्च : सरकारी कामकाजमा खटीएको कर्मचारीहरूको दैनिक भ्रमण भत्ता, भ्रमण खर्च तथा होटलवास खर्चको भुक्तानी यस शिर्षक बाट गरीन्छ। यस शिर्षकको खर्चको लेखापरीक्षण गर्दा अधिकारप्राप्त अधिकारीले भ्रमण वा काजमा खटाए नखटाएको, भ्रमण आदेश संलग्न गरे नगरेको, भ्रमण खर्च नियमावली, २०६४ को नियम २१ बमोजिम भ्रमणमा खटिने कर्मचारीहरूको भ्रमण अभिलेख खाता राखे नराखेको, भ्रमण यथासम्भव कम खर्चिलो बाटो वा साधनबाट गर्नुपर्ने भनिएकोमा सो गरे नगरेको, तोकिएको अवधिभन्दा बढीको भ्रमण अवधि लम्बिएको भए सोको यथार्थ आधार प्रमाण संलग्न गरी भ्रमण अवधि थप गरे नगरेको, भ्रमण खर्च तथा दैनिक भत्ता भुक्तानी दिँदा भ्रमण आदेश, भ्रमण प्रतिवेदन, यातायात साधन प्रयोग गरेको मा उपलब्ध भएसम्म सोको टिकट (वा स्वीकृत भाडादर), संलग्न गरे नगरेको परीक्षण गर्नुपर्दछ।

साथै भ्रमण समाप्त भएपछि ३५ दिनभित्र सोको फाँटवारी पेश गरी पेशकी फछ्यौट भए नभएको, फिल्ड भत्ता पाउने कर्मचारीलाई पनि दै.भ्र.भत्ता दिए नदिएको दिएको भए सो अवधिको फिल्ड भत्ता कट्टा गरे नगरेको, होटेल बास खर्च भुक्तानी दिएकोमा विल संलग्न गरे नगरेको तथा नियमले पाउने भन्दा बढीको भुक्तानी दिए नदिएको र यात्रा बीमा गरेको खर्च माग गरेको भए बीमा रसिद संलग्न गरे नगरेको परीक्षण गर्नुपर्दछ।

१४. क्षतान खर्च : एक जिल्लाबाट अर्को जिल्ला वा सोही जिल्लाको एक कार्यालयबाट ६ कोष भन्दा बढी दुरी भएको अर्को कार्यालयमा सरुवा भएको अवस्थामा आफ्नो र परिवारको भ्रमण खर्च तथा दैनिक भत्ता पाउने व्यवस्था छ। यस शिर्षकबाट हुने खर्चको लेखापरीक्षण गर्दा प्रमाणित दूरी अनुसार दाबी गरे नगरेको, सरुवा वा बहुवा भई जाँदा परिवारको दैनिक तथा भ्रमण खर्च भुक्तानी फाराम (म.ले.प. फा.नं. १८९) प्रमाणीत गरे नगरेको, यातायात साधनको बील संलग्न गरे नगरेको, रमाना पत्रमा भ्रमण खर्च सम्बन्धमा उल्लेख भए नभएको परीक्षण गर्नुपर्दछ।

साथै सरकारी काम वा कार्यक्रम कार्यान्वयनको सिलसिलामा स्वदेश वा विदेशमा भ्रमण गर्दा नियमानुसार पाईने भ्रमण खर्च, दैनिक भत्ता, वास खर्च, नेता भत्ता, बीमा खर्च, फुटकर तथा भैपरी आउने खर्च गर्दा, सम्बन्धित पदाधिकारीले खटाएको निर्णय, विदेशी तालिममा भए कन्फरमेसन पत्र, प्रायोजक संस्थाको भ्रमण सम्बन्धी विवरण र व्यहोर्ने खर्च, नेपाल सरकारले व्यहोर्ने खर्च आदी परीक्षण गर्नुपर्दछ । साथै भ्रमण प्रतिवेदन पेश गरे नगरेको, दैनिक भ्रमण भत्ताको भुक्तानी गर्दा पेश भएको हवाई टिकट यथार्थपरक भए नभएको सम्बन्धमा बोर्डिङ.पास र एयरपोर्ट ट्याक्स तिरेको मिति र टिकटको मिति तथा उडान नम्बर आदीवाट जाँच गर्नुपर्दछ ।

निष्कर्ष :

खर्च वर्गिकरण अनुसार खर्च गर्ने विधि तथा प्रकृया पनि फरक फरक हुने भएकाले लेखापरीक्षक पनि सो सम्बन्धमा जानकार रहनु पर्दछ । खर्चको वर्गिकरण अनुसार लेखापरीक्षण कार्यमा ध्यान दिन सकेमा लेखापरीक्षण कार्यलाई अझ प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ । लेखापरीक्षण कार्य सुरु गर्नु भन्दा पहिला खर्च संकेत नम्बर अनुसार तयारी गरी लेखापरीक्षण कार्य सुरु गरेमा लेखापरीक्षण कार्य सहज रुपमा तथा छोटो समयमा सफलता पूर्वक सम्पन्न गर्न सकिन्छ । यसरी लेखापरीक्षण गरीएमा आर्थिक संकेत तथा वर्गिकरण लागु गरी सरकारी तथ्यांकलाई सरल, व्यवस्थित, विश्वसनिय, तुलनायोग्य र पारदर्शी बनाई आर्थिक अनुशासन कायम गर्न मद्दत पुग्ने सरकारी अपेक्ष पुरा गर्न मद्दत पुग्ने देखिन्छ ।

कार्यमूलक तथा विशेष लेखापरीक्षण

नायव महालेखापरीक्षक श्री महेश्वर काफ्ले

नेपालको संविधान, २०७२ मा महालेखापरीक्षकको काम, कर्तव्य र अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था छ । महालेखापरीक्षकले लेखापरीक्षण गर्ने क्षेत्राधिकारमा सर्वोच्च अदालत, संघिय संसद, प्रदेश सभा, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह एवं सबै सबैधानिक निकाय र नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी एवं सशस्त्र प्रहरी वल लगायतका संघिय र प्रदेशका सबै सरकारी कार्यालय र अदालतको लेखा कानूनद्वारा निर्धारित तरिकाबमोजिम नियमितता, मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारिता र औचित्य समेतको विचार गरी महालेखापरीक्षकबाट लेखापरीक्षण गर्ने व्यवस्था छ ।

१. कानूनी व्यवस्था (*Legal Provision*): नेपालको संविधान २०७२ को भाग १० मा संघिय आर्थिक कार्य प्रणाली र भाग १६ मा प्रदेश आर्थिक कार्य प्रणाली सम्बन्धी व्यवस्था छ भने भाग २२ मा महालेखापरीक्षक सम्बन्धी व्यवस्था छ । भाग १० मा उल्लेखित संघिय आर्थिक कार्य प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्न आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ र आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ कार्यान्वयनमा छन । लेखापरीक्षणलाई व्यवस्थित गर्न लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ कार्यान्वयनमा रहेको छ । लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ ले महालेखापरीक्षकलाई लेखापरीक्षणको क्षेत्र, तरिका र अवधि तोक्ने अधिकार दिएको तथा लेखापरीक्षण गर्दा हेर्नुपर्ने कुराहरुको बारेमा स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ ।

२. मानदण्ड र मार्गदर्शन (*Standards and Guidelines*) – कार्यमूलक लेखापरीक्षणलाई विश्वसनिय, गुणस्तरिय र एकरूपता कायम गर्न बि.सं. २०५७ सालमा जारी गरिएको कार्यमूलक लेखापरीक्षण मार्गदर्शनलाई बि.सं. २०६९ मा अद्यावधिक गरिएको छ । कार्यमूलक लेखापरीक्षण मुख्यतः यही मानदण्ड र मार्गदर्शनको आधारमा सम्पन्न गर्ने गरिन्छ । मानदण्ड र मार्गदर्शनमा कार्यमूलक लेखापरीक्षणको परीभाषा लगायत लेखापरीक्षणमा अबलम्बन गर्नुपर्ने न्यनतम विधि, प्रक्रिया र सिद्धान्तका बारेमा उल्लेख गरिएको छ । कार्यमूलक लेखापरीक्षणलाई विश्वसनिय, गुणस्तरिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा एकरूपता कायम गर्न ईन्टोसाईले सन २००४ मा जारी गरेको ईन्टोसाई मानदण्ड ३००० मा कार्यमूलक लेखापरीक्षण सम्बन्धी मानदण्ड र मार्गदर्शन (*Standards and Guidelines*) र ३१०० मा कार्यमूलक लेखापरीक्षणको मुख्य सिद्धान्त (*Key Principles*) सम्बन्धी व्यवस्था छ ।

३. कार्यमूलक लेखापरीक्षण कार्य प्रणाली: कार्यमूलक लेखापरीक्षणको कार्यप्रणाली देहाय बमोजिम रहेको छः
३.१ लेखापरीक्षण योजना (*Planning*): कार्यालयले लेखापरीक्षण कार्य शुरु गर्नुभन्दा अगाडी महालेखापरीक्षक बाट बार्षिक कार्यतालीका स्वीकृत गरी लेखा उत्तरदायी अधिकृतहरुलाई उपलब्ध गराउने गरेको छ । उक्त बार्षिक कार्य तालीका अनुसार लेखापरीक्षण सम्पन्न गर्नेगरी समष्टिगत तथा कार्यालयगत लेखा परीक्षण योजना र कार्यक्रम स्वीकृत गरी कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था छ । स्रोत साधनको कमी, कार्यदक्षता र सूचनाको अभावमा समष्टिगत योजना, कार्यालयगत योजना र कार्यक्रम विशिष्ट ढंगबाट

तयार हुन नसक्ने भएकोले लेखापरीक्षण कार्यको गुणस्तर अभिवृद्धीका लागि श्रोत साधनको व्यवस्थापन गर्न आवश्यक देखिन्छ । लेखापरीक्षण योजनाले लेखापरीक्षण कार्यान्वयनको दिशा निर्देश गर्दछ ।

३.२ लेखापरीक्षण कार्यान्वयन(*Execution*): सबै सरकारी कार्यालयहरूको लेखापरीक्षणमा महालेखापरीक्षकको कार्यालयबाट वित्तिय र नियमिततालाई जोड दिईने भएपनि वार्षिक रूपमा केही विषय छनौट गरी कार्यमूलक (कार्य दक्षता, प्रभावकारीता र मितव्ययीता) का आधारमा लेखापरीक्षण गर्ने गरिएको छ । श्रोत साधन, दक्षता, ज्ञान, शीप आदिको सीमितताका कारण यस क्षेत्रमा आएका नविन अवधारणाहरू जस्तै वातावरणीय लेखापरीक्षण, विधिबिज्ञान लेखापरीक्षण, सूचना प्रविधी लेखापरीक्षण, जोखिममा आधारित लेखापरीक्षण, पद्धतीमा आधारित लेखापरीक्षण आदि कार्यान्वयनमा ल्याउन आवश्यक छ । लेखापरीक्षण कार्यको व्यवस्थापन गर्दा आचार संहिता, मानदण्ड, ऐन, नियमलाई समयानुकूल बनाई यसको पालनालाई प्रभावकारी बनाइनु पनि उत्तिकै जरुरी रहेको छ ।

३.३ अनुगमन-सुपरीवेक्षण(*Monitoring and Supervision*): अनुगमन-सुपरीवेक्षण लेखापरीक्षण कार्यको एक अभिन्न अङ्ग हो । प्रभावकारी अनुगमन सुपरीवेक्षणबाट लेखापरीक्षणमा गुणस्तरियता, विश्वसनियता एवं नियमितता र स्वीकृत मानदण्ड, आचार संहिता वमोजिम भए नभएको एकिन गरिन्छ भने लेखापरीक्षण व्यवस्थापन सूधारका लागि पृष्ठपोषण समेत प्राप्त हुने गर्दछ । लेखापरीक्षण कार्य शुरु गर्नु भन्दा अगाडी गत विगतको अनुभव समेतलाई ध्यानमा राखी समिक्षा प्रतिवेदन तयार गर्ने, योजना बनाउने गरीन्छ । यस कार्यमा सबै तहका कर्मचारीहरूको योगदान रहने गरेको छ । कार्यालयको वार्षिक योजनाको अधिनमा रही मन्त्रालयगत वार्षिक योजना तयार गर्ने गरिएको छ । लेखापरीक्षण कार्य हुंदा हुँदै निर्देशक, नायब महालेखापरीक्षकबाट लेखापरीक्षण योजना कार्यक्रमको कार्यान्वयन तथा आचरण पालनाको सम्बन्धमा स्थलगत रूपमा सुपरीवेक्षण (*Ongoing monitoring*) हुने गरेको छ । लेखापरीक्षण सम्पन्न भएपछि फाईल समिक्षा, लेखापरीक्षण पश्चातको गुणस्तर मूल्यांकन (*Post Audit Quality Review*) आन्तरिक रूपमा एवं गुणस्तर आश्वस्तता समितिमार्फत हुने गरेको छ ।

३.४ गुणस्तर व्यवस्थापन(*Quality Management*): कुनैपनि संगठनले प्रदान गर्ने सेवाको गुणस्तर कायम हुन नसकेमा संस्थाको विश्वसनियतामा नै ह्रास आउन सक्तछ । कार्यमूलक लेखापरीक्षणको गुणस्तर व्यवस्थापनका लागि लेखापरीक्षण सर्भेक्षण, समिक्षा प्रतिवेदन तयार गरी लेखापरीक्षणका लागि संभाव्य भए नभएको यकिन गरिन्छ । यदि लेखापरीक्षणका लागि संभाव्य देखिएमा सो लेखापरीक्षण कार्यान्वयन गर्न योजना, कार्यक्रम स्वीकृत गराई स्थलगत लेखापरीक्षण गर्ने, स्थलगत लेखापरीक्षणमा प्रमाण संकलन, विश्लेषण तथा निश्कर्ष तय गर्ने, तथा प्रतिवेदन गर्ने लगायतका सबै चरणमा उच्च व्यवस्थापनबाट नियमित सुपरीवेक्षण गर्ने व्यवस्था, लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेपछि लेखापरीक्षणको गुणस्तर आश्वस्तता सम्बन्धी व्यवस्थाका लागि गुणस्तर आश्वस्तता निर्देशिका २०६८ कार्यान्वयनमा रहेको छ ।

४. कार्यमूलक लेखापरीक्षणका मुख्य सिद्धान्त – कार्यमूलक लेखापरीक्षणमा अवलम्बन गर्नुपर्ने मुख्य सिद्धान्त देहाय बमोजिम रहेका छन्:

- कार्यमूलक लेखापरीक्षणका मुख्य सिद्धान्त अर्न्तगत परिभाषा, उद्देश्य निर्धारण, विषय छनौट, लेखापरीक्षण विधि र प्रक्रिया निर्धारण, लेखापरीक्षण योजना, कार्यान्वयन, प्रतिवेदन, अनुगमन लेखापरीक्षण र गुणस्तर नियन्त्रण, आश्वस्तता जस्ता विषयबस्तु समेटिएका छन् ।
- कार्यमूलक लेखापरीक्षणमा सामान्यतया: पूर्व निर्धारित उद्देश्य वा लक्ष्य हासिल गरि एको छ छैन भन्ने सम्बन्धमा नतीजाउन्मुख (Result oriented), मूल्य समस्याको विश्लेषण गरी कारण पत्ता लगाउने सम्बन्धमा समस्यामूलक (Problem oriented), व्यवस्थापकिय पद्धतिको मूल्यांकन गर्ने सम्बन्धमा प्रणाली उन्मुख (system oriented) विधि प्रयोग गर्ने गरिन्छ ।
- मुख्यतया: माथिबाट तल (Top down Approach) र तलबाट माथि (Bottom up Approach) बाट सूचनाको संकलन प्रवाह एवं विश्लेषण गर्नेगरी कार्यमूलक लेखापरीक्षण संचालन गरिन्छ । संसद, कार्यकारी निकाय वा नियामक निकायको आवश्यकता, उद्देश्य, चाहना बमोजिम गरिने लेखापरीक्षण Top down Approach हो भने संचालित कार्यक्रम आयोजनाबाट सर्वसाधारण तथा सम्बन्धित लेखापरीक्षण गरिने निकायमा परेको प्रभावको मूल्यांकन गर्न गरिने लेखापरीक्षण Bottom up Approach हो ।
- कार्यमूलक लेखापरीक्षणबाट संसद वा स्वीकृत नीति ऐन कानून माथी नै प्रश्न उठाउने नभई सो नीति, ऐन नियमको कार्यान्वयनमा देखिएका कमि, कमजोरी, उद्देश्य प्राप्तीका अवरोधहरु सम्बन्धमा विश्लेषण मूल्यांकन गर्ने गरिन्छ ।
- कार्यमूलक लेखापरीक्षणबाट खासगरी देहायका २ प्रश्नको उत्तर खोज्ने प्रयास गरिन्छ:
 - ▶▶ Are the right things being done?
 - ▶▶ Are the things being done in the right way?

५. विशेष लेखापरीक्षण: कार्यमूलक लेखापरीक्षणलाई विभिन्न देशमा विभिन्न नामले सम्बोधन गर्ने गरेको पाईन्छ, जस्तै क्यानडामा कम्प्रेहेन्सिभ अडिट (Comprehensive Audit), बेलायतमा भ्यालु फर मनि अडिट (Value for money Audit), अमेरिकामा अप्टेलिया, भारत पाकिस्तान, श्रीलंका, नेपाल आदी देशमा कार्यमूलक लेखापरीक्षण(Performance Audit) भन्ने गरिन्छ । लेखापरीक्षणको क्षेत्रमा विकसित भएका देहाय बमोजिमका नविन अबधारणाहरु कार्यान्वयनमा रहेको पाईन्छ । यि नविन अबधारणाहरु कुनै न कुनै रुपमा कार्यमूलक लेखापरीक्षणसंग सम्बन्धित रहेको पाईन्छ:

५.१ कम्प्रेहेन्सिभ अडिट (Comprehensive Audit): यसलाई System based Audit पनि भनिन्छ । यस्तो लेखापरीक्षणले बित्तिय लेखापरीक्षण तथा कार्यमूलक लेखापरीक्षणका गुणहरु समेटेको हुन्छ । प्रत्येक विषयबस्तुलाई अति गहिराईमा गई तथ्यहरुको विश्लेषण, आगत प्रक्रिया र निर्गतको विश्लेषण गरी लेखापरीक्षण निश्कर्ष निकालिन्छ । यस्तो लेखापरीक्षणमा प्रत्येक क्रियाकलाप पद्धतिमा आधारित रही सम्पन्न गरिएको हुन्छ ।

५.२ समग्र लेखापरीक्षण (Interigal Audit): यो लेखापरीक्षणको सिद्धान्त नै Auditor as a guardian,

Facilitator and Partner हो । सरकारका हरेक क्रियाकलापहरु नीति तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन मूल्यांकनसंग सम्बन्धित हुन्छन । त्यसैले लेखापरीक्षकले नीति तर्जुमामा *Guardian*, कार्यान्वयनमा *Facilitator* र अनुगमन मूल्यांकनमा *Partner* को भूमिका खेल्नु पर्दछ भन्ने मान्यता राख्दछ ।

५.३ वातावरणीय लेखापरीक्षण (*Environment Audit*): सरकारद्वारा संचालित हरेक क्रियाकलाप वातावरण मैत्री हुनु पर्दछ । वातावरण संरक्षणको सन्दर्भमा आवश्यक नीति कानून तर्जुमा भएको छ कि छैन तथा तर्जुमा भएका नीति कानूनको पालना स्थिति के छ भनि गरिने परीक्षण नै वातावरणीय लेखापरीक्षण हो ।

५.४ जालसाज तथा छलकपट नियन्त्रणको लेखापरीक्षण (*Fraud Control Audit*): वित्तिय कारोवार मा देखिने कैफियत भनेको भूल (*Error*) र छलकपट तथा जालसाज (*Fraud*) हो । भूल मानवीय कमजोरीका कारण हुन्छ भने जालसाज तथा छलकपट नियतवस गरिएको हुन्छ । उक्त भूल र छलकपट छुट्टयाई छलकपट र जालसाजमा केन्द्रित रही गरिने परीक्षण नै जालसाज नियन्त्रणको लेखापरीक्षण हो । यस्तो लेखापरीक्षणलाई *Investigative Audit* तथा *Forensic Audit* पनि भनिन्छ ।

५.५ सूचना प्रविधि लेखापरीक्षण (*Information Technology Audit*): आजको युग सूचना प्रविधिको युग हो । कागजरहित अभिलेखको युग हो । त्यसैले सूचना प्रविधिको प्रयोगको सूचना प्रविधि कै माध्यमबाट परीक्षण गर्ने कार्य नै सूचना प्रविधिको लेखापरीक्षण हो । यसमा मुख्यतया: नियन्त्रण पद्धतिको परीक्षण गरिन्छ । सूचना प्रविधिको वातावरण तथा प्रयोगमा ल्याईएका एप्लीकेसनको आगत, प्रक्रिया र निर्गत पक्षको परीक्षण मूल्यांकन गरीन्छ ।

५.६ सामाजिक लेखापरीक्षण (*Social Audit*): सम्बद्ध पक्षहरुको संलग्नतामा गरिने परीक्षण नै सामाजिक लेखापरीक्षण हो । यसमा मुख्यतया सामाजिक विकासका सूचकहरु पत्ता लगाई *Social Capital, Social Investment, Social achievement* जस्ता पक्षहरुमा ध्यान दिई परीक्षण गरिन्छ र सम्बद्ध पक्षहरुमा सार्वजनिकरण गरिन्छ ।

५.७ कार्यमूलक लेखापरीक्षण (*Performance Audit*): हरेक क्रियाकलापहरु संचालन गर्दा मितव्यीता, कार्यदक्षता, प्रभावकारीता पक्षलार्थ ध्यान दिईएको छ छैन, कार्यक्रम संचालन गर्दा के के समस्याहरु रहे, ति समस्यालाई कसरी समाधान गर्न सकिन्छ, समय, परीमाण र गुणस्तरमा संझौता नगरी अझ राम्रो नतीजा (*Better result*) निकाल्न सकिने उपायहरु के के हुन सक्तछन भनि सुझाव सहितको प्रतिवेदन दिने कार्य नै कार्यमूलक लेखापरीक्षण हो ।

५.८ कार्यमूलक लेखापरीक्षण पश्चातको लेखापरीक्षण (*Beyond Performance Audit*): यसको प्रमुख सिद्धान्त *Openness, Productive, Reform* हो । सरकारले संचालन गरेका क्रियाकलापमा मितव्यीता, कार्यदक्षता र प्रभावकारीताको पक्षमा मात्र ध्यान दिएर पुग्दैन, संचालित क्रियाकलापमा खुलापन, जिम्मे

वारी, उत्तरदायीत्व, पारदर्शिता छ कि छैन, संचालित क्रियाकलापबाट उत्पादकत्वमा बृद्धि भएको छ, छैन र सुधारका प्रयासहरूलाई आत्मसाथ गरिएको छ, छैन भनि परीक्षण मूल्यांकन गर्नु पर्दछ भन्ने मान्यता नै कार्यमूलक लेखापरीक्षण पश्चातको लेखापरीक्षण अर्थात *Open Audit, Productive Audit, Reform Oriented Audit* हो ।

५.९ अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास: लेखापरीक्षणका सम्बन्धमा देखिएका केही महत्वपूर्ण असल अभ्यासलाई देहाय बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ:

- बेलायतले कर्मचारीको सन्तुष्टिको स्तर मापन गर्न कर्मचारीहरूमा सर्भेक्षण गर्ने गरेको र त्यस्तो सर्भेक्षणको नतीजा वार्षिक प्रतिवेदनमा समावेश गर्ने गरेको छ । सन २०१२/१३ को प्रतिवेदनमा कर्मचारीको सन्तुष्टिको मात्रा बढेको तथा अन्य सरकारी कर्मचारीको स्तर भन्दा उच्च रहेको उल्लेख गरेको छ ।
- अमेरिका र बेलायतका सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थालाई संसद (*Legislature*) मातहत राखेको पाईन्छ ।
- प्राय देशहरूमा महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदन र लेखापरीक्षण प्रतिवेदन अलग अलग तयार गर्ने गरेको पाईन्छ । वार्षिक प्रतिवेदन बर्षको एक पटक राष्ट्रप्रमुख समक्ष पेश गरिन्छ भने लेखापरीक्षण प्रतिवेदनहरू तयार भएपछि छुट्टाछुट्टै रूपमा पेश गर्ने गरेको पाईन्छ ।
- कार्यमूलक लेखापरीक्षणको अन्तिम प्रतिवेदन वेबसाईटमार्फत सार्वजनिक गर्ने गरेको पाईन्छ ।
- बेलायतले लेखापरीक्षणको ५ आयाम भनि वित्तिय लेखापरीक्षण, कार्यमूलक लेखापरीक्षण, अनुसन्धानमुलक लेखापरीक्षण, संसदको सहयोगी संस्था र अन्तर्राष्ट्रिय लेखापरीक्षणमा जोड दिएको उल्लेख गरेको छ भने अमेरिकाले *What we are? Where we are now and where we intend to go? Whats come in and whats go out? What we own and whats we owe?* जस्ता पक्षहरू वार्षिक प्रतिवेदनमा समावेश गरेको छ ।
- प्राय देशहरूमा कार्यमूलक लेखापरीक्षण गर्नका लागि सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थामा छुट्टै शाखा, महाशाखा गठन गरिएको पाईन्छ भने केही देशहरूमा छुट्टै शाखा, महाशाखा गठन नगरी वित्तिय लेखापरीक्षण गर्ने शाखा महाशाखाहरूबाट नै कार्यमूलक लेखापरीक्षण गर्ने गरेको पाईन्छ । भियतनाम, नर्वे, अष्ट्रेलिया, जापान, क्यानडा आदी देशहरूमा कार्यमूलक लेखापरीक्षण गर्नका लागि छुट्टै शाखा महाशाखा वा *wings* गठन गरिएको छ भने अमेरिकामा सम्बन्धित वित्तिय लेखापरीक्षण गर्ने शाखा महाशाखाहरूबाट नै कार्यमूलक लेखापरीक्षण गर्ने गरेको पाईन्छ ।

६. सूधारका लागि सुझाव – कार्यमूलक लेखापरीक्षलाई व्यवहारिक रूपमा समसामयिक बनाउन तथा बिद्यमान मानदण्ड र मार्गदर्शन अनुरूप सम्पन्न गरी प्रतिवेदन गर्ने, यसको गुणस्तरियता बृद्धि गर्ने तथा कार्यमूलक लेखापरीक्षणको विश्वसनियता अभिवृद्धि गर्ने सन्दर्भमा देहाय बमोजिम सुझावहरू प्रेषित गरिएको छ:

६.१ रणनीतिक योजना (*Strategic Plan*) स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने: कार्यमूलक लेखापरीक्षणको हालको अवस्था र अपेक्षा गरिएको अवस्थाको विश्लेषण गरी कार्यमूलक लेखापरीक्षणको दुरदृष्टि, गन्तव्य, उद्देश्य सहित रणनीतिक योजना तयार गरी अल्पकाल, मध्यम काल र दीर्घकालमा संचालन गर्ने कार्यक्रमहरूको पहिचान गर्ने र सो बमोजिम आवश्यक संयन्त्र निर्माण गरी कार्यमूलक लेखापरीक्षण व्यवस्थापन गर्नु पर्दछ ।

६.२ विषय छनौट(*Topics selection*) लाई वस्तुपरक बनाउनुपर्ने: कार्यमूलक लेखापरीक्षणको लागी विषय छनौट गर्दा देहाय बमोजिमका विषयमा ध्यान दिई सम्बन्धित निकायको क्रियाकलाप, कार्यक्रमबाट प्राप्त हुने उपलब्धी तथा प्रभावलाई मापन गर्न सकिने र मितव्ययीता, कार्यदक्षता र प्रभावकारीतासंग आबद्ध गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ:

- रणनीतिकयोजना अनुसार आगामी ३बर्षमा गरिने कार्यमूलकलेखापरीक्षणको *Rolling Roster* तयार गर्नुपर्ने,
- कार्यमूलक लेखापरीक्षण गरिने कार्यक्रम आयोजना निकायको क्रियाकलाप, श्रोत व्यवस्थापन, उपलब्ध हुनसक्ने तथ्यांक र सो को मितव्ययीता, कार्यदक्षता र प्रभावकारीतासंग अर्न्तसम्बन्ध स्थापित गर्न सकिने विषयहरू छनौट गर्ने,
- विषय छनौट गर्नका लागी आवश्यक चरहरू (*Variables*) जस्तै: संभाव्य प्रभाव, सारयुक्तता, जोखिम, दृश्यताको लेखाङ्कन, विश्लेषण र मूल्यांकनलाई वस्तुपरक(*Objectivity*) बनाउनका लागी कर्मचारीहरूलाई नियमित रूपमा तालीम तथा क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने,
- सूचना सम्पर्क, नेटवर्किङका माध्यमबाट पहुँच बिस्तार गरी प्राप्त तथ्यांकको अभिलेखाङ्कन गर्ने र सो सूचनालाई विषय छनौटमा प्रयोग गर्ने गरी जोखिम रजिष्टर (*Risk Register*) राख्ने,
- विषय छनौट गर्दा नै कार्यमूलक लेखापरीक्षण गर्नुपर्नाको आवश्यकता र महत्वलाई स्पष्ट गर्नुपर्ने,

६.३ नीति केन्द्रित परीक्षण(*Policy centered Audit*) मा जोड दिने – कार्यमूलक लेखापरीक्षण गर्दा कार्यक्रम संचालन सम्बन्धी आवश्यक नीति तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन मूल्यांकन व्यवस्थामा केन्द्रित गर्नुपर्ने देखिन्छ । सम्बन्धित निकाय, कार्यक्रम, आयोजनाको मुख्य कार्य सम्पादन सूचक (*Key Performance Indicator*) तय गर्ने, *KPI* अनुसार उपलब्धी हासिल गर्न नीति कार्यक्रम र बजेट तर्जुमा, नीति र कार्यक्रमको कार्यान्वयन स्थिति, अनुगमन मूल्यांकन पक्षको प्रभावकारीतापक्षको मूल्यांकनमा जोड दिनु पर्ने देखिन्छ ।

६.४ विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग (*Analytical Procedure*) गरी प्रमाणको विश्लेषण गरी लेखापरीक्षण निश्कर्ष निकाल्ने: उर्पयुक्त बमोजिम चरहरूको तथ्यांक संकलन गरी *correlation, Test of Hypothesis* अर्न्तगत *Z test, t test, Ratio analysis, standard deviation, Project evaluation method* अर्न्तगत *Pay back period, Average rate of return, Net present value, Profitability index, internal rate of return* आदी शुत्र प्रयोग गरी व्याख्या सहित निश्कर्ष प्रस्तुतीकरण गर्ने कार्य शुरु गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

आयोजनाको मुल्यांकन गर्ने सम्बन्धमा आयोजना स्वीकृत गर्दा लागत लाभ विश्लेषण गरेको छु छैन, आन्तरिक प्रतिफल दर कति रहेको छ, लगानीको खुद बर्तमान मुल्य कस्तो रहेको छ आदी विषयमा तथ्यांक संकलन गरी विश्लेषण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

६.५ प्रमाण मूल्यांकनमा देहाय बमोजिम सुधार गर्नुपर्ने – कार्यमूलक लेखापरीक्षण गर्दा विषयवस्तुहरूलाई मूल्यांकन गर्ने रणनीति देहाय बमोजिम हुनु पर्दछ:

- ⊙ किन अपेक्षित उपलब्धी हासिल भएन विश्लेषण गर्ने (Analyze why intended result weren't achieved?)
- ⊙ अपेक्षित नतीजा प्राप्त गर्नका लागि मुख्य तत्वहरु के के हुन विश्लेषण गर्ने (Assess specific causal contribution of activities to result)
- ⊙ कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रणाली मूल्यांकन गर्ने (Examine implementation process)
- ⊙ खराब नतीजाहरुको सम्बन्धमा विश्लेषण गर्ने (Explores unintended results)
- ⊙ राम्रो नतीजाको अनुभव तथा महत्वपूर्ण उपलब्धीको उजागर गर्ने (Provide lessons, highlight significant accomplishment and)
- ⊙ सुधारका लागि सुझाव सहितको प्रतिवेदन दिने (Offer recommendation for improvement)
- ⊙ सर्वसाधारण जनताको सन्तुष्टि स्तर सर्भेक्षण गर्ने (Public satisfaction survey)
- ⊙ नीति कार्यान्वयन क्षमता मूल्यांकन गर्ने (Policy implementation capability)
- ⊙ नीति कार्यान्वयनको अभाव तथा नयां नीतिको आवश्यकता पहिचान गर्ने (Evaluation of policy measure)
- ⊙ सरकारबाट शुरु गरीएका नवीन कार्यक्रमको मूल्यांकन गर्ने (Evaluation of Government innovation efforts)
- ⊙ निरन्तर सुधार कार्यक्रम तथा प्रयासको मूल्यांकन गर्ने (Continuous improvement efforts)

६.६ प्रतिवेदन (Reporting) तयारीमा सुधार गर्नुपर्ने प्रतिवेदन तयार गर्दा ईन्टोसाई मानदण्डले गरे को व्यवस्था अनुसार सरल, स्पष्ट, पूर्ण तर संक्षिप्त, नम्रता जस्ता विषयबस्तुलाई ध्यान दिने, सन्तुलित प्रतिवेदन तयार गर्ने, मितव्ययीता, कार्यदक्षता तथा प्रभावकारिता पक्षको विश्लेषण र Linkage कायम गर्ने, लेखापरीक्षण उद्देश्य तथा प्रश्नको जवाफ समेट्न प्रयास गर्ने जस्ता कार्य गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

६.७ कार्यमूलक लेखापरीक्षण कार्यतालीका (Work schedule) बनाई निरन्तर लेखापरीक्षण गर्ने:

लेखापरीक्षण कार्यक्रमलाई व्यवस्थित रूपमा संचालन गर्नका लागि कार्यमूलक लेखापरीक्षण कार्यतालीका (Performance Audit Calender) बनाउन उपयुक्त देखिन्छ । उक्त कार्यतालीका अनुसार समयमा काम सम्पन्न गर्नका लागि जनशक्ति व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ । जसअनुसार श्रावणदेखि चैत्रसम्म नियमित चालु लेखापरीक्षण र बैशाख, जेष्ठ र आषाढमा अनुगमन लेखापरीक्षण कार्य संचालन गर्नु उपयुक्त देखिन्छ ।

७. निश्कर्ष – कार्यमूलक लेखापरीक्षणको सान्दर्भिकतालाई ध्यानमा राख्दै सरकारी स्रोत साधनको मितव्ययी, कार्यदक्षता र प्रभावकारिताको सुनिश्चितता प्रवर्द्धन गर्न आवश्यकता बढीरहेको सन्दर्भमा कार्यमूलक लेखापरीक्षणको विषय छनौट, योजना तर्जुमा, लेखापरीक्षण कार्यान्वयन तथा प्रतिवेदन तयारीमा विशेष ध्यान दिनु पर्ने आवश्यकता छ । यसका लागि कार्यमूलक लेखापरीक्षणमा संलग्न कर्मचारीको क्षमता विकास तथा पूर्वाधार व्यवस्थामा ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ भने कर्मचारीको मनोबल उच्च बनाउन तथा क्षमता विकास गर्न विभिन्न तालीमहरुको पहिचान गर्ने, राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय तालीममा सहभागी गराउने जस्ता कार्यको माध्यमबाट नै अपेक्षित गरिएको गुणस्तरीय लेखापरीक्षण कार्य गर्ने सकिनेमा बिस्वस्त हुन सकिन्छ । यसका

लागी कार्यमूलक लेखापरीक्षण सुधार योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- ⊙ कानून किताव व्यवस्था समिति, नेपालको संबिधान, काठमान्डौ, २०७२
- ⊙ कानून किताव व्यवस्था समिति, लेखापरीक्षण ऐन, २०४८
- ⊙ कानून किताव व्यवस्था समिति, आर्थिक कार्यविधि ऐन, काठमान्डौ, २०५५
- ⊙ महालेखा परीक्षकको बार्षिक ५० देखि ५२ औं प्रतिवेदन,
- ⊙ महालेखा परीक्षकको विभाग, लेखापरीक्षण पत्रिका, विभिन्न अंक
- ⊙ राजश्व प्रशासन तालीम केन्द्र, राजश्व, विभिन्न अंक
- ⊙ कार्यमूलक लेखापरीक्षण मार्गदर्शन २०६९
- ⊙ विभिन्न वेबसाईटहरु ।

English Section

Disaster Management and Audit Considerations

Ishwar Raj Shrestha, Former Deputy Auditor General

Background

Disaster has been a prime concern across the globe. It can occur any part of the world at any time. Disaster management is an essential component of any development framework. It has been recognized as a key requirement towards achieving national development goals. Different types of hazard produce different risks. Disaster results from the combination of hazards, vulnerability, impact and insufficient measures to reduce the potential risks. Many natural events also become disasters due to the failure to take precautions or appropriate policy for the management of natural phenomenon. Population growth, increased mobility of people, increased urbanization, climate change, building unsafe infrastructure, and unsystematic use of resources around the world are some of the risk factors contributing towards the occurrence of disasters.

Disasters cause great impact on human beings, economic resources and social condition of the countries. It disrupts to the normal pattern of life. They usually cause severe effects on human being such as loss of life, injury, hardship and health problems. In a situation of occurrence of a disaster, the affected people need shelter, food, clothing, medical assistance and social care. Individuals, social organizations, communities, governments and international agencies have to act immediately to rescue the peoples of affected areas. For this, huge amount of internal and external economic resources are to be mobilized to save lives and property of citizens, provide reliefs and rehabilitate and reconstruct the damaged structures. In this article, an attempt has been made to shed light on the conceptual aspect of disaster management and the considerations required while auditing disaster management.

Definition of Disaster

Disaster can be termed as a sudden unfortunate event that has severe implication on human, property and economic condition of a country or certain sector of the globe. According to Oxford Advance Learner's Dictionary (8th edition) the word disaster

Disaster Management and Audit Considerations

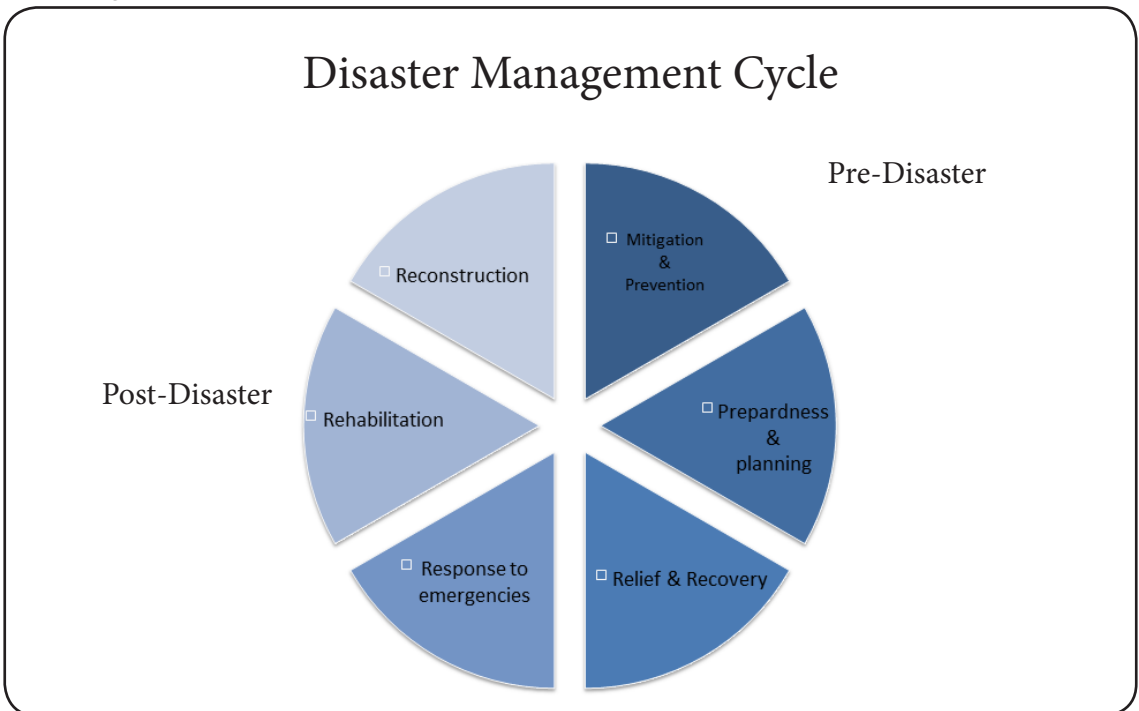
denotes 'an unexpected event, such as a very bad accident, a flood or a fire, that kills a lot of people or causes a lot of damage.' The World Book Encyclopedia defines it as 'a sudden event that has very unfortunate consequence for those affected by it'. The United Nations' International Strategy for Disaster Reduction defines disaster as "a serious disruption of the functioning of a community or a society causing widespread human, material, economic, or environmental losses which exceed the ability of the affected community or society to cope using its own resources."

Disaster may result from natural cause like floods, earthquake, tsunamis, volcanic eruptions or man-made cause like, nuclear accidents, building inappropriate structures in earthquake prone areas or a mixture of the two like, climate change. It can occur suddenly as an earthquake or develop slowly as a drought. Natural disasters can result from geophysical, hydrological, climate-related, meteorological or biological phenomena. Man-made disasters are the events caused by humans and occurring in or close to human settlements and may include environmental degradation, pollution, accidents etc. The Asian Development Bank (ADB) has divided disasters into 11 types namely: earthquake, volcanic eruption, tsunami, tropical cyclone (typhoon, hurricane), flood, landslide, bushfire (or wildfire), drought, epidemic, major accident and civil unrest.

Disaster Management

Disaster management denotes the activities designed to mitigate, deal or manage with the disasters. It starts from preparing before disaster occurs and continue to responding to disasters and managing after its occurrence. Disaster management is an integrated series of activities and strategies involving disaster mitigation or prevention, disaster preparedness and emergency response including recovery, rehabilitation and reconstruction. Disaster management includes administrative decisions and operational activities. The International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies defines disaster management as "the organization and management of resources and responsibilities for dealing with all humanitarian aspects of emergencies, in particular preparedness, response, and recovery in order to lessen the impact of disasters. The main focus of disaster management is to reduce or avoid loss caused by disasters, assure prompt assistance to victims, and achieve rapid and effective recovery."

Disaster management cycle involves all activities prepared to mitigate and prevent a disaster, provide relief and response during the period of a disaster, and rehabilitate and reconstruct after the occurrence of disaster. The cycle includes three major phases, namely pre-disaster activities, during the disaster, and post-disaster activities as illustrated in the following pie-chart:-

Disaster management cycle involves the activities like, preparing, warning, supporting and rebuilding that are required for management of a disaster. Some writers describe the disaster management cycle into six phases namely, mitigation, risk reduction, prevention, preparedness, response and recovery. For effective disaster management, it is necessary to have a shared responsibility and coordination between government, the private sector and civil society organization.

Mitigation and prevention are pre-disaster activities which aim to reduce the loss or damage of human and property. They cover long-term activities like risk assessment, prevention, hazard mapping, assessing vulnerability etc. Likewise, preparedness includes contingency planning, establishing early warning system, evacuation and consolidate

Disaster Management and Audit Considerations

preparations for potential disaster. Relief and recovery activities include short-term efforts to rescue victims and recover property, medical assistance, secure essential supplies for normalcy immediately after the occurrence of disaster. Similarly, response to emergency also includes short-term activities like, search & rescue, security, food, water, shelter, clothes, medicine, trauma care during disaster.

The post-disaster phase also includes management activities such as rehabilitation and reconstruction. Rehabilitation and reconstruction activities aim to rebuild destroyed property, repair of other essential infrastructure and re-establish the prior facilities. Rehabilitation is a short to medium-term activity and involves taking care of the disaster affected people and restoration of basic facilities. Reconstruction has the longer-term objective of restoring living conditions to a level equal to or better than before the disaster struck.

SAI's Role

The issue of accountability and transparency in use of public resources has been a major concern to states and the operation of any political system. Supreme Audit Institutions (SAIs) being government audit institutions have major role in promoting accountability and ensuring the prudent use of public resources. Countries have been spending huge amount of resources for the prevention and management of disaster-related activities. Governments' disaster risk -reduction, mitigation and preparedness activities are launched with different objectives and programmes to reduce or minimize the risks of loss or damages of human and national property and impact of the possible of disasters. Hence, the role of SAI's in auditing post disaster activities should take into consideration the government's initiative to mitigate or preparedness to deal with the potential disasters. SAIs can evaluate the governments' priority assigned to disaster risk reduction and its appropriateness and sufficiency. SAIs may consider making recommendations to government and reporting to parliament where the government's initiatives are not sufficient and appropriate.

In the situation of occurrence of a disaster, many individuals, organizations and entities are involved in providing, coordinating, delivering and reporting on disaster-related aid. United Nations' Humanitarian Resolution 1991 states that the country affected by disaster has the primary role in the initiation, organization, coordination and implementation of

humanitarian assistance within its territory. But the timely involvement of the international humanitarian system crucial for the hardship suffered people or communities. For all types and magnitudes of disasters, national government should provide a coordinating role. When disaster strikes, rapid needs assessments should be made and the appropriate information should quickly be made available to citizens, stakeholders, donor communities and international agencies. Throughout the emergency response, relief, rehabilitation and reconstruction phase of the post-disaster, huge amount of internal and external resources are to be mobilized. In this context, SAIs have a vital role in maintaining accountability and transparency of disaster-related aid being mobilized through governments and other channels and providing the assurance of proper mobilization of donor's funds.

In recent years, SAIs may not only need to develop the ability to function quickly and easily, but also to provide appropriate assistance to government in responding to the disaster. Due to the potential impacts of disasters, it is important for SAIs to plan in advance and put arrangements in place that will help them to prepare and start functioning as soon as practically possible. For this, SAIs located in disaster prone areas, should also give priority to develop their own audit plan and strategy. SAIs may need to develop trained and skilled human resources to conduct the audit of disaster related activities and enhance the organizational capacity.

ISSAIs-5500

In view of the rise of inflows of aid from different donors, International Organization of Supreme Audit Institution (INTOSAI) established the INTOSAI Task Force on the Accountability and Audit of Emergency Aid in November 2005. As per the recommendation of the Task Force, INTOSAI set up a separate Working Group on Accountability for and the Audit of Disaster-related Aid at the XIX INCOSAI in Mexico in 2007. In 2010, the XX INCOSAI in South Africa further extended the mandate of the Working Group to include the awareness of the risks of fraud and corruption and use of GIS as an audit tool in addition to guidelines on the audit of disaster related aid and disaster-preparedness of governments. Based on the work completed by the working Group a new series of 5500 International Standards on Supreme Audit Institutions (ISSAIs) have been issued in XXI INCOSAI in China in October 2013.

Disaster Management and Audit Considerations

The series of ISSAIs 5500 cover the auditing standards and good practices related to different phases of disaster related activities. The pre-disaster phase is covered in ISSAI 5510. ISSAI 5520 deals with the audit of the whole of the post-disaster phase, while ISSAI 5530 focuses on the increased risk of fraud and corruption in the emergency activities following a disaster. ISSAI 5540 presents geospatial information as a tool for auditing the pre and post disaster phases. The series of these ISSAIs are closely related and cross-referenced to the guidance on general audit methodology and procedures in the third and fourth level ISSAIs, especially on financial audit, performance audit and compliance audit. As is the case for other INTOSAI auditing standards, these guidelines are not mandatory. Auditors of the pre-disaster phase should refer to ISSAI 5510 for guidance and good practice to cover the audit of activities designed to prevent, mitigate and prepare for potential disasters. The purpose of ISSAI 5510 is to assist in the audit of disaster risk reduction. ISSAI 5510 recognizes the increasing emphasis by governments and international organizations on the risk of disasters and reducing their potential impact through adequate preparation. ISSAI 5510 assists SAIs in making recommendations establishing disaster risk reduction policies and plans as well as conducting audit based on exchanges of experience between SAIs. ISSAI 5510 can be used both by SAIs and by governments and communities seeking to improve mechanisms, procedures and institutions so as to reduce the risk and the consequences of disasters. SAI of Turkey led the preparation of ISSAI 5510.

ISSAI 5520 addresses the audit of the whole of the post-disaster phase especially concerned with immediate emergency activities of response, recovery and relief and with rehabilitation and reconstruction activities carried out after disasters, where huge amount of resources are mobilized in disaster affected areas and there is pressure to deliver aid rapidly to individuals in great need. SAI of Indonesia led the preparation ISSAI 5520.

ISSAI 5530 focuses on adapting audit procedures to be followed by auditors for the increased risk of fraud and corruption in the emergency activities following disaster. ISSAI 5530 expands on ISSAI 1240 in broadening the scope to consider the risk of corruption and fraud. SAI of the European Union led the preparation of ISSAI 5530.

ISSAI 5540 deals with the use of geospatial information and Geographical Information Systems (GIS) as tools for manager and auditors of disaster-related aid across the disaster

management cycle. This ISSAI provides comprehensive introduction to geospatial information and there useful for SAIs conducting audits in areas not related to disasters or disaster-related aid. SAI of Netherlands led the preparation of ISSAI 5540.

Consideration for audit

Disasters usually create unprecedented and complex situations requiring the involvement of multiple actors. Disasters bring in significant inflows of internal and external funds and goods from private and public sector donors. There is higher risk of fraud, waste and abuse of authority in the use of financial resources and relief materials due to weak internal control in emergency situation. SAIs need to consider properly these situations and challenges posed by disaster to conduct their audits effectively. Major fundamental issues to be considered when carrying out the audit of disasters are described below:

- SAIs of both recipient and donor governments audit disaster-related aid which passes through public accounts. In many cases, this involves examining the aids paid directly to operational agencies which are not part of government. SAIs' obligation or a right to audit disaster-related aid and the type and extent of that audit depends on the mandate and jurisdiction of a SAI. However, SAIs should report on the requirements of donors and the interests of aid recipients. For this, auditors need to evaluate the accountability and performance of humanitarian assistance effectively.
- Countries generally require immediate response and special consideration to post-disaster emergency activities. The emergency response may require a degree of flexibility and immediate decision-making that may mean disregarding existing legal and financial procedures in order to save lives and property. Despite this, it would still be expected that there would be a legal framework underpinning emergency procedures. There is often an increased risk of fraud and corruption in such emergency situations. Auditors should analyze the risks or fraud and corruption in procuring emergency goods and services and should provide recommendations for the future improvement.
- When the emergency is over, the need for flexibility should diminish and normal rules and procedures should be followed. So, auditors should take into consideration the time and event of financial transaction in case of emergency. Once rehabilitation and reconstruction activities commence, auditors may consider the risk of fraud and

Disaster Management and Audit Considerations

corruption in procurement associated with high volumes of public expenditure on reconstruction projects. There are also important issues around tax revenues and insurance recoveries which auditors may require due consideration.

- Auditors need to understand the entire process of disaster management, including the management of disaster-related aid and to be aware of how the main operational agencies and stakeholders operate. The auditors should also be familiar with arrangements for audit. They should also understand accounting practices, disaster management plan and national legal requirements.
- Auditing disasters related activities may need trained and skilled manpower. SAIs may consider the forming a multi-disciplinarian team which could include engineers, economists, sociologist etc., to supplement their need for key skills requirements. All of these aspects should be taken into consideration while planning the audit.
- Auditors can measure the effectiveness of disaster-related activities in terms of result, the most direct examination of which can be achieved by consulting the intended beneficiaries. To do this, auditors can seek the inputs of the affected people by conducting interviews and surveys and by consulting civil society organizations (CBOs).
- SAIs can conduct the performance audit of government's undertakings, programmes, systems or organizations in accordance with the principles of economy, efficiency and effectiveness. Auditors need to develop strategies that will help in selecting audit topics and plan in such a way as to ensure that audits are of high quality and are carried out in effective and timely manner. A performance audit can be performed to seek answers to the trustworthiness, regularity, efficiency and effectiveness of resources mobilized by the different entities. Auditors may evaluate the effectiveness of programmes in terms of attainment of goals, quality of output and cost effectiveness. When conducting a performance audit, SAIs can make recommendations to prepare plan and policy for the event of future disasters.
- When carrying out compliance audits of disaster-related aid, auditors may seek whether the requirements of international agreements covering recovery, relief, rehabilitation and reconstruction measures and activities are complied or not. For example, governments are required by United General Assembly Resolutions to adhere to the humanitarian principles of humanity, neutrality, impartiality and

operational independence. SAIs can report on failure by government to comply with these standards and principles in the use of disaster-related resources.

- When preparing audit reports, SAIs should consider the specific context and needs of the country context, as well as legal mandates and any other information relevant to the stakeholders. Separate audit reports may need to be prepared for different phases of the post-disaster (emergency response, rehabilitation or reconstruction activities). These reports should be addressed to the appropriate authority for follow up on the recommendations made.
- Financial audits reports should be prepared as per national requirements. SAIs should also refer to the ISSAI guidelines. If the financial statements have been prepared in accordance with a special purpose framework, auditors should consider including an emphasis of matter paragraph in the report on the financial audit of disaster-related aid.
- After completing performance or compliance audits, the audit findings should be provided in written report to communicate clearly and concisely the results of the audit to the parliamentarians, government agencies and other stakeholders.

Nepalese Context

Nepal is considered a hotspot for geophysical and climatic hazards. The country is ranked very high in terms of vulnerability to natural calamities. The entire country falls in a high earthquake intensity belt. Glacier lakes outburst floods and avalanches are typical of high Himalayan regions. The middle hills mountains are highly susceptible to landslides, earthquake, soil erosion etc. The southern plains of the Tarai are prone to floods. Fire is a common problem for all settlements. A study ranked Nepal, the eleventh most at risk country in the world in terms of relative vulnerability to earthquakes, and thirtieth with respect to floods. Nepal's risk is increasing rapidly mainly due to the growth in population, unplanned urbanization and unsustainable use of natural resources. Major factor contributing for the increasing risk is the lack of proper policy & strategies and legal framework for planned and sustainable development. Nepal is currently in suffering from outbreak of Gorkha earthquake causing massive loss of lives and property.

The legal framework for disaster management has a long history in Nepal with the Natural

Disaster Management and Audit Considerations

Calamity (Relief) Act 2039 promulgated in 1982 A.D. This Act provides a disaster-management administrative structure in the country and the responsibility for preparing and responding disasters to Government of Nepal. It has provisioned the Central Disaster Relief Committee with the Minister of Home Affairs as the Chair at the central level. The Act mentions that regional committees can be constituted as and when required. Regional Service Centers were established at Biratnagar and Simara during the 1988 earthquake affected in eastern Nepal and the 1993 floods in south-central Nepal respectively. However, they were closed after the completion of emergency operations.

District Disaster Relief Committees (DDRC), chaired by the Chief District Officer, is a permanent body at the district level to coordinate relief and preparedness. The members of the DDRC are represented by the district level offices of the various public-sector agencies such as District Water Supply Office, District Education Office and District Health Office and Local development Officers of District Development Office act as the member-secretaries of the Committees.

Nepal's disaster reduction planning and implementation works have been carried out especially after the commencement of the International Decade for Natural Disaster Reduction (1990-1999). National Strategy for Disaster Risk Management, (2009) 2066 is formulated for effective implementation of the disaster management activities. It expresses the desire of the people and government of Nepal to reduce disaster risks to an acceptable level for safeguarding their lives, properties, development investments, cultural heritage as well as to mitigate the adverse impact to the environment from natural hazards thereby contributing to the aspirations of alleviating poverty and improving the quality of life of all Nepalese. The Strategy endeavors to facilitate the required change in order to achieve the goal of disaster resilient Nepal by providing guidance for improving the policy and legal environment, and by prioritizing the strategic interventions. In addition, Water Induced Disaster Management Policy, 2006 is also formulated, and the role of local bodies in disaster management has been stipulated in Local Governance Act 1999.

The designated institutional set up and authorities at the centre and district levels of Government of Nepal as mentioned above has a responsibility to provide relief to the victims of the disaster-events, and to coordinate the rescue and relief efforts of various

response agencies. Rescue work and relief assistance to the disaster affected people have been provided from Prime Minister Disaster Relief Fund and Central Natural Disaster Aid Fund. Our experience of the past decades evidenced that the government's administrative structure and established relief funds are not effective to prepare and response with major disasters. Audits of disaster-related activities in Nepal are being conducted by Office of the Auditor General, Nepal. Financial audits of above mentioned disaster funds and government budgetary expenditure for disaster related activities are carried out primarily based on compliance with the statutory provisions and administrative decisions and procedures.

Concluding Remarks

Disasters are major threats to Nepal's national building process as the country is situated in disaster prone area. Disasters tend to weaken our development efforts if they are not managed properly. So, disasters management should be one of major elements of Nepal's development policies. Nepal's national development policies and activities should be formulated with due consideration to mitigation and reduction of potential natural and man-made disasters.

Legal frameworks, institutional set-up and availability of funds do not guarantee the effective delivery of disaster-related response services. It is not possible to respond to disasters only through the efforts of government entities. To respond and combat with disaster effectively, the government should, therefore, empower and provide necessary resource to the constituted central and local government agencies and also foresee the involvement of all stakeholders including private sector, civil society, NGOs, volunteer groups and external development partners.

Auditing of disaster-related expenditure need special consideration as the control system becomes ineffective during such emergency period. There is more chances of leakage, misuse, fraud and corruption in such situation. So, Supreme Audit Institutions should also give more attention in scrutinizing the audit risks, developing competent manpower and extending audit methodologies as per INTOSAI guidelines to conduct audit of disaster related expenditures effectively as per the expectation of the stakeholders.

Enhancing Public Participation in Audit Process

Rammaya Kunwar, Assistant Auditor General

Background

Public audit refers to examine the books of account and related documents of the entity/project/program of the government considering regularity economy, efficiency, effectiveness and propriety. Generally, public audit denotes the regularity audit and performance audit. It consists of examining the transaction with the view to ensure accuracy, true and fairness of the financial statement as well as compliance with the prevailing rules and regulations. Its processes include preparing audit plan, execution of the audit plan or verification and collection of evidence, reporting with corrective measures for the audit observation, follow up and quality assurance of audit works.

The auditing of government and public sector entities by Supreme Audit Institution (SAI) has a positive impact on trust in society. It focuses on the custodians of public resources on how well they use those resources. Many activities to focus attention on and create awareness of the participatory approach have been successful the world. Many SAIs are now seriously considering adopting and implementing the participatory approach in auditing within their organization. Doingis, however, not an easy task. There is challenges in raising awareness and strategies and resources for implementation, there has been large demand for implementation assistance, which entails training staff, revising or developing new audit manuals and other activities. In response to this growing demand INTOSAI Development Initiatives (IDI) with World Bank as a financing partner has launched the different type of program, an extensive effort designed to support SAI implementation efforts.

Rationale and Objectives

The Government of Nepal has spellout the provision of public participation approach in development activities in its 13th plan for the first time, formally making the provision for civic partnership.

Participation of general people in public audit sharpens the capacity of the looking and thinking at things with on critical mind. The focus of public audit is of course undergoing

change after 54 years of the establishment of the office of the Auditor General.

On behalf of Office of the Auditor General is expressed the great expectation aware about the audit report, use the information provided by the audit report, dissemination of audit observation through its strategic plan 2013-2012 and 2013-2015. Likewise, Office of the auditor General (OAG) intends to provide accurate, reliable, user-friendly and timely audit report with high quality audit.

The crucial thing in relation to public trust is to base on an open and honest debate about how a combined authority might relate to area's citizen on transparency, accountability and involvement, which carries the following meanings:

Transparency :

Will there be an open and evidence-based approach to decision-making and arrangements to provide clarity about performance and outcomes ?

Accountability :

Is there shared understanding among people that this helps demonstrate credibility, builds support for tough decisions and manages risk through having effective scrutiny of the new arrangements?

Involvement :

How can a commitment to public participant help the combined authority capture data to build insight about local aspirations ?

It would be better to give clear criticism when team members don't meet public expectation. In this situation constructive contribution is very important. The practice of formal relationship and the participation of public/citizen in the audit process is to be directed to maximize effectiveness and impact of public audit.

Challenges

There are risk to low participation of citizen in audit process because of awareness and knowledge about the audit business. In initial phase of participation, there would be low quality of information and reporting due to lack of capability of people. In every audit cycle, it would be difficult to make involvement for participating. Political influence is another risk for the people's participation.

Enhancing Public Participation in Audit Process

In reporting phase, there may be lack of appropriate information required for the audit process. There may be problem to use data provided by the people because of technical accuracy of communication pieces and there is high risk for political use of result in the grass root level of the society. Elite person may trap the people for fake communication.

To ensure the public and parliament, the government should that we work with integrity and independently. We should consider the range of audit and evaluation tools and staff capabilities needed to maximize our impact in improving public sector performance how our service delivery model allows sufficient flexibility to adapt in a changing or unique environment, balancing pressure of value for money and timeliness with comprehensiveness and engagement and how to increase our emphasis on performance improvement within an organization while retaining principles of independence and integrity.

Initiative taken in Nepal

- ▶ The OAGN has taken initiative to promote public participation in its audit process. Major initiative are provided in the following points.
- ▶ Joint roundtable discuss was held on 2014 in close collaboration with world Bank Nepal. Focusing topic on building partnership with OAGN and stakeholders, development a strategy as catalyst for action and capacity building and knowledge sharing among different stakeholders on the audit process,
- ▶ OAGN receives complains from public and stakeholder and try to identify the potential risks and practice to ensure the values and benefits while control the risk-based on the SAI's varied cooperation experiences,
- ▶ OAGN opens up all the audit report through its website and conducting the press conference to disseminate information to the public.
- ▶ A joint committee has been formed in OAGN for the coordinating in the audit execution work comprising of representative of the CSOs, PRAN, NGOs and OAG,
- ▶ In every performance audit, focus group discussion is conducted and in financial audit, auditors collect the information from general people as and when required to confirm whether the evidence is true or not,
- ▶ OAGN has signed an agreement in 2013 to use International Standard of Supreme Audit Institution (ISSAI) in 2013 which is related to involvement of the third party in

audit process and to put a audit methodology based on ISSAIs.

- ▶ OAGN conducts the client survey every year about its service delivery from stakeholders to have feedbacks and take action for future correction.
- ▶ Interaction program is being conducted with the Responsible Accountability Officers and Account chief of Ministries and Corporate bodies to receive suggestions and feedback etc.

Recommendations

The following measures are suggested for SAIs to enhance the public participation in audit process:

- ▶▶ organize the legal provision for making participatory environment within supreme audit institution,
- ▶▶ prepare the institutional mechanism for conducting the participatory audit,
- ▶▶ enhance the capacity of the people who involved in audit process
- ▶▶ manage the code of audit ethics for public while involving the audit process,
- ▶▶ recognize and define the role of public and their support for the whole audit process,
- ▶▶ establish the "Citizen Project" in the SAI for enhancing and share knowledge regarding the audit,
- ▶▶ publish the brochures, bulletins, news letter to make the people more informative,

Conclusion

SAI Nepal is trying to put emphasis on participatory approach in public audit. Considering the area for potentially are advocacy and dissemination of audit report to the beneficiaries follow up suggestions for the selection of performance audit topics, joint field visit, providing the information, the participation of people in the public audit process can contribute to enhance the effectiveness and efficiency of the government. Identification of grass root level people, preparing the core team and term of condition, providing the required training are to be considered to encourage the process for participation. It is the best practices for solving audit problem because when people start to talking about the problem, change starts to happen. By encouraging public participants SAI Nepal can head towards a positive direction as a model organization in the country.

IT audit Plan

Ram Chandra Poudel, Audit Officer

1. Introduction:

Audit is an unbiased examination and evaluation of the financial statements of an entity. It can be done internally (by employees of the entity) or externally (by an outside firm). Auditing refers to a systematic examination of books, accounts, documents and vouchers of an entity to ascertain how far the financial statements present a true and fair view of the concern. It also attempts to ensure that the books of accounts are properly maintained by the concern as required by law. Auditing has become such an ubiquitous phenomenon in the corporate and the public sector that academics started identifying an "Audit Society"

Auditing can be defined as a systematic and independent examination of data, statements, records, operations and performances (financial or otherwise) of an enterprise for a stated purpose. Auditing is a highly complex process, and the importance of auditors as a vital link in the financial reporting chain has never been more important nor their role as trusted advisors more valued. In any auditing, the auditor perceives and recognizes the propositions before him/her for examination, collects evidence, evaluates the same and on this basis formulates his/her judgment which is communicated through his/her audit report.

An information technology audit, or information systems audit, is an examination of the management controls within an Information technology (IT) infrastructure. The evaluation of obtained evidence determines if the information systems are safeguarding assets, maintaining data integrity, and operating effectively to achieve the entity's goals or objectives. These reviews may be performed in conjunction with a financial statement audit, internal audit, or other form of attestation engagement. An IT audit is the examination and evaluation of an entity's information technology infrastructure, policies and operations. IT audits are also known as "automated data processing (ADP) audits" and "computer audits". They were formerly called "electronic data processing (EDP) audits"

2. Planning for IT Audits

Audit planning is a critical part of any audit, including IT Audit. In most SAIs, planning for audits is carried out at three levels – Strategic planning, Macro or Annual planning, and Micro or Entity level planning. A Strategic Plan of the SAI is a long-term (3-5 year) forecast of audit targets and objectives for the audit, including those of IT systems and respective entities under jurisdiction of a SAI. In some SAIs, only a list of new and emerging areas to audit with respect to IT may be included in their strategic plan. These could include looking at new methods of systems development (for example, agile programming) and acquisition or perhaps cloud computing in the public sector. Several SAIs may also plan IT Audits as part of their audit of the annual financial statements of entities covered under their audit mandate. Overall the strategic planning process and the SAI's strategic plan provides the tone and direction of a SAI's IT Audit goals for the future. The IT plan can be described as:

a. Macro Planning

The macro level of audit planning is usually done on an annual cycle basis at the level of the SAI for selection of the audit areas. With the rapid proliferation of modern IS (Information Security System) systems across governments and the limitation of resources available to SAIs, a risk-based approach to prioritize and select suitable topics would be appropriate. Furthermore, the SAI will have to incorporate obligatory audits, like those demanded by law or requested by parliament, congress or other empowered entities.

Usually a SAI has under their audit mandate a number of entities that use different information systems. There may be different applications for different functions and activities and there may be a number of computer installations at different geographical locations. In our case, we find that TSA (Treasury Single Account) of FCGO (Financial Comptroller General Office) and RAS (Revenue Recognition System) of IRD (Inland Revenue Department) are functioning all over Nepal to administer financial transaction and Tax administration respectively.

While there are risks inherent to information systems, these risks impact different systems in different ways. The risk of non-availability even for an hour can be serious

e.g. for a system used by road Police to on-line check of suspected vehicles. The risk of unauthorized modification can be a source of fraud and potential losses to an online banking system. A batch processing system or a data consolidation system may be relatively less vulnerable to some of these risks. The technical environments in which the systems run also may affect the risk associated with the systems. A risk-based approach in selecting IT systems for audit assists the auditor in deciding the priority of audits. To use the risk assessment framework, an SAI needs to have some minimum information across agencies, usually gathered through a survey or past work.

While a risk assessment process is one way to select the audited entity for IT Audit, the SAIs also select auditable entities on a cyclical basis, using mandated audits or as a result of specific requests from oversight bodies (Parliament, Legislature, etc.).

b. Micro (Entity Level) Planning

Micro planning involves the development of a detailed audit plan for audit of the selected audit entity, beginning with outlining the audit objectives. The audit plan will assist auditors in preparing an IT Audit programme. The pre-requisite step in developing the audit programme will be to have a clear understanding of the audited entity and its Information Systems. This course aims to assist the auditor once a plan has been created to populate the audit matrix with specific audit objectives for each area (governance, information security, etc.) that will be investigated. These are explained in subsequent modules. Micro level planning requires an understanding of the entity and some preliminary assessment of controls to facilitate detailed audit planning. Typically and SAI will either have some of this preliminary information already available from past work or will have to gain it with some exploratory work. The auditors can plan for a short duration to gain an understanding of the environment prior to the actual audit itself. Sometimes this can be done by perusing the entity's web site, meeting with key officials, or schedule interviews for a broad overview. Generally though this is all considered part of the audit process even though the activities (exploratory, interviews, testing) may be different. The following points are relevant for micro planning.

i) Understanding the entity: The extent of knowledge of the entity and its processes required by the IT auditor are largely determined by the nature of the entity and level of detail in which audit work is being performed. Knowledge of the entity should include the business, financial and inherent risks facing the entity and its IT Systems. It should also include the extent to which the entity relies on outsourcing to meet its objectives and how complete business process has been mapped in an IT environment. The auditor should use this information in identifying potential problems, formulating the objectives and scope of work, performing the work and considering actions of management for which the IS auditor should be alert.

A typical application forming the core of an IT System in a computerised entity, will have a combination of database management system with specific databases, application software(s) mapping the business rules in the system through specific modules, front end user interface(s) supported by network application software if there is a networked environment. The databases and applications software reside on servers, which are essentially high capacity computers capable of hosting large and multiple databases and applications. The servers could be specific to different user requirements such as data servers, application servers, internet servers, and proxy servers.

Based on the understanding developed of the Information System and the audited entity, IT auditors will need to decide their approach for IT Audits. IT Audit will generally involve an audit of general and/or application controls, perhaps looking at past work for guidance and checking if previous recommendations have been implemented effectively.

ii) Materiality: The materiality of IT Audit issues should be determined under the overall audit framework applied by the relevant SAI. The auditor should consider the materiality of the matter in the context of the financial statements (regularity audit) or nature of the audited entity or activity (compliance or performance audit). According to the ISSAI, “a matter may be judged material if knowledge of it would be likely to influence the decisions of intended users”. It is also important to note that while “materiality is often considered in terms of value, the inherent

nature or characteristics of an item or group of items may also render a matter material”.

The IT auditor should determine whether any IT general deficiency could potentially become material. The significance of such deficient IT general controls should be evaluated in relation to their effect on application controls, i.e. whether the associated application controls are also ineffective. If the application deficiency is caused by the IT general control, then they are material. For example, if an application-based tax calculation is materially wrong and was caused by poor change controls to tax tables, a management decision not to correct an IT general control deficiency and its associated reflection on the control environment could become material when aggregated with other control deficiencies affecting the control environment.

iii) Allocation of Resources: IT Audit requires specific allocation of resources, especially manpower which needs to be well acquainted with typical IT systems, processes and mechanisms that govern a successful IT implementation. In addition to suitable staff resources, appropriate budget, infrastructure and any other requirements identified should be provided for. The timeline for audit should be decided, if possible, in consultation with the audited entity.

iv) Engagement with the audited entity: The audited entity should be briefed about the scope, objectives and the assessment criteria of the audit. The SAI may, if necessary, write the engagement letter to the audited entity where it may also set out the terms of such engagements. The SAI should ensure that due cooperation and support of the audited entity is sought in completing the audit, including access to records and information, whether, manual or electronic. Sometimes, the entity may not agree with the criteria selected or feel they are being unfairly held accountable to selected criteria or standard. It is important to come to an understanding early on as to what criteria will be utilized. Generally if the criteria selected by the SAI is based on widely accepted standards, best practices, or authorized sources there is little the entity can do to justify non-applicability.

v) **Gathering audit evidence:** The IT audit plan requires the following points to gather the audit evidence:

a. **Preliminary Assessment of IT controls:** The IT auditor should conduct a preliminary assessment of IT Controls in the system under audit to derive an understanding of assurance that existing controls (General Controls and Application Controls) are reliable. The assessment of controls at this level would include assessment that:

1. Suitable IT Governance mechanisms are in place and functioning.
2. IT objectives are aligned to the business objectives.
3. Relevant mechanisms are in place for the acquisition of an IT solution (encompassing IT application, hardware, software, human resources, network, service solutions etc).
4. Entity-level controls embedded in IT operations govern: day-to-day IT functions, the entity's information security procedures, business continuity and back-up procedures, change management and service delivery and feedback.

The above comprise general IT controls, which are not specific to any individual transaction stream or application but are concerned with the entity's overall IT infrastructure, including IT-related policies, procedures and working practices. The tests have to be specifically designed using techniques including interviews, surveys through questionnaires, observations, walk through, data capture and analysis, and vouching, etc.

- For better IT Audit Plan, substantive testing is assured. In substantive testing, the tests are designed to substantiate the assertions as per audit objectives. In opposition to systemic analysis, substantive testing is more like "a deep dive in audited domain". Detailed analysis of tested sample should answer how particular elements of network security are organised, how are logs reviewed, what actions were triggered by specific controls, how were they escalated.
- Most basic substantive testing involves data collection and evaluation through either analytical procedures or tests of detail to assess the effectiveness of IT

controls. In IT Audit data analysis is an important tool for performing analytical procedures. At the same time, the IT auditor may use other techniques like document review, interviews, and walk throughs as tests of detail.

Data analysis involves the items listed below:

- Identify the purpose of the analysis or project
- Understand the sample(s) under study
- Be cognizant of data layouts and formats
- Establish a unique identifier if matching or merging is necessary
- Statement of research questions / audit objectives
- Methods used to answer research questions are criteria for evaluation, evidence, analysis, conclusion
- File restructuring procedures (syntax creation, adding new variables as needed)
- Data-cleaning procedures (e.g. removing outliers).

Most analyses can be executed straight from a working data file. Some analysis may require transformations of the raw data, subsets, or specific input data to comply with statistical software. IT systems use many different data types and representations (numeric, string, alpha, etc.). The IT auditor should be cognizant of these and use the appropriate tools for analysis. The auditor can use Generalised Audit Software or Specialised Audit Software to carry out the information analysis. Tools such as Microsoft Excel, Microsoft Access, IDEA, ACL etc. are examples of generalised audit software that provide the facility to import as well as analyse data. Thereafter, any of the following techniques, as per the requirement can be adopted by the IT auditors such as:

- a) Carry out data extraction by obtaining a copy of data from the audited entity. IT auditors may have to create similar environments (operating system, database management system, hardware etc.), as at the audited entity to analyse/ extract data from the copy of data. The IT auditor may also be required to convert data from one form to another to facilitate better reading and analysis.
- b) Utilise the audit software for extracting data from varied combinations of operating system, database management systems, application system etc. IT auditors can use Generalised Audit Software or Specific Audit Software. Generalised audit software

could also be used for specific entities or can be the utility software that can be used to assess the functioning of various utilities of the computer systems. The usage of any of these or a combination thereof will depend on the audit objectives and scope to be covered in IT Audits.

c) Perform test data in situations where the quality of the programme is intended to be tested. The premise is that it is possible to generalise about overall reliability of a programme if it is reliable for a set of specific tests. Use of Test data involves Designing of Test Data and Creating of Test Data before running the programme with the test data. The IT auditor should select an appropriate risk assessment and use sampling techniques to derive suitable conclusions based on statistically sufficient checks on limited data.

3. Conclusion:

The IT audit plan is to be made so specific and pertinent by analyzing the actual situation of the universe and the specific entity. IT Audit can be performed in conjunction with the existing financial, compliance or performance audits under taken by SAIs. A number of frameworks, standards, guidelines and tools exist to provide guidance to the auditor in completing an IT Audit. The Standards are requirements, codes of practice or specifications approved by a recognized external standards organization, such as International Organization for Standardization (ISO) or International Organization of Supreme Audit Institutions (INTOSAI). Standards must be adopted by the SAI or the entity and their use then enforced via the appropriate quality assurance organization. These help to make IT audit plan of the entity. The Office of the Auditor General, Nepal (OAGN) is performing IT audit since last 6 years. IT audit cannot be made more pervasive due to the lack of high priority on it. But, the increased use of IT in the government entity, OAGN should make IT Strategic Plan to meet the changing demand of time. Our focus on IT audit is still up to our satisfaction. If this audit is to be extended, it is necessary to strengthen the existing IT Directorate by equipping the required manpower and logistic supports. Due to the increased use of IT in the Government entity, it is necessary to conduct IT audit in the days to come to a greater extent by preparing the sound IT Plan.

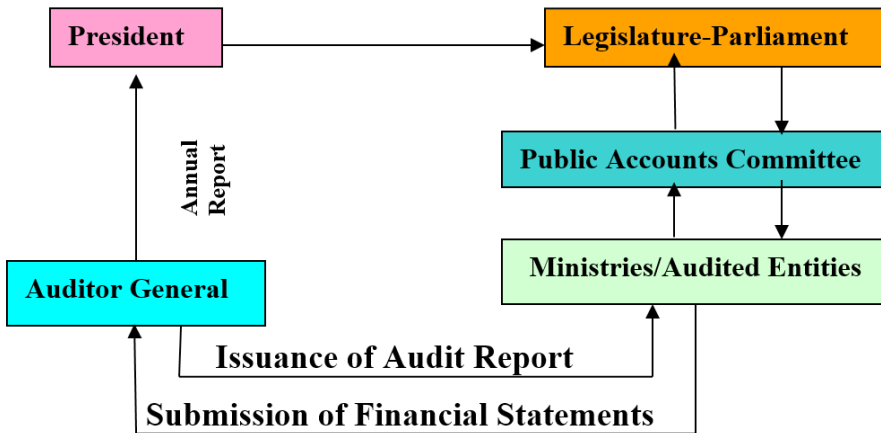
Role of SAIs as an Accountability Institution

नेपालको महालेखापरीक्षकको कार्यालयबाट बंगलादेशको राजधानी ढाकामा प्रस्तुत गरिएको *Role of SAIs as an Accountability Institution* कार्यपत्र देहाय अनुसार उल्लेख गरिएको छ ।

1. Introduction of SAI Environment

1.1 Background:

Office of the Auditor General (OAG) is the Supreme Audit Institution (SAI) of Nepal established as a constitutional body in 1959. As per the Constitutional provision the Auditor General (AG) shall be appointed by the President on the recommendation of the Constitutional Council. The term of the AG shall be six years. The Interim Constitution of Nepal, 2007 and the Audit Act, 1991 has mandated Auditor General (AG) in order to carry out audit of the accounts of the President, Vice-President, Supreme Court, Constituent Assembly, the Legislative- Parliament, Constitutional Bodies, the Nepal Army, the Nepal Police and all other Government Offices with due consideration to regularity, economy, efficiency, effectiveness and propriety of government financial operations. Likewise, audit of the corporate bodies wholly owned by the Government of Nepal is entrusted to the OAG. In case of audit of corporate bodies substantially owned by government, the AG is consulted while appointing the auditor. Besides this, other special Acts, executive decisions also mandated to conduct audit of different Boards, Trust Universities and Institutions. On the basis of the legal mandate, the OAG is conducting financial and performance audit. The AG shall submit to the President an annual report on the work of the office he or she has performed; and the President through the Prime Minister shall arrange to submit such report to the Legislature-Parliament. Reports submitted by AG are discussed on Public Account Committee. Analyzing the present situation, the framework for communicating audit results has been shown in the following diagram:

1.2 Independence and Legal Mandate of Auditor General

The AG is one of the constitutional organs of Nepal and it derives its mandate from the Interim Constitution 2007 in accordance with the Audit Act 1991 and other related Acts. Majority of the provisions relating to the independence of the AG are in line with the Lima and Mexico Declaration on Independence of INTOSAI. However, the independence regarding budgetary requirements, OAG has to follow the prescribed procedure within the ceiling given by the Ministry of Finance (MOF), regarding the independence on human resources; the AG needs to seek approval of Government of Nepal for creating number of position.

Existing legal provisions does not spell out conducting specialized audit such as forensic audit, environment audit etc. The existing legislation empowers AG to frame Audit Rule in consultation with the Government of Nepal for the implementation of the Act; however, this has not yet exercised by the AG.

1.3 Audit Objective and Function:

The Auditor General (AG) through its impartial, independent audit and evaluation of use of public resources, promote and uphold public accountability. It has unrestricted full access on the information of the entities to be audited and the forms of accounts of government are approved by the AG. The Audits and evaluations performed by the AG assess whether expenditures made and revenue collected are in full compliance with existing Rules and Regulation and reflect due regard to economy, efficiency, effectiveness and propriety. The AG Office performs

the following functions:

- prepares annual audit plans and programmes,
- conducts audits according to annual audit plans and programmes,
- incorporates audit observations in the annual report,
- follow up on the previous year audit observation and recommendations,
- participating in the discussion of public account committee as needed.

1.4 **Organization and Human Resource Management:**

The Public Service Commission, which is independent constitutional body of the country recruits the staff for the OAG as per the requirement whereas other conditions of services are same to those of the government staffs. Staffs of the OAG have now been administered by the Civil Service Act and Regulation. However, the AG can hire the services of any expert required for the task of audit under contract with reasonable remuneration. Currently, the OAG has, altogether, 448 approved positions. Out of which, 209 are officer level and the rest are non-officer level positions. OAG is centrally located in the capital Kathmandu. There are 29 Directorates responsible to carry out audit of Different Ministries and sectors. Most of the staffs are management graduate and large numbers of staff have an audit experience of more than ten years. SAI of Nepal has a policy to provide 18 credit hours per year Continuous Professional Education (CPE) to audit staff.

1.5 **Types of audit and coverage:**

As per the mandate OAG Nepal covers the more than four thousand spending units for audit. The spending units are categorized as per the risk analysis and all the units are covered within the three year cycle.

The AG conducts mainly two types of audit, which includes audits of financial statements and regularity audits. The next one is performance audit that includes the aspects of economy, efficiency, effectiveness and propriety of Government operation. Each year more than 20 topics/program/project are selected for performance audit based on certain criteria. Within the Performance audit environment, IT and other specialized audit also carried out by OAG Nepal.

Under the financial audit certification of project financial statement for Donor funded project has been done each year. More than 65 project financial statement is certified each year.

1.6 Audit Management:

The AG, as per the Audit Act, 1991 has the authority to determine the scope, coverage, nature, methodology, extent and timing of audit. Every year OAG prepares Annual Operational Plan and communicates to the Chief Accounting Officers working in the capacity of Secretaries of the Ministries. On the basis of Operational plan, concerned Directorate prepares Ministry-specific and entity level audit plan for every entity being audited in line with the specific plan to conduct audit. Most of the audit is carried out in field level by deploying small team of at least three auditors. The OAG has developed different standards, guidelines and manual to standardise the audit function which are aligned with International Standard on Supreme Audit Institutions (ISSAI). The financial audit and Performance Audit is conducted based on Risk analysis. Financial Audit Manual and Nepal Audit Management System software have been developed and implemented in the Financial Audit. Based on International best practice Audit Quality Assurance Handbook has been developed and implemented since 2012. Code of Conduct of the OAG staff, has updated in 2014 and it is in full implementation. Office has issued directives and circulars to administer and manage the audit function as per the standards and international best practices.

2. ACCOUNTABILITY

Accountability is the key elements for the sound governance system in the country. Accountability is the main beauty of democracy. It is the obligation of an individual or organization to account for its activities accepts responsibility for them, and to disclose the result in transparent manner. It also includes the responsibility for money or other entrusted property. Compliance with legal provision while conducting the activities as well as keeping control over the available resources are also the key for accountability.

Accountability= Sensitivity+ Answerability+ Result Guarantee+ Responsibility

Accountability can be categorized as Social, Legal, Administrative and Financial, Political and Moral accountability. The key factors to promote the accountability in the organization and its operation are Political will and commitment, Clarity in the roles and authority, Measurable standards, Clear legal provision, Communication of role, goal and resources, Transparency in decision making and disclosure of the

activities and systems of financial accounting and auditing.

Weak political will and commitment, Administrative Neutrality in question, Lack of vibrant civic voice and awareness, Unclear roles and responsibility, Impunity for the wrongdoers, Less analytical and biased media, Ineffective oversight role etc are the challenges of Accountability in the governance.

3. Role of SAIs in promoting accountability

Supreme Audit Institution of the country is the key role player in promoting accountability in public sector financial management. As per the constitutional and legal mandate SAIs are mandated to promote accountability rather than enforcing it. SAI examines, evaluates, analyses the financial activities based on regularity, economy, efficiency, effectiveness and propriety thereto and provides independent opinion for the corrective measures and improvement in the government operations as well as follow up on action taken in the previous year audit observation and recommendations. Compliance with rules and regulation is ensured, economical use of available resources, efficiency in the utilization of resources as well as effectiveness of program and project to achieve the targeted goal etc are evaluated by the SAIs. The role of SAIs can be more than the financial statement certification and evaluation of the performance of the government operations. It has major role in the sound governance in the country through ensuring rule of law, transparency, accountability, social justice and equity, financial discipline, in the national budgeting, planning, resources management, procurement, accounting system as a whole. Followings are the major role of SAIs in promoting accountability in the country;

3.1 Ensuring Rule of Law:

It is an important phenomenon of the promoting accountability. Compliance with legal provision and set rules procedure while operating activities of the public sector is key for good governance. The SAIs examines the operations and activities based on the criteria laid down in the legal provision and provides the opinion or raises the observation in the case of non compliance of it. It helps to make more accountable governance system in the country.

3.2 Promote Transparency:

The decision making process as well as the activities of the authority should be transparent to ensure accountability. The SAI through its audit function the transparency in the activities and financial transaction of the public sector can be ensured. Different financial and non financial information regarding to the operation of the public sector such as national budget, public debt, revenue, foreign assistance, national account, macroeconomic indicators etc will be disclosed which will be important for the evaluation of the authority.

3.3 Improve credibility and image of the State:

SAI examines and evaluates the operations of the different organs of the state and provides independent opinion on it which will be effective tools to improve the image and credibility of state to the stakeholders and general public.

3.4 Role as a model institution:

SAI can be a model institution in the country for promoting accountability through lead by example. The activities of a SAI are operated on the complying set rules, standards, guideline and international best practices. The results of its operations are disclosed and fully transparent to all stakeholder and general public. The code of ethics to all members of SAI should be followed. The reporting and control mechanism are in place and full adherence in all activities of SAI. Regular interaction and communication with the stakeholders regarding the result as well as value and benefits of SAI will improve the image and credibility of SAI.

4. Role of Office of the Auditor General of Nepal in promoting accountability

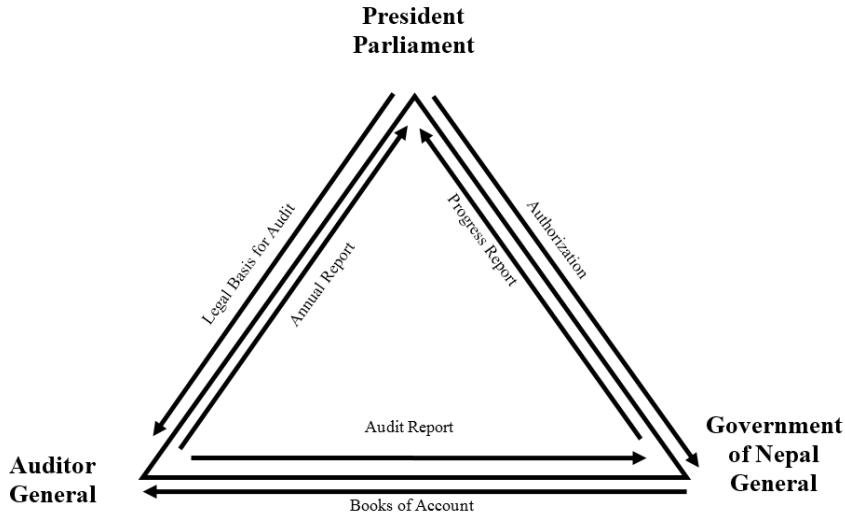
OAGN is an independent constitutional body serving as a Supreme Audit Institution in the country. Interim Constitution 2007 and Audit Act 1991 have mandated Auditor General to carry out the audit of accounts of all the government entities and SOEs fully owned by the government based on regularity, economy, efficiency, effectiveness and propriety. Different standards and guidelines have been developed and implemented to ensure the quality and reliability of the audit process in line with the International Standards of Supreme Audit Institutions ISAAI.

Necessity of SAIs independence adopted by the INTOSAI Lima (1977) and Mexico Declaration (2007) and also emphasized by the 66th UN General Assembly (2011) resolution help improve efficiency, accountability and transparency in public administration. OAGN has given special attention to follow the audit policies and procedures as propounded by international standards. We are adopting basically risk based approach to plan, execute and report the audit of government operation. We have also full mandate to follow up on previous year audit observation and recommendation. Through the financial and performance audit OAGN is contributing in promoting accountability, transparency, rule of law to help in the better governance in the public sector financial management. Followings are the contribution of OAGN through its annual report;

- Providing opinion on the consolidated financial statement of whole government,
- Making transparent of the government financial transaction which includes extra budgetary affairs, foreign aid and technical assistance,
- Analysing and suggesting the improvement measure about the macro-economic indicators of the public finance such as budget, revenue, debt and its sustainability, budget deficit, expenditure management, etc
- Suggesting the improvement in the policies, program, rules and regulations,
- Evaluating the internal control mechanism and compliance of legal provision the executive are informed for corrective measures,
- Ensuring the value for money in the utilization of resources in the operation,
- Large chunk of money is recovered through the audit observations in the treasury,
- Accountability of the public authority is evaluated and reported to the people representative parliament,
- Providing business for the PAC through the timely audit report for detail discussion and direction,

Public audit conducted by the OAGN ensures that the funds granted in the form of finance bill must be used efficiently and effectively by the government in the intended purpose. Public Financial Management (PFM) system includes all phases of the budget cycle that also include independent public audit and scrutiny. Public audit by the OAGN and the recommendation of the PAC are the main dimension of the financial accountability. OAGN provide audit reports to PAC and the PAC add value through recommendations, follow-up and implementation by the government. Similarly PAC is protecting the independence of OAGN so as

to achieve the combined objective of efficient and effective use of public funds voted by the parliament. The consideration for audits not only includes regularity and financial audit but also specialized audit like value for money, information technology, and environment. In some cases the areas of citizenry interest also.

5. Accountability Framework of OAGN

The office of the Auditor General gets the authority from the parliament through the constitution and the president appoints to the Auditor General. The government gets authority from the parliament and the government submits the books of account to the Auditor General for audit as well as progress report to the parliament. The Auditor General certifies the books of accounts and provides audit observation to the government and submits annual report to the President which is tabled in the parliament and discussed in the Public account committee. The decision and directions of PAC are implemented by the government and follow up will be carried out by the office of the Auditor General.

The accountability framework of OAGN can be depicted from the following diagram.

5 Some good practices and reform initiatives of OAGN to be an institution of accountability

Despite of long political transition in the country different reform initiatives has been taken by OAGN to be more effective and accountable SAI in the country. It is

also a process of lead by example in the accountability framework.

- Strategic plan of OAGN has been developed and implemented to provide strategic direction to public sector auditing,
- Transparency and participatory process in the decision making,
- Peer review of OAGN by SAI of India and the report was made public,
- The annual report of AG is made public immediately when it is submitted to the President and available in the website of OAGN.
- The size of annual report has been substantially reduced to make more reader friendly and concise,
- Risk based audit approach has been implemented to focus the resources in the entity where high risk exists and audit can add value,
- Engagement of Civil Society Organization in the performance audit process has been initiated,
- Environmental and other audit has been carried out,
- Electronic Working Paper (Nepal Audit Management System) has been introduced which is going to be rolled out in upcoming financial audit,
- Audit Advisory committee consisting different prominent personalities from ex -secretaries, chief secretary, social worker and journalist, audit expert has been constituted to advise the Auditor General to enhance the impact of Audit,
- Regular interaction with the different stakeholder to map the expectation from OAGN, press meet with media to disseminate audit results etc are organized,
- OAGN has playing critical role in international forum like ASOSAI, INTOSAI being an elected member of ASOSAI governing board,

6. Conclusion

Nepal is in the process of drafting new constitution through constituent assembly to meet the expectation of development and prosperity. This process will lead the restructuring Nepal, in this connection OAGN also has the opportunity to be more independent and effective SAI to play lead role as an accountability institution in the country by its function, clarity in the process complying legal provision, promoting transparency in the operations and promoting accountability.

Strategic Plan 2015-2020

कार्यालयको तेश्रो रणनीतिक योजना सन् २०१६-२०२० यहि जनवरी १, २०१६ (पौष १७, २०७२) देखि लागू भएको छ। उक्त रणनीतिक योजनाको पूर्ण विवरण तल प्रस्तुत गरिएको छ।

Overview of Strategic plan

SI-1 Improve Quality and Impact of Audit	SI-2 Strengthen Independence and Mandate	SI-3 Develop Organizational Capacity	SI-4 Enhance Professional Relations with External Stakeholders	SI-5 Enhance Internal Governance
<p>Strategic Objectives</p> <p>1.1. Implement audit methodology aligned with International Standards of Supreme Audit Institutions</p> <p>1.2. Strengthen Quality Assurance Function</p> <p>1.3. Strengthen Follow-up Audit</p>	<p>Strategic Objectives</p> <p>2.1 Achieve Financial Autonomy</p> <p>2.2 Achieve Administrative Autonomy</p> <p>2.3 Improve Audit Mandate</p>	<p>Strategic Objectives</p> <p>3.1 Develop and Implement HRD Strategy</p> <p>3.2 Redesign Organizational Strategy to address federal structure and extended Audit Mandate</p>	<p>Strategic Objectives</p> <p>4.1 Ensure Regular and Effective Communication using ICT</p> <p>4.2 Improve Interaction with Media and Public</p> <p>4.3 Building an Effective Relationship with PAC</p> <p>4.4 Strengthen Professional Relations with Auditees and professional organisations</p>	<p>Strategic Objectives</p> <p>5.1 Strengthen Internal Control System</p> <p>5.2 Ensure Compliance with Code of Ethics</p> <p>5.3 Implement Strategy through Operational Plans</p>

Introduction

This is the third strategic plan of the Office of the Auditor General of Nepal (OAGN). Unlike the previous two strategic plans, the time horizon of this plan has been extended from 3 to 5 years. The Constituent Assembly promulgated the Constitution of Nepal in 2015. The country now has adopted a federal form of government resulting in broader mandate of the OAGN. Consequently, it was felt appropriate to expand the duration of the strategic plan to enable the OAGN to fulfil its wider responsibilities effectively. The strategic plan has been formulated primarily considering the OAGN's extended mandate, Supreme Audit Institution Performance Measurement Framework (SAI PMF) review report and international auditing practices.

Key external stakeholders of OAGN were actively consulted in developing this plan. Henceforth, it is believed that continual support from all key stakeholders will be received during this strategic plan's lifecycle, to implement this plan successfully.

Vision

We strive to be a Credible Institution in Promoting Accountability, Transparency and Integrity for the benefit of the people.

The vision is our long-term aspiration. It drives us to improve continuously so as to become a credible institution in promoting public accountability, transparency and integrity. That, in turn, will promote better governance and ultimately advance the welfare of the people of Nepal. However, our vision is not just to be a watchdog over other public sector institutions; rather, it is our deep-rooted commitment to also lead by example by becoming a model organization that holds itself to account and ensures the highest degree of transparency and integrity in its own operations.

Mission

Provide Independent and Quality Audit Service to assure our stakeholders that the public funds are efficiently used.

Our mission represents why we exist as an institution, for whose benefit, and how we propose to uniquely contribute to that larger purpose. Our independent and quality audit service should assure our stakeholders that public funds are used efficiently which ultimately justifies OAGN's existence. The efficient use of public fund will lead to improve the lives of the people of Nepal. That, indeed, is the ultimate purpose of all public sector institutions in Nepal. That commonality of purpose underscores the importance of all public institutions in Nepal working together rather than at cross-purposes. This binds us irrevocably to all other public institutions in the country to achieve the ultimate aim of improving the lives of the people. It serves as a constant

reminder that only by cooperating and coordinating, can the public sector institutions truly succeed in uplifting the nation's welfare. At the same time, we see ourselves as making a unique contribution towards this shared purpose, and that is by being faithful to our Constitutional obligation of providing independent, quality audit services. That, in turn, will improve public sector performance, enhance transparency, ensure accountability, maintain credibility, promote public trust, and foster efficient use of public resources for the benefit of the people of Nepal.

Core Values

Our Core Values always guide us in how we behave with each other as well as with our external stakeholders. They are the foundation of our organizational culture and impact individual, as well as, organizational performance. We believe that how we conduct ourselves daily, affects our individual self-respect, and the goodwill and reputation of the OAGN. Our Core Values are:

Integrity

Our dealing with stakeholders and clients should demonstrate honesty, fairness, objectivity, truthfulness. We remain transparent, accountable and not unduly influenced by the interests of others in performing audit.

Independence

We draw conclusions, raise observations and form audit opinions without being affected by influences that compromise professional judgment, avoiding the situation of conflict of interest, keeping free from self-interest and intimidation and maintaining impartiality.

Professionalism

We believe that only a professional and competent workforce can provide better audit services. Therefore, we aim for continuous professional development at all levels. Our professional expertise and ethical behaviour guide us to contribute to the nation in the prudent use of public resources for the well-being of the people.

Transparency

For any institution in the democratic system of government, it must have the public's confidence. To value this confidence, we intend to be open in our entire work and communicate our audit results in a transparent manner.

Accountability

We aspire for relationship among our all staffs based on clear responsibility for performance, both for the results achieved and means used. We are also committed to be accountable to the people of Nepal, Parliament and other stakeholders.

Strategic Imperatives

The strategic imperatives are the key interventions that we believe are required to be faithful to our Mission and achieve our Vision. These strategic imperatives were arrived at after consultations with our key stakeholders, environmental scan considering significant socio-cultural, technological, economic, environmental, and political trends, and key internal forces affecting the work of the OAGN. While identifying the strategic imperatives, we also considered the risks of not addressing the internal and external forces influencing the OAGN. Our five strategic imperatives:

1. Improve Quality and Impact of Audit
2. Strengthen Independence and Mandate
3. Develop Organizational Capacity
4. Enhance Professional Relations with External Stakeholders
5. Enhance Internal Governance.

Strategic Objectives

The strategic objectives represent the stepping stones for achieving our strategic imperatives, and ultimately our Vision, while remaining stringent to our Mission and Core Values. The following are our strategic objectives.

Strategic Imperative-1: Improve Quality and Impact of Audit

Strategic Objectives:

- 1.1 Implement Audit Methodology aligned with International Standards of SAIs
- 1.2 Strengthen Quality Assurance Function
- 1.3 Strengthen Follow-up Audit

Strategic Imperative-2: Strengthen Independence and Mandate

Strategic Objectives:

- 2.1 Achieve Financial Autonomy

2.2 Achieve Administrative Autonomy

2.3 Improve Audit Mandate

Strategic Imperative-3: Develop Organizational Capacity

Strategic Objectives:

3.1 Develop and Implement Human Resource Development Strategy

3.2 Redesign Organizational Strategy to address federal structure and extended Audit Mandate

Strategic Imperative-4: Enhance Professional Relations with External Stakeholders

Strategic Objectives:

4.1 Ensure Regular and Effective Communication using ICT

4.2 Improve Interaction with Media and Public

4.3 Building an Effective Relationship with PAC

4.4 Strengthen Professional Relations with Auditees and professional organisation

Strategic Imperative-5: Enhance internal governance

Strategic Objectives:

5.1 Strengthen Internal Control System

5.2 Ensure Compliance with Code of Ethics

5.3 Implement Strategy through Operational Plans

The Key Performance Indicators to measure achievement of the objective have been provided in Annex-1.

Critical Success Factors

In order to achieve successful implementation, we have identified some key issues that we must address in our organization. They are as follows:

1. Organization-wide ownership of our Core Values

Our integrity guides us to take an open, fair and honest approach in addressing our stakeholders, which will help achieve successful implementation of this plan. Our independence from the executive, legislature and judiciary is crucial for credible audit services. Our professionalism requires us to have high level of knowledge, skill and experience to provide timely and quality audit services. For our strategies to succeed, it is imperative that our organisational culture is pervaded with these core values.

2. Top management initiative

Leadership and direction is a prerequisite for any plan to succeed. That is especially true for the implementation of this strategic plan. The tone at the top will remain a major determinant for successful execution of this plan. Therefore, management will take every initiative to lead by example in implementing this plan.

3. Operational plans

This plan has been formulated for the next five years and reflects high level aspirations, goals, and objectives. The implementation strategy is the first step towards implementation. However, the final and essential step, to ensure successful implementation of the five-year strategy, is to develop and implement directorate-wise annual operational plans. Those operational plans have to include explicit and specific actions for each directorate that has to be undertaken within specified timelines to help achieve each strategic objective. Without such action plans, the strategy will not translate into sustainable change in the organization. Operational plans that will be designed and implemented each year will work as the next building-block to achieve the goals of this strategic plan.

4. Monitoring and Evaluation

OAGN places great importance on monitoring and evaluation because, when done and used correctly, they strengthen the basis for managing for results. Without regular monitoring, it will not be possible to ascertain progress and take timely corrective actions. On the other hand, periodic evaluations will help us ascertain the extent of success in implementing the strategy, and hold ourselves accountable for the achievement of planned results. As a first step towards this end, we have defined key performance indicators for each strategic objective.

Annexes

Annex 1: Key Performance Indicators to measure achievement of Strategic Objectives

Annex 2: Implementation Strategy

Annex 3: Results of Environmental Scan

Annex 4: Prioritized domains of SAI PMF

Annex 1: Key Performance Indicators to measure achievement of Strategic Objectives

Strategic Imperative-1: Improve Quality and Impact of Audit	
Strategic Objectives	Key Performance Indicators
1.1 Implement Audit Methodology aligned with International Standards of SAIs	(a) Ratio of ISSAI-compliant audits to total audits in each stream as reviewed by QA function (b) Coverage of systemic issues in AG's annual report
1.2 Strengthen Quality Assurance	(a) Annual percentage QA Reviews of audits (b) Numbers of QA recommendations implemented
1.3 Strengthen Follow-up Audit	Percentage of audit recommendations implemented
Strategic Imperative - 2: Strengthen Independence and Mandate	
Strategic Objectives:	Key Performance Indicators
2.1 Achieve Financial Autonomy	Law amended empowering OAGN to allocate budget among line items and provide PBIS to its staffs (in line with ISSAI 10 Principle 8)
2.2 Achieve Administrative Autonomy	Law amended empowering OAGN to create posts and operate Nepal Audit Service. (in line with ISSAI 10 Principle 8)
2.3 Improve Audit Mandate	Percentage of audit jurisdiction on all public money (in line with ISSAI 10 Principle 3)
Strategic Imperative-3: Develop Organizational Capacity	
Strategic Objectives:	Key Performance Indicators
3.1 Develop and Implement Human Resource Development Strategy	(a) HRD strategy developed, covering all key components of HRD as per good practices (b) Percentage of HRD strategies operationalised
3.2 Redesign Organizational Strategy to address federal structure and extended Audit Mandate	(a) Audit coverage at all levels of the federal set up – Centre, Provinces, Local bodies (b) Reporting provisions as per federal set up laid down in related laws
Strategic Imperative-4: Enhance Professional Relations with External Stakeholders	
Strategic Objectives:	Key Performance Indicators
4.1 Ensure Regular and Effective Communication using ICT	Level of external stakeholders' satisfaction in use of ICT in communication
4.2 Improve Interaction with Media and Public	(a) Number of interactions held (b) Media coverage of OAGN operations and reports

	(c) Level of satisfaction
4.3 Building an Effective Relationship with PAC	(a) Number of interactions and briefing (b) Percentage of audit recommendations that are incorporated in PAC's report (c) Number of follow up audits conducted and reported based on PAC decision.
4.4 Strengthen Professional Relations with Auditees and professional organisations	Number of interaction and constructive feedback of auditees and professional organisations addressed by the OAGN.
Strategic Imperative-5: Enhance Internal Governance	
Strategic Objectives:	Key Performance Indicators
5.1 Strengthen Internal Control System	(a) Implementation of Internal Control System (based on COSO Framework) (b) Internal audits conducted throughout the year as per accepted professional standards in the field of internal audit (c) Percentage of Internal audit recommendations implemented
5.2 Ensure Compliance with Code of Ethics	(a) Percentage of recommendations addressed based on report of Code of Ethics Compliance Monitoring Committee. (b) External Stakeholder survey on level of compliance of Code of Ethics by the staffs
5.3 Implement Strategy through Operational Plans	(a) System in place for developing annual operating plans (b) Directorate-wise and consolidated annual operating plans, aligned explicitly with each strategic objective, approved before the beginning of each implementation year (c) Achievement of targets in the operational plans

Annex 2: Implementation Strategy

Strategic Imperative:		1. Improve Quality and Impact of Audit					
Strategic Objective (SO):		1.1 Implement Audit Methodology aligned with international standards					
Strategic Initiatives		Expected output(s)	Start date mm/yyyy	End date mm/yyyy	Initiative owner	Status	Comments
1.1.1	Develop/Modify electronic working papers to align with requirements of audit manuals	New/Modified EWP aligned to requirement of audit manuals	01/2016	12/2016	AAG, Management Directorate		
1.1.2	Train auditors in use of the EWP	Auditors capable of properly using the EWP	01/2016	12/2017	Director, Training		
1.1.3	Implement audit manuals (Financial, Performance and Compliance) with Electronic Working Paper (EWP)	Use by all auditors of electronic working papers aligned with requirements of the audit manuals	09/2016	12/2018	Director, Policy		
1.1.4	Train auditors on how to increase the use and impact of audit reports (please refer to INTOSAI CBC guide on this subject)	Auditors who consistently apply the good practice strategies for increasing the use and impact of audit reports	04/2017	12/2019	Director, Training		
1.1.5	Design and implement Local body audit practice	a. Policy document in hand	01/2016	06/2016	DAG, Management Division		
		b. LBs will be audited using Policy and procedures designed	08/2016	04/2017	Respective AAG and Directors in LBs Audit		
1.1.6	Change current transaction based reporting into reporting on systemic issues	Policy will be developed and Audit Reports will include systemic issues	06/2016	04/2018	DAG, Management Division		
Strategic Objective (SO):		1.2 Strengthening Quality Assurance Function					
Strategic Initiatives		Expected output(s)	Start date mm/yyyy	End date mm/yyyy	Initiative owner	Status	Comments
1.2.1	Enhance competence of audit staff on audit quality, quality controls, and quality assurance in line with the ISSAIs and the OAGN handbooks on quality assurance in financial and performance audits	Audit staff demonstrate sufficient understanding of audit quality, quality control mechanisms, and the purpose and procedures for quality assurance	05-2016	05-2020	AAG, Training Directorate		
1.2.2	Link implementation of QA recommendations to PBIS and performance evaluation	a. Guidelines for performance evaluation.	06/2016	12/2016	AAG, HR		
		b. Incentives awarded and positive performance appraisal comments to auditors who demonstrate better implementation of QA recommendations and					

		Increased implementation by auditors of QA recommendations					
1.2.3	Design and implement an effective follow up mechanism by each directorate to address the results of QA	Action Plan prepared in standardised template and implemented by all directorates	06/2016	07/2016	All AAGs		
1.2.4	Design and Implement pre issuance review system	Detail system laid down and pre-issuance review initiated	10/2018	12/2020	Chair, QA Committee, Respective Directorates		
1.2.5	Initiate a system for regular external peer review	External peer reviews conducted as per approved frequency Peer review report implemented	10/2018	12/2020	Director, QA		

Strategic Objective (SO):		1.3 Strengthen the Follow-up Audit					
Strategic Initiatives		Expected output(s)	Start date mm/yyyy	End date mm/yyyy	Initiative owner	Status	Comments
1.3.1	Develop and implement policy for proactive follow up including amendment of related laws.	a. Policy document in hand and amendment in related laws as required	05/2017	04/2019	DAG, Management Division		
		b. Audit recommendations implemented as a result of Effective follow up	11/2018	12/2020	DAG, Management Division		
1.3.2	Prepare database of audit observations and PAC directives	Regularly updated database	05/2018	04/2019	Director, Management Division		
1.3.3	Establish the system of issuing online information on audit settlement to audit entities	a. Online audit clearance system.	05/2020	12/2020	Director, Management Division		
		b. Input to subsequent risk based audit planning	05/2020	12/2020	Director, Training		

Strategic Imperative:		2. Strengthen Independence and Mandate					
Strategic Objective (SO):		2.1 Achieve Financial Autonomy					
Strategic Initiatives		Expected output(s)	Start date mm/yyyy	End date mm/yyyy	Initiative owner	Status	Comments
2.1.1	Make legislative arrangement for Financial Autonomy including authority to provide performance based incentives to staffs and get lumpsum budget allocated to OAGN and power to reallocate lumpsum budget into line items	OAGN has legal authority to provide incentives to staff, and allocate/reallocate budget to line items	05/2016	12/2018	DAG, Management Division		

Strategic Objective (SO):		2.2 Achieve Administrative Autonomy					
Strategic Initiatives		Expected output(s)	Start date mm/yyyy	End date mm/yyyy	Initiative owner	Status	Comments
2.2.1	Get amended the Civil Service Act, 2049 relating to administration of Nepal Audit Service	Nepal Audit Services will be administered by OAGN	05/2016	12/2018	DAG, Management Division		
2.2.2	Gets power to create and fill positions requiring multi-disciplinary professional qualifications.	OAGN will create and fill positions required to carry out its functions effectively.	05/2017	12/2018	DAG, Management Division		
Strategic Objective (SO):		2.3 Improve Audit Mandate					
Strategic Initiatives		Expected output(s)	Start date mm/yyyy	End date mm/yyyy	Initiative owner	Status	Comments
2.3.1	Solicit mandate to conduct audit of all public funds and reporting therein.	All public funds will be audited by OAGN and reported as per mandate	05/2018	12/2019	AAG, Management Directorate		

Strategic Imperative:		3. Develop Organizational Capacity					
Strategic Objective (SO):		3.1 Develop and Implement HRD Strategy					
Strategic Initiatives		Expected output(s)	Start date mm/yyyy	End date mm/yyyy	Initiative owner	Status	Comments
3.1.1	Prepare and implement HRD Strategy.	HRD Strategy developed and implemented	02/2017	12/2017	Director, HR		
3.1.2	Review existing staff rotation policy.	Revised policy document in hand and effective implementation of the policy	05/2016	06/2016	AAG, Management Directorate		
Strategic Objective (SO):		3.2 Redesign Organizational Strategy to address federal structure and extended Audit Mandate					
Strategic Initiatives		Expected output(s)	Start date mm/yyyy	End date mm/yyyy	Initiative owner	Status	Comments
3.2.1	Conduct O & M study in line with federal structure and extended audit mandate	Study report implemented	05/2016	12/2016	AAG, Management Directorate		
3.2.2	Prepare and implement policy for auditing and reporting as per federal set up	Policy prepared and implemented	07/2017	07/2018	DAG, Management		
3.2.3	Initiate periodical reporting	Guidelines Prepared	01/2016	06/2016	AAG, Policy		
3.2.4	Strengthen ICT infrastructure and its application	1. ICT infrastructure increased 2. increased use of ICT and reduce the paper work	01/2017	12/2019	Director, Management		

3.2.5	Construct Office Buildings and Restructure audit office as per federal structure	1. Office Buildings available for use 2. Federal Audit offices established and functioning	01/2016	12/2020	AAG, Management Directorate		
Strategic Imperative:		4. Enhance professional relations with external stakeholders					
Strategic Objective (SO):		4.1 Ensure regular and effective communication using ICT.					
Strategic Initiatives		Expected output(s)	Start date mm/yyyy	End date mm/yyyy	Initiative owner	Status	Comments
4.1.1	Prepare and implement action plan	1. Comprehensive action plan 2. ICT tools in place 3. Status report on utilization of tools.	01/2017	06/2017	Director, Management		
4.1.2	Conduct independent review of OAGN's communication system using ICT	1. Review report 2. Recommendations addressed by initiative owners.	01/2019	06/2019	AAG, Management Directorate		
Strategic Objective (SO):		4.2 Improve interaction with the media and public					
Strategic Initiatives		Expected output(s)	Start date mm/yyyy	End date mm/yyyy	Initiative owner	Status	Comments
4.2.1	Set up skilled and sufficiently staffed communication team as per approved communication strategy	Functioning Communication team in place	03/2016	02/2017	AAG, Management Directorate		
4.2.2	Develop and implement communication plan based on the communication strategy for effective communication with media and public	a) Media and public communication plans which should identify the concerns of the media & public, what information can and should be provided to address those concerns, and in what form should the information be provided b) Wide coverage of audit results. c) Feedback on potentially significant audit issues	03/2017	12/2018	Communication Team, Coordinator		
4.2.3	Establish media release archives (as per suggestion of OAGN committee which reviewed SAI PMF Report 2014)	a. Media archive established and in use b. Input to audit planning	01/2019	12/2020	Director, Management		
4.2.4	Enhance the participation of Civil Society Organisations in the auditing Process	a) Number of audits conducted engaging CSOs	08/2017	10/2020	AAG Performance Audit		

Strategic Objective (SO):		4.3 Building an effective relationship with PAC					
Strategic Initiatives		Expected output(s)	Start date mm/yyyy	End date mm/yyyy	Initiative owner	Status	Comments
4.3.1	Establish a system for regular interactions with PAC members, and briefing of PAC prior to PAC hearing in coordination with PAC	1. Regular interactions held and discussed about value and benefits of SAI and its Reports 2. Ministry wise/Department-wise briefs to PAC in approved Template 3. Suggested questions for use by PAC during hearing.	01/2017	12/2020	AAG, Parliamentary Relations		
4.3.2	Implement mechanism for follow-up of PAC decisions	1. Included in regular audit plan for follow up 2. Follow-up reports submitted to PAC as per agreed timeline.	07/2018	12/2020	AAL AAGs		
Strategic Objective (SO):		4.4 Strengthening the professional relation with auditees and professional organisations					
Strategic Initiatives		Expected output(s)	Start date mm/yyyy	End date mm/yyyy	Initiative owner	Status	Comments
4.4.1	Hold effective interactions with Chief Accounting Officers, responsible persons, DTCOs, CDO and ICAN and addressing feedback	Interaction report and Feedback addressed	01/2017	12/2020	AAG, Training		
Strategic Imperative:		5. Enhance Internal Governance					
Strategic Objective (SO):		5.1 Strengthen Internal Control System					
	Strategic Initiatives	Expected output(s)	Start date mm/yyyy	End date mm/yyyy	Initiative owner	Status	Comments
5.1.1	Map current Internal Control of OAGN	Existing internal control activities documented	05/2016	04/2017	AAG, Management		
5.1.2	Redesign Internal control system in line with good practice (e.g. COSO Framework)	Internal Control framework approved, communicated and implemented	05/2017	04/2018	AAG, Management		
5.1.3	Set up Effective Internal Audit Function	(a) Internal audits conducted regularly (b) Recommendations addressed by line managers	05/2018	12/2020	DAG, Management		
5.1.4	Conduct audits and submit reports in time	All audit reports submitted within stipulated time	01/2017	12/2020	DAG, Management		
5.1.5	Establish a research Unit	Research Unit established	01/2018	01/2019	AAG, Management		

Strategic Objective (SO):		5.2 Ensure Compliance with Code of Ethics					
Strategic Initiatives		Expected output(s)	Start date mm/yyyy	End date mm/yyyy	Initiative owner	Status	Comments
5.2.1	Create awareness on code of ethics among staffs	Awareness created on code of ethics	01/2016	12/2016	AAG, Training		
5.2.2	Regular monitoring of Code of Ethics	Monitoring reports and actions taken note	01/2017	12/2020	All DAGs/ AAGs		
Strategic Objective (SO):		5.3 Implement strategy through annual operational plans					
Strategic Initiatives		Expected output(s)	Start date mm/yyyy	End date mm/yyyy	Initiative owner	Status	Comments
5..3.1	Develop and implement a system for annual operational planning, incorporating the audit planning.	Annual operational planning and monitoring incorporated in the organisation's regular operation	01/2016	01/2019	Director, Training		
5.3.2	Design annual operational plan template with guidance,	Template with guidance in hand	01/2016	02/2016	AAG, Training		
5.3.3	Develop competence of management preparing implementing and monitoring annual operational plan	Enhanced management competence in preparing operational plan	03/2016	04/2016	AAG, Training		
5.3.4	Conduct quality review of annual operational plan	1. Quality review report 2. Recommendation addressed by directorates.	07/2018	12/2018	AAG, Management		
5.3.5	System for effective communication of annual plan to the whole organization established	Annual plan generally known and used as a reference in the whole organisation	01/2016	12/2020	Director, Training		
5.3.6	Establish the monitoring and evaluation system to ensure the implementation of Strategic and operational plan.	Monitoring and evaluation mechanism	01/2016	12/2020	DAG, Management		

Annex 3: Results of Environmental Scanning

OAGN operates within the boundaries of external and internal forces which affect organizational performance. During the environmental scan, we identified the following major external forces influencing the OAGN and, therefore, to be addressed by the new strategic plan.

Political and Regulatory

- Inadequate financial independence
- Lack of authority to allocate budget in budget heads
- Extended mandate of audit under the new Constitution
- No effective actions by auditees on audit observations

Socio- cultural

- Increasing expectations of people from the auditor
- Increasing interest of civil society organizations (CSO) and general public in OAGN's audit
- Inadequate interest of competent people to join audit service

Technological

- Greater use of e-governance by government agencies
- Adoption of rapidly changing information technology
- Manual accounting systems replaced by computerized environment

Economic

- Increasing volume and nature of government expenditure
- Inadequate budget allocation to OAGN
- New changes in public financial management resulting from Nepal Public Sector Accounting Standards (NPSAS), Treasury Single Accounts (TSA) and Information Technology-Financial Management Information System (IT-FMIS)
- Corruption perception index (CPI), implying a high perceived corruption in the country
- Leakage of financial resources in government entities
- Global trend in public sector auditing for compliance with international standards of supreme audit institutions (ISSAIs)

Environmental

- Increasing trend of natural disaster like earthquake
- Increased public awareness regarding environmental issues
- Degradation of ecological balance
- Emerging diseases like Acquired Immune Deficiency Syndrome (AIDS), Swine Flu, Ebola and other epidemics

Annex 4 : Prioritized domains of SAI PMF

SAI PMF has seven domains as discussed below. Based on our field force analysis we prioritized B, C, E and F domain during this strategic plan period. We considered results of the recent peer review report while conducting the force field analysis.

Domain A: SAI Reporting

This domain has 5 indicators. The indicators SAI-1 to 3 in domain A, relate to financial, compliance and performance audit reporting respectively. These indicators deal broadly with: coverage/selection of audits; submission, publication and dissemination of reports; and follow-up of audit recommendations. In effect they are about the quantity of audit work and how the results of audit work are used. Indicator SAI-4 in domain A, relates to SAIs following the Court model only. It covers timeliness of the opinion/report on the General State Accounts, the number of judgments in comparison to the number of output documents requiring a judgment (i.e. administrative trial decisions or audit findings), and the jurisdictional SAI's efforts to ensure timely judgments. SAI-5 in domain A relates to SAI Annual Report and other Reports which focus on contents, submission, publications and dissemination and reporting on value added services.

Domain B: Independence and Legal Framework

Domain B covers the legal mandate of the SAI and its independence, in particular from the Executive. This domain has two Performance Indicators; SAI-6: Independence of the SAI and SAI-7: Mandate of the SAI. SAI-6: Independence of the SAI has four dimensions to assess which are (i) Appropriate and effective constitutional and legal framework, (ii) Financial independence/autonomy, (iii) Organizational independence/autonomy and (iv) Independence of the head of SAI and its officials. Similarly, SAI-7 Mandate of the SAI has also four dimensions to assess which are (i) Sufficiently Broad Mandate, (ii) Access to information, (iii) Right and obligation to report and (iv) Existence of effective follow up mechanism.

Domain C: Strategy for Organizational Development

An SAI should have efficient and effective systems in place which enable it to plan for both the long term "Strategic" and the short term "annual". It should also monitor and report on its performance. This Domain has one Performance indicator namely SAI-8: Strategy for Organizational Development

The content of the strategic plan is assessed in dimension (i), while the process of strategic planning is assessed in dimension (ii) of Performance Indicator SAI-8 Strategy for Organizational Development.

To facilitate implementation of its strategic plan, the SAI should have an annual planning process which operationalises the long term objectives. On an annual basis the SAI should provide a detailed plan for the coming year by elaborating on the planned projects, activities, timelines, and resources required, estimated budget, outputs, responsibility for the projects and risks involved. The content of the annual plan is assessed in dimension (iii) and the annual planning process in dimension (iv) of Performance Indicator SAI-8: Strategy for Organizational Development.

Domain D: Audit Standards and Methodology

This domain has 9 Indicators relating to Financial, Compliance, Performance Audit and Judicial process. Indicators SAI-11-16 in domain D relate to financial, compliance and performance audit foundations and processes respectively. These indicators deal broadly with: audit standards and guidance, ethics, quality control, team management and skills, planning, implementing, and evaluating audit evidence, concluding and reporting audits. In effect they are about the quality of audit work. SAI-17 relates to the judgment process, to be included in an assessment of an SAI following the Court model. It focuses on

the quality of the opinion/report on the General State Accounts and the accounts judging procedures, and effective monitoring mechanisms within a jurisdictional SAI.

Domain E: Management and Support Structures

This domain focuses on whether an SAI manage its operations economically, efficiently, effectively and in accordance with laws and regulations and maintain an appropriate internal control environment to provide reasonable assurance that this is done. This ~~has~~ has two performance indicators namely SAI-18: Ethics, Management and Internal Control and SAI-19: Asset Management and Support Services. SAI-18: Ethics, Management and Internal control covers four Dimensions; (i) Code of ethics and integrity, (ii) Management of staff, (iii) Financial Management and (iv) Internal control environment. SAI-19 Asset Management and Support Services has two Dimension; (i) Planning and effective use of assets and infrastructure and (ii) Administrative support services.

Domain F: Human Resources and Leadership

This domain has two indicators focused on human resource. SAI-20: Human Resource Leadership and Function focuses on leadership, human resource strategy, recruitment, remuneration, promotion and staff welfare. SAI-21: Professional Development and Training focuses on plan and processes for professional and development relevant to audit disciplines.

Domain G: Communication and Stakeholder Management

Maintaining good working relations with external stakeholders is essential for the SAI to be able to communicate its value and benefits. This domain has three indicators to assess namely SAI-22: Communications Strategy and Internal Communication, SAI-23: Communications with the Legislative, the Executive and the Judiciary and SAI-24: Communications with the Media, Citizens and Civil Society Organizations. The dimensions assessed in these indicators basically focus on communication strategy and good practices regarding communication with internal and wide range of external stakeholders.

कार्यालय गतिविधि

कार्यालय गतिविधि

यस अन्तर्गत २०७१ माघ महिना देखि २०७२ पौष मसान्त सम्मको कार्यालयको मुख्य गतिविधि समावेश गरिएको छ ।

१. महालेखापरीक्षकको कार्यालय एसोसाइको गभर्निंग बोर्डमा निर्वाचित

मलेसियाको क्वालालम्पुरमा २०१५ फरवरी १० देखि १३ सम्म आयोजना गरिएको एसियाली मुलुकहरुका सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाको महासंघ (ASOSAI) को तेह्रौँ महासभामा माननीय महालेखापरीक्षक भानुप्रसाद आचार्यज्यूको नेतृत्वमा उप महालेखापरीक्षक श्री शुकदेव खत्री र निर्देशक श्री अशोककुमार कार्कीले भाग लिनु भयो । नेपालको महालेखापरीक्षकको कार्यालय समेत ११ संस्थापक सदस्य भइ सन् १९७९ मा स्थापना भएको उक्त महासंघमा महालेखापरीक्षकको कार्यालय पहिलो पटक २०१५ देखि २०१८ सम्मका लागि कार्यकारी सदस्यको रूपमा निर्वाचित भएको छ ।

२. प्रतिनिधि मण्डलको भ्रमण

भियतनामको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाको निमन्त्रणामा माननीय महालेखापरीक्षक भानुप्रसाद आचार्यज्यूको नेतृत्वमा उप महालेखापरीक्षकश्री शुकदेव खत्री र निर्देशक श्री भवनाथ दाहालद्वारा अप्रिल २२ देखि २७, २०१५ मा भियतनामको अध्ययन भ्रमण सम्पन्न भएको छ ।

३. अन्तर्राष्ट्रिय कार्यक्रमको आयोजना

सार्वजनिक लेखापरीक्षणको अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा सक्रिय सहभागी हुन अनुसार महालेखापरीक्षकको कार्यालयले विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय कार्यक्रमहरुको आयोजना गर्ने नीति लिएको छ । यस अनुसार यही २०१५ मार्च २ देखि ६ सम्म १० मुलुकका सहभागी रहेको आइडिआइको सहयोगमा सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरुको मूल्यांकन पद्धतिको गुणस्तर मूल्यांकन र अनुभव आदान प्रदान (SAI-PMF Experience Sharing and Quality Assurance Workshop, IDI) कार्यशाला आयोजना गरियो । माननीय महा लेखापरीक्षकले उद्घाटन गरी शुरु गरिएको उक्त कार्यक्रममा कार्यालयका ५ जना SAI-PMF Expert हरूले भाग लिनुभएको थियो ।

सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरुको कार्यक्षेत्र, अधिकार, लेखापरीक्षण तरीका, संस्थागत संरचना जस्ता विषयको इन्टोसाइले तोकेको मानक अनुसार मूल्यांकन गर्ने विधी (SAI Performance Measurement Framework) अनुसार महालेखापरीक्षकको कार्यालयका काम कारवाहीहरु भारतका नियन्त्रक महालेखापरीक्षकमार्फत समकक्षी मूल्यांकन तरीकाले अध्ययन गराइ प्राप्त भएको प्रतिवेदनलाई माननीय महालेखापरीक्षकबाट उक्त कार्यक्रममा सार्वजनिक गरियो । नेपालको महालेखापरीक्षक यस्तो प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने संसारभरकै पहिलो मुलुक भएको छ । आफ्ना कमि कमजोरी, सबल र निर्वल पक्षको मूल्यांकन प्रतिवेदन सार्वजनिक गरिएकाले आगामी दिनमा सुधारात्मक कार्य अघि बढाउन सहज हुनेछ । उक्त कार्यक्रमका सहाभागीहरुले सोही प्रतिवेदनको आधारमा गुणस्तर परीक्षण विधी अध्यापन गराइएको थियो, प्रत्येक पटक महालेखापरीक्षकको स्वीकृति लिने गरी इन्टोसाइ आइडिआइले उक्त प्रतिवेदन अन्य अन्तर्राष्ट्रिय फोरमहरुमा पनि उपयोग गर्ने गरेको छ । यसबाट महालेखापरीक्षकको कार्यालयको

पारदर्शिता अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रमा स्थापित भएको छ ।

एसियाली मुलुकहरूका सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाको महासंघ (ASOSAI) को वार्षिक कार्यक्रम अनुसार ४६ सदस्य राष्ट्रहरूबाट सहभागिता हुने दुई हप्ते आवासीय कार्यशाला गोष्ठी पहिलो पटक नेपालमा आयोजना गर्ने गरी भएको समझदारी २०७२ बैसाख १२ र २९ गते आएको विनासकारी भूकम्प तथा सो पछिका पराकम्पहरूका कारण सहभागीहरूमा पर्ने सम्भाव्य त्रासका कारण स्थानान्तरण गर्नुपर्ने अवस्थामा पुग्यो । उक्त कार्यक्रम स्थानान्तरण भई मलेशियामा आयोजना गरियो । महासंघकै अनुसन्धान कार्यक्रममा नेपालले पहिलो पटक नेतृत्व गर्ने अवसर प्राप्त गरेकोमा अनुसन्धानको कार्यक्रमको पहिलो बैठक नै भूकम्प लगत्तै गर्नुपर्ने कार्यतालिकाका कारण आयोजना गर्न सम्भव भएन । भुटानका महा लेखापरीक्षकको कार्यालयले आयोजना गरेको लैंगिक लेखापरीक्षण विषयमा नेपाल भुटान संयुक्त कार्यशाला पनि भूकम्पका कारण सम्भव भएन । अन्तराष्ट्रिय फोरमहरूमा नेपालको सक्रिय प्रतिनिधित्व रहने गरी नेपालमा नै अन्तराष्ट्रिय कार्यक्रम आयोजना गर्ने गरी थालनी भएका कामहरूको कार्यतालिकाको अवधिमा नै भूकम्प गएका कारण अवरुद्ध भए भने नयाँ कार्यक्रम प्राप्त गर्न केही समय लाग्ने अवस्था पर्न गयो ।

४. रणनीतिक योजना समिति

भारतका नियन्त्रक महालेखापरीक्षकबाट महालेखापरीक्षकको कार्यालयको समकक्षी मूल्याङ्कन प्रतिवेदन (Peer Review Report) अनुसार यस कार्यालयको अल्पकालिन तथा दीर्घकालिन सुधारका विषयवस्तुहरू पहिल्याई आगामी रणनीतिक योजनामा समावेश गर्न देहायबमोजिमको समिति गठन गरी कार्य अगाडि बढाइएको छ ।

नायब महालेखापरीक्षक श्री राममायाँ कुँवर	– संयोजक
नायब महालेखापरीक्षक श्री महेश्वर काफ्ले	– सदस्य
निर्देशक श्री नारायण एम. सी.	– सदस्य
निर्देशक श्री छत्रपति निरौला	– सदस्य
लेखापरीक्षण अधिकारी श्री प्रकाशकुमार खत्री	– सदस्य
लेखापरीक्षण अधिकारी श्री शिवहरि पोखरेल	– सदस्य
निर्देशक श्री प्रमोद कुमार के.सी.	– सदस्य सचिव

५. कार्यशाला गोष्ठी :

सार्वजनिक लेखापरीक्षणको अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रमा नेपालको भूमिका सशक्त बनाउन महालेखापरीक्षकको कार्यालयले सर्वोच्च लेखापरीक्षकहरूको अन्तराष्ट्रिय संगठनको क्षमता विकास कार्यक्रम (International Organization of Supreme Audit Institution-INTOSAI) को सहयोगमा एशिया र प्यासिफिक क्षेत्रका महालेखापरीक्षकको कार्यालय वा सो सरहका कार्यालयहरूका कर्मचारीहरूलाई Supreme Audit Institutions Performance Measurement Framework Knowledge Sharing and Quality Assurance Workshop विषयक आवासीय कार्यशाला गोष्ठी २०१५ को मार्च २ देखि ६ सम्म

काठमाण्डौमा सम्पन्न भएको छ ।

६. वैदेशिक तालिम, गोष्ठीमा सहभागिता

- *Auditing and Assurance Standards Board and Institute of Chartered Accountants of India (ICAI)* ले संयुक्त रूपमा मिति २०७१/१०/०१ देखि मिति २०७१/१०/०४ गतेसम्म आयोजित कार्यक्रममा नायव महालेखापरीषद श्री ईश्वरप्रसाद न्यौपाने सहभागी हुनु भयो ।
- विश्व बैंकको आयोजनामा सन् २०१५ फेब्रुअरी १४ देखि १६ सम्म भारतको नयां दिल्लीमा सञ्चालन भएको *Preparation of Nepal Health Sector Program (NHSP3) – Consultative Workshop on Public Financial Management and Result Based Financing* कार्यक्रममा मा निर्देशक श्री नारायण प्रसाद पराजुली सहभागी हुनु भयो ।
- पाकिस्तानको महालेखापरीक्षकको कार्यमूलक लेखापरीक्षण समूह लाहोरद्वारा (*Auditor General of Pakistan, Performance Audit Wing, Lahore*) सन् २०१५ फेब्रुअरी १६ देखि मार्च १३ सम्म सञ्चालन भएको कार्यमूलक लेखापरीक्षण तालिममा निर्देशक श्री जगन्नाथ न्यौपाने र लेखापरीक्षण अधिकारी श्री नेत्र प्रसाद पौडेल सहभागी हुनु भयो ।
- *Asian Institute of Technology (AIT)* ले थाइल्याण्डको बैंकमा सन् २०१५ फेब्रुअरी १५ देखि २० सम्म सञ्चालन गरेको तालिममा लेखापरीक्षण अधिकारी श्री नारायण प्रसाद कोइराला सहभागी हुनु भयो ।
- लेखापरीक्षण पद्धतिलाई सूचना प्रविधिमा आधारित बनाउन सन् २०१५ जुन ८ देखि १२ सम्म मलेसियामा आयोजित सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरुको अनुगमन बैठकमा निर्देशक श्री ऋषिवहादुर कार्की, लेखापरीक्षण अधिकारी श्री रामचन्द्र पौडेल र श्री शैलेन्द्र कुमार भुपाल सहभागी हुनु भयो ।
- उच्च पहाड कृषि व्यवसाय तथा जिविकोपार्जन सुधार आयोजना कार्यक्रम अन्तर्गत थाईल्याण्डमा सञ्चालन भएको *Agriculture Value Chain* विषयक तालिम कार्यक्रममा लेखापरीक्षण अधिकारी श्री मुकुन्द राज शर्मा सहभागी हुनु भएको थियो ।
- मिति २०१५ नोभेम्बर ३० देखि डिसेम्बर २ सम्म Jamaica मा आयोजित *Debt Management Seminar* मा नायव म.ले.प श्री रामु प्रसाद डोटेलको सहभागिता रहेको थियो ।
- मिति २०१५ नोभेम्बर ३० देखि डिसेम्बर १४ सम्म India मा IDI र अफगानिस्तानको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्था विच द्विपक्षिय सहयोग कार्यक्रम अन्तर्गत SAI - Performance Measurement Framework सम्बन्धी कार्यशाला गोष्ठीमा विषय विश्वको रूपमा यस कार्यालयका निर्देशक श्री चन्द्रकान्त भण्डारीको सहभागिता रहेको थियो ।
- मिति २०१५ नोभेम्बर ३ देखि ४ सम्म चीनमा ISO आयोजना भएको सम्बन्धी बैठकमा निर्देशक श्री नारायण एम.सी.को सहभागिता रहेको थियो ।
- International Organizational Of Supreme Audit Institution (INTOSAI) को कृयाशिल अंग International Development Initiative (IDI) को सन् २०१४ देखि २०१८ रणनीतिक योजना तयार भएका ८ वटा कार्यक्रमको सम्बन्धमा IDI-AOSAI ले SAI Management and

Key Stakeholder विषयमा सन २०१५ डिसेम्बर ९ देखि ११ मा इन्डोनेशियाको राजधानी जाकार्तामा आयोजना गरेको उच्चस्तरीय छलफल बैठकमा नेपालका महालेखापरीक्षक श्री भानुप्रसाद आचार्यज्यू र उपमहालेखापरीक्षक श्री गुणराज श्रेष्ठज्यूको सहभागिता रहेको थियो ।

● २०१५ अक्टोबर २६ देखि २८ सम्म बंगलादेशमा आयोजित *Role of SAI in Accountability Seminar* मा महालेखापरीक्षक श्री भानुप्रसाद आचार्यज्यू र नायव महालेखापरीक्षक श्री बाबुराम गौतमज्यूको सहभागिता रहेको थियो । यस कार्यक्रममा प्रस्तुत भएको कार्यपत्र पछाडी रहेको छ ।

● २०१५ अक्टोबर १२ देखि १६ सम्म महालेखापरीक्षकको कार्यालय नर्वेद्वारा आयोजित *Delegation* भ्रमण कार्यक्रममा निर्देशक श्री इन्द्र प्रसाद आचार्य, लेखापरीक्षण अधिकारी श्री नेत्र प्रसाद पौडेल र श्री गेद शर्मा ढकालको सहभागिता रहेको थियो ।

● २०१६ जनवरी १८ देखि फेब्रुअरी १२ सम्म पाकिस्तानमा संचालित *International Intensive Training Programme in Performance Audit* सम्बन्धी तालिममा निर्देशक श्री मात्रिका प्रसाद घिमिरे र निर्देशक श्री तोयनाथ अर्याललाई मनोनयन गरिएको छ ।

● २०१६ जनवरी ११ देखि फेब्रुअरी ५ सम्म भारतमा संचालित *Audit of E-Governance* सम्बन्धी कार्यक्रममा लेखापरीक्षण अधिकारी श्री हिरामनी निरौलाको सहभागिता भएको थियो ।

● २०१५ अक्टोबर ५ देखि १६ सम्म ASOSAI को आयोजनामा मलेसियामा संचालन भएको *Assessment of Internal Control* विषयक तालिम कार्यक्रममा लेखापरीक्षण अधिकारी निर प्रसाद सुवेदीको सहभागिता रहेको थियो ।

● मिति २०१५ नेभेम्बर २२ देखि २८ सम्म फिलिपिन्समा आयोजित *CSO Engagement in Audit Process Study Visit* कार्यक्रममा माननीय महालेखापरीक्षक श्री भानुप्रसाद आचार्यज्यूको नेतृत्वमा उप महालेखापरीक्षक श्री मोहदत्त तिमिल्सिना, नायव महालेखापरीक्षक श्री महेश्वर काफ्ले र निर्देशक श्री त्रिलोचन आचार्यको सहभागिता रहेको थियो ।

● २०१५ नोभेम्बर १४ देखि २२ मा मलेशियामा आयोजित *PEFA-NPSAS* भ्रमणमा नायव महालेखापरीक्षक श्री बाबुराम गौतमको सहभागिता रहेको थियो ।

७. स्वदेशी गोष्ठी, सेमिनार र तालिममा सहभागिता

● नर्वेजियन दुतावासद्वारा मिति २०७१/११/२६ गते आयोजना गरिएको *Technical Mission on Anti-Corruption in Nepal* विषयक एक दिने बैठकमा नायव महालेखापरीक्षक श्री विष्णुप्रसाद रिजाल सहभागी हुनु भएको थियो ।

● नेपाल मध्यस्थता परिषद (नेप्का)द्वारा मिति २०७१/१०/०४ देखि मिति २०७१/१०/०९ सम्म आयोजित *Construction Management and Dispute Settlement* विषय तालिम कार्यक्रममा निर्देशक श्री भवनाथ दाहाल सहभागी हुनु भएको थियो ।

● नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट संस्थाद्वारा मिति २०७१/१०/१७ र १८ गते आयोजना गरिएको *New Dynamics Accounting Profession* विषयक *ICAN Summit 2015* मा निर्देशकहरु श्री बैकुण्ठ

वहादुर अधिकारी र श्री लिलाराज ढकाल सहभागी हुनु भएको थियो ।

● *INTOSAI-IDI* ले सन् २०१५ मार्च २ देखि ६ सम्म सञ्चालन गरेको *SAI Performance* विषयक कार्यक्रममा नायव महालेखापरीक्षक श्री बाबुराम गौतम, नायव महालेखापरीक्षक श्री रामप्रसाद डोटेले, निर्देशक श्री भवनाथ दाहाल, निर्देशक श्री नारायण एम. सि. र निर्देशक श्री चन्द्रकान्त भण्डारी सहभागी हुनु भएको थियो ।

● अर्थ मन्त्रालयद्वारा मिति २०७१।१२।०३ गते आयोजना गरिएको भारतीय निर्यात-आयात बैंकको भ्रमण टोलीद्वारा ऋण उपयोग प्रक्रिया सम्बन्धी प्रस्तुतीकरण कार्यक्रममा निर्देशक श्री कृष्ण प्रसाद ढुंगेलले सहभागी भएको थियो ।

● सार्वजनिक खर्च तथा वित्तीय उत्तरदायित्व सचिवालयद्वारा मिति २०७१/१२/०९ र १० गते आयोजित *External Scrutiny and Auditing System in Nepal* विषयक तालिम कार्यक्रममा निर्देशक श्री ईन्द्रप्रसाद आचार्य सहभागी भएको थियो ।

● भन्सार विभागद्वारा मिति २०७२/०१/०१ देखि मिति २०७२/०१/०२ गतेसम्म सञ्चालित *Revised Kyoto Convention (RKC)* सम्बन्धी राष्ट्रिय कार्यशालामा लेखापरीक्षण अधिकारी श्री दुर्गावहादुर वस्नेत सहभागी हुनु भएको थियो ।

● अर्थ मन्त्रालयद्वारा मिति २०७१/१२/२७ देखि मिति २०७१/१२/२९ गतेसम्म सार्वजनिक वित्तीय व्यवस्थापन सम्बन्धी राष्ट्रियस्तरको तालिममा निर्देशक श्री कृष्ण प्रसाद ढुंगेलले सहभागी हुनु भएको थियो ।

● नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठानद्वारा सञ्चालन भएका देहायका तालिममा यस कार्यालयका निम्न कर्मचारीहरु सहभागी हुनु भएको थियो ।

सि.नं.	तालिमको नाम	सहभागीको नाम	अवधि
१.	Late Career Management	निर्देशक श्री मोहन प्रसाद लामिछाने लेखापरीक्षण अधिकारी श्री सोम वहादुर वस्नेत	२०७१।११।१८ देखि २०७१।११।२२ सम्म
२.	Social Media for Development	लेखापरीक्षण अधिकारी श्री घनश्याम पौडेल	२०७१।११।२६ देखि २०७१।११।२८ सम्म
३.	Late Career Management	निर्देशक श्री विष्णुप्रसाद तिमिल्सेना लेखापरीक्षण अधिकारी श्री ध्रुव कार्की	२०७२।०२।२५ देखि २०७२।०२।२९ सम्म
४.	Fostering Team Work in Public Organization	नायव महालेखापरीक्षक श्री जीवनप्रसाद सुवेदी निर्देशक श्री पदमप्रसाद आचार्य	२०७२।०३।१५ देखि २०७२।०३।१७ सम्म
५.	Information Security, Privacy and Internet Governance	लेखापरीक्षण अधिकारी श्री विधान अर्याल लेखापरीक्षण अधिकारी श्री दिपेन्द्र ढकाल	२०७१।१०।२७ देखि २०७०।१०।२९ सम्म

६.	Emotional Intelligence at work	निर्देशक श्री दामोदर पुडासैनी निर्देशक श्री नेत्रकुमार खत्री	२०७२।०३।२१ देखि २०७२।०३।२४ सम्म
----	--------------------------------	---	------------------------------------

● नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्थाको *Confederation of Asian & Pacific Accountants (CAPA)*को मिति २०७१/१०/२७ गते भएको *Public Financial Management Committee* बैठकमा निर्देशक श्री चन्द्रकान्त भण्डारीद्वारा प्रतिनिधित्व रहेको थियो ।

● नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट संस्थाद्वारा मिति २०७१/१२/१४ र १५ गते आयोजना गरिएको *Public Sector Management Reform for Nation Building – Global and Nepalese Perspective* विषयक अन्तराष्ट्रिय सम्मेलनमा निम्न कर्मचारी सहभागी हुनु भएको थियो ।

सि.नं.	सहभागी कर्मचारी
१.	निर्देशक श्री अशोक कुमार कार्की
२.	निर्देशक श्री पदमराज पौडेल
३.	निर्देशक श्री तारा प्रसाद पाण्डे
४.	निर्देशक श्री ईन्द्र प्रसाद आचार्य
५.	निर्देशक श्री शम्भु कुमार श्रेष्ठ
६.	निर्देशक श्री भरत किशोर भट्टराई
७.	निर्देशक श्री घनश्याम काफ्ले
८.	निर्देशक श्री लिलाराज ढकाल
९.	निर्देशक श्री कृष्णप्रसाद ढुंगेल
१०.	निर्देशक श्री प्रमोद कुमार के.सी.

● *Nepal Financial Reporting Standards (NFRSs)* सम्बन्धमा परामर्शदाता *Adam Smith International* सँग उच्चस्तरीय अधिकृतहरूको मिति २०७१/१०/२७ गते अन्तर्क्रिया कार्यक्रम सम्पन्न भयो । सो कार्यक्रममा सबै नायव महालेखापरीक्षकज्यूहरूको सहभागिता रहेको थियो ।

● नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्थाद्वारा *Workshop on First-time Adoption of Nepal Financial Reporting Standards* विषयक कार्यशालामा श्री प्रमोदकुमार के.सी. सहभागी हुनु भयो ।

● विश्व बैंकद्वारा मिति २०७२/०१/०८ र ९ गते आयोजना भएको *Operational Clinic on Financial Management and Disbursement* विषयक कार्यक्रममा निर्देशक श्री नेत्रकुमार खत्री, निर्देशक श्री अजयकुमार सापकोटा, निर्देशक श्री कृष्णप्रसाद ढुंगेल र लेखापरीक्षण अधिकारी श्री घनश्याम पौडेल सहभागी हुनु भएको थियो ।

● कर्मचारी प्रशिक्षण प्रतिष्ठानद्वारा मिति २०७२/०२/०६ देखि सञ्चालित प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापन विषयक १० कार्यदिने तालिममा निम्न कर्मचारी सहभागी हुनु भएको थियो ।

सि.नं.	सहभागी कर्मचारी
१.	लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री शिलादेवी श्रेष्ठ
२.	लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री अच्युत श्रेष्ठ
३.	लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री भुवनेश्वर पंगेनी
४.	लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री ललिता ढुंगाना
५.	लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री रामकृष्ण पोखरेल
६.	लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री जयानन्द पाण्डे
७.	लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री डिल्लीराम खनाल
८.	लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री नारायण पन्थी
९.	लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री जयवहादुर वि.क.
१०.	लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री राधिका चम्लागाई
११.	लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री अनिता गौतम
१२.	लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री विनोद सापकोटा
१३.	लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री कृष्णबहादुर खत्री
१४.	लेखापरीक्षण निरीक्षक श्री चिरञ्जिवी रेग्मी
१५.	लेखापरीक्षण निरीक्षक श्री विजया खतिवडा
१६.	सहायक कम्प्युटर अपरेटर श्री सरोज उपाध्याय

● राज पत्रांकित प्रथम श्रेणीको कर्मचारीको लागि सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले कर्मचारी प्रशिक्षण प्रतिष्ठानमा २०७२।१५।१४ देखि संचालन गरेको *Senior Executive Development Programme* मा निम्नानुसार यस कार्यालयका नायव महालेखापरीक्षक ज्यूहरुको सहभागिता भएको छ ।

१. नायव महालेखापरीक्षक श्री बाबुराम गौतम

२. नायव महालेखापरीक्षक श्री इश्वर नेपाल

● विद्युतिय लेखापरीक्षण तथा विद्युतिय कार्यपत्रको *Piloting* कार्यको *Debriefing* कार्यशाला मिति २०७२।४।२८ विहान ८:३० बजे देखि होटेल हिमालय, ललितपूरमा संचालन भयो । कार्यशालामा भविष्यमा गर्नुपर्ने सुधार सहितका लेखापरीक्षण कृयाकलाप सम्बन्धी विविध विषयमा खुलेर छलफल भएको थियो । सो कार्यक्रममा निम्न कर्मचारीको सहभागिता रह्यो ।

सि.नं.	पद	नाम थर
१.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री ईश्वरप्रसाद न्यौपाने
२.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री बाबुराम गौतम
३.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री ईश्वर नेपाल
४.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री उद्धवचन्द्र श्रेष्ठ

५.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री रामुप्रसाद डोटेल
६.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री विश्वनाथ रेग्मी
७.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री रमा दुलाल
८.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री राममाया कुंवर
९.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री विष्णुप्रसाद रिजाल
१०.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री गोविन्द प्रसाद बराल
११.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री जीवनप्रसाद सुवेदी
१२.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री महेश्वर काफ्ले
१३.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री गोपीचन्द्र शाही
१४.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री विन्दु विष्ट
१५.	निर्देशक	श्री सुवर्णप्रसाद ढकाल
१६.	निर्देशक	श्री नारायण एम.सी.
१७.	निर्देशक	श्री शम्भुकुमार श्रेष्ठ
१८.	निर्देशक	श्री नारायणप्रसाद पराजुली
१९.	निर्देशक	श्री छत्रपति निरौला
२०.	निर्देशक	श्री चन्द्रकान्त भण्डारी
२१.	निर्देशक	श्री राजेन्द्रराज ओझा
२२.	निर्देशक	श्री दिव्यदर्शन अधिकारी
२३.	निर्देशक	श्री टिकाराम श्रेष्ठ
२४.	निर्देशक	श्री रमेश ढकाल
२५.	निर्देशक	श्री थवराज अधिकारी
२६.	निर्देशक	श्री कमलप्रसाद सिलवाल
२७.	निर्देशक	श्री प्रेमबहादुर मुङ्गमेन
२८.	निर्देशक	श्री दलबहादुर महोत्रा
२९.	निर्देशक	श्री रमेशप्रसाद न्यौपाने
३०.	निर्देशक	श्री मेघबहादुर बुढाथोकी
३१.	निर्देशक	श्री कृष्णप्रसाद भट्टराई
३२.	निर्देशक	श्री गोविन्द शर्मा लौडारी
३३.	निर्देशक	श्री युवराज अधिकारी
३४.	निर्देशक	श्री लेखप्रसाद लामिछाने

३५.	निर्देशक	श्री हुमनाथ सुवेदी
३६.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री डिल्लीप्रसाद पहाडी
३७.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री बौद्धराज अर्याल
३८.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री अनन्तप्रसाद तिवारी
३९.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री प्रद्युम्न न्यौपानै
४०.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री टोपलाल पौडेल
४१.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री रामचन्द्र पौडेल
४२.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री मदनकृष्ण श्रेष्ठ
४३.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री शिवप्रसाद आचार्य
४४.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री रमेश नेपाल
४५.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री पदमबहादुर बस्नेत
४६.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री दुर्गाबहादुर बस्नेत
४७.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री प्रकाश भा
४८.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री ध्रुवनारायण खरेल
४९.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री सोमबहादुर बस्नेत
५०.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री नवराज ढकाल
५१.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री टिकानाथ अर्याल
५२.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री मोहन खनाल
५३.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री सन्तोष सापकोटा
५४.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री विष्णुराज रिजाल
५५.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री भवानी प्रसाद मरासिनी
५६.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री तीर्थराज तण्डुकार
५७.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री दुर्गाप्रसाद पन्थी
५८.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री पूर्णप्रसाद आचार्य
५९.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री कुमार आचार्य
६०.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री पार्वती कंडेल
६१.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री कुलचन्द्र भण्डारी
६२.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री ताराध्वज सुनुवार
६३.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री पुरुषोत्तम महर्जन
६४.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री जीतबहादुर श्रेष्ठ

६५.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री नदीराम भट्टराई
६६.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री तीर्थचन्द्र मानन्धर
६७.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री शिवहरि पोखरेल
६८.	लेखापरीक्षण अधिकक्षक	श्री मोहन शाक्य
६९.	लेखापरीक्षण अधिकक्षक	श्री इन्द्रबहादुर अधिकारी

● मिति २०७२।१।७ देखि २०७२।१।२५ सम्म नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठानमा *Center of Knowledge Management and Information Technology (ICT and E-Governance)* विषयको तालिम कार्यक्रममा यस कार्यालयका निर्देशक श्री ऋषि बहादुर कार्कीले सहभागिता जनाउनु भएको थियो ।

● *Cooperative Audit Programme on Audit of Disaster Management* विषयक E-Course मा निर्देशक श्री सम्भु कुमार श्रेष्ठ, लेखापरीक्षण अधिकारीहरु श्री श्रीधर प्रसाद पन्त र कल्पना पोखेल अर्थात्ले सहभागिता जनाउनु भएको थियो ।

● सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, कर्मचारी प्रशिक्षण प्रतिष्ठानले आयोजना गरेको *Capacity Development Programme for Mid Career Prospective Leaders in Civil Service* विषयमा भएको तालिम कार्यक्रममा यस कार्यालयका निर्देशक श्री महेश पौडेलले सहभागिता जनाउनु भयो ।

● नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठानले *Center For Knowledge Management and Information Technology* विषयमा मिति २०७२।६।२७ देखि ६।२९ सम्म आयोजना गरेको तालिम कार्यक्रममा यस कार्यालयका नायव महालेखापरीक्षक श्री महेश्वर काफ्लेले सहभागिता जनाउनु भयो ।

● महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले *NPSAS Based Reporting Training of Trainers* विषयमा मिति २०७२।६।२४ देखि ६।२९ सम्म आयोजना गरेको तालिम कार्यक्रममा यस कार्यालयका देहायका कर्मचारीहरुले सहभागिता जनाउनु भएको थियो ।

सि.नं.	पद	नाम थर
१.	निर्देशक	श्री सुवर्णप्रसाद ढकाल
२.	निर्देशक	श्री तारा प्रसाद पाण्डे
३.	निर्देशक	श्री राम प्रसाद उपाध्याय
४.	निर्देशक	श्री राजेन्द्र राज ओझा
५.	निर्देशक	श्री चन्द्रकान्त भण्डारी
६.	निर्देशक	श्री प्रेम बहादुर मुडमेन
७.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री शिवप्रसाद आचार्य
८.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री शैलेन्द्र कुमार भुसाल

९.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री कृष्णहरी दाहल
१०.	लेखापरीक्षण अधिकारी	कुलचन्द्र भण्डारी
११.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री टिकानाथ अर्याल

● महालेखा परीक्षकको कार्यालयले विद्युतिय कार्यपत्र सम्बन्धी विषयमा मिति २०७२।७।१६ देखि ८।११ गते सम्म विभिन्न समूहमा आयोजना गरेको तालिम कार्यक्रममा यस कार्यालयका निम्नानुसार निर्देशक ७७ जना र लेखापरीक्षण अधिकारी १५५ जनाले सहभागीता जनाउनु भएको थियो ।

सि.नं.	पद	नाम थर
१.	निर्देशक	श्री राजेन्द्रराज ओझा
२.	निर्देशक	श्री दलबहादुर महोत्रा
३.	निर्देशक	श्री शम्भु कुमार श्रेष्ठ
४.	निर्देशक	श्री लेख प्रसाद लामिछाने
५.	निर्देशक	श्री हुमनाथ सुवेदी
६.	निर्देशक	श्री युवराज अधिकारी
७.	निर्देशक	श्री चन्द्रकान्त भण्डारी
८.	निर्देशक	श्री कमल सिलवाल
९.	निर्देशक	श्री मेघ बहादुर बुढाथोकी
१०.	निर्देशक	श्री प्रेम बहादुर मूडमेन
११.	निर्देशक	श्री थवराज अधिकारी
१२.	निर्देशक	श्री लिलाराज ढकाल
१३.	निर्देशक	श्री राम प्रसाद उपाध्याय
१४.	निर्देशक	श्री कृष्ण प्रसाद भट्टराई
१५.	निर्देशक	श्री नारायण प्रसाद पराजुली
१६.	निर्देशक	श्री ललित बहादुर शाक्य
१७.	निर्देशक	श्री दिव्य दर्शन अधिकारी
१८.	निर्देशक	श्री प्रमोद कुमार केसी
१९.	निर्देशक	श्री अशोक कुमार कार्की
२०.	निर्देशक	श्री वैकुण्ठ बहादुर अधिकारी
२१.	निर्देशक	श्री घनश्याम पराजुली
२२.	निर्देशक	श्री रमेश ढकाल
२३.	निर्देशक	श्री शंकर प्रसाद पन्थी

२४.	निर्देशक	श्री दिनेश मिश्र
२५.	निर्देशक	श्री रघुपति महत
२६.	निर्देशक	श्री श्याम प्रसाद अर्याल
२७.	निर्देशक	श्री मात्रिका प्रसाद घिमिरे
२८.	निर्देशक	श्री जगन्नाथ न्यौपाने
२९.	निर्देशक	श्री माधव प्रसाद लामिछाने
३०.	निर्देशक	श्री महेश पौडेल
३१.	निर्देशक	श्री रमेश बाबु केसी
३२.	निर्देशक	श्री गणेश प्रसाद पौडेल
३३.	निर्देशक	श्री रमेश प्रसाद न्यौपाने
३४.	निर्देशक	श्री दामोदर पुडासैनी
३५.	निर्देशक	श्री भरतकिशोर भट्टराई
३६.	निर्देशक	श्री प्रेम कुमार अधिकारी
३७.	निर्देशक	श्री विवेकानन्द घिमिरे
३८.	निर्देशक	श्री कृष्ण प्रसाद पौडेल
३९.	निर्देशक	श्री कृष्ण प्रसाद ढुङ्गेल
४०.	निर्देशक	श्री नेत्र कुमार खत्री
४१.	निर्देशक	श्री बलबहादुर कार्की
४२.	निर्देशक	श्री नारायण प्रसाद मरासिनी
४३.	निर्देशक	श्री जयराम घिमिरे
४४.	निर्देशक	श्री धुवराज भूसाल
४५.	निर्देशक	श्री टिकाराम श्रेष्ठ
४६.	निर्देशक	श्री परशुराम न्यौपाने
४७.	निर्देशक	श्री नारायण एम.सी
४८.	निर्देशक	श्री तारा प्रसाद पाण्डे
४९.	निर्देशक	श्री सुवर्ण प्रसाद ढकाल
५०.	निर्देशक	श्री रविन्द्र प्रसाद देवकोटा
५१.	निर्देशक	श्री पशुपति कुमार काफ्ले
५२.	निर्देशक	श्री घनश्याम काफ्ले
५३.	निर्देशक	श्री कुमार थापा

५४.	निर्देशक	श्री छत्रपति निरौला
५५.	निर्देशक	श्री ऋषि बहादुर कार्की
५६.	निर्देशक	श्री ताराप्रसाद घिमिरे
५७.	निर्देशक	श्री मनिराम शर्मा
५८.	निर्देशक	श्री लक्ष्मण आचार्य
५९.	निर्देशक	श्री सुरेश शर्मा
६०.	निर्देशक	श्री सिताराम सिग्देल
६१.	निर्देशक	श्री कृष्ण प्रसाद रेग्मी
६२.	निर्देशक	श्री राम बहादुर कटुवाल
६३.	निर्देशक	श्री खेम प्रसाद शर्मा
६४.	निर्देशक	श्री घनश्याम बजगाई
६५.	निर्देशक	श्री पदमराज पौडेल
६६.	निर्देशक	श्री गोविन्द प्रसाद शर्मा लौडारी
६७.	निर्देशक	श्री वामदेव अधिकारी
६८.	निर्देशक	श्री अजयकुमार सापकोटा
६९.	निर्देशक	श्री मोहन कुमार पराजुली
७०.	निर्देशक	श्री घनश्याम अधिकारी
७१.	निर्देशक	श्री विष्णु प्रसाद तिमिल्सीना
७२.	निर्देशक	श्री त्रिलोचन आचार्य
७३.	निर्देशक	श्री केशव प्रसाद घिमिरे
७४.	निर्देशक	श्री इन्द्र प्रसाद आचार्य
७५.	निर्देशक	श्री राम कृष्ण अधिकारी
७६.	निर्देशक	श्री तोयनाथ अर्याल
७७.	निर्देशक	श्री हेम बहादुर कार्की
७८.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री राम चन्द्र पौडेल
७९.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री शिव प्रसाद आचार्य
८०.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री ताराध्वज सुनुवार
८१.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री कुलचन्द्र भण्डारी
८२.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री सन्तोष सापकोटा
८३.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री अगमबाबु पुरी

८४.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री नीर प्रसाद सुवेदी
८५.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री विष्णु प्रसाद पौडेल
८६.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री विष्णु राज रिजाल
८७.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री टिकानाथ अर्याल
८८.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री अनन्त प्रसाद तिवारी
८९.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री शिवहरि पोखरेल
९०.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री शैलेन्द्र कुमार भूसाल
९१.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री मोहन खनाल
९२.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री दुर्गा प्रसाद पन्थी
९३.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री दुर्गाबहादुर बस्नेत
९४.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री शिवकुमार तामाङ
९५.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री कल्पना अर्याल
९६.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री उमेश सुवेदी
९७.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री पिंकी कुमारी दास
९८.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री श्रीराम घिमाल
९९.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री प्रकाश कुमार खत्री
१००.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री सुन्दर नारायण चौधरी
१०१.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री नारायण प्रसाद अधिकारी
१०२.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री शालिकराम पोखरेल
१०३.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री हरि प्रसाद आचार्य
१०४.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री छिरिङ तोप्के लामा तामाङ
१०५.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री टेक प्रसाद न्यौपाने
१०६.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री कमलराज अर्याल
१०७.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री सन्तोष विडारी
१०८.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री शिवराम गुरौं
१०९.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री नेत्र प्रसाद पौडेल
११०.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री केदारप्रसाद खकुरेल
१११.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री ध्रुव न्यौपाने
११२.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री गेद शर्मा ढकाल
११३.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री विधान अर्याल

११४.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री नमुना पाण्डे
११५.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री जितेन्द्र श्रेष्ठ
११६.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री निषभ शाक्य
११७.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री प्रितम बागदास
११८.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री रमेश नेपाल
११९.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री श्याम प्रसाद भण्डारी
१२०.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री मुकुन्द घिमिरे
१२१.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री टोपलाल पौडेल
१२२.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री कुमार आचार्य
१२३.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री राम केशर खत्री
१२४.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री कृष्ण शरण कार्की
१२५.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री टंक प्रसाद पाण्डे
१२६.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री प्रकाश भ्ना
१२७.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री विश्वम्भर श्रेष्ठ
१२८.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री छत्रनाथ शर्मा गैरे
१२९.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री रमेश पाण्डे
१३०.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री संगिता फुँयाल
१३१.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री ताराकुमार सुवेदी
१३२.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री श्रीराम निमिल्लीना
१३३.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री प्रध्युम्न न्यौपाने
१३४.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री ठाकुर प्रसाद न्यौपाने
१३५.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री मोहन प्रसाद भट्टराई
१३६.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री सिर्जना रिमाल
१३७.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री रमेश पुरी
१३८.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री मञ्जु पन्थी
१३९.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री भुमिराज आचार्य
१४०.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री सुरेश कुमार चिमरिया
१४१.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री बद्रि बहादुर खड्का
१४२.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री दिनदयाल फुँयाल

१४३.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री कृष्ण प्रसाद पौडेल
१४४.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री सुन्दर भुजेल
१४५.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री जनार्दन घिमिरे
१४६.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री कृष्ण प्रसाद दाहाल
१४७.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री सोमबहादुर बस्नेत
१४८.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री रामचन्द्र ओझा
१४९.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री श्रीधर प्रसाद पन्त
१५०.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री यमनाथ खनाल
१५१.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री गोविन्द धमला
१५२.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री रन्जीत कुमार भट्ट
१५३.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री नृपराज जोशी
१५४.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री डुलहरि दाहाल
१५५.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री शैलेन्द्र कुमार प्रसाई
१५६.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री शिवराम खड्का
१५७.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री कृष्णहरि दाहाल
१५८.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री विजय महर्जन
१५९.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री जगन्नाथ न्यौपाने
१६०.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री कमला कुमारी उप्रेती
१६१.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री वद्विप्रसाद नेपाल
१६२.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री मदन कृष्ण श्रेष्ठ
१६३.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री पदम बहादुर बस्नेत
१६४.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री खेम प्रसाद ढकाल
१६५.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री वनमाली पौडेल
१६६.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री यज्ञ प्रसाद वस्ती
१६७.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री हिरामणी निरौला
१६८.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री कृष्ण प्रसाद शर्मा (कानून)
१६९.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री तिर्थ चन्द्र मानन्धर
१७०.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री मुकुन्दराज शर्मा वाग्ले
१७१.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री नारायण प्रसाद कोइराला
१७२.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री राजेश कुमार पोखरेल

१७३.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री चेत बहादुर पण्डित
१७४.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री राम कुमार शर्मा
१७५.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री दामोदर प्रसाद अर्याल
१७६.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री किशोर पाण्डे
१७७.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री नन्दीराम भट्टराई
१७८.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री निरञ्जन थापा
१७९.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री राम बाबु पन्त
१८०.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री लेख बहादुर थापा
१८१.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री वौद्धराज अर्याल
१८२.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री नारायण प्रसाद फुयाल
१८३.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री तिर्थराज तण्डुकार
१८४.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री डोरमणी घिमिरे
१८५.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री भवानी प्रसाद मरासिनी
१८६.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री चन्द्र प्रकाश रेग्मी
१८७.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री वैभवदिप श्रेष्ठ
१८८.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री प्रमोद कुमार मण्डल
१८९.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री डिल्ली प्रसाद पहाडी
१९०.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री विष्णु प्रसाद खनाल
१९१.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री श्याम बहादुर कस्ती
१९२.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री रत्न कुमार श्रेष्ठ
१९३.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री ठाकुर प्रसाद पण्डित
१९४.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री भविन्द्र प्रसाद भण्डारी
१९५.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री कृष्ण प्रसाद ज्ञवाली
१९६.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री सविना चित्रकार
१९७.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री तुलसी कुमार श्रेष्ठ
१९८.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री राजन कुमार घिमिरे
१९९.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री किशोर दुरा
२००.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री जीवन कुमार मल्ल
२०१.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री श्याम प्रसाद गौतम
२०२.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री गोविन्द बहादुर भण्डारी

२०३.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री दिपेन्द्र ढकाल
२०४.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री शालिकराम घिमिरे
२०५.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री पार्वती कंडेल
२०६.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री कृष्ण भट्ट
२०७.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री क्षेत्र बहादुर थापा
२०८.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री गिता भट्टराई
२०९.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री ध्रुव नारायण खरेल
२१०.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री नवराज ढकाल
२११.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री खिम प्रसाद रेग्मी
२१२.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री प्रसादु थारु

● यस कार्यालय र नर्वेको महालेखापरीक्षकको कार्यालयको संयुक्त आयोजनामा मिति २०७२।६।११ देखि ६।१५ सम्म होटेल याक एण्ड यती दरबारमार्गमा यस कार्यालयको रणनीतिक योजना सन् २०१६-२०२० को ड्राफ्ट तर्जुमा गर्ने उद्देश्यले कार्याशाला गोष्ठी संचालन गरिएको थियो । सो गोष्ठीमा निम्नानुसारका कर्मचारीहरूको सहभागिता रहेको थियो ।

सि.नं.	पद	नाम थर
१.	उप महालेखापरीक्षक	श्री सुकदेव खत्री
२.	उप महालेखापरीक्षक	श्री मोहदत्त तिमिल्सिना
३.	उप महालेखापरीक्षक	श्री गुणराज श्रेष्ठ
४.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री बाबुराम गौतम
५.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री इश्वर नेपाल
६.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री उद्धवचन्द्र श्रेष्ठ
७.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री रामप्रसाद डोटेल्
८.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री विश्वनाथ रेग्मी
९.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री रमा दुलाल
१०.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री राममाया कुँवर
११.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री विष्णुप्रसाद रिजाल
१२.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री गोविन्द प्रसाद बराल
१३.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री जीवन प्रसाद सुवेदी
१४.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री महेश्वर काफ्ले

१५.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री गोपी चन्द्र शाही
१६.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री विन्दु विष्ट
१७.	निर्देशक	श्री नारायण एमसी
१८.	निर्देशक	श्री चन्द्रकान्त भण्डारी
१९.	निर्देशक	श्री रमेश ढकाल
२०.	निर्देशक	श्री त्रिलोचन आचार्य
२१.	निर्देशक	श्री नेत्र कुमार खत्री
२२.	निर्देशक	श्री घनश्याम पराजुली
२३.	निर्देशक	श्री इन्द्र प्रसाद आचार्य
२४.	निर्देशक	श्री घनश्याम काफ्ले
२५.	निर्देशक	श्री लिलाराज ढकाल
२६.	निर्देशक	श्री कमल प्रसाद सिलवाल
२७.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री कृष्ण प्रसाद शर्मा
२८.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री शिवहरी पोखरेल
२९.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री प्रकाश कुमार खत्री
३०.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री सिर्जना रिमाल
३१.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री रामचन्द्र ओझा
३२.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री पार्वती कँडेल
३३.	लेखापरीक्षण अधिक्षक	श्री विमल पौडेल
३४.	लेखापरीक्षण अधिक्षक	श्री सन्जय कुमार शाह
३५.	लेखापरीक्षण निरिक्षक	श्री अच्युत पन्त
३६.	कम्प्युटर अपरेटर	श्री मनोज कुमार श्रेष्ठ

● महालेखापरीक्षकको कार्यालय सुदृढिकरण आयोजनाबाट तयार भएको विद्युतिय कार्यपत्र, मानव संशाधन विकास तथा व्यवस्थापन रणनीति मस्यौदा र कार्यालयले तयार गरेको रणनीतिक योजना २०१६-२० को मस्यौदा उपर छलफल गर्ने उद्देश्यले मिति २०७२।०३।२७ र २८ गते पार्क भ्यू भिलेज रिसोर्ट, बुढानिलकण्ठ, काठमाण्डौमा भएको छलफल तथा अन्तरकृया कार्यक्रममा यस कार्यालयका निम्न कर्मचारीको सहभागिता रहेको थियो ।

सि.नं.	पद	नाम थर
१.	उप महालेखापरीक्षक	श्री सुकदेव खत्री
२.	उप महालेखापरीक्षक	श्री मोहदत्त तिमिल्सिना

३.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री बाबुराम गौतम
४.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री इश्वर नेपाल
५.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री उद्धवचन्द्र श्रेष्ठ
६.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री रामुप्रसाद डोटेल
७.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री राममाया कुँवर
८.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री विष्णुप्रसाद रिजाल
९.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री जीवन प्रसाद सुवेदी
१०.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री महेश्वर काफ्ले
११.	नायव महालेखापरीक्षक	श्री विन्दु विष्ट
१२.	निर्देशक	श्री सुवर्णप्रसाद ढकाल
१३.	निर्देशक	श्री नेत्रकुमार खत्री
१४.	निर्देशक	श्री नारायण एम.सी.
१५.	निर्देशक	श्री इन्द्रप्रसाद आचार्य
१६.	निर्देशक	श्री शम्भुकुमार श्रेष्ठ
१७.	निर्देशक	श्री नारायण प्रसाद पराजुली
१८.	निर्देशक	श्री छत्रपति निरौला
१९.	निर्देशक	श्री चन्द्रकान्त भण्डारी
२०.	निर्देशक	श्री रामप्रसाद उपाध्याय
२१.	निर्देशक	श्री रमेश ढकाल
२२.	निर्देशक	श्री दिव्यदर्शन अधिकारी
२३.	निर्देशक	श्री शंकरप्रसाद पन्थी
२४.	निर्देशक	श्री कमलप्रसाद सिलवाल
२५.	निर्देशक	श्री सुरेश शर्मा
२६.	निर्देशक	श्री रमेशबाबु केसी
२७.	निर्देशक	श्री युवराज अधिकारी
२८.	निर्देशक	श्री हुमनाथ सुवेदी
२९.	निर्देशक	श्री दिनेश मिश्र
३०.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री कृष्णप्रसाद शर्मा
३१.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री रमेश नेपाल
३२.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री कुलचन्द्र भण्डारी

३३.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री रामचन्द्र ओझा
३४.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री पुरुषोत्तम महर्जन
३५.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री सन्तोष सापकोटा

८. अध्ययनमा मनोनयन

सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको छात्रवृत्ति कार्यक्रममा लेखापरीक्षण अधिकक्षक श्री ईन्द्रबहादुर अधिकारी मनोनयन हुनु भएको छ ।

९. सेवाप्रवेश तालिम

● राजस्व प्रशासन तालिम केन्द्रद्वारा मिति २०७१/१२/२२ देखि सञ्चालन भएको आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी सेवा प्रवेश तालिममा देहायका कर्मचारीहरु सहभागी हुनु भयो ।

सि.नं.	सहभागी कर्मचारी
१.	लेखापरीक्षण अधिकारी श्री कृष्ण भट्ट
२.	लेखापरीक्षण अधिकारी श्री मुकुन्द घिमिरे
३.	लेखापरीक्षण अधिकारी श्री छेत्रबहादुर थापा
४.	लेखापरीक्षण अधिकारी श्री कृष्णशरण कार्की
५.	लेखापरीक्षण अधिकारी श्री निषभ शाक्य
६.	लेखापरीक्षण अधिकारी श्री प्रसादु थारु
७.	लेखापरीक्षण अधिकारी श्री मञ्जु पन्थी
८.	लेखापरीक्षण अधिकारी श्री प्रितम वागदास

● कर्मचारी प्रशिक्षण प्रतिष्ठानद्वारा मिति २०७१/१२/२९ देखि रा.प.अनं.प्रथम श्रेणीका कर्मचारीहरुका लागि सञ्चालित सेवा प्रवेश तालिममा देहायका कर्मचारीहरु सहभागी हुनु भएको थियो ।

सि.नं.	सहभागी कर्मचारी
१.	लेखापरीक्षण अधिकक्षक श्री विनोद सापकोटा
२.	लेखापरीक्षण अधिकक्षक श्री अच्युत श्रेष्ठ
३.	लेखापरीक्षण अधिकक्षक श्री नारायण पन्थी
४.	लेखापरीक्षण अधिकक्षक श्री अनिता गौतम
५.	लेखापरीक्षण अधिकक्षक श्री भीमलाल महर्जन
६.	लेखापरीक्षण अधिकक्षक श्री जयबहादुर वि.क.

● कर्मचारी प्रशिक्षण प्रतिष्ठानद्वारा मिति २०७१/११/२५ देखि सञ्चालन भएको सचिवालय व्यवस्थापन सम्बन्धी सेवा प्रवेश तालिममा देहायका कर्मचारीहरुको सहभागीता भएको थियो

सि.नं.	सहभागी कर्मचारी
१.	लेखापरीक्षण निरीक्षक श्री सृजना श्रेष्ठ
२.	लेखापरीक्षण निरीक्षक श्री तनुजा पोखरेल

● महालेखा परीक्षकको कार्यालयले लोकसेवा आयोगबाट सिफारिस गरी पठाएका नयाँ कर्मचारी लाई सेवा प्रवेश तालिम मिति २०७२।११।२ देखि १।१४ सम्म संचालन गरेको तालिममा निम्नानुसारका कर्मचारीहरूले सहभागिता जनाउनु भएको थियो ।

सि.नं.	पद	नाम थर
१.	लेखापरीक्षण अधिक्षक	श्री संगिता खतिवडा
२.	लेखापरीक्षण अधिक्षक	श्री लोकमणी पाण्डे
३.	लेखापरीक्षण अधिक्षक	श्री मेघनाथ गौतम
४.	लेखापरीक्षण अधिक्षक	श्री लक्ष्मी पन्थी
५.	लेखापरीक्षण अधिक्षक	श्री रामकाजी थापामगर
६.	कम्प्युटर अपरेटर	श्री ज्ञानु गाहामगर

१०. सेवाकालीन तालिम

● राजस्व प्रशासन तालिम केन्द्रद्वारा मिति २०७२/०२/२४ देखि रा.प. द्वितीय श्रेणीका कर्मचारीहरूको लागि सञ्चालन भएको सेवाकालीन तालिममा देहायका कर्मचारीहरू सहभागी हुनु भएको थियो

सि.नं.	सहभागी कर्मचारी
१.	निर्देशक श्री मणिराम शर्मा
२.	निर्देशक श्री ताराप्रसाद पाण्डे
३.	निर्देशक श्री ताराप्रसाद घिमिरे
४.	निर्देशक श्री नारायण मरासिनी
५.	निर्देशक श्री कृष्णप्रसाद पौडेल

● नेपाल कर्मचारी प्रशिक्षण प्रतिष्ठानद्वारा सञ्चालन भएको सेवाकालीन देहायका तालिममा निम्न अनुसारका कर्मचारीहरू सहभागी हुनु भएको थियो

सि.नं.	तालिमको नाम	सहभागीको नाम	अवधि
१.	English Language Advance	लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री शिवराज पौडेल लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री दिपकराज आचार्य	२०७१।१०।२९ देखि ३० कार्य दिन
२.	Computer Advance	लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री शिलादेवी श्रेष्ठ	२०७१।११।२५ देखि ३० कार्यदिन

३.	कार्यालय व्यवस्थापन	लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री गीता खनाल लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री नारायण प्रसाद आचार्य लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री सविता चौधरी लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री मणिराम राउत	२०७१।१२।१५ देखि ३० कार्यदिन
४.	कम्प्यूटर वेसिक	लेखापरीक्षण निरीक्षक श्री चिरञ्जिवी रेग्मी	२०७१।१२।१५ देखि ३० कार्यदिन
५.	कार्यालय व्यवस्थापन	लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री दिनेश चौधरी लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री शत्रुघ्न प्रसाद यादव	२०७१।१२।२५ देखि ३० कार्यदिन
६.	कार्यालय व्यवस्थापन	लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री रुद्रनाथ घिमिरे	२०७२।०१।०७ देखि ३० कार्यदिन
७.	कार्यालय व्यवस्थापन	लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री प्रयास घिमिरे लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री नारायण अर्याल	२०७२।०१।०७ देखि ३० कार्यदिन
८.	कार्यालय व्यवस्थापन	लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री कृष्णराज रावल लेखापरीक्षण अधिक्षक श्री दुर्गा नारायण श्रेष्ठ	२०७२।०१।२८ देखि ३० कार्यदिन
९.	सचिवालय सीप	लेखापरीक्षण निरीक्षक श्री अच्युत पन्त लेखापरीक्षण निरीक्षक श्री सन्तोष ढकाल सहायक कम्प्यूटर अपरेटर श्री विनोद शर्मा	२०७२।०२।०३ देखि ३० कार्यदिन
१०.	Basic Computer	लेखापरीक्षण निरीक्षक श्री विष्णु सापकोटा लेखापरीक्षण निरीक्षक श्री कल्पना अर्याल थापा लेखापरीक्षण निरीक्षक श्री सुवास रिजाल सहायक कम्प्यूटर अपरेटर श्री देवनारायण यादव	२०७२।०२।०३ देखि ३० कार्यदिन

● कर्मचारी प्रशिक्षण प्रतिष्ठानले आयोजना गरेको निम्नानुसारको सेवाकालिन तालिममा निम्न बमोजिम यस कार्यालयबाट सहभागिता भएको थियो

सि. नं.	पद	मनोनित कर्मचारीको नाम थर	विषय	अवधि
१.	सहायक कम्प्यूटर अपरेटर	श्री सरोज उपाध्याय	सचिवालय सिप सेवाकालिन तालिम	२०७२।४।१० देखि ३० कार्य दिन
२.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री भूमिराज आचार्य	मानव संसाधन व्यवस्थापन	२०७२।४।२० देखि
३.	लेखापरीक्षण अधिकारी	श्री पदम बहादुर बस्नेत		३० कार्य दिन

४.	लेखापरीक्षण निरीक्षक	श्री लिलानाथ तिमिल्सीना	सचिवालय सिप सेवा	२०७२।६।१९ देखि ३० कार्य दिन
----	----------------------	-------------------------	------------------	--------------------------------

११. नयाँ नियुक्ति

● लोक सेवा आयोग, मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय निर्देशनालयको सिफारिस अनुसार निम्न मितिदेखि देहाय बमोजिमका व्यक्तिहरु नियुक्ति हुनुभएको छ ।

क्र.सं.	नाम, थर	पद	स्थायी ठेगाना	नियुक्ति मिति
१.	श्री निमबहादुर के.सी	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	साँख-९, रुकुम	२०७१।१०।२६
२.	श्री शुक्रराज तामाङ	लेखापरीक्षण अधिकक्षक	अमरपुर, पाँचथर	२०७२।२।१०
३.	श्री अजय कुमार गुप्ता	लेखापरीक्षण अधिकारी	सप्तरी	२०७२।८।१६
४.	श्री कमल श्रेष्ठ	लेखापरीक्षण अधिकारी	स्याङ्जा	२०७२।८।१६
५.	श्री सुजता चापागाईँ	लेखापरीक्षण अधिकारी	मोरङ	२०७२।८।१६
६.	श्री प्रेम कुमार भट्टराई	लेखापरीक्षण अधिकारी	खोटाङ	२०७२।८।१६
७.	श्री सुदन कुमार पौडेल	लेखापरीक्षण अधिकारी	अर्घाखाँची	२०७२।८।१६
८.	श्री धरणिधर दाहाल	लेखापरीक्षण अधिकारी	मोरङ	२०७२।८।१६
९.	श्री छविलाल मैनाली	लेखापरीक्षण अधिकारी	भ्नापा	२०७२।८।१६
१०.	श्री रामजतन ठाकुर	लेखापरीक्षण अधिकारी	महोत्तरी	२०७२।८।१६
११.	श्री ज्ञानु गाहा मगर	कम्प्युटर अपरेटर	बाँके	२०७२।९।१२
१२.	श्री संगिता खतिवडा	लेखापरीक्षण अधिकक्षक	धादिङ्ग	२०७२।९।११
१३.	श्री मेघनाथ गौतम	लेखापरीक्षण अधिकक्षक	मोरङ	२०७२।९।११
१४.	श्री लक्ष्मी पन्थी	लेखापरीक्षण अधिकक्षक	गुल्मी	२०७२।९।११
१५.	श्री रामकाजी थापा मगर	लेखापरीक्षण अधिकक्षक	नुवाकोट	२०७२।९।११
१६.	श्री लोकमणी पाण्डे	लेखापरीक्षण अधिकक्षक	गुल्मी	२०७२।९।११
१७.	श्री सरोज भट्टराई	लेखापरीक्षण अधिकक्षक	खोटाङ	२०७२।५।२९

● लोकसेवा आयोगको सिफारिस अनुसार देहाय बमोजिमका व्यक्तिहरु निम्न मिति देखि बढुवा हुनु भएको छ ।

क्र.सं.	नाम, थर	पद	स्थायी ठेगाना	नियुक्ति मिति
१.	श्री गोपिचन्द्र शाही	नायब महालेखापरीक्षक	वनेपा-३, काभ्रेपलान्चोक	२०७१।११।१२
२.	श्री विन्दु विष्ट	नायब महालेखापरीक्षक	विराटनगर-१६, मोरङ	२०७१।११।१२
३.	श्री प्रेमकुमार अधिकारी	निर्देशक	केउरेपानी, भोजपुर	२०७१।११।२०

४.	श्री रमेशबाबु के.सी.	निर्देशक	ओखे, ओखलढुङ्गा	२०७१।१।२०
५.	श्री युवराज अधिकारी	निर्देशक	चन्द्रेश्वर-९ लमजुङ	२०७१।१।२५
६.	श्री लेखप्रसाद लामिछाने	निर्देशक	ठूलीपोखरी-५, पर्वत	२०७१।१।२५

१२. अनिवार्य अवकाश

नेपाल लेखापरीक्षण सेवामा कार्यरत निम्न पदाधिकारीहरु उमेरको हदले निजामती सेवाबाट अवकाश हुनु भएको छ ।

क्र.सं	नाम, थर	साविकको पद	अवकाश मिति
१.	श्री उद्धवप्रसाद सापकोटा	नायब महालेखापरीक्षक	२०७२।२।६
२.	श्री कृष्णप्रसाद न्यौपाने	निर्देशक	२०७२।१।९
३.	श्री माधवप्रसाद पन्त	निर्देशक	२०७२।२।१६
४.	श्री भोजराज अधिकारी	लेखापरीक्षण अधिकारी	२०७२।१।१५
५.	श्री गणेशप्रसाद दाहाल	लेखापरीक्षण अधिकारी	२०७२।१।३१
६.	श्री बोधराज त्रिपाठी	लेखापरीक्षण अधिकारी	२०७२।३।३
७.	श्री हरिप्रसाद चमरेल	कार्यालय सहयोगी	२०७२।१।३०
८.	श्री ईश्वर राज श्रेष्ठ	उप महालेखापरीक्षक	२०७२।४।१७
९.	श्री हिमाल किशोर श्रेष्ठ	निर्देशक	२०७२।५।२
१०.	श्री मोहन प्रसाद लामिछाने	निर्देशक	२०७२।५।१३
११.	श्री महेश्वर श्रेष्ठ	ह.स.चालक	२०७२।८।५
१२.	श्री नवराज ढकाल	लेखापरीक्षण अधिकारी	२०७२।९।२६
१३.	श्री मुकुन्द राज शर्मा	लेखापरीक्षण अधिकारी	२०७२।९।२९
१४.	श्री ईश्वर न्यौपाने	उप महालेखापरीक्षक	२०७२।७।६
१५.	श्री पुर्णप्रसाद आचार्य	लेखापरीक्षण अधिकारी	२०७२।६।१९
१६.	श्री रमा दुलाल	नायब महालेखापरीक्षक	२०७२।७।२१

१३. रूमाणा

क्र.सं	नाम, थर	पद	सरुवा भई आएको मिति
१.	श्री राजु मारिया श्रेष्ठ	कार्यालय सहयोगी	२०७१।१।२।११
२.	श्री विश्वराम खड्का	कार्यालय सहयोगी	२०७२।१।८
३.	श्री सिता पाठक	टेलिफोन अपरेटर	२०७२।४।१

४.	श्री केशवराज आचार्य	कार्यालय सहयोगी	२०७२।४।१
५.	श्री मिनबहादुर लोहनी	कार्यालय सहयोगी	२०७२।४।२५
६.	श्री राम बहादुर खत्री	कार्यालय सहयोगी	२०७२।४।२५
७.	श्री लक्ष्मी बहादुर महर्जन	कार्यालय सहयोगी	२०७२।५।१
८.	श्री सुमन ढकाल	सहायक कम्प्यूटर अपरेटर	२०७२।४।३२
क्र.सं	नाम, थर	पद	रमाना भई गएको मिति
९.	श्री शहनशिल पुडासैनी	लेखापरीक्षण अधिक्षक	२०७२।८।१६
१०.	श्री अच्युत श्रेष्ठ	लेखापरीक्षण अधिक्षक	२०७२।८।१६
११.	श्री नारायण पन्थी	लेखापरीक्षण अधिक्षक	२०७२।८।१६
१२.	श्री अनिता श्रेष्ठ	लेखापरीक्षण अधिक्षक	२०७२।८।१६
१३.	श्री टंकमणी घिमिरे	लेखापरीक्षण अधिक्षक	२०७२।८।१६
१४.	श्री इन्द्रकुमार श्रेष्ठ	सहायक कम्प्यूटर अपरेटर	२०७२।४।१
१५.	श्री तारा गिरी	सहायक कम्प्यूटर अपरेटर	२०७२।४।१

१४. प्रकोप व्यवस्थापन लेखापरीक्षण मार्गदर्शन २०७३:

कार्यालयले यो वर्ष अन्य लेखापरीक्षण मार्गदर्शन सँगै कार्यान्वयन गर्न प्रकोप व्यवस्थापन लेखापरीक्षण मार्गदर्शन २०७२ प्रकाशन गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । *International Organization of Supreme Audit Institution (INTOSAI)* ले तयार गरेको *ISSAI* गाइडलाइन सँग तादात्म्यता हुने गरी तयार गरिएको सो मार्गदर्शन दैवि प्रकोप व्यवस्थापन लेखापरीक्षण गर्ने व्यक्तिको अतिरिक्त यस सम्बन्धी कार्यमा संलग्न व्यवस्थापक, कर्मचारी तथा अध्ययन अनुसन्धानमा संलग्न व्यक्तिलाई समेत उपयोगी हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

आभार

“लेखापरीक्षण पत्रिका” महालेखापरीक्षकको कार्यालयको नियमित प्रकाशन हो । अर्ध-वार्षिक रूपमा प्रकाशन हुँदै आएको “लेखापरीक्षण पत्रिका”को वर्ष ३४, अङ्क ८१ यहाँहरूको हातमा छ । २०७२ वैशाखमा आएको महा भूकम्पको कारण असार अंक प्रकाशन गर्न नसकिएकोले असार र पौषको संयुक्त अंकको रूपमा प्रकाशन गरिएको छ । यस अङ्कमा सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनका महत्वपूर्ण विषयहरू लेखा, स्थानिय निकाय लेखापरीक्षण, आर्थिक कार्य प्रणाली, सार्वजनिक संस्थान, सरकारी लेखापरीक्षण, लेखापरीक्षण मानदण्डका अलावा सार्वजनिक खरिद, प्रकोप व्यवस्थापन लेखा परीक्षण लगायत सार्वजनिक प्रशासनसँग सम्बन्धीत रहेका सान्दर्भिक, अनुसन्धानमुलक, विश्लेषणात्मक तथा उपयोगी हुने विषयवस्तुमा केन्द्रित रहेका लेख रचनाहरू समावेश गरिएको छ ।

पत्रिकामा समावेश गरिएका विषय वस्तुहरूबाट वित्त व्यवस्थापनका क्षेत्रमा संलग्न रहनेलाई नियमित कार्यसम्पादनका सिलसिलामा एवं जिज्ञासु पाठक वर्गका लागि ज्ञान अभिवृद्धिमा सहयोगी सिद्ध हुने आशा लिएका छौं । हाम्रो आग्रहलाई स्वीकार गरी लेख रचना उपलब्ध गराउने विद्वान लेखकहरू प्रति धन्यवाद व्यक्त गर्दै आगामी दिनमा समेत सहयोग, सदभाव र सहकार्यको अपेक्षा गर्दछौं । पत्रिकामा प्रकाशित लेख तथा रचना सम्बन्धित लेखकका दृष्टिकोण, धारणा वा निजी विचार भएकोले यसले महालेखापरीक्षकको कार्यालयको प्रतिनिधित्व गर्दैनन् । तसर्थ, लेख तथा रचना सम्बन्धमा प्रमाणको भार (*Burden of Proof*) सम्बन्धित लेखकमा नै निहित रहनेछ ।

लेखकको विचार तथा पाठकको प्रतिक्रियालाई हामी उच्च मूल्याङ्कन गर्दछौं । भविष्यमा समेत मौलिक, उत्कृष्ट, अनुसन्धानात्मक, विश्लेषणात्मक, एवं ज्ञानवर्द्धक लेख रचनाका साथमा पत्रिकाको परिमार्जन हेतु सुझावहरू प्राप्त भैरहनेमा विश्वस्त छौं । निरन्तरको प्रयास, सजगता एवं क्रियाशिलताका बाबजुद प्रकाशनमा रहेका सिमिततालाई आगामी अङ्कमा सुधार गर्दै जान हामी प्रतिवद्ध छौं ।

धन्यवाद

सम्पादक मण्डल

NEPALESE JOURNAL OF GOVERNMENT AUDITING

The objective of this journal is to highlight contemporary issues relating to public financial management, public sector auditing and provide information regarding the activities of the Office of the Auditor General. Besides, it attempts to throw light on the financial management system of public enterprises.

Everybody is welcome to send in thought-provoking and research oriented articles for the journal.

The opinion expressed in this journal are personal views of the writer. They do not reflect the policies and views of the Office of the Auditor General of Nepal.

The Journal is published twice a year.

Patron

Honourable Auditor General Bhanu Prasad Acharya

Editorial Board

Mr. Sukudev Khatri	Co-ordinator
Mr. Mohadatta Timilsina	Member
Mr. Baburam Gautam	Member
Mr. Chandra Kanta Bhandari	Executive Editor
Mr. Kulchandra Bhandrai	Co-editor

Computer Layout & Design

Mr. Manoj Kumar Shrestha

Distribution

Ms. Urmila Upreti, Mr. Badri Nath Adhikari

Published by:

Office of the Auditor General,
Babar Mahal, Kathmandu, Nepal.

Subscription Rate

Single Copy Rs.50/-

Printed Copies : 500